

АРЧИБАЛД КРОНІН КЛЮЧІ ЦАРСТВА

Table of Contents

[Annotation](#)

[Арчибальд Кронін Ключі Царства](#)

[1. Початок кінця](#)

[2. Дивне покликання](#)

[3. Безталанний вікарій](#)

[4. Китай](#)

[5. Повернення](#)

[6. Кінець початку](#)

[Примітки до електронної версії](#)

[Примітки](#)

[1](#)

[2](#)

[3](#)

[4](#)

[5](#)

[6](#)

[7](#)

[8](#)

[9](#)

[10](#)

[11](#)

[12](#)

[13](#)

[14](#)

[15](#)

[16](#)

[17](#)

[18](#)

[19](#)

[20](#)

[21](#)

[22](#)

[23](#)

[24](#)

[25](#)

[26](#)

[27](#)

Annotation

Роман Арчибальда Дж. Кроніна (1896–1981), відомого шотландського письменника, розповідає захопливу динамічну історію життя священника на ім'я Френсіс Чізгольм, скромну, щиру й жертовну людину, як наполегливо й послідовно, всупереч численним незгодам, намагається творити добро, нести світло віри, бути Христовим апостолом. Більшу частину свого життя провівши на місії в Китаї, переживши голод, ворожість, чуму, громадянську війну, він зумів згуртувати навколо себе спільноту, яка дихала новим життям — життям любови та жертовності — посеред середовища, де панували жорстокість, байдужість та несправедливість. По суті, отець Чізгольм став для своєї пастви отими ключами, що відчиняють Царство Небесне.

Для широкого кола читачів.

- [Арчибальд Кронін](#)
 - o
 - o [1. Початок кінця](#)
 - o [2. Дивне покликання](#)
 - o [3. Безталанний вікарій](#)
 - o [4. Китай](#)
 - o [5. Повернення](#)
 - o [6. Кінець початку](#)
 - o
 - o [Примітки до електронної версії](#)
- [notes](#)
 - o [1](#)
 - o [2](#)
 - o [3](#)
 - o [4](#)
 - o [5](#)
 - o [6](#)
 - o [7](#)
 - o [8](#)
 - o [9](#)
 - o [10](#)
 - o [11](#)
 - o [12](#)
 - o [13](#)
 - o [14](#)

- ☐ [15](#)
 - ☐ [16](#)
 - ☐ [17](#)
 - ☐ [18](#)
 - ☐ [19](#)
 - ☐ [20](#)
 - ☐ [21](#)
 - ☐ [22](#)
 - ☐ [23](#)
 - ☐ [24](#)
 - ☐ [25](#)
 - ☐ [26](#)
 - ☐ [27](#)
-

Арчибальд Кронін

Ключі Царства

Назва оригіналу: A. J. Cronin. The Keys of the Kingdom.
УДК 821.111-31"190/194"
К83

Переклад з англійської *Остана Гладкого*
Обкладинка Ольги Шингур

Кронін А. Дж.
К83 Ключі Царства /

Бібліотечна книга books.net.ua
не підлягає розповсюдженню, після прочитання - знищити

1. Початок кінця

I

Одного раннього вересневого вечора 1938 року старий отець Френсіс Чізгольм ішов, накульгуючи, крутою стежкою від церкви св. Колумби до свого дому на пагорбі. Попри всі свої немочі, він охоче ходив саме цією дорогою, а не набагато пологішою через Меркет-Вінд; і тепер, дійшовши до вузьких дверей обнесеного стіною саду, він спинився, сповнений якогось наївного торжества, — щоб віддихатися й помилуватися краєвидом, який любив завжди.

Унизу текла річка Твід — широка, велетенська дуга супокійного срібла, ледь скрашена жовтогарячою барвою осіннього передзахідного сонця. Далі, по схилу північного шотландського берега, винеслося місто Твідсайд, розстеливши картате покривало рожевих і жовтих череп'яних дахів, що заступали від очей лабіринт брукованих вулиць. Кам'яні вали досі оперізували це приграничне містечко, і їхні трофейні кримські гармати слугували непоганим сідалом для чайок, що розкльовували на них коричневих крабів. На піщаній косі в усті ріки марево повило обриси розкладених сітей; щогли рибальських човнів у затоці стриміли вгору, ламкі й нерухомі. З суходолу на ще бронзові ліси Дарему наповзала сутінь; і коли отець Чізгольм дивився, до них, поволі змахуючи крилами, летіла самотня чапля. Повітря, розріджене і ясне, гостро пахло деревним димом й ароматом упалих яблук, пощипуючи легким холодком, передвісником ранішнього приморозку.

Утішно зітхнувши, отець Чізгольм завернув до свого садка: непримітного городця супроти його тінистого саду на Пагорбі Зелених Самоцвітів, але ошатного, і, як усі шотландські сади, врожайного, з кількома добрими плодовими деревами, що розтяглися принадливою стіною. Скоростигла шпалерна груша в південному закуті була найпишніша. Скориставшись з того, що ніде не було видно тирана Дугала, він, позирнувши завбачливо на кухонне вікно, поцупив щонайкращу грушу зі свого дерева і заховав її під сутаню. Його жовті, зморщені щоки переможно надулися, коли він, налягаючи на ногу, пошкандибав по жорсткій доріжці, спираючись на єдиний свій привілей, нову парасольку з шотландки, що замінила подрану з Пайтану, колись його улюблену. І там, під самим переднім ґанком, стояв автомобіль.

Його обличчя поволі скривилося. Хоча пам'ять у нього була погана, і через напади забудькуватості йому не раз доводилося ніяковіти, він раптом згадав про досаду, яку викликав лист єпископа, що просив, чи

радше повідомляв, про візит його секретаря монсенйора Сліта. Він поспішив якнайскоріше привітати гостя.

Монсенйор Сліт стояв у вітальні, темноволосий, худий, поштивий і явно не в гуморі, прихилившись спиною до порожнього коминка — повний молодечого нетерпіння й нездоланного відчуття, що вбоге оточення, у якому він опинився, негідне його церковного сану. Він шукав якоїсь нотки індивідуальности: можливо, порцелянову або поливану посудину, сувенір зі Сходу. Але приміщення було пусте й невиразне: бідний лінолеум, вимощені кінським волосом стільці і надщерблена коминкова полиця, де кутиком свого несхвального ока він уже встиг помітити рибальську катушку поряд з густо розсипаними церковними пенні. Але Сліт повів себе грічно. Зігнавши з себе насупленість, він спинив перепрошення отця Чізгольма великодушним жестом.

— Господиня вже показала мені кімнату. Маю надію, що не завдам вам великого клопоту, коли перебуду тут кілька днів. Який же чудовий полудень сьогодні був! Які барви! Їдучи з Тайнкаслу, я перенісся думкою в такий любий мені Сан-Моралес.

З глибокодумним виглядом він звернув погляд убік на стемніле вікно. Старий ледь не всміхнувся, раптом впізнавши в ньому риси отця Тарранта й пригадавши семінарію: Слітова вишуканість, його колючі очі та й навіть гострі обриси ніздрів — усе це було як викапане.

— Сподіваюся, вам буде зручно, — пробурмотів він. — А тепер час трохи перекусити. Пробачте, що не можу запропонувати обіду. Ми, як на диво, уподобали собі звичай шотландського чаювання!

Сліт, досі стоячи з повернутою головою, кивнув ухильно. І справді, в ту мить зайшла міс Моффат і, заслонивши сірі шенілові штори, стала тихцем застеляти стіл. Він з іронією думав тепер про те, як ця сіра особа, що пропекла його наляканим поглядом, личила цій кімнаті. Хоча й він відчув хвилину гіркоту, коли вона ставила накриття на трьох, її присутність допомогла йому безпечно звернути розмову на речі загальні.

Поки обидва священники сідали за стіл, він вихваляв особливий мармур, що його єпископ привіз з Каррари на трансепт нового катедрального собору в Тайнкаслі. З неабияким апетитом пригощаючись шинкою, яйцями і нирками з тарелі перед собою, він ласкаво прийняв подане горня чаю, завареного в чайнику з білого британського металу. А тоді, мастячи маслом рум'яну грінку, почув тиху заувагу господаря:

— Ви не заперечите, якщо Ендрю споживе вівсянку з нами? Ендрю — а це монсенйор Сліт!

Сліт рвучко підвів голову. Хлопець літ дев'яти мовчки зайшов до кімнати і, завагавшись, спинився. Його видовжене бліде обличчя було нервово й напружене. Він постояв хвилину, смикаючи за синього светра, а тоді ковзнув на своє місце, механічно простягнувши руку до глечика з молоком. Коли він схилився над тарілкою, кучерик мокрого рудого волосся — щойно з-під губки міс Моффат — упав на його негарне кістляве

чоло. У його очах, навдивовижу синіх, затаїлося дитяче передчуття трагедії — очах настільки бентежних, що він не смів піднести їх.

Секретар єпископа опустив голову і продовжив поволі їсти. Кінець кінцем, то не була ще добра нагода. Але час від часу він потай знаходив поглядом хлопця.

— То ти Ендрю! — звичайна чемність вимагала слів, хоч би якогось натяку на бесіду. — Ти ходиш до школи?

— Угу...

— Тоді гаразд! Перевірмо, що ти знаєш.

Він досить приязно проказав кілька простих питань. Хлопець, збентежившись надто сильно, червонів і плував слова, виказавши принизливе нецтво.

Брови монсеньйора Сліта насупилися.

«Жахливо, — подумав він. — Який зачуханий безпритульник!»

Він почастиувався ще однією ниркою — а тоді збагнув, що поки він утішається багатим м'ясивом на столі, двоє інших суворо обмежують себе вівсянкою. Він спаленів: цей вияв аскетизму з боку старого завдав йому болісних мук.

Отець Чізгольм, здається, дивним чином відгадав його думку. Він похитав головою:

— Я жив без доброї шотландської вівсянки стільки років, що тепер не оминаю нагоди посмакувати нею.

Сліт мовчазливо прийняв пояснення. Ендрю, що весь час сидів, безмовно спустивши додолу очі, одним квапливим поглядом попросив дозволу піти. Встаючи, щоб прочитати молитву, він зачепив ліктем ложку і та завертілася на столі. Його тверді черевики незграбно зашаркали по підлозі.

Знову запала тиша. Опісля, скінчивши вечеряти, монсеньйор Сліт невимушено підвівся і ступив, без видимої мети, на хирлявий килимок, що лежав перед коминком. Розставивши ноги і склавши за спиною руки, він поглядав на свого старого колегу, що далі сидів з допитливим чеканням на обличчі. «Милий Боже, — думав Сліт, — як жалюгідно виглядає це втілення священства — отой обідраний старий, його поплямлена сутана, зашмарований комір і земляста, пересохла шкіра!» На одній щоці потворний пруг, свого роду рубець, що вивертає нижню повіку і мовби тягне голову наниз та вбік. І також постійно скривлена шия, що начебто врівноважує кульгаву й вкорочену ногу. І через те його очі, зазвичай опущені, у ті хвилини, коли він таки підносив їх, прошивали співбесідника перекошеним поглядом, від якого ніде було сховатися.

Сліт відкашлявся. Він вирішив, що настав час заговорити і, вичавивши з себе сердечну нотку, запитав:

— Скільки часу ви тут, отче Чізгольме?

— Дванадцять місяців.

— Ах, так. То був ласкавий жест Його Милості відіслати вас — по прибутті — до вашої рідної пастви.

— І його також!

Сліт поштиво нахилив голову.

— Я свідомий того, що Його Милість ділить з вами честь народитися тут. Що ж... скільки вам років, отче? Майже сімдесят, напевне?

Отець Чізгольм кивнув, додавши з ласкавою старечою гордістю:

— Я не старший від Ансельма Мілі.

Слітове насуплене лице розпливлося напівжалісливою посмішкою, коли він почув знайоме ім'я.

— Це правда, але життя поставилося до вас геть інакше. Одне слово, — він опанував себе, говорячи твердо, але без засуду, — ми з єпископом обидва переконані, що ваші довгі й віддані роки належить винагородити; якщо коротко, то ви мусите піти на спочинок!

Настала хвилина незвичайної тиші.

— Але я не бажаю йти на спочинок.

— Це вкрай неприємний обов'язок прийти сюди, — Сліт розважливо втупив погляд у стелю, — щоб дослідити обставини... і скласти звіт перед Його Милістю. Але деякі речі я не можу недобачати!

— Які саме?

Сліт роздратовано повернувся.

— Шість... десять... двадцять речей! То не моя робота перелічувати ваші... ваші східні дивацтва!

— Пробачте, — іскра затліла в очах старого. — Ви мусите пам'ятати, що тридцять п'ять літ я прожив у Китаї.

— У вашій парафії панує безпросвітній безлад.

— Я маю борги?

— Звідки ми знаємо? Уже шість місяців ми не бачимо звітів про ваші квартальні пожертви, — голос Сліта піднісся, і він заговорив швидше. — Усе настільки... настільки не по-діловому... Наприклад, коли агент з Бланда виставив свій рахунок минулого місяця — три фунти за свічки і так далі, — ви заплатили йому самими мідяками!

— Але ж їх я і отримую, — отець Чізгольм замислено споглядав свого гостя, наче дивився просто через нього. — Мені ніколи не вдавалося давати собі раду з грошима. Я ж і ніколи їх не мав... Але зрештою... Ви справді гадаєте, що гроші так страшенно важливі?

Як не прикро йому було, але монсеньйор Сліт відчув, що його лице наливається кров'ю.

— Це пусті балачки, отче, — він спішно заговорив далі. — І до того ж є ще балачки інші. Деякі з ваших проповідей... поради в них... деякі пункти доктрини, — він зазирнув у сап'янового записника, що лежав уже розкритий на його долоні. — Вони виглядають дивними, небезпечно дивними.

— Це неможливо!

— На П'ятдесятницю ви сказали своїй пастві: «Не думайте, що небесадесь високо у хмарах... вони у ваших руках... вони всюди і будь-де», — Сліт осудливо насупився, гортаючи сторінки. — І далі... У Страсний тиждень ви

допустили одну неймовірну заувагу: «Не всі атеїсти будуть у пеклі. Я знаю одного, кого там не буде. Пекло чекає лише на тих, хто плює в лице Богу!». І, помилуй Господи, отакий жах: «Христос був досконалим чоловіком, але Конфуцій мав краще почуття гумору». — Він перегорнув обурено ще одну сторінку. — І цей неймовірний випадок... коли одна з ваших найкращих парафіянок, місіс Гленденінг, що, мови немає, ніяк не може дати ради своїй незвичайній огрядності, прийшла до вас по духовне напучування, ви подивилися на неї й відповіли: «Менше їжте. Брама раю вузька». Але до чого всі ці приклади? — монсеньйор Сліт рішуче закрив свою облямовану позолотою книжечку. — Якщо, м'яко кажучи, ви втратили владу над душами.

— Але... — отець Чізгольм зауважив спокійно, — я не хочу мати влади над душами.

Сліт від незгоди побагровів ще більше. Він не бажав провадити богословських дискусій з цим кривоногим дурнем.

— Залишається ще питання цього хлопця, якого ви так необачно усиновили.

— Хто догляне його — як не я?

— Наші ж сестри в Ральстоні. Це найкращий сиротинець у єпархії.

Отець Чізгольм знову підніс свій пронизливий погляд.

— Ви хотіли б прожити дитинство в отому сиротинці?

— Навіщо ці особисті докори, отче? Я говорив вам... навіть не зважаючи на обставини... ситуація вкрай незвичайна і мусить якось вирішитися. Крім того... — він простяг руки. — Якщо ви підете — ми мусимо його кудись примістити.

— Ви, як бачу, твердо хочете нас позбутися. Мене теж віддадуть під опіку сестрам?

— Певно, що ні. Ви можете переселитися до притулку старих священників у Клінтоні. Це ідеальне місце для спочинку.

Старий по-справжньому засміявся — коротким сухим смішком.

— Мені вистачатиме спочинку, коли я помру. Поки ще живий, я не хочу уживатися з гурбою старих священників. Це може виглядати дивним, але надмір духовенства завжди був мені нелюбий.

Сліт усміхнувся — болісно й ніяково.

— Я не хотів би вважати вас диваком, отче. Ви мені пробачте, але щонайменше... ваша репутація, ще й до поїздки в Китай... усе ваше життя було чудернацьке!

Запала мовчанка. Отець Чізгольм мовив стиха:

— За своє життя я дам відповідь перед Богом.

Молодий чоловік понурив очі з неприємним усвідомленням своєї нетактовності. Він зайшов задалеко. Хоча з природи був холодний, та завжди прагнув бути справедливим, і навіть розважливим.

— Природно, що я не зважуся бути вашим суддею чи інквізитором. Нічого ще не вирішено. Саме тому я прийшов сюди. Побачимо ще, що

пошлють нам кілька наступних днів, — він ступив до дверей. — Тепер я іду до церкви. Будь ласка, не тривожтеся. Я знаю дорогу.

Його рот скривила неохоча посмішка. Він пішов.

Отець Чізгольм нерухомо сидів за столом, заступаючи рукою очі, наче в глибокій задумі. Раптова загроза, що повисла над цим затишним і так важко добутиим пристановищем, цілковито розчавила його. Щонайглибше смирення, яке дійшло вже до останньої межі, відмовлялося приймати її. Зненацька він відчув себе порожнім і використаним, непотрібним ані Богові, ані людям. Пекуче спустошення пропекло його груди. Така дріб'язкова річ; але яку нездоланну силу мала вона. Йому схотілося закричати: «Боже мій, Боже мій, чому Ти мене покинув?». Він важко підвівся й пішов угору сходами.

У мансарді, над гостьовою кімнатою, Ендрю вже лежав у ліжку і спав. Він повернувся на бік, скрутивши на подушці сухорляву руку, наче захищав себе від чогось. Дивлячись на нього, отець Чізгольм вийняв грушу з кишені і поклав її на одіж, складену на плетеному стільці поряд з ліжком. Він уже нічим не зможе допомогти.

Тихий вітерець похитував мусліновими фіранками. Він підійшов до вікна і розсунув їх. Зорі мерехтіли в морозному небі. Під цим небом розтяглися всі його неоковирно прожиті літа, пересіяні дріб'язковими пориваннями, позбавленими вишуканості і шляхетності. Здавалося, що минуло так мало часу, відколи він сам був хлопцем, що бігав і реготав у тому самому Твідсайді. Думкою він полинув у минуле. Якщо його життя й мало якесь призначення, то вперше годинник його долі пробив однієї квітневої суботи шістдесят років тому, хоча тоді, переповнений безтурботним щастям, він не міг дочути його...

2. Дивне покликання

I

Того весняного ранку, за раннім сніданком у затишній темній кухоньці, коли вогонь грів його ноги, одягнуті в панчохи, а запах дров і гарячих вівсяних коржів будив голод, він почувався щасливим, попри дощ, тому що настала неділя і приплив був якраз на лосося.

Матір жваво домішала горохову кашу і поставила між батьком і собою миску з голубою обвідкою. Він простягнув руку по свою рогову ложку, занурив її в миску, а тоді в чашу з масляною перед собою. Він перекидав язиком гладку золотисту кашу, зварену ідеально, без грудок збитої муки.

Його батько, у зношеному синьому светрі й церованих рибальських панчохах, сидів навпроти, похиливши великий тулуб, і мовчки вечеряв, рухи його червоних рук були спокійні і повільні. Матір витрусила зі сковороди останню порцію вівсяних коржів, приперла їх краєм до миски і сіла пити чай. Жовте масло розтопилося на розламаному коржі, який вона взяла. У невеликій тихій кухоньці панувала приязна сімейна атмосфера, і полум'я вигулювало по ясній решітці та вогнищі з білої глини. Йому було вже дев'ять років, і він мав іти до рибальської хижі разом із батьком.

Там його знали — він був хлопчиною Алекса Чізгольма, і чоловіки у вовняних светрах та високих шкіряних чоботях вітали його мовчазним кивом чи, ще краще, дружньою мовчанкою. Він потай світився гордістю, коли виходив разом з ними в море: великий плоский човен креслив широке коло, скрипіли кочети, батько на кормі майстерно травив невід. А на березі скреготіли шевські цвяхи, тручись об мокре каміння, чоловіки збилися, посхилявшись, у гурт; дехто присів, загорнувши плечі в парусину, інші втягували тепло з почорнілих дюймових глиняних люльок. Він стояв віддалік зі своїм батьком. Алекс Чізгольм був старшим, наглядачем Твідської риболовної станції № 3. Вони безмовно стояли разом, шмагані вітром, і дивились, як далеке коло поплавців витанцювує в клекотливій течії, де річка збігалася з морем. Часто від зблисків сонця на хвилях йому крутилася голова. Але він все одно не кліпав, він не міг кліпати. Вистачало одної миті, щоб прогледіти з десятків риб, які так важко діставалися цими днями, що в далекому Біллінгсгейті приносили Риболовній компанії добрих півкорони за фунт. Батькова висока постать, голова, трохи втягнута в плечі, гострий профіль під старим козирком, тонкі кров'яні прожилки, що проступали на високих вилицях, були повні того самого німого й несхитного напруження. Часами відчуття цього безмовного товариства, яке неминуче спліталось в його свідомості із запахом

баговиння, далекими ударами міських дзиґарів і крякотом скель у Даремі, наганяло вологу й на без того роз'ятрені хлопчачі очі.

Зненацька батько крикнув. Хоч як він не старався, Френсіс ніколи не зміг першим вловити моменту, коли пірнає поплавець: не від простого хитання на хвилях, що іноді змушувало його безпричинно здригатися, а від повільного затягування під воду, у котрому навчене довгим досвідом око розпізнавало напирання риби. Після короткого високого скрику ватага притьма підстрибувала до брашпиля, щоб витягти сіть. Ця їхня навичка ніяк не псувала того моменту: хоча рибалки діставали винагороду за кожен спійманий фунт, хвилювала їх не думка про гроші; цей захват сягав корінням у ще доісторичні часи. І тоді сіть виринала, поволі, стікаючи водою, облипла водоростями, під скрип напрямних линв на дерев'яному барабані. Остання натуга, і ось він нарешті — зблиск у матні піднесеного невода, зблиск величний, особливий — лосось.

Однієї пам'ятної суботи вони витягли сорок рибин за один раз. Величезні блискучі створіння пручалися й билися, вирываючись крізь мережу, висковзуючи назад у річку зі слизького острівця. Френсіс ринувся разом з іншими, відчайдушно хапаючи дорогоцінного втікача. Рибак підняв його, вкритого лускою й геть мокрого, — а він тримав у своїх обіймах цю досконалу потвору. Коли вони верталися додому того вечора, Френсіс тримався за батькову руку, і їхні кроки відлунювали в димчастій сутіні; вони спинилися, нічого не кажучи, у Берлі на Високій вулиці, щоб купити на пенні солодких черепашок, м'ятних, які він найбільше любив.

Їхня дружба сягала ще далі. У неділю після служби вони хапали вудки і прокрадалися потай — щоб не вражати чийхось надто делікатних почуттів — завулками перейнятого святковим спочинком міста у зелену долину Вотадеру. У бляшанці, наповненій тирсою, звивалися ласі м'ясні личинки, набрані напередодні ввечері на звалищі костей Мілі. Опісля день п'янив його звуками струмка і пахощами таволги... батько показував водоверті, де покраплена червоним форель могла борсатися на вибіленій гальці, а тоді схилявся над вогнем з галузок, і смак ламкої печеної риби був солодкий і приємний...

В іншу пору вони ходили збирати чорниці, лісові суниці або дику жовту малину, з якої виходило смачне варення. То було велике свято, коли з ними йшла ще й матір. Батько знав усі найкращі місця і заводив їх глибоко в ліс, у недоторканні хащі соковитих плодів.

Коли випадав сніг, і землю сковувала зима, вони ходили між замерзлими деревами даремських «гаїв»; його обличчя вкривала паморозь, а мурахи бігали по тілу лиш від самої думки про свисток лісника. Він чув калатання свого серця, коли вони перевіряли сільця майже під самими вікнами великого будинку — а тоді додому, додому з важкими трофеями, і очі його усміхалися, і він увесь мало не танув від думки про кролячий пиріг. Його матір була чудова господиня, жінка, що заслужила — своєю ощадністю, хазяйновитістю й господарністю —

заздрісне славослів'я шотландської громади: «Елізабет Чізгольм путяща жінка!».

Тепер, скінчивши їсти кашу, він почув, як вона говорить, дивлячись на батька через стіл.

— Ти міг би повернутися додому раніше, Алексе, заради концерту.

Запала мовчанка. Він бачив, що батько — можливо, стривожений повинню й абияким лососевим сезоном — був заскочений зненацька, коли йому нагадали про щорічний міський концерт, формальність, яку вони мусили відбути того вечора.

— Ти твердо вирішила піти туди, жінко? — ледь усміхнувся він.

Вона трішки зашарілася; Френсіс подумав, чому вона виглядає так дивно.

— Це одна з тих подій, які я так чекаю цього року. Ми ж зрештою громадяни міста. І це... буде правильно, коли ти сядеш на своє місце перед сценою з родиною і друзями.

Його усмішка зацвіла ще більше, і добрі зморшки зібралися навколо очей — це була та усмішка, за яку Френсіс міг би віддати життя.

— То виглядає, що нам би треба піти, Лізбет.

Йому ніколи не подобалося «міщанство», і так само чаювання, накрохмалені комірці й скрипучі недільні чоботи. Але йому подобалася ця жінка, яка хотіла піти разом з ним.

— Я надіюся на тебе, Алексе. Бачиш, — у голосі матері, якому вона прагнула надати буденности, прозвучала незвична нотка полегшення, — я запросила Поллі й Нору з Тайнкаслу; на жаль, Нед, з усього видно, відлучитися не може. — Вона змовкла. — Ти мушиш послати когось іншого з квитанціями до Етталу.

Він випрямився, метнувши на неї погляд, що, здавалося, бачив її наскрізь, аж до останніх її ласкавих хитрощів. Утішившись, Френсіс спершу нічого не помітив. Батькова сестра, тепер уже покійна, вийшла заміж за Неда Беннона, власника таверни «Юніон» у Тайнкаслі, жвавому містечку за шістьдесят миль на південь. Поллі, Недова сестра, і Нора, його десятирічна осиротіла небога, не були аж такою близькою ріднею. Але їхні відвідини завжди були їм на радість.

Раптом він почув тихі слова свого батька:

— Я все одно мушу їхати до Етталу.

Гостра й напружена тиша. Френсіс побачив, як збіліла матір.

— Але тобі не обов'язково... Сем Мірліс, та й будь-хто інший з твоїх людей, радо попливе замість тебе.

Він не відповів, досі спокійно дивлячись на неї, та відчував, що принижено його гордість, виняткову гідність його роду. Матір розхвилювалася ще більше. Вона вже й не вдавала, що приховує щось, а нахилилася вперед, поклавши нервові пальці на його рукав.

— Заради мене, Алексе. Ти ж знаєш, що сталося останнього разу. Там знову все недобре — страх як недобре, як я чула.

Він поклав велику руку на її плече, тепло, підбадьорливо.

— Ти ж не змусиш мене втікати, чи не так, жінко? — він усміхнувся і рвучко встав. — Я рано поїду і рано повернуся... і буду ще мати досить часу для тебе, для наших легковажних друзів і для твого безцінного концерту на додачу.

Переможена, вона з тим же напруженим виразом на обличчі спостерігала, як він взуває свої високі чоботи. Френсіс, переляканий і пригнічений, мав жахливе передчуття того, що мусить статися. І справді, коли батько підвівся, він обернувся до нього — лагідно і з таким нечастим каяттям.

— Якраз подумав, хлопче — ти нині краще побудь удома. Будете порядкувати з матір'ю разом. Треба багато про що подбати, перш ніж прийдуть наші гості.

Френсіс, засліплений досадою, не заперечував. Він відчув тверду руку матері, що, стримуючи його, лягла на плечі. Батько постояв хвилину у дверях, з тією ж глибокою любов'ю в очах, а тоді мовчки вийшов.

Хоча дощ припинився в обід, час для Френсіса тягся понуро. Поки він удавав, що не бачить стривоженого лиця матері, розуміння всієї важкості її становища мучило його. Тут, у цьому тихому містечку, їх шанували за те, ким вони були, — не докучаючи їм і навіть ставлячись до них зі сторожкою пошаною. Але не так було в Етталі, ринковому місті за чотири милі звідси, де в головній конторі риболовства його батько мусив щомісяця звіряти обсяги уловів. Сто років тому болота Етталу багрилися кров'ю ковенанторів^ш; але тепер маятник гніту безжально повернув назад. Нещодавно, під проводом нового бургомистра, спалахнуло люте релігійне переслідування. Збиралися ради Ковенанту, влаштовували людні збори на площі, і народ несамовитів з ненависти. Коли юрба вже не могла стримувати насильства, кількох католиків міста стали жорстоко цькувати, виганяючи з дому, тимчасом як усі інші в окрузі дістали суворе попередження не з'являтися на вулицях Етталу. І через те, що його батько незворушно нехтував цю загрозу, на його голову сипалися щонайбільші прокляття. Минулого місяця сталася бійка, у якій кремезний виглядач лосоя непогано показав себе. Тепер, попри нові погрози і намагання матері спинити його, він їхав туди знову.

Френсіс здригнувся від своїх же думок, і його кулачки несамовито стислися. Чому люди не дадуть одні одним спокій? Його батько і матір були різної віри, але вони жили разом, поважаючи одне одного, в ідеальному мирі. Його батько був добрий, найкращий у світі... чому вони бажали йому зла? Жах, мов холодне лезо, простромив теплий затишок його життя, і він відсахнувся від самого лиш слова «релігія» — у німому зачудуванні, що люди можуть ненавидіти одні одних тільки за те, що поклоняються одному й тому ж Богові різними словами.

Коли він повертався зі станції о четвертій, похмуро перестрибуючи калюжі, на що його радісно підбивала Нора, кухня, — тимчасом як матір супроводила тітку Поллі, що йшла, виряджена й статечна, позаду, — день

гнітив його передчуттям катастрофи. Жвависть Нори, чепурність її нової коричневої сукні з торочками, видимий її захват від зустрічі з ним, — усе це здавалося тепер надто слабкою розрадою.

Він стоїчно підійшов до свого дому, низького, доглянутого будинку з сірого каменю, що стояв навпроти Кеннелгейта — далі за стриženим зеленим моріжком, де батько вирощував влітку айстри й бегонії. Лискуче мосяжне било та ідеально чистий поріг були ще одним доказом пристрасної чистоти його матері. За бездоганною фіранкою розлилися ясно-червоною барвою три горщики герані.

У той час Нора була вже розгарячила й задихана і, цілковито віддавшись пустотливій веселості, настільки властивій їй, сипала іскрами з синіх очей. Коли вони обходили дім, прямуючи до задворового саду, де, як домовилася матір, їм перед чаєм належало гратися з Ансельмом Мілі, вона прихилилася до вуха Френсіса, так що волосся впало на її худе, усміхнене обличчя, і зашепотіла. Калюжі, які ледве вдавалося їм перестрибнути, туга вогкість землі, — усе це схиляло її до вигадок.

Спершу Френсіс її не слухав — як на диво, — тому що присутність Нори зазвичай відразу будила в ньому несмілий запал. Стоячи, ніяковий і мовчазний, він з сумнівом дивився на неї.

— Я знаю, що він погодиться, — умовляла вона. — Він завжди хоче гратися у святих. Ну ж бо, Френсісе, годися. Ну!

Повільна усмішка ледь торкнулася його хмурих уст. Знехотя він узяв лопату, поливальницю, старий часопис з невеликої повітки в кінці саду. Слухаючись Нори, він викопав між кущами лавру яму завдовжки з два фути, полив її, а тоді розстелив над нею газету. Нора вправно посипала газетний аркуш шаром сухої землі. Вони ледве встигли поставити лопату на місце, як з'явився Ансельм Мілі, одягнутий у пречудовий білий моряцький костюм. Нора кинула на Френсіса неймовірно радісний погляд.

— Привіт, Ансельме! — живо привітала вона його. — Який новенький костюм! Ми чекали на тебе. У що будемо гратися?

Ансельм Мілі обдумував це питання зі згідливою поблажливостю. Він, як на свої одинадцять років, був хлопець великий, угодований, з рожево-білими щоками. Мав світле кучеряве волосся й проникливі очі. Єдина дитина багатих та побожних батьків — його батько був власником прибуткових заводів за рікою з виробництва кісткової муки, — він був приречений, через свій вибір і так само матері, вступити до Голівелу, відомого католицького колегіуму в північній Шотландії, щоб учитися на священника. Разом з Френсісом він прислужував при вівтарі в церкві св. Колумби. Люди часто бачили, як він стояв навколішки у храмі з пристрасними очима, повними сліз. Заїжджі черниці плескали його по голові. Його цілком заслужено вважали по-справжньому святобливим хлопцем.

— У нас буде процесія, — сказав він. — На честь святої Юлії. Нині її свято.

Нора плеснула в долоні.

— Нехай її святиня буде біля лаврових кущів. Нам переодягтися?

— Ні, — похитав Ансельм головою. — Ми ж молимося, а не граємося. Але уявіть, що я убраний в мантию і несу дарохранильницю, усипану самоцвітами. Ти — біла сестра-картузіанка^[2]. А ти, Френсісе, — мій паламар. То ми готові?

Раптова слабкодухість накопилася на Френсіса. Він ще не був того віку, аби аналізувати стосунки; він знав інше: попри те, що Ансельм не раз називав його пристрасно найкращим другом, слізлива побожність цього хлопця будила в ньому незвичайний, болісний сором. Він з відчайдушною стриманістю ставився до Бога. То було почуття, яке він беріг, сам не знаючи чому і чим воно було — болісний нерв, захований глибоко в тілі. Коли Ансельм запально оголосив на уроці з християнської віри, що «я люблю й почитаю нашого Спасителя всім своїм серцем», Френсіс, намацуючи скляні кульки в кишенях, сполум'янів темно-червоною барвою, насуплено пішов зі школи додому і розбив вікно.

Наступного ранку, коли Ансельм, що вже не раз відвідував недужих, прийшов до школи з печеною куркою, високомовно оголосивши, що стане добродійником матері Пакстон — старій рибної перекупки, зсохлої від лицемірства й цирозу печінки, чиї суботні скандали зчиняли в Кеннелгейті справжнісінький бедлам, — Френсіс, як одержимий, зайшов на уроці до перевдягальні і розкрив пакунок, підмінивши смаковитого птаха — його він згодом залюбки спожив разом із приятелями — на підгнилу голову тріски. Ансельмові сльози і прокляття Меґ Пакстон наповнили його згодом глибокою, темною втіхою.

Тепер же він вагався, наче хотів, щоб хлопець скористався нагодою втекти. Він сказав поволі:

— Хто піде перший?

— Певно, що я, — проголосив Ансельм і став на чолі. — Співай, Норо *Tantum Ergo*^[3].

В один ряд, під пронизливу волинку Нори, процесія рушила з місця. Коли вони наблизилися до кущів лавру, Ансельм підніс свої зімкнуті руки до неба. Наступної миті він ступив на папір і розпластався на цілий зріст у болоті.

Десять секунд ніхто не ворухився. Але завивання Ансельма, який ледве-ледве зводився на ноги, врешті підбурили Нору. Поки Мілі белькотів: «Це гріх, це гріх!» — вона застрибала, регочучи, несамовито під'юджуючи:

— Бийся, Ансельме, бийся. Чому ти не вдариш Френсіса?

— Не буду, не буду, — заревів Ансельм. — Я підставляю другу щоку.

Він побіг додому. Нора в нестямі прилипла до Френсіса — знесилена, задихана, зі сльозами сміху на очах. Френсіс втупився в понурій мовчанці в землю. Навіщо він піддався на таку дурість, поки його батько ходить ворожими бруками Етталу? Він мовчав ще й тоді, коли вони пішли на чай.

У затишній вітальні, де стіл уже був приготований до найголовнішого обряду шотландської гостинності, заставлений щонайкращою порцеляною і всім сріблом, яке змогла зібрати невелика господа, матір Френсіса сиділа з тіткою Поллі; її відкрите і досить серйозне обличчя ледь порожевіло від вогню, а в осадкуватій постаті час від часу виявлялося певне тяжіння до годинника.

Тепер, після бентежного дня, у якому змішалися бадьорість і сумнів, переконуючи себе, які дурні всі ці сльози, вона напружено дослухалася до кроків чоловіка; вона була свідомо непереборної туги по ньому. Вона — дочка Даніеля Гленні, дрібного й неуспішного пекаря за фахом і вільного проповідника за вибором, а також проводиря свого ж християнського братства у Даррові, суднобудівному містечку, повному незрівнянної сірости, що лежить десь за двадцять миль від Тайнкасла, — у якісь вісімнадцять років, перебуваючи на тижневому відпочинку від батьківського кондитерського прилавка, до нестями закохалася в молодого твідсайдського рибалку Александра Чізгольма і відразу побралася з ним.

В теорії щонайбільша несумісність такого союзу наперед прирікала його. Але в реальності він виявився навдивовижу успішним. Чізгольм не був фанатиком; він мав тиху, безтурботну вдачу і навіть не думав якось впливати на дружину щодо її віри. А вона, зі свого боку, рано наситившись побожністю, яка, з погляду її дивакуватого батька, мала спиратися на незвичайну доктрину загальної толе-рантності, і не думала з ним сперечатися.

І навіть тоді, коли пригасли перші почуття, вона відчувала палке щастя. Александр був, як говорила вона, неабиякою її розрадою: охайний, старанний, завжди готовий полагодити її качальню, обпатрати птицю, зібрати з солом'яних вуликів мед. Його айстри були найкращі у Твідсайді, кури-бентамки ніколи не розминалися з виставковими призами, а голуб'ятник, якого він недавно скінчив майструвати для Френсіса, був просто дивом, терпеливим творінням справжнього майстра. Подеколи, тими зимовими вечорами, коли вона сиділа, в'яжучи при вогнищі, а Френсіс примостився в ліжечку; коли вітер посвистував приємно десь у невеличкому будиночку і чайник шипів на плиті, а її довготелесий, худорлявий Алекс тихо ходив по кухні в панчохах, мовчки зосередившись на якійсь ручній роботі, вона оберталася до нього з чудернацькою, ніжною усмішкою: «Чоловіче, я тебе кохаю».

Вона нервово зирнула на годинника: так, було вже пізно, і давно проминув час, коли він зазвичай вертався додому. Надворі громадилися хмари, підганяючи темряву, і важкі краплі дощу знову билися об шибки. Майже відразу зайшли Нора і Френсіс. Вона відводила погляд від стривожених очей сина. — Ну ж бо діти! — покликала їх тітка Поллі. — Ви добре погралися? Гаразд. Ти помила руки, Норо? Тобі сподобається вечірній концерт, Френсісе. Я також люблю музику. На Бога, дівчино, стій

спокійно. І не забувай своїх добрих манер, моя люба леді, — ми йдемо пити чай.

Ніхто не знехтував запрошення. З пригніченим почуттям тривоги, яке тільки наростало від того, що вона приховувала його, Елізабет встала.

— Ми не будемо більше чекати Алекса. Сідаймо за стіл, — вона змусила себе виправдально посміхнутися. — Він може прийти щохвилини.

Чай був пресмачний, з домашніми коржиками й перепічками, повидлом, яке Елізабет заготовила своїми руками. Але тяжке напруження зависло над столом. Тітка Поллі уникала звичних сухих зауваг, які потай так тишили Френсіса, а сиділа прямо, відтягнувши лікті, зігнутим пальцем тримаючи горня. Стара діва, молодша сорока, з довгим, вимученим, приязним обличчям, у дещо дивному вбранні, статечна, спокійна, неуважлива у манерах, вона виглядала взірцем свідомої претензійності — з мереживною хустинкою на колінах і носом, так природно розчервонілим від гарячого чаю; і за усім цим стежила пташка, що звила собі гніздо в її капелюшку.

— До речі, Елізабет, — вона тактовно заповнила паузу. — Вони могли б запросити хлопця Мілі — Нед знає його батька. Чудове покликання в того Ансельма. — Не ворухнувши головою, вона скинула на Френсіса своїм добрим всевідаючим оком. — Тебе нам також треба послати до Голівелу, юначе. Елізабет, ти хотіла би бачити свого хлопця за казальницею?

— Не свого єдиного.

— Всемогутній любив єдинородних, — тітка Поллі промовила врочисто.

Елізабет не усміхалася. Її син стане великим чоловіком, вирішила вона, можливо, відомим адвокатом чи хірургом; їй нестерпною була думка, що він спізнає безвість і гіркі незгоди священницького життя. Надламана чимраз більшим хвилюванням, вона гукнула:

— Прикро, що Алекс досі не прийшов. Це... дуже нерозважливо. Через нього ми всі засидимося, якщо він не прискіпиться.

— Можливо, він ще не закінчив з квитанціями, — делікатно зауважила тітка Поллі.

Елізабет почервоніла з розпачу, геть втративши над собою владу.

— Алекс мав би вже повернутися в хижу... він завжди йде туди після Етталу, — вона відчайдушно пробувала погасити страх. — Не здивуюся, якщо він забув про всіх нас. Такий безголовий... — запала мовчанка. — Ми дамо йому п'ять хвилин. Ще одне горнятко, тітко Поллі?

Але чаювання скінчилося і далі тривати не могло. Настала болісна тиша. Що приключилося з ним?.. Чи він вже ніколи, ніколи не прийде? Знемагаючи від тривоги, Елізабет не могла себе стримати. Не приховуючи більше лихого передчуття, вона кинула останній погляд на мармуровий часомір і підвелася.

— Прошу пробачення, тітко Поллі. Я мушу піти туди й подивитися, чому він затримався. Я ненадовго.

Френсіс неабияк страждав у ці хвилини невідання, малюючи у своїй уяві жах вузької вулички, вкритої густою темрявою: чужі обличчя, метушня, його батько, загнаний в кут... бійка... юрба валить його на землю... страшний хряск голови, що падає на бруківку. Він відчув непоясненне тремтіння.

— Я піду з тобою, мамо, — сказав він.

— Годі, хлопче, — вона блідо всміхнулася. — Ти залишишся і розважатимеш гостей.

Як не дивно, тітка Поллі похитала головою. Чимраз більше напруження досі ніяк не відбивалося на її обличчі. І тепер також. Але з пронизливою поважністю вона зауважила:

— Візьми хлопця з собою, Елізабет. Ми з Норою дамо собі раду.

Запала мовчанка, під час якої Френсіс благально дивився їй у вічі.

— Добре... ходімо.

Матір загорнула його в грубе пальто; тоді, одягши свого картатого плаща, взяла його за руку і вони вийшли з теплої, ясної кімнати.

Була мокра, чорна, хоч око виколи, ніч. Дощ перішив по бруківці і стікав пінистим потоком стоками безлюдних вулиць. Коли вони спиналися вгору по Мерчант-Вінд повз далеку площу і тьмяне освітлення міської ратуші, нова хвиля страху накопилася на Френсіса з вітристої темряви. Він спробував боротися з ним, стискаючи губи, з тремтливою рішучістю прискорюючи ходу вслід за матір'ю.

Через десять хвилин вони перетнули річку по Граничному мосту і вирушили уздовж затопленої набережної до хижі № 3. Тут його матір спинилася, розчарована. Хижа була замкнута, покинута. Вона нерішуче обернулася, а тоді раптом спостерегла слабкий дороговказ, імлисте світло в дощовій темряві, за милю догори річкою: хижа № 5, де оселився Сем Мірліз, помічник наглядача. Хоча Мірліс був безпутнім, питущим чоловіком, він, безумовно, міг розповісти їм якісь новини. Вона знову рушила в путь, рішуче перебриваючи мокрі луки, перечіпаючись через невидимі купини, огорожі, рови. Френсіс, держачись при її боці, відчував її напруження, що росло з кожним кроком.

Кінець кінцем вони дійшли до другої хижі, дерев'яної халупи зі смолених дощок, міцно посаджених у берег, за високим кам'яним острівцем і поволокою з обвислих сітей. Далі Френсіс терпіти не міг. Ринувши вперед, він навстіж розчинив двері, відчуваючи, як виривається з грудей серце. Тоді, коли врешті сповнився його цілоденний страх, він голосно скрикнув від задушливого болю, широко розкривши нажахані зіниці. Батько був там разом із Семом Мірлісом; він лежав, розпластаний, на лавці, з блідим і закривавленим обличчям: одна рука так-сяк була перев'язана, велика пурпурна смуга розітнула чоло. Обидва чоловіки були у светрах і високих чоботях, склянки і мірка стояли на столику, брудна кривава губка лежала поряд з темним черпаком — і гасова лампа освітлювала їх моторошним жовтим променем, тоді як ззаду наповзали

темно-лілові тіні, коливаючись у таємничих закутках під дахом, по якому молотив дощ.

Його матір кинулася до батька, упала на коліна поряд з лавкою.

— Алексе... Алексе... ти скалічений?

Хоча очі його були потьмарені, він усміхнувся, або спробував усміхнутися своїми збляклими і зболілими губами.

— Не гірше від тих, хто хотів скалічити мене, жінко.

Сльози, народжені з його мужности й її любови до нього, ринули їй до очей, сльози ненависти до тих, хто скривдив його.

— Він прийшов майже готовий, — Мірліз втрутився з невиразним жестом. — Але я підживив його кількома ковтками.

Вона кинула на нього пронизливий погляд: Мірліз був напідпитку, як зазвичай у суботу ввечері. Вона знесиліла від гніву, що цей шотландський йолоп напоїв Алекса на довершення страшного каліцтва, яке той зазнав. Вона бачила, що він втратив багато крові... вона не мала чим його лікувати... вона мусить негайно його забрати... негайно. Вона нервово зашепотіла:

— Ти зможеш піти зі мною додому, Алексе?

— Думаю, що так, жінко... якщо ми не будемо поспішати.

Вона гарячково думала, поборюючи паніку й сум'яття. Інстинкт підказував їй, що йому потрібне тепло, світло й безпека. Вона побачила, що його найгірша рана, глибокий поріз аж до скроневої кістки, перестав кривавитися. Вона обернулася до сина.

— Біжи хутко назад, Френсісе. Скажи Поллі приготуватися. Після того мерщій приведи додому лікаря.

Френсіс, дрижачи як з пропасниці, кивнув сліпо і конвульсивно. Востаннє зиркнувши на батька, він схилив голову і помчав щодуху вздовж набережної.

— Тоді спробуй, Алексе... Я подам тобі руку, — сердито відмахнувшись від допомоги Мірліза, з якої, знала добре, буде більше шкоди, вона допомогла чоловікові підвестися. Похитуючись, він поволі слухняно встав на ноги. Він був страшенно слабкий і ледь розумів, що робить.

— То я йду, Семе, — буркнув він паморочливо. — Добраніч тобі.

Елізабет прикусила губу в муках непевности, але таки зважилася і вивела його надвір, де їх зустріли жалючі потоки дощу. Коли двері за ними зачинилися, і він стояв, гойдаючись, не звертаючи уваги на дощ, її настрашила сама гадка про далеке повернення через багністі поля з безпомічним чоловіком. Але раптом, поки вона вагалася, думка сяйнула їй в голові. Чому раніше про це не подумала? Якщо піти прямим шляхом до мосту біля цегельні, то можна виграти щонайменше мильо, і Алекс безпечно лежатиме вдома в ліжку вже за пів години. Вона з новою рішучістю взяла його за руку. Пробиваючись крізь хлющу і підтримуючи чоловіка, вона рушила догори річкою до моста.

Спершу він, очевидно, не здогадувався про її намір, але раптово, коли шум течії долетів до його вух, він спинився.

— Куди ти зібралася йти, Лізбет? Ми не зможемо перейти Твід біля цегельні при такій воді.

— Помовч, Алексе... не марнуй сили на розмови, — заспокоювала вона його, ведучи вперед.

Вони дійшли до підвісного мосту, вузького дощаного прогону з поруччям зі сталевोї линви, що перетинав річку в найвужчому місці, і був досить міцний, хоча й рідко вживаний, тому що цегельня, якій він служив, закрилася дуже давно.

Елізабет ступила на міст, темінь й оглушлива близькість води пробудила в ній невиразний сумнів, можливо, якесь передчуття ледь майнуло в свідомості. Вона спинилася, тому що не було місця йти пліч-о-пліч, і глянула назад на його пригнічену й перемоклу постать, пройнята напливом дивної материнської ніжності.

— Ти тримаєш поручень?

— Так, тримаю поручень.

Вона ясно бачила, що груба залізна линва була в його великому кулаку. Задихана, розгублена і пригнічена, вона не могла міркувати тверезо.

— Тоді держися близько.

Елізабет обернулася і пішла.

Вони рушили через міст. На півдорозі його нога послизнулася на облизлій від дощу дощці. Це не мало би значення вчора. Сьогодні ж це важило більше, бо Твід у повинь піднявся до самих мостин. За одну мить стрімкий потік наповнив його чобіт. Він змагався з потугою, що непереборним тягарем волокла його вниз. Але всі сили з нього вибили в Етталі. Посковзнулася друга нога, і тепер обидва чоботи заповнилися водою, як оливом.

Вона обернулася на його оклик і, кричачи, вхопилася за нього. Коли річка віддирала його руку від поруччя, її руки обійняли його; вона боролася завзято, відчайдушно одну незмірну мить, щоб його втримати. А тоді шумлива темінь вод засмоктала їх обох.

Френсіс чекав на батьків цілу ніч, але вони не прийшли. Наступного ранку їхні сплетені тіла знайшли на мілині, у тиховодді, неподалік від піщаної коси.

II

Одного четвергового вечора чотири роки по тому, коли Френсіс Чізгольм закінчив свою довгу й виснажливу дорогу з Дарровської корабельні, втомлено звернувши під порепану подвійну вивіску пекарні Гленні, він дійшов до великого рішення. Він повільно сунув білим від муки коридором, що відділяв пекарню від крамниці — замурзаний, у

завеликому джинсовому костюмі, що приховував його непоказну постать, і в матер'яному кашкеті, повернутому задом наперед, — а тоді зайшов у затильні двері, поставивши на мийницю порожню коробку з-під обіду, — і в його юних очах жеврів новий задум.

У кухні за столом сидів Малкольм Гленні, схилившись на лікті над «Переданням майнових прав» Лока — брудна скатертина була, як завжди, заставлена посудом. Цей млявий і блідий сімнадцятирічний юнак розтирав однією рукою масне чорне волосся, густо сиплячи лупу за комір, а другою наминав солодке м'ясо, яке приготувала матір з нагоди його повернення з Армстронгського коледжу. Коли Френсіс узяв свою вечерю з печі — двопенсовий пиріг і картоплю, що підгоряла там ще з полудня, — і звільнив місце для себе, поглядаючи крізь розірваний матовий папір у напівзасклених дверях на місіс Гленні, що якраз обслуговувала покупця в крамниці, хазяйський син кинув на нього несхвальний погляд.

— Ти не можеш менше шуміти, коли я вчуся? І, Боже! Які руки! Ти колись миєш їх, перед тим як їси?

З незворушним мовчанням — його найкращим засобом оборони — Френсіс узяв ніж і виделку в мозолисті, поплямлені опіками пальці.

Двері в перегородці клацнули, і з них послужливо виринула місіс Гленні.

— Ти вже закінчив, дороженький Малькоме? Я маю пречудовий заварний крем — саме молоко і свіжі яйця, — він твоєму травленню ніяк не зашкодить. — Шлунок болить уже цілий день, — буркнув він, набрав повен живіт повітря і відригнув його з виразом чеснотливого страждання. — Тільки послухай!

— То від науки, сину, то вона винна, — і поспішила до плити. — Але крем додасть тобі сили... тільки скуштуй... заради мене.

Він дозволив їй забрати свою порожню тарілку і поставити перед ним велике блюдо із заварним кремом. Поки він лигав, вона ніжно дивилася на нього і тішилась кожному шматку, який він ковтав. Місіс Гленні схилилась над сином, уже підтомлена, у поламаному корсеті й неохайній у дірках спідниці, і її сварливе лице з довгим носом та підібганими губами було овіяне материнською ніжністю.

Вона зашепотіла:

— Я рада, що ти повернувся сьогодні рано, сину. У батька збори.

— О ні! — Мальком підвівся з приголомшеним розчаруванням. — У Місіонерському домі?

Вона похитала вузьколобою головою.

— Просто неба. На Луці.

— Ми не підемо?

Вона відповіла з дивною, гіркою чванливістю:

— Це єдине становище, яке має твій батько, Малькоме. Поки він не розчарується ще й у проповіді, нам належить змиритися.

Він гаряче запротестував.

— Може, це тобі до вподоби, мамо. Але мені страх як не хочеться стояти там, поки батько проповідує Біблію, а дітлахи вигукують «Святий Дан». То виглядало не так погано, коли я був ще малий, але тепер, коли я вчуся на адвоката!..

Він раптом змовк, нахмурившись, бо відчинилися зовнішні двері і його батько, Даніель Гленні, стиха зайшов до кімнати.

«Святий Дан» підійшов до столу, неуважливо врізав собі скибку сиру, налив склянку молока і, далі стоячи, став споживати свою просту страву. Хоча й він уже скинув робочу жилетку, широкі штани й волохаті капці, та все одно виглядав непоказним і пониклим у лискучих чорних штанах, старій візитці, завузькій і закороткій для нього, целулоїдному нагруднику і волокнистій чорній краватці. Манжети — також целулоїдні, щоб не прати, — були потріскані; і черевики так само ремонтвані вже не раз. Він ледь нахилився. Його погляд, зазвичай боязкий, часто екстатично далекий, тепер був задумливий і добрий під окулярами в сталевій оправі. Жуючи, він задумливо спинив його на Френсісі.

— Ти виглядаєш втомленим, онуку. Ти вже з'їв обід?

Френсіс кивнув. У кімнаті посвітлішало, коли зайшов пекар. Його очі нагадували йому мамині.

— Там порція вишневих пиріжків, які я щойно витяг. Ти можеш взяти один, якщо хочеш, — на полиці над піччю.

Місіс Гленні пирхнула на ту бездумну марнотратність: таке розкидання своїм добром уже двічі зробило його банкрутом, невдахою. Її голова схилилася зі ще більшим смиренням.

— Коли ти почнеш? Якщо ми йдемо зараз, то я зачиню крамницю.

Він подивився на свого великого срібного годинника з жовтим ремінцем.

— Гаразд, зачиняй уже, матір. Господній труд передовсім. І до того ж — хоч як це не сумно — покупців нині не буде.

Поки вона опускала завіски на обліпленій мухами випічці, він устав, неуважний, міркуючи про нинішню промову. А тоді оживився.

— Ходи, Малькоме! — і до Френсіса: — Пильнуй себе, онуку. Не залежуйся в ліжку!

Мальком, бубонячи щось під ніс, згорнув книжку і взяв капелюха. Він понуро вийшов услід за батьком. Місіс Гленні, натягаючи тугі лайкові рукавички, напустила на лице особливий страдницький вираз, з яким завжди ходила на проповіді.

— Тільки не забудь про посуд, — вона попрощалася з Френсісом бридкою кволою посмішкою. — Шкода, що ти не йдеш з нами!

Коли вони пішли, він ледве зборов бажання покласти голову на стіл. Його нове героїчне рішення наповнило його снагою, думка про Віллі Туллока оживила втомлені кінцівки. Склавши брудні тарілки в умивальницю, він почав їх мити і, зморщивши скривджено чоло, хутко обдумував своє становище.

Силуване доброчинство гірко обтяжувало його з тієї миті, коли, перед похороном, Даніель Гленні промовив піднесено до Поллі Беннон: «Я візьму хлопця Елізабет. Ми його єдині кривні. Він мусить жити з нами!».

Лише той один добродійний порив не вирвав би його з рідної землі. Знадобилася ще й ненависна сцена згодом, коли місіс Гленні, ухопившись за невеликий маєток, страхові гроші батька й продаж меблів, подолала бажання Поллі взяти опікунство погрозовими покликаннями на закон.

Ця остання сварка розірвала всі зв'язки з Беннонами — різко й болісно, наче він також був винен у цьому: і Поллі, скривджена й відкинута, хоч і переконана водночас, що зробила все, що могла, без сумніву, стерла його вже з пам'яті.

По прибутті в дім пекаря, його, захопленого всім новим, послали з мішком за спиною до Дарровської академії разом із Малькомом; його зачісувала й причепурювала місіс Гленні, яка стежила за своїми спудеями, стоячи у дверях крамниці, з темним, власницьким виразом на обличчі.

Та який жаль! Філантропічний запал скоро згас. Даніель Гленні був святим, доброю, шляхетною, зневаженою душею, яка роздавала свої трактати разом з пиріжками і щосуботи ввечері вела возового коня через місто, з великими друкованими літерами на тулубі: «Люби свого ближнього, як себе самого». Він жив у небесному сні, з якого прокидався час від часу, змордований клопотами і змокрілий від поту, щоб зустрітися з кредиторами. Трудячись у поті чола — голова на лоні Авраама, ноги в діжці з тістом, — він навіть не пам'ятав про присутність онука. А коли таки згадував про нього, то брав малого хлопця за руку і вів його на задвірок з повною сумкою крихт, якими годував горобців.

Підступна, лінива й ненажерлива місіс Гленні, яка з превеликим жалем до себе споглядала чимраз більші недогоди чоловіка — звільнення візника і продавчині, закриття однієї печі за іншою, випічка поступово звелася до мізерних двопенсових пирогів і фартингового печива — невдовзі розгледіла у Френсісові нестерпну причину цих бід. Ті принадні сімдесят фунтів, які вона придбала разом з ним, швидко забулися, видаючись тепер завеликою ціною. Їй, уже змордованій відчайдушною економією, вартість його одержі, харчів, шкільної науки видавалася безкінечною Голготою. Вона смиренно лічила шматки, які він клав до рота. Коли його штани зношувалися, вона «ушила» старий зелений костюм Даніеля, пам'ять про чоловікову молодість, який своїм незвичайним кроєм та кольором здіймав таку хвилю глуму вулиці, що життя хлопця обернулося в суцільну муку. Хоча за навчання Малькома в академії вона платила без загайки, про Френсіса зазвичай забувала, аж поки, тремтячи, блідий від приниження, після того як його прилюдно називали неплатником перед класом, він не приходив нарешті до неї. Тоді вона важко зітхала, удавала серцевий напад, приклавши руку до своїх прив'язаних грудей, і відраховувала шилінги, наче він витягав з неї кров.

Хоча й він зносив це зі стоїчним терпінням, відчуття самоти... самоти... було просто жахливе. Знетямлений журбою, він ходив у довгі самотні прогулянки, прочісуючи похмуру місцевість, марно шукаючи потоку, де міг печерувати форель. Він озирає кораблі, що виходили в море, поїнятий тугою, затискаючи картуза зубами, щоб угамувати відчай. Опинившись між двома суперечливими вірами, він не знав, де його місце; його ясний і жвавий розум нудився, обличчя ставало понурим. Його єдиним щастям були вечори, коли Мальком і місіс Ґленні йшли з дому, і він сидів навпроти Данієля при кухонному вогні, спостерігаючи, як малий пекар гортає сторінки Біблії у непорушній тиші, з виглядом несказанної радості.

Данієлева мовчазна, але непохитна рішучість не втручатися у віру хлопця — а чи могло бути інакше, коли він проповідував загальну терпимість! — була ще одним безупинним джерелом мук для місіс Ґленні. Для такої «християнки», як вона, нагадування про легковажність її дочки оберталося на справжню анатему. Це стало темою сусідських балачок.

Кульмінація настала під кінець вісімнадцятого місяця, коли Френсіс, зі щонайбільшою невдячністю, зважився підступно перемогти Малькома в загальношкільному конкурсі з написання творів. Цього стерпіти вона не змогла. Тижні буркотіння довели пекаря до знемоги. Він опинився на краю ще одного банкрутства. Було вирішено, що Френсіс закінчує науку. Уперше за багато місяців хитро всміхнувшись, місіс Ґленні запевнила його, що він уже великий хлопець, нова підмога в сім'ї, і тепер може скинути китель та пізнати всю шляхетність праці. Він, дванадцяти літ віку, пішов на роботу в Дарровську корабельню заклепником за три шилінги і шість пенсів на тиждень.

Чверть на сьому Френсіс закінчив мити посуд. З неабиякою моторністю він привів себе в належний вигляд перед шматочком дзеркала і вийшов. Хоч ще було ясно, та він закашлявся, вдихнувши вечірнє холодне повітря, і підніс комір, а тоді поспішив на вулицю Високу, повз фурманський двір, Дарровські винні погреби, і дійшов нарешті до лікарської практики на розі, прикрашеної двома опуклими пляшками, червоною і зеленою, і квадратною мосяжною табличкою: «Доктор Сузерленд Туллок: Лікар і Хірург». Губи Френсіса несміло розтулилися, коли він зайшов.

У тьмавому покої розплилися пахощі алое, асафетиди і кореня лакриці. Полиці з темно-зеленими пляшками стояли по один бік, а в самому кінці три дерев'яні сходи вели до невеликої приймальної, де доктор Туллок давав консультації. За довгим прилавком, загортаючи ліки на мармуровій плиті, забризканій червоним сургучем, стояв лікарів найстарший син, міцний веснянкуватий хлопець шістнадцяти літ з великими руками, рудуватим волоссям і тихою мовчазною усмішкою.

Він, привітавши Френсіса, стримано усміхнувся. Тоді два хлопці відвернули очі, щоб не зустрітися приязними поглядами.

— Я запізнився, Віллі! — Френсіс прикипів очима до прилавка.

— Я і сам запізнився... ці ліки доручив мені доставити батько, хай йому грець.

Тепер, коли Віллі почав науку в Армстронгському коледжі, доктор Туллок, з властивою йому врочистою комічністю, призначив його на посаду помічника.

Запала мовчанка. Тоді старший хлопець потай зиркнув на друга.

— Ти вирішив?

Погляд Френсіса був далі опущений. Він, стиснувши губи, замислено кивнув.

— Так.

— Правильно, Френсісе, — схвалення відбилося у простих і незворушних рисах Віллі. — Я не витерпів би так довго.

— Я би... також... — забурмотів Френсіс, — якби не... якби не... мій дід і ти. — Його худе юне обличчя, несміле й похмуре, густо почервоніло, коли він випалив останні слова.

Зарум'янівши від співчуття, Віллі прошепотів:

— Я знайшов для тебе потяг. Прямий, що від'їжджає з Алстеду щосуботи о шостій тридцять п'ять... Тихо. Йде тато.

Він змовк, кинувши застережний погляд, коли відчинилися двері приймальні, і там з'явився доктор Туллок, що проводжав останнього пацієнта. Коли лікар обернувся до хлопців — нецеремонний, щетинястий смуглявий чоловік у крапчастому твідовому костюмі, — його пишне волосся та блискучі вуса, здавалося, іскрилися життям. Як на того, про кого ходила страшна слава самопроголошеного вільнодумця міста, відкритого прихильника Роберта Інгресола і професора Дарвіна, він мав дивовижну чарівність і вигляд людини, завжди готової піклуватися про недужих. Западини на щоках Френсіса засмутили його, і він розповів похмурий жарт.

— Ну, мій хлопче — ти ж уже неживий, чи не так? О ні, він ще не помер! Та чекати недовго! Ще один чудовий чоловік покидає велику родину. — Усмішка Френсіса була занадто вимушена, щоб утішити його. Він підморгнув йому ясным, вимогливим оком, згадуючи своє важке дитинство: — Бадьорися, паростку молодої господині, — через сто років земля зрівняє нас усіх.

Перш ніж Френсіс зміг відповісти, доктор хихикнув, зсунув свою квадратну шапку набік і став надягати візничі рукавиці. Ідучи до свого кабріолету, він обернувся і гукнув:

— Не забудь привести його на вечерю, Вілле. Гарячу синильну кислоту подадуть о дев'ятій!

За годину, доставивши ліки, два хлопці йшли в безмовній приязні до будинку Віллі, великої старої будівлі, повернутої до Луки. Поки вони розмовляли тихими голосами про зухвалий задум, запланований на післязавтра, Френсіс піднісся душею. Життя ніколи не видавалося надто ворожим у товаристві Віллі Туллока. Однак, як не дивно, їхня дружба

почалася з ворожнечі. Одного дня після школи, коли вони, веселячись, йшли по Замковій вулиці з десятком однокласників, погляд Віллі спинився на католицькій церкві, негарній будівлі поряд з газовим заводом, яка пасувала до цього місця.

— Ходімо, — гукнув він життєрадісно, — я маю шість пенсів. Відпустімо собі гріхи!

Тоді, озирнувшись, він побачив у гурті Френсіса і почервонів від здорового сорому. Йому й на гадку не спало кпоти з нього, і ці слова залишилися б непоміченими, якби Мальком Гленні не вхопився за них і не роздув майстерно привід для бійки.

Під'юджені всіма решта, Френсіс і Віллі змагалися в кривавому і рівному бою на Луці. То була добра сутичка, повна несхитної відваги, і коли темрява спинала її, вони обидва, попри відсутність переможця, наїлися досхочу. Але глядачі з молодечою жорстокістю відмовилися покласти край сварці. Наступного вечора після школи суперників звели до купи знову, принизливо обізвали боягузами і змусили молотити одне одному вже добряче помолочені голови. І знову, закривавлені, виснажені й затяті, вони відмовилися визнати чийсь перемогу. Так їх зводили цілий жахливий тиждень, наче бойових півнів, на розвагу їхнім нищим друзям. Нелюдський конфлікт, безпідставний та безкінечний, став для обох справжнім жахіттям. Тоді в суботу двоє несподівано зустрілися лице-в-лице наодинці. Настала болісна хвилина, земля розверзлася, небо розтопилося і вони двоє обійняли одне одного, і Віллі зарикав: «Я не хотів битися з тобою, ти мені подобаєшся, друже!» — тимчасом як Френсіс, протираючи кулаком свої запалені очі, відказав: «Віллі, і ти мені подобаєшся найбільше в цілому Даррові!».

Коли вони дійшли до середини Луки, громадського відкритого простору, устеленого збляклою травою, із покинутим помостом посередині, іржавим залізним клозетом у дальньому кінці й кількома лавками, здебільшого без спинок, де бліді дітлахи й волоцюги курили й голосно сперечалися, Френсіс раптом побачив, відчувши, як терпне шкіра, що вони проминають місце зібрання його діда. У кінці, найдальшому від клозету, було встановлено невеликий червоний плакат з потьмянілим золоченим написом: «Мир на землі всім людям доброї волі». Навпроти плаката стояла переносна фісгармонія зі стільчиком, на якому сиділа місіс Гленні зі своїм страдницьким виразом на обличчі, а поряд з нею стояв Мальком, понуро тримаючи в руках псалтир. Між плакатом і фісгармонією, на низькому дерев'яному помості, оточений приблизно тридцятьма душами, стояв «Святий Дан».

Коли хлопці наблизилися до краю зборів, Даніель закінчив вступну молитву і, відкинувши назад непокриту голову, починав своє звернення. То був ласкавий і прекрасний заклик. Він відображав палку переконаність Даніеля, оголював його просту душу. Його доктрина ґрунтувалася на братерстві, любові одне до одного й до Бога. Людина мусить допомагати ближньому нести мир і добру волю на землю. Якби він лише міг

спрямувати людство до цього ідеалу! Він не сперечався з церквами, але лагідно докоряв їм: не форма мала значення, а основи — смирення і добродіє. Так, і також терпимість! Марно було виголошувати ці ідеї, не маючи наміру практикувати їх.

Френсіс чув уже раніше, як промовляв його дід, і тепер, всупереч усьому, сповнився трепетної прихильності до цих поглядів, які зробили «Святого Дана» посміховиськом для половини міста. Загорівшись несамопитим наміром, його серце наповнилося розумінням і любов'ю, тугою по світу, вільному від жорстокости і ненависти. Коли він стояв і слухав, раптом помітив Джо Моїра, бригадира заклепників з корабельні, що підходив до зібрання. Джо супроводжувала банда, яка вешталася біля Дарровських погребів, озброєна цеглою, зігнилою садовиною і масними відходами з котельних цехів. Моїр був безсоромним симпатичним велетнем, який, напившись, радо волочився за побожними сходами та іншими громадськими заходами. Він показав пальцями на повню жменю липкого бруду і закричав:

— Агов! Дане! Затанцюй нам і поспівай!

Очі на блідому обличчі Френсіса розширилися. Вони хочуть розігнати зібрання! Він уявив собі місіс Гленні, що витягує розчавлений помідор зі свого заляпаного волосся, Малькома з масною шматою, наліпленою на його люте обличчя. Усе його єство запалало шаленою, нестримною радістю.

А тоді побачив обличчя Даніеля: досі несвідоме небезпеки, освітлене дивним натхненням; його слова були сповнені трепету, народжуючись із невиситимості широти з глибин його душі.

Він вийшов наперед. Не знаючи, як чи чому, Френсіс опинився поряд з Моїром, притримуючи його за лікоть і благаючи задихано:

— Не треба, Джо! Будь ласка! Хіба ми не друзі?

— Дідько! — Моїр подивився на нього, і п'яна гримаса поступово зійшла з його обличчя, коли він упізнав приятеля. — Ради Бога, Френсісе! — а тоді поволі: — Я забув, що то твій дід. — Неприємна мовчанка. А потім сказав своїм друзякам: — Ходімо, хлопці, на площі ми ще відіграємося на «Алилуях».

Коли вони відходили, ожила хрипка фісгармонія. Ніхто, окрім Віллі Туллока, не знав, чому не вдарив грім.

За якусь хвилину, заходячи у свій дім, Віллі, приголомшений, але вражений, спитав:

— Навіщо ти зробив це, Френсісе?

Френсіс відповів тремтливо:

— Не знаю... У тому, що каже він, таки щось є... З мене досить ненависти за ті всі чотири роки. Мій батько і матір не втонули б, якби цієї ненависти не було... — він змовк, принішклий і засоромлений.

Віллі мовчки повів його до вітальні, яка, після вуличних сутінок, зігріла їх світлом, галасом і щедрим неохайним затишком. То був довгий і високий покій з червоно-коричневими шпалерами; повсюди стояли

поламані плюшеві меблі червоного кольору; там були стільці без коліщат, склеєні розбиті вази, висмикнутий шнурок від дзвінка, купа пляшок, табличок, коробок на ліки, що лежали на коминковій полиці, а також іграшки, книжки і діти на старезному, захляпаному чорнилом Аксмінстері. Хоча вже наближалася пізня дев'ята, ніхто з родини Туллоків не лежав у ліжку. Сім молодших братів і сестер Віллі: Джин, Том, Річард — перелік був такий складний, що навіть батько визнавав, що не пам'ятає його, — мали кожне своє заняття: вони читали, писали, малювали, дерлися і наминали вечерю з гарячого хліба й молока, тимчасом як їхня матір Агнес Туллок, сонлива пишна жінка з наполовину розпущеним волоссям і розкритими грудьми, забрала дитя з колиски над вогнищем і, скинувши гарячий підгузок, безжурно годувала напівголе немовля, уткнуте в неї носом, своїми рожевими, освітленими вогнем грудьми.

Не потривоживсь, вона приязно усміхнулася до Френсіса.

— То ви вже тут, хлопці. Джин, достав ще тарілки і ложки. Річарде, дай Софії спокій. І, Джин, люба, візьми свіжий підгузок для Сузеленда зі шнурка! І перевір, чи закипів чайник батькові на пунш. Яка тепер чудова погода. Доктор Туллок каже, що запалень все одно чимало. Сідай, Френсісе. Томасе, хіба батько не сказав тобі триматися якнайдалі від інших дітей!

Лікар завжди приносив додому якусь хворобу: одного місяця кір, вітрянку наступного. Тепер постраждав шестилітній Томас. З обстриженою макітрою, що пахла карболовою кислотою, він весело розносив лишай серед решти племені Туллоків.

Умістившись на рипучій канапі поряд з Джин, яка у свої чотирнадцять була подобою матері — з тією ж кремовою шкірою і безтурботною усмішкою, — Френсіс вечеряв хлібом і молоком, приправленим корицею. Недавні переживання ще не стихли в його душі; на грудях лежав величезний камінь, у розумі панувало сум'яття. І ще одна проблема докучала його неспокійному мозку. Чому ці люди були такі добрі, щасливі й задоволені? Виховані безбожним раціоналістом, який заперечував, чи радше нехтував, існування Бога, вони були прокляті, і пекельний вогонь уже облизував їхні п'яти.

О чверть на дев'яту вони почули, як скрегочуть на гравію колеса бідки. Щойно зайшов доктор Туллок, здійнявся крик, і він вмить опинився серед несамовитої юрби. Коли сум'яття вгамувалося, лікар від щирого серця цьомкнув дружину і сів у крісло зі склянкою пуншу в руці — взутий в капці, з немовлям Сузерлендом на колінах.

Зустрівшись поглядом з Френсісом, він підніс свій гарячий бокал, сиплючи дружніми кпинами.

— Чи ж я не казав вам, що нам подадуть отруту! Міцні напої небезпечні — авжеж, Френсісе?

Бачачи, що його батько в доброму гуморі, Віллі закортіло розповісти історію з молитовних зборів. Доктор плеснув себе по стегні, усміхаючись до Френсіса.

— Дуже добре, мій малий католицький Вольтере. Я до смерти не згоден з тим, що ви кажете, але віддам життя за ваше право казати це! Джин, перестань пасти очима цього бідолахи. Я думав, ти хочеш стати медсестрою! Натомість зробиш мене дідом, поки мені сповниться сорок. Та гаразд... — він зітхнув раптом, піднісши тост до своєї дружини. — Ми ніколи не дістанемося до небес, жінко, але принаймні маємо харч і питво.

Згодом, коло вхідних дверей, Віллі схопив Френсіса за руку.

— Щастя... Напиши мені, коли будеш там.

О п'ятій годині наступного ранку, коли було ще геть темно, гудок корабельні прогудів низько й тужливо над сполоханою пітьмою Даррова. Ще сонний, Френсіс вискочив з ліжка, вдягнув джинсові штани і пошкандибав униз. Холодний ранок, блідий, але хмурий, ударив йому в лице, коли він долучився до ходи мовчазних дрижачих постатей, що, зігнувши голови й втягнувши плечі, поспішали до воріт корабельні.

По мостових вагах, повз віконечко контролера, у ворота... Далекі примари кораблів на стапелях підносилися у млі навколо нього. Поряд з недокінченим остовом нового броненосця збиралася команда Джо Моїра: Джо і помічник обшивника, заклепники-тримачі, ще два заклепники і він.

Він запалив деревне вугілля, роздув міхи під горном. Мовчазно, неохоче, наче уві сні, команда стала до праці. Моїр підніс кувалду, і гучні удари молотів прокотилися по корабельні.

Тримаючи заклепки, розжарені добіла на жаровні, Френсіс здирався по драбині і засовував їх хутко крізь отвори в каркасі, де їх щільно заклепували, сплавляючи з великими металевими пластинами, що формували корабельний корпус. Праця була виснажлива: пекуча біля жаровні, холодна на драбинах. Робітникам платили поштучно. Тому вони вимагали заклепок швидко, швидше, ніж хлопці могли постачати їх. Заклепки нагрівали до належного розжарення. Якщо вони не були ковкі, чоловіки кидали ними назад у хлопців. Ті поспішали до вогню і потім назад, вниз і вгору драбиною, обпечені, задимлені, із запаленими очима, задихані, спотілі. Френсіс цілий день постачав обшивників.

По обіді робота прискорювалася: чоловіки забували про безпеку, натужуючи нерви і не жаліючи тіл. Останні чотири години проминали в пливкому мареві, коли їхні барабанні перетинки напружено прислухалися до останнього гудка.

Нарешті, нарешті він пролунав. Яке ж це блаженне полегшення! Френсіс стояв нерухомо, облизуючи потріскані губи, оглушений раптовою тишею. Дорогою додому, у багні й поті, він, змагаючись з втомою, думав: «Завтра... завтра». Той дивний блиск знову засвітився в його очах, і він розпрямив плечі.

Того вечора він узяв дерев'яну скриньку зі свого сховку в невживаній печі і обміняв гору срібла й мідяків, заощаджених з нестерпною повільністю, на півсоверена. Золота монета, яку він стискав глибоко в кишені штанів, п'янила його. З дивним піднесенням на розчервонілому

обличчі він попросив у місіс Ґленні голку й нитку. Вона відмахнулася від нього, а тоді раптом кинула на нього прихований похвальний погляд.

— Зачекай! Нитки у верхній шухляді, поряд з отим набором голок. Можеш узяти.

Вона дивилася, як він виходить.

У самоті своєї голої й нещасної кімнатки над пекарнею він загорнув монету в аркуш паперу і ретельно зашив її в підкладку піджака. На нього наринувало радісне самозаспокоєння, коли він зійшов униз, щоб віддати їй нитки.

Наступного дня, в суботу, корабельня зачинялася о дванадцятій. Думка, що він більше ніколи не зайде в ці ворота, так надихнула його, що в обід ледве міг їсти; він відчував, що його схвильована непогамовність могла би спонукати місіс Ґленні до розпитувань. Та, на його радість, вона нічого не сказала. Вставши з-за столу, він вишмигнув з будинку, прослизнув по Східній вулиці, а тоді чимдуж наживав п'ятами.

Уже за містом він перейшов на жваву ходу. Серце в ньому співало. То була до болю звична річ: стара як світ утеча від усього нещасливого дитинства. Але для нього то була дорога до свободи. Діставшись до Манчестера, він зможе знайти роботу на бавовняній фабриці — він був певен, двічі певен. Він пройшов п'ятнадцять миль до залізничного вузла за чотири години. Вибивало шосту, коли він зайшов на Олстедську станцію.

Сівши під оливною лампою на безлюдній платформі, яку наскрізь продував протяг, він розклав ножа, розрізав шов у піджаку, витяг складений папір, узяв з нього блискучу монету. На платформі з'явився носій, кілька інших пасажирів, а тоді врешті відчинили касу.

Він став перед решіткою і попросив квитка.

— Дев'ять шилінгів шість пенсів, — сказав касир, вкладаючи зелену картонну картку в машину.

Френсіс зітхнув з полегшенням: він таки правильно розрахував вартість. Він простяг гроші через решітку.

Настала мовчанка.

— Це що таке? Я ж сказав дев'ять і шість.

— Я дав вам півсоверена.

— О так! Тільки спробуй ще раз, хлопче, і ти сядеш за ґрати!

Касир обурено пожбурих у нього монетою.

То був не півсоверена, а новий блискучий фартинг.

Френсіс, що дивився в болісному заціпенінні, як прибуває поїзд, узяв свій вантаж і рушив, посвистуючи в ніч. Тоді його розум навромацки став шукати розгадку. Він розтинав не своє незграбне шиття, а рівний міцний шов. Болісний здогад пропик його — гроші взяла місіс Ґленні.

О пів на десяту, за шахтарським селом Сандерстон, у вогкому тумані, що затемняв лампи, чоловік у бідці мало не переїхав самотню постать, що трималася середини дороги. Тільки одна людина могла їхати в такому місці у таку ніч. Коли доктор Туллок, стримуючи свого червоного коня, вдивлявся крізь туман униз, його вигадлива лайка раптово урвалася.

— Великий господи Гіппократе! Це ж ти. Залазь. Ну ж бо, хутко — бо ця кобила зараз відірве мені руки.

Туллок обгорнув покривалом свого пасажира; вони їхали далі мовчки; він знав про цілющу силу тиші.

О пів на одинадцяті Френсіс пив гарячий бульйон перед вогнем у вітальні лікаря, яка, вже покинута своїми мешканцями, була так неприродно тиха, що кіт мирно спав на килимі перед коминком. За якусь мить зайшла місіс Туллок із заплетеним у коси волоссям, накинувши на нічну сорочку стьобаний халат. Вона стояла разом з чоловіком, оглядаючи напівживого хлопця, поійнятого апатією, що наче й не помічав ані їхньої присутності, ані стишеної бесіди між ними. Він навіть не зміг усміхнутися, коли доктор підійшов до нього, витягши з жартівливим виглядом стетоскоп:

— Ручаюся, що той твій кашель — чиста імітація.

Але він скорився, розкривши сорочку, дозволивши лікареві вистукати і вислухати його груди.

Доктор Туллок устав з похмурим, застиглим обличчям. Криниця його гумору раптом висохла. Він простромив поглядом дружину, прикусив повну губу і бозна-чого копнув кота.

— До біса все це! — крикнув він. — Діти будують нам бойові кораблі. Ми заганяємо їх у вугільні копальні і на бавовняні фабрики. Ми — християнська країна. Чудово! Горджуся тим, що я язичник, — він безцеремонно, мало не люто, обернувся до Френсіса: — Послухай, хлопче, хто ці люди, яких ти знав у Тайнкаслі? Хто вони? Беннон? Таверна «Юніон», еге ж? Іди негайно додому і лягай в ліжку, якщо не хочеш заробити страшну пневмонію.

Френсіс пішов, ледве пересилюючи себе. Увесь наступний тиждень місіс Гленні носила страдницький вираз на обличчі, а Мальком новий жилет у клітку, що коштував у крамниці півсоверена.

То був препоганий тиждень для Френсіса. Лівий бік болів, а надто, коли він кашляв; він ледве волівся на роботу. Він розумів примарно, що дід спробував поборотися за нього. Але Даніеля було побито, переможено. Дрібний пекар міг лише скромно почастувати його вишневими пирогами, яких Френсіс не їв.

Коли настало пообіддя суботи, він не мав сили вийти. Він лежав нагорі у спальні, дивлячись у безнадійній летаргії через вікно.

Зненацька підхопився, і з несподіванки його серце мало не вискочило з грудей. По вулиці, наче барка, що пливе незнайомими й небезпечними водами, поволі наближався капелюшок, далекий спогад, унікальний, непомильний. Так, так: і парасоля із золотою ручкою, туго скручена, і короткий жакет на котиковому хутрі з плетеними ґудзиками. Він кволо викрикнув блідими устами: «Тітка Поллі».

Униз у теленькнули двері крамниці. Схвильовано звівшись на ноги, він проліз униз і завмер, тремтячи, за напівматовими дверима.

Поллі стояла посеред кімнати: випростана, стиснувши губи, окидаючи поглядом крамницю, з якимось зачудуванням її вивчаючи. Місіс Ґленні підвелася, побачивши її. Мальком, що прихилився до прилавка з розтуленим ротом, позирав то на одну, то на другу.

Погляд тітки Поллі спинився на дружині пекаря:

— Місіс Ґленні, якщо не помиляюся!

Місіс Ґленні виглядала щонайгірше: досі не перевдягнута, досі у брудному ранішньому пеньюарі, у розстебнутій під шиєю блузці, з обвислою стрічкою на поясі.

— Чого вам треба?

Тітка Поллі піднесла брови.

— Я прийшла побачити Френсіса Чізгольма.

— Його немає.

— Та невже! Тоді я зачекаю, поки він не прийде.

Поллі усілася в кріслі поряд з прилавком з таким виглядом, наче готувалася чекати цілий день.

Запала мовчанка. Обличчя місіс Ґленні стало багрово-темним. Вона зауважила, наче між іншим:

— Малькоме! Побіжи до пекарні і приведи батька.

Мальком відповів коротко:

— Він пішов до Місіонерського дому п'ять хвилин тому. Він не повернеться аж до чаю.

Поллі відірвала погляд від стелі і стала роздивлятися Малькома. Вона ледь усміхнулася, коли він почервонів, а тоді, задоволена, глянула в другий бік.

Уперше місіс Ґленні стала виявляти занепокоєння. Вона сердито випалила:

— Ми заклопотані люди і не можемо сидіти цілий день. Я сказала вам, що хлопця немає. І його, напевно, не буде ще довго — з тим товариством, з яким він водиться. Його погані звички і пізні повернення завжди завдають нам клопоту. Чи ж не так, Малькоме?

Мальком кивнув насуپлено.

— От бачите! — напосідала місіс Ґленні. — Якби я розповіла вам усе, то ви були б вражені. Але байдуже, ми тут — християни, ми дбаємо про нього. Даю вам слово — з ним усе гаразд, і він не знає лиха.

— Рада це чути, — заговорила церемонно Поллі, ввічливо пригасивши легкий позіх рукавичкою, — бо я прийшла його забрати.

— Що!

Заскочена зненацька, місіс Ґленні стала перебирати комір блузи; кров спершу приплила їй до обличчя, а тоді відступила від нього.

— Я маю свідчення лікаря, — тітка Поллі проголосила, мало не процідила цю страшну фразу зі смертоносною насолодою, — що хлопець недогодований, перетруджений і страждає від плевриту.

— Неправда.

Поллі витягла листа зі своєї муфти і значуще постукала по ньому кінчиком парасольки.

— Ви вмієте читати літературною англійською?

— Це брехня, клята брехня. Він нагодований і гладкий, як мій рідний син!

Розмова урвалася. Френсіс, який, стоячи під дверима, з болісною тривогою стежив за сценою, надто сильно прихилився до хиткої заслони. Двері відчинилися, і він опинився посеред крамниці. Запала мовчанка.

Надприродний спокій тітки Поллі поглибшав.

— Ходи сюди, хлопче. І перестань трястися. Ти хочеш лишитися тут?

— Ні, не хочу.

Поллі піднесла очі до стелі.

— Тоді йди і спакуй свої речі.

— Я не маю що пакувати.

Поллі, надягаючи рукавички, поволі підвелася.

— Тоді нас ніщо не затримує.

Місіс Ґленні ступила крок уперед, біла від люті.

— Ви не можете переступити через мене. Я звернуся до поліції.

— Дуже добре, миленька, — Поллі значуще поклала листа у муфту. — Тоді ми нарешті дізнаємося, скільки грошей, вторгованих за меблі Елізабет, витрачено на її сина, а скільки — на твого.

Знову запанувала приголомшлива тиша. Дружина пекаря стояла бліда, сповнена ненависти і переможена, тримаючись однією рукою за груди.

— Чуєш, відпусти його, мамо, — заскавулів Мальком. — З нього й так мало толку.

Тітка Поллі, приклавши до грудей парасольку, змріяла його поглядом з голови до ніг.

— Юначе, тобі бракує розуму! — вона обернулася до місіс Ґленні. — І вам, миленька, також!

Тріумфально взявши Френсіса за плече, вона виштовхнула його, простоволосого, з крамниці.

Таким робом вони попрямували до станції: вона міцно тримала його за піджак, наче він якась рідкісна упіймана істота, що могла втекти кожної миті. Біля станції вона купила йому, не мовивши й слова, пакунок печива Абернеті, трохи крапель від кашлю і новенький котелок. Сівши напроти нього в поїзді, спокійна, незвичайна, випрямлена, вона спостерігала, як він окроплює сухе печиво сльозами вдячності, по самі вуха й очі в новенькому капелюсі, а тоді зауважила, дивлячись на нього осудливо півзаплющеними очима:

— Я завжди знала, що та жінка не леді — це написано на її обличчі. Ти припустився страшної помилки, дозволивши їй допасти до себе, Френсісе, серце. А тепер ми гарно тебе підстрижемо!

То було так чудово — лежати морозними вечорами в теплому ліжку, поки тітка Поллі не принесе сніданок: велику, ще шипучу тарілку з яечнею і беконом, гарячий чорний чай і купу теплих грінок на великій металевій таці з викарбуваним написом «Олгудський старий ель». Інколи він прокидався рано з болісним страхом; а тоді приходило блаженне розуміння, що вже не треба страшитися гудка. Схлипнувши полегшено, він ще глибше пірнав під грубі жовті ковдри в затишній спальні з витким горошком на шпалерах, поплямленими дошками і в'язаним вовняним килимком, з літографією тяглового коня Олгудської преміальної броварні на одній стіні, та папи Григорія — на другій, і невеликим порцеляновим горщиком із святою водою та застромленою в нього навскіс великодньою лозою коло дверей. Біль у боці зник, він кашляв лише зрідка, і його щоки повніли. Безділля було для нього чимось новим, і хоча непевність майбутнього досі тривожила його, він приймав його з вдячністю.

Цього чудового ранку останнього дня жовтня тітка Поллі сіла на край його ліжка, умовляючи його їсти:

— Підживляйся хлопче! Ти сама шкіра й кості!

На тарілці було три яйця і хрумкий бекон зі смужками тлущу; він уже й забув, що їжа могла смакувати так добре. Врівноважуючи тацю на колінах, Френсіс відчував незвичайну святковість у її манерах. А потім вона глибоко кивнула йому.

— Нині я маю для тебе новину, юначе, якщо ти не проти.

— Новину, тітко Поллі?

— Невелику втіху, що трохи розважить тебе — після довгого нудного місяця з Недом і мною, — вона сухо усміхнулася на швидке заперечення в його теплих карих очах. — Ти не хотів би вгадати яку?

Він подивився на неї з глибокою любов'ю, яку пробудила в ньому невгасна її доброта. Її просте вугласте обличчя — з нездоровою шкірою, довгою верхньою губою, порослою пушком, щетинистою плямкою в кутику щоки, — виглядало тепер знайомим і прекрасним.

— Не маю й гадки, тітко Поллі.

Вона коротко засміялася, що бувало вельми зрідка, і ледь пирхнула від задоволення, знаючи, що змогла розпалити його цікавість.

— Що сталося з твоїми мізками, хлопче? Думаю, надто довгий сон потьмарив їх.

Він усміхнувся, щасливо і приязно. То була правда, що досі його одужання виглядало спокійним і одноманітним. Заохочений Поллі, яка хвилювалася за його легені — вона страх як боялася «сухот», їхньої «сімейної» недуги — він зазвичай лежав у ліжку до десятої. Одягнувшись,

він супроводжував її під час закупів; це були статечні походження головними вулицями Тайнкаслу, а оскільки Нед їв багато і лише найкраще, вибір птиці та обнюхування м'ясива були дуже прискіпливі.

Ці прогулянки були доволі пізнавальні. Він бачив, що тітка Поллі тішилася, коли її «упізнавали», шанували в найкращих крамницях. Вона чекала, холодна й манірна, поки улюблений продавець звільниться, щоб обслужити її. Понад усе вона була леді. Те слово було її наріжним каменем, мірилом усіх її дій і навіть суконь, які місцева модистка робила з таким жахливим смаком, що іноді вони викликали приховане хихотіння простолюду. На вулиці вона приймала низку поклонів. Коли її впізнавала, кланяючись, якась місцева особа — санітарний експерт, судовий інспектор чи головний констебль, — це дарувало їй радість, яка, хоч і ретельно прихована, була вельми велика. Збадьорившись, як щебетливий пташок у її капелюшку, вона шепотіла до Френсіса: «То був містер Остін, комендант трамвайного депо... приятель твого дядька... чудовий чоловік». Її втіха сягнула вершини, коли отець Джеральд Фітцджеральд, статечний і гарний з виду священник церкви св. Домініка, подарував їй, проминаючи, ласкаву і дещо поблажливу усмішку. Щодня перед обідом вони заходили до церкви, де, стоячи на колінах, Френсіс оглядав напружений профіль Поллі, мовчазні порухи її губ над побожними обвітреними руками. Опісля вона купувала дещо й для нього — пару міцних черевиків, книжку, мішечок анісових цукерок. Якщо він перечив, часто зі слізьми на очах, коли вона розкривала свого пошарпаного гаманця, тітка лиш тисла його руку й хитала головою: «Твій дядько не знає, що таке “ні”». Вона невимовно гордилася своїми стосунками з Недом, зв'язком з таверною «Юніон».

Таверна «Юніон» стояла недалеко від доків, на розі вулиць Канальної і Дайка, і з неї розгортався чудовий вигляд на прилеглі житлові будинки, вугільні баржі та кінцеву станцію нового кінного трамвая. Коричнева будівля з помальованою ліпниною мала два поверхи, і Беннони жили над таверною. Щоранку, о пів на сьому, Меггі Маґун, прибиральниця, відкривала бар і починала, балакаючи сама з собою, прибирати в ньому. Рівно о восьмій униз сховався Нед Беннон — у шлейках, чисто виголений, зі змащеним чубом — і посипав підлогу свіжою стружкою з коробки за баром. То була річ непотрібна: радше свого роду ритуал. Далі він милувався ранком, пив молоко і переходив задвірок, щоб погодувати своїх гончаків. Він держав їх тринадцять — доводячи, що не забобонний.

Скоро починали підходити перші завсідники: Маґун, на прізвисько Огризок, як завжди, прибував на фургоні; він кульгав на підбитих шкіряних протезах в улюблений кут, і вслід за ним кілька докерів, трамвайних водіїв, що поверталися з нічної зміни. Ці трудяги не затримувалися надовго: лише на стільки, щоб вихилити чарчину, а тоді запити її склянкою води, келихом хересу чи пінтою пива. Але Огризок був завсіднім гостем, свого роду вірним псом, що дивився ласкаво на Неда, коли той стояв, добросердий, за баром з темним дерев'яним обшиттям та

оголошенням в рамці: «Джентльмени поводяться по-джентльменськи, і іншим так належить».

Нед, у свої п'ятдесят років, був великим, огрядним чоловіком, з повним і жовтуватим обличчям, з випуклими, дуже серйозними очима, що пасували до його темного одягу. Він не був ані товариський, ані показний — якості, які зазвичай приписують шинкареві. Натомість мав свого роду сувору, draжливу гідність. Він гордився своєю репутацією, своїм становищем. Його батьків вигнав з Ірландії картопляний голод, і хлопцем він пізнав, що таке нужда й безхліб'я; та все одно досяг успіху, попри всі немислимі труднощі. Він мав «незалежний» паб, добрі стосунки з дозвільними установами й броварями та чимало впливових друзів. І, по суті, він промовляв цим: «Шинкарство — поважна справа, і я доведу це». Він вороже ставився до всіх молодих випивак і безцеремонно відмовлявся обслуговувати жінок до сорока: у таверні «Юніон» не було «родинних столиків». Він ненавидів безлад, і при першому ж його звуку сердито гримав старим черевиком — що завжди був під рукою — по шинквасу і гримав доти, доки незгода не стихала. Хоча й сам він полюбляв добряче хильнути, однак п'яним його ніхто ще не бачив. Так, його усмішка розм'якала і погляд блукав тими нечастими вечорами, коли він вважав «нагоду» доречною: ніч на св. Патрика, День усіх святих, Хогманай^[4] або після цілого дня собачих перегонів, коли один з його гончаків додавав нову медаль до цілого їхнього сузір'я на важкому годинниковому ланцюжку, що обвисав аж до живота. У всякому разі, наступного дня він ходив з сонним виглядом і посилав Огризка по отця Кленсі, вікарія церкви св. Домініка. Висповідавшись нарешті, він важко вставав, обтрушуючи порошок з колін, з дощок службової кімнатки і клав соверен у руку молодого священника — на поміч убогим. Він мав здорову повагу до духовенства. А до отця Фітцджеральда, парафіяльного священника, він і справді ставився з превеликою шаною.

Нед мав славу «заможного», добре їв, не скупився і, гидуючи біржами й акціями, вкладав гроші у «цемент і цеглу». А що Поллі мала власне забезпечення, успадковане від Майкла, покійного брата, то він не тривожився за неї.

Хоча й повільний на любов, Нед був, вживаючи його власне обережне слово, «захоплений» Френсісом. Він любив скромність цього хлопця, його неговіркість, спокійну манеру поведінки, його мовчазливу вдячність. Серйозність юного обличчя, коли його заскочити в задумі зненацька, примушувала Неда знетямлено супитися і шкребти собі голову.

По обіді Френсіс сидів з ним у напівпорожньому барі, оспалий від ситої їжі, дивлячись, як косий стовп сонячних променів падає, наче в церкві, крізь затхле повітря, і слухаючи разом з Огризком Недову щиросердну бесіду. Огризка Маґуна, чоловіка, що каменем висів на шиї в достойної й нерозважливої Меґгі, звали так тому, що від нього вже мало чого залишилося, окрім хіба тулуба. Він втратив обидві свої ноги через гангрену, викликану якимось незнаним розладом кровообігу.

Скориставшись своїм станом, він відразу «продав себе лікарям», підписавши документ, що його тіло доставлять до прозекторської після скону. Як тільки гроші були пропиті, зловісна аура оповила мутного, балакливого, лукавого і нещасного старого неробу. Добувшись таким чином загальної пошани, він напідпитку оголошував себе обдуреним.

— Я ніколи нічого не мав. І тепер ще й ті прокляті лихварі! Але вони ніколи не дістануться до нещасного старого Адама! Геть чортів страх! Я запишуся в моряки, і після того втоплюся!

Час від часу Нед дозволяв Френсісу набирати пива для Огризка, почасти з доброти, почасти заради того, щоб хлопець потішився трохи, орудуючи «смоком». Він тягнув до себе ручку зі слонової кости, наповнюючи кухля — тимчасом як Огризок умовляв нетерпляче: «Зроби добрячого чуба, хлопче!» — пінисте вариво пахло так гостро й добре, що Френсісу хотілося скуштувати його. Нед кивав на знак згоди, а тоді усміхався, неспішно тішачись з перекошеного обличчя небожа.

— Смак потрібно набути, — поважно запевнив він. Він мав не одну таку заїжджену фразу, від «Жінки несумісні з пивом» до «Найкращий друг людини — її фунтова банкнота», що, через частоту і глибину вживання, давно стали епіграмами.

Але Недова найбільша, найніжніша любов була до Нори, дочки Майкла Беннона. Він віддав себе всього небозі, що спершу втратила хворого на туберкульоз брата, а за два роки й батька — через ту саму смертоносну недугу, таку фатальну для кельтської раси. Нед виховав її і в тринадцять років віддав до монастирської школи св. Єлизавети, найкращого католицького пансіону в Нортумберленді. Оплачувати дороге навчання було великою втіхою для нього. Він стежив за її успіхами ласкавим поблажливим оком. Коли вона поверталася додому на вакації, він ніби преображався: весь оживав, ніколи не з'являвся в підтяжках, довго вигадував усілякі екскурсії та розваги і, щоб не дай Боже її образити, набагато менше дозволяв собі в барі.

— Отож... — тітка Поллі мало не з докором зиркнула повз сніданкову тацю на Френсіса, — бачу, мені доведеться розповісти тобі, у чому річ. Передусім, твій дядько вирішив справити сьогодні вечірку на День всіх святих і... — вона вмить опустила очі, — ще з однієї причини. У нас буде гуска, чотирьохфунтовий порічковий пиріг, родзинки на гру в дракона і, звичайно, яблука — твій дядько купує найкращі на садовому ринку Ланга у Г'осфорті. Ця прогулянка тебе розрадить.

— Певна річ, тітко Поллі. Тільки я не зовсім знаю, куди мені йти.

— Хтось покаже тобі дорогу, — Поллі стримано піднесла головну свою несподіванку. — І цей хтось повернеться сьогодні зі школи, щоб перебути ці довгі вихідні разом з нами.

— Нора! — вигукнув він раптом.

— Саме так, — вона кивнула, узяла його тацю і встала. — Твій дядько тішиться, як мала дитина, що її відпустили. Тож притьма одягайся, як

гарний хлопчик. Ми всі йдемо на станцію зустрічати об одинадцятій нашу дорогу мавпочку.

Коли тітка пішла, Френсіс дивився перед собою з дивним замішанням. Ця раптова звістка про приїзд Нори заскочила його зненацька і, як не дивно, схвилювала. Звісно ж, він завжди любив її. Але тепер він мав зустрітися з нею з незвичайним новим почуттям, у якому змішувалися сором'язність і запал. На свій превеликий подив і сум'яття, він зненацька відчув, що червоніє до самісіньких вух. Він спішно зірвався і почав одягатися.

О другій годині Френсіс і Нора вирушили у свою прогулянку; спершу вони сіли на трамвай до передмістя Клермонта через усе місто, а тоді пішли навпростець до Госфорта, разом тримаючи величезного лозового кошика і вимахуючи ним між собою.

Минуло чотири роки, відколи Френсіс бачив Нору. Безтямно проковтнувши язик на цілий обід, поки Нед перевершував самого себе в неспинній грайливості, він і досі болісно соромився її. Він пам'ятав її дитиною. Тепер їй було вже майже п'ятнадцять, й у своїй скромній темно-синій спідниці й ліфі вона видавалася цілком дорослою, таємничішою й загадковішою, ніж будь-коли. Хоча виглядала високою і незграбною, її тіло було гарне й тендітне. У неї були дражливі очі, темно-сині проти її блідої шкіри. Вони іскрилися від холоду, і так само від холоду рожевіли її маленькі ніздрі.

Час від часу, тримаючи за ручку кошика, він торкався пальців Нори. То було дивне відчуття: солодке, тепле й бентежне. Йому ще ніколи не випадало торкатися чогось приємнішого, ніж її руки. Він не міг говорити, не смів дивитися на неї, хоча й час від часу відчував, що вона дивиться на нього й усміхається. Хоча золотавий блиск осені проминув, ліси досі палали ясно-червоним бурштином. Барви дерев, полів і неба ніколи ще не здавалися Френсісу такими живими. Вони наче співали у вухах.

Раптом вона розсміялася і, відкинувши назад волосся, пустилася бігти. Припнутий до неї кошиком, він мчав, як вітер, поряд, аж поки вона не спинилася, важко дихаючи і виблискуючи очима, як іній на ранковому сонці.

— Не дивися так на мене Френсісе, я іноді шаленію. І не можу нічого з собою вдіяти. Це, напевно, тому, що я не в школі.

— Тобі там не подобається?

— І так, і ні. Там цікаво і суворі правила. Ти можеш повірити? — вона засміялася, раптом трішки знітившись. — Нас змушують купатися в нічній сорочці! Скажи мені, ти думав колись про мене, поки ми не бачилися?

— Так, — затнувшись, відповів він.

— Я рада... Я думала про тебе, — вона кинула на нього швидкий погляд, немов збиралася про щось заговорити, і раптом змовкла.

Вони дійшли до садового ринку в Г'осфорті. Джорді Ланг, Недів чудовий приятель і власник ринку, був у саду, серед напівголих дерев палячи листя. Він по-дружньому кивнув їм, запросивши до себе. Вони працювали граблями, згрібаючи хрустке брунатне й жовте листя до великої задимленої гірки, яку він перед тим нагромадив, поки запах диму не прокував їхній одяг. То не була робота, а скоріше чудова розвага. Забувши про свою нещодавню ніяковість, вони змагалися за те, хто більше нагребє листя. Коли він нагрів велику купу для себе, Нора підступно пограбувала її. Їхній сміх дзвенів у ясному чистому повітрі. Джорді Ланг усміхнувся широко і співчутливо.

— Такі вони жінки, хлопче. Беруть твою копицю, а тоді ще й сміються з тебе.

Нарешті Ланг показав їм рукою на повітку з яблуками, дерев'яну споруду в самому кінці саду.

— Ви заслужили свою частку. Ідіть і візьміть, скільки треба! — крикнув він їм услід. — І найщиріші вітання містеру Беннону. Скажіть йому, що я зазирну до нього на чарку-другу десь цього тижня.

Повітка була залита м'яким сутінковим світлом. Вони здерлися по драбині на горище, де на соломі, не дотикаючись, лежали безкінечні ряди Рібстонського пепіну, яким славився сад. Поки Френсіс наповнював кошик, скоцюрбившись під низьким дахом, Нора сіла, схрестивши ноги на соломі, взяла яблуко, потерла до свого худого стегна і надкусила.

— Боже мій, яке смачне, — сказала вона. — Хочеш, Френсісе?

Він сів навпроти, взяв яблуко, яке вона простягла йому. Його смак був дивовижний. Вони дивилися одне на одного, смакуючи. Коли її маленькі зуби прокусили бурштинову шкірку, увігнавшись у хрустку білу м'якоть, тонкі струмені соку потекли по її підборіддю. Він уже не почувався таким несмілим у тому невеликому темному горищі, а поринув у теплі мрії, переповнившись радістю життя. Йому ще ніколи не було так добре, як там, у саду, коли він їв яблуко, яке вона дала йому. Їхні очі, стрічаючись часто, усміхалися; але одна її напівусмішка, дивна і глибока, здавалося, була лише для неї самої.

— Ану чи ти зможеш з'їсти зерна, — подражнила вона його раптом; а тоді додала прожогом: — Ні, не їж, Френсісе! Сестра Маргарет Мері каже, що від них будуть кольки. Крім того, з усіх цих насінин виросте нове дерево. Це не жарт! Послухай Френсісе... тобі подобається Поллі і Нед?

— Дуже, — він уважно подивився на неї. — А тобі хіба ні?

— Звичайно... але не тоді, коли Поллі маніжитья зі мною щоразу, коли я закашляю... а Нед пестить мене на колінах — я це страх як не люблю.

Вона завагалася, уперше потупивши очі.

— О, це таке. Я не мала би цього казати. Сестра Маргарет Мері думає, що я легковажна, — а ти?

Він ніяково поглянув убік, і його пристрасна незгода зі звинуваченням вилилася у незграбне: «Ні!»

Вона усміхнулася, майже боязко.

— Ми друзі, Френсісе, а тому я скажу, хоч що говоритиме стара Маргарет Мері. Коли ти виростеш, ким ти хочеш стати?

Приголомшений, він подивився на неї.

— Не знаю. Чому ти питаєш?

З раптовою нервозністю вона смикнула свою саржеву сукню.

— Та нічого... от тільки... Ти подобаєшся мені. Ти завжди подобався мені. Усі ці роки я багато думала про тебе, і було би прикро, якби ти... взяв і пропав знову.

— А чому б я мав пропасти? — засміявся він.

— Ти здивуєшся! — її очі, досі дитинячі, були широкі й мудрі. — Я знаю тітку Поллі... Я сьогодні знову слухала її. Вона готова віддати все, щоб зробити з тебе священника. Тоді ти мусив би відмовитися від усього... і навіть від мене. — Перш ніж він встиг відповісти, вона зіскочила на ноги, обтрушуючи себе з неабияким пошвавленням. — Ходи вже, ти ж не будеш тут сидіти, як дурний, цілий день. Надворі світить сонце, і сьогодні ще буде вечірка. — Він намірився встати. — Ні, зачекай хвилину. Заплющ очі, і ти дістанеш дарунка.

І ще до того, як він встиг виконати її прохання, вона підскочила до нього і спішно цмокнула його в щоку. Хуткий теплий дотик, тепло її подиху, близькість худого обличчя з невеличкою коричневою родимкою на вилиці ошелешили його. Густо зашарівшись, вона шмигнула вниз драбиною і вибігла з повітки. Він пішов поволі за нею, геть червоний, протираючи невелику вологу плямку на щоці, наче то була рана. Його серце гупало.

Вечірка на День всіх святих почалася о сьомій годині. Нед, скориставшись своїми необмеженими повноваженнями, зачинив бар на п'ять хвилин раніше. Усіх, крім кількох улюблених завсідників, ласкаво запрошено вийти. Гості зібралися нагорі у вітальні, що зустріла їх скляними вітринами з восковими плодами, картиною Парнелла над синіми люстрами, оправленою в оксамит фотографією Неда і Поллі над Дорогою Гігантів в ірландському кабріолеті з мореного дуба (спогад про Кілларні), аспідистрою, лакованим кийком, підвішеним на зеленій стрічці на стіні, і масивними м'якими меблями, що пухкали порохом, коли з силою на них сісти. Стіл з червоного дерева, з товстими ніжками, як у недужої на водянку жінки, витягли на всю довжину, і накрили на двадцятьох. Жар від коминка, до половини наповненого вугіллям, довів би до знемоги навіть дослідника Африки. Звідусіль пахло масною печеною птицею. Меггі Магун, у шапочці й фартусі, бігала, наче очманіла. У людній кімнаті були: молодий вікарій отець Кленсі, Тадеус Гілфойл, кілька сусідніх торговців, містер Остін, директор трамвайного депо, його дружина і троє дітей, а також, ясна річ, Нед, Поллі, Нора і Френсіс.

Посеред гамору, з незвичайною зичливістю і шестипенсовою сигарою, стояв Нед, читаючи лекцію своєму приятелеві. Цим блідим, занудним і дещо захриплим тридцятилітнім молодим чоловіком був Тадеус Гілфойл, один із клерків газового заводу, який у вільний час збирав

орендну плату з Недового майна на Варрельській вулиці і був прислужником у церкві св. Домініка; солідний молодик, що не цурався жодної роботи і завжди міг заповнити прогалину, «зголоситися», як говорив Нед — що не мав ні слова за душею чи хоч би якоїсь ідеї, яку міг би назвати власною, — але дивним чином завжди був поряд, вештався неподалік від того місця, де його потребували, невигадлиивий і випробуваний, киваючи на знак згоди, сякаючи носа, намацуючи емблему свого братства — холоднозорий, вайлуватий, поважний і надійний.

— Ти скажеш сьогодні промову? — випитував він у Неда таким тоном, ніби світ западеться, якщо Нед не виступить.

— Ах, не знаю, — відказав Нед скромно, але глибокодумно, роздивляючись кінчик своєї сигари.

— Ти просто мусиш, Неде!

— Вони цього не чекають.

— Пробач мене, Неде, але я не згоден.

— Думаєш, я мав би?

Він заявив врочисто:

— Так, мав би і мусив би!

— Ти хочеш сказати... я зобов'язаний?

— Ти мусиш, Неде, і ти це зробиш.

Нед з хвилювання перекоотив сигару на другий кутик рота.

— Взагалі-то, я мав... — він значуще підморгнув оком, — тобто маю важливе повідомлення, яке хотів би оголосити. Я зроблю це дещо пізніше, якщо ти так просиш.

Діти під наглядом тітки Поллі стали бавитися в традиційні ігри, своєрідну прелюдію свята — спершу в дракона, виловлюючи пласкі сині родзинки на великому порцеляновому блюді, де палав спирт; а тоді в полювання на яблука, коли виделку, яку тримають в зубах, перекинувшись через спинку крісла, треба впустити так, щоб влучити в яблуко, яке плавало внизу в діжці.

О сьомій прийшли «блазні»: сусідські трудяги з розмальованими сажею обличчями і по-чудернацькому вдягнені, що ходили ряджені по окрузі, співаючи пісні та ставлячи пантоміми, відповідно до незвичайної традиції надвечір'я Дня всіх святих. Вони знали, як потішити Неда, заспівавши «Невеличкий трилисник», «Кетлім Маровін», і «Дім Меггі Мерфі». Обдарували їх щедро. І вони шумно пішли.

— Дякуємо, містере Бенноне! Хай живе таверна! Добраніч, Неде!

— Добрі хлопці. Всі добрі хлопці! — Нед потер руки, і його очі були ще досі вологі від кельтської сентиментальності. — Одначе, Поллі, у наших друзів живіт уже до спини приріс.

Товариство посідало за стіл. Отець Кленсі промовив молитву, і Меггі Магун зайшла, похитуючись, з найбільшою гускою в Тайнкаслі. Френсіс ніколи ще не куштував такої гуски — вона танула, дивовижно смакуючи, просто в роті. Його тіло горіло від довгої прогулянки на вітрі, а також з дивної внутрішньої радості. Раз у раз він зустрічався через стіл очима з

Норою, соромливо, з дивовижним розумінням. Хоча сам він був дуже тихий, її веселість зачаровувала його. Подив цього щасливого дня, таємного зв'язку, що зародився між ними, був наче біль.

Коли трапеза скінчилася, Нед поволі встав посеред оплесків. Він набрав ораторську поставу, поклавши великого пальця під пахву. Його нервозність була мало не сміховинна.

— Ваша превелебносте, леді й джентльмени, дякую вам кожному й усім разом. Я небагатослівний чоловік (вигук «Ні, ні!» від Тадеуса Гілфойла). Я кажу, що думаю, і думаю, що кажу!.. — коротка мовчанка, поки Нед набирався духу. — Я хотів би бачити своїх друзів щасливими й радіми поряд з собою — добре товариство й пиво ще ніколи не завадили чоловікові. — Його урвав Огризок Магун, який тихцем прокрався разом із блазнями й ухитрився залишитися: «Спаси вас, Боже, містере Бенноне! — замахав він гусячою лапою. — Ви добрий чоловік!» — Нед вислухав його незворушно — усякий великий муж має своїх лестивців. — Як я вже говорив, перед тим як чоловік місіс Магун жбурнув у мене цеглиною... — Сміх. — Я завжди користаюся з нагоди, коли ми разом. Я певний, що всі ми горді й раді, усі до одного — і до одної — привітати серед нас хлопця нещасливої дружини мого брата! [Вочевидь, помилка перекладача: слід читати «брата моєї нещасливої дружини». — Прим. верстальника.] (Голосні оплески й голос Поллі: «Вклонися, Френсісе».) Я не буду ворухити історію. Що було, те загуло, от що я скажу. Але я скажу ще й інше і хочу, щоб усі знали: подивіться на нього тепер і яким він був! (Оплески і голос Огризка в передпокої: «Меггі, благаю, принеси мені ще гуски!») І я не хочу сам себе вихвалити! Я зі всіма чиню по правді: і з Богом, і з людьми, і зі звіром. Подивіться на моїх гончаків, якщо ви мені не вірите... (Голос Гілфойла: «Найкращі пси в Тайнкаслі!») — Довга мовчанка, тому що Нед упустив нитку розмови. — Де я спинився? — «Френсіс», — підказала хутко Поллі. — Ах так, — Нед підніс голос. — Коли Френсіс прийшов, я сказав собі: «Певна річ, цей хлопець міг би стати в пригоді. Посадити його за шинквас і нехай він відробить свій хліб? Ні, ради Бога — при всій до вас пошані, отче Кленсі, ми не такі. Ми обговорили це, Поллі і я. Хлопець малий, хлопець спізнав кривду, хлопець має велике майбутнє, хлопець — син нещасливої дружини мого дорогого брата. [Та ж помилка перекладача. — Прим. верстальника.] Ми сказали, пошлімо його до коледжу; ми ще дамо собі якось раду, — Нед змовк. — Ваша превелебносте, пані й панове, я з великою втіхою хотів би оголосити, що наступного місяця Френсіс вирушає до Голівелу! — І після того, як пролунала ця тріумфальна завершальна нота його орації, Нед сів, спотілий, серед голосного плескання.

Хоча на вистрижені мороги Голівелу лягали довгі тіні в'язів, у північний червневий вечір було досі світло, як ополудні. Темрява приходила пізно, так близько до світанку, що північне сяйво лише мигцем осявало високі бліді небеса. Коли Френсіс сидів при відчиненому вікні невеличкого високого кабінету, який ділив, відколи обраний «філософом», з Лоренсом Гадсоном і Ансельмом Мілі, він ніяк не міг зосередитися на зошиті, а, заповнений майже тужливим відчуттям минушости краси, споглядав прегарну картину, що простелялася перед ним.

Зі свого вікна він міг бачити всю школу, шляхетну величаву будівлю з сірого граніту, збудовану для сера Арчибальда Фрейзера 1609 року і передану цього століття під католицький коледж. Каплиця, що мала такі ж суворі обриси, стояла під прямим кутом до неї, поєднана монастирем з бібліотекою, обрамляючи чотирикутне історичне подвір'я. За нею були площадка для гри в ручний м'яч, й інші ігрові поля, де щойно закінчувалися змагання; далі широкі простори пасовиськ, помережаних річкою Стінчар, уздовж якої поважно паслися коренасті ангуські корови; а за ними зарості бука, дуба й горобини, які оточували сторожку, і геть в далині тло синіх, ледь зазубрених Грампіанських гір.

Френсіс мимоволі зітхнув. Здавалось, немов тільки вчора прибув він до Дуна, пронизуваної протягами північної станції, наляканий до смерти, остерігаючись невідомого і тої першої страшної бесіди з директором, отцем Гамішем Макнабом. Він пригадав, як «Рудий Мак», великий, хоч низький зростом, гайлендський джентльмен, кривий родич Макнаба з Островів, похилився над його столом у картатій пелерині, визираючи з-під своїх густих рудих брів, невимовно страшний.

— То, хлопче, що ти вмієш?

— Нічого... сер.

— Нічого! Ти не вмієш танцювати Гайленд флін?

— Ні, сер.

— Гмм! З тебе небагато користи, чи не так, хлопче?

— Так, сер, але сер... — тремтячи, — напевне, я вмію рибалити.

— Напевне, еге? — повільна суха посмішка. — Тоді ми, напевне, будемо друзями. — Усмішка розширилася. — Клани Чізгольмів і Макнабів рибалили разом, і билися разом, коли нас із тобою ще і в планах не було. А тепер біжи, поки я тебе не скарав.

І тепер лише за один семестр він покине Голівел. Його погляд знову опустився на невеликі гурти, що прогулювалися туди й сюди по всипаних рінню терасах побіч фонтану. Семінарський звичай! Ну то й що з того? Більша їх частина потрапить звідси до семінарії Сан-Моралеса в Іспанії. Він упізнавав своїх співмешканців, що ходили разом: Ансельма, як зазвичай, відвертого у своїх почуваннях, що одну свою руку переплів з рукою друга, іншою при цьому зграбно жестикулюючи, як і личить неперевершеному володареві призу доброго приятельства Фрейзера!

Позаду них, оточений своїм близьким колом, походжав отець Таррант — високий, темний, худий... запальний, але сардонічний... і далекий від всіх.

Побачивши молодого священника, обличчя Френсіса дещо дивно напружилось. Він з відразою подивився на зошит, що лежав перед ним на підвіконні, узяв перо і став писати — цю вправу наклали на нього як покуту. Його суворі насуплені брови ніяк не пасували до виразної опуклості брунатних щік і ясности серйозних карих очей. Тепер, у вісімнадцять, його тіло набуло жилавої зграбності. Чисте світло ще більше підкреслювало його фізичну принадність, хоча вона, незіпсута й зворушлива, так часто й неминуче була причиною його приниження.

14 червня 1887 року. Нині стався випадок, настільки неймовірно і страшенно негідний, що я мушу відігратися на цьому бридкому щоденнику, а також на отцеві Тарранту, записавши все. Насправді я не мав би марнувати цю годину перед вечірнею — після неї Ансельм неминуче примусить мене грати в ручного м'яча, — а натомість лише записати: «Вознесіння: гарний день; пам'ятні пригоди з Рудим Маком», — і піти собі. Але навіть наш в'їдливий розпорядник навчання визнав чесноту мого роду — мою особливу сумлінність, — коли після лекції сказав мені: «Чізгольме! Я пропоную тобі писати щоденника. Звісно, не для публікації, — його глибока іронія виринула на поверхню, — а як своєрідний іспит. Ти, Чізгольме, неймовірно страждаєш від деякої духовної впертості. Записавши все найсокровенніше, що в тебе на серці... якби зміг... то, можливо, тобі вдалося б послабити її».

Я зашарівся, певна річ, як той дурень, й водночас відчув, як спалахує мій негідний темперамент: «Ви говорите, що я не роблю того, що мені кажуть, отче Тарранте?».

Він навіть не глянув на мене, уклавши руки в рукави ряс, худий, темний, з приплюснутими ніздрями і, о так, неспростовно розумний. Поки він намагався приховати свою неприязнь до мене, мені раптом спала на думку груба сорочка, яку він носить, і залізна дисципліна, якої, я добре знав, він додержується сам. Він сказав розпливчасто: «Це душевний непослух...» — і пішов геть.

Можливо, це пиха — уявляти, що він має на мене злість, бо я не стараюся його наслідувати? Бо всі зазвичай роблять саме так. Прибувши сюди два роки тому, він створив такий собі культ, а головним дияконом там Ансельм. Можливо, він не може забути того випадку, коли, після його лекції про «одну, правдиву, апостольську релігію», я раптом зауважив: «Але ж, сер, віровизнання — річ настільки зумовлена обставинами народження, що Бог не може надати йому виняткової цінності». У жаскій тиші, яка раптом запала, він стояв знічений, але холодний як лід. «Яким же чудовим еретиком ти би став, мій добрий Чізгольме».

Принаймні одне в нас спільне: згода, що я ніколи не матиму покликання до священства.

Я пишу до сміху врочисто, як на свій зелений вісімнадцятилітній вік. Можливо, це саме та річ, яку називають претензійністю моїх літ. Але я тривожуся... про кілька речей. Передусім, мене страшенно, хоча й, можливо, безглуздо тривожить Тайнкасл. Гадаю, що всякий би неминуче втратив зв'язок з домом, коли «відпустка» обмежена чотирма короткими літніми тижнями. Ці недовгі літні вакації, особлива суворість Голівела, хоч, напевно, і виправдовують свою мету — укріпитися в покликанні, але все одно натужує прикро уяву. Нед взагалі не пише. Його кореспонденція за всі три мої роки в Голівелі звелася до раптових і фантастичних посилок з їжею: наприклад, того велетенського мішка горіхів першої моєї зими і, останньої весни, ящика бананів, три чверті яких перестигли і викликали нешанобливу епідемію серед тутешнього «духовенства й мирянства».

Але навіть у Недовому мовчанні є щось незвичайне. Листи тітки Поллі лякають мене ще більше. Її милі неповторні плітки про парафіяльні події замінив вбогий перелік фактів, переважно метеорологічних. І цей новий тон з'явився так раптово. Природно, що й Нора не допомогла мені з цим. Вона справжня дівчина-листівка, яка сповняє свій обов'язок за п'ять хвилин, раз у рік, на березі моря. Однак мені здається, що минуло сто літ, відколи я одержав той осяйний «Захід сонця над пірсом у Скарборо» і відписав їй два листи; проте «Місяця над Вітлі-Бей» я так і не дочекався. Дорога Норо! Я ніколи не забуду твого жесту Єви на встеленому яблуками горищі. Саме через тебе я з таким запалом чекаю на ці канікули. Цікаво, чи підемо ми ще раз до Госфорта? Я стежив, як ти ростеш, затамувавши дух, — бачив, як формується твій характер — саме так я називаю твої суперечності. Я знав тебе як жваву, соромливу, сміливу, чуйну й веселу, трішки зіпсуту лестощами, повну невинности й сміху. Навіть тепер я бачу перед собою твоє маленьке нахабне гостре личко, освітлене зсередини, коли ти тішишся своїм дивовижним даром наслідування, «перекривлюючи» тітку Поллі... або мене — сухі руки в боки, сині очі зухвало стріляють, — а тоді врешті йдеш у танець, радісно й злосливо. У тобі все настільки людське й живе, — і навіть ті спалахи дразливості й гніву, які сколихують твою делікатну поставу й ведуть до таких безутішних плачів. І я знаю, попри всі твої вади, твою теплу й поривчасту природу, що примушує тебе бігти, хутко й соромливо зашарівшись, до того, кого ти скривдила... ненавмисне. Я безсонно лежу, думаючи про тебе, вираз твоїх очей, лагідну печаль ключиць над твоїми круглими грудьми...

Френсіс зупинився і, раптово зашарівшись, викреслив останній рядок. Тоді продовжив сумлінно писати.

По-друге, моє себелюбство виявляється у тривозі за своє майбутнє. Тепер я здобув освіту — тут знову зі мною згодиться отець Таррант — не як на свого воза. В Голівелі мені залишився ще один семестр. Чи маю я якнайввічливіше повернутися до пивного смока в таверні «Юніон»? Я більше не можу обтяжувати Неда, чи радше Поллі, бо недавно цілком випадково довідався, що ця дивовижна жінка сплачує вартість навчання

зі свого скромного доходу! Мої амбіції такі неясні. Моя любов до тітки Поллі, моя вдячність, що переливається через вінця, вимагають повернути їй борг. А її щонайщиріше бажання — побачити, як висвячують мене. І знов же, у такому місці, де на три чверті учнів і більшість друзів неминуче чекає священство, важко уникнути неминучого тяжіння спільноти. Не хочеться виступати з лав. На відміну від Тарранта, отець Макнаб гадає, що з мене вийде добрий священник — я відчуваю це з його проникливої, дружньої провокативності, з його майже богоподібного вміння чекати. Як директор коледжу, він таки знає щось про покликання.

Звичайно, я маю поривчасту й запальну вдачу; і через своє виховання в змішаному релігійному середовищі схильний до схизматичних химер. Я не можу вдавати, що є одним з тих посвячених юнаків — у бібліотеці нашого коледжу їх як піску морського, — які шепотіли молитви з малечого віку, зводили хлоп'ячі святині в лісі і ласкаво докоряли малим дівчаткам, коли ті штурхали їх на сільському ярмарку. «Не підходи, Терезо чи Анабель, я не буду твій».

Але хто може описати ті моменти, що настають так раптово: коли вертаєшся назад до Дуну, заходиш у темряві до мовчазної кімнати або залишаєшся сам-один у порожній церкві, коли всі решта, скрегочучи, кашляючи, шепочучи, вийшли з неї. Моменти дивного передчуття, інтуїції. Не того сентиментального екстазу, так бридкого мені, як і завжди — чому, скажіть, мене так завжди нудить, коли я бачу цей вираз нестямної радості на обличчі наставника новиків? — а відчуття розради, надії.

Мені прикро писати речі на взір цих — хоч вони й не призначені для жодного іншого ока, окрім мого. Від цих особистих пристрастей холоне кров, коли їх викласти на папері. Проте я мушу записати це неухильне відчуття належності до Бога, яке проймає мене в темряві, глибоке переконання, зумовлене врівноваженням, упорядкованим, неспинним рухом всесвіту, що людина не виникає з нічого і не обертається в ніщо. І тут — чи ж не дивно? — я відчуваю вплив Даніеля Гленні, дорогого, здитинілого розумом «Святого Дана», відчуваю його теплий неземний погляд на собі...

А хай йому грець! І Таррантові також! Я і справді *виливаю* зараз своє серце. Якщо я такий «святий», то чому не піду та не зроблю щось для Бога; не піду в наступ на велику масу байдужості, глумливого матеріалізму сучасного світу... одне слово, чому не стану священником. Гаразд... мушу бути чесним. Думаю, що через Нору. Краса і ніжність мого почуття до неї переповнює моє серце. Видіння її обличчя, такого живого й ніжного, стоїть переді мною, навіть коли я молюся Діві Марії в церкві. Дорога, дорога Норо. Ти головна причина того, чому я не хочу брати квитка на небесний експрес до Сан-Моралеса!

Він перестав писати і помандрував поглядом удалечінь, ледь насупивши чоло, але з усмішкою на устах. Доклавши зусиль, він знову опанував себе.

Я мушу, мушу повернутися до сьогоднішнього ранку і до Рудого Мака. Оскільки це був обов'язковий празник, я мав вільний час до обіду. Ідучи до сторожки, щоб відправити листа, я натрапив на директора, який повертався зі Стінчара з вудкою і без риби. Він спинився, оперши своє низьке збите тіло на гарба, і його лице було зморщене, досить-таки стривожене під хвилю червоного волосся. Я любив Рудого Мака. Думаю, він також мав деяку симпатію до мене, і, можливо, найкраще пояснення цього в тому, що ми такі завзяті шотландці і ще й до того рибалки... лише двоє на школу. Коли леді Фрейзер пожертвувала коледжу своє майно у Стінчарі, Рудий оголосив, що річка належатиме йому. Шовіністична пісенька у «Голівел Монітор»:

<i>Не</i>	<i>дозволим</i>	<i>отим</i>	<i>ненажерам</i>	
	<i>Смугувати</i>	<i>ріки</i>	<i>та</i>	<i>озера...</i>

щонайкраще змальовує його поставу — тому що він божевільний рибалка. Розповідають історію про нього, як серед служби у замку Фрейзерів, що його обслуговує Голівел, вірний приятель Рудого Мака, пресвітеріанин Гіллі, устромив голову у вікно каплиці й випалив, тамуючи захват: «Ваша превелебносте! У лочаберському ставку клює шалено!» Ніколи ще служба не завершувалася так хутко. Над приголомшеною паствою, і зокрема над її ясновельможністю, було миттєво відтарабанено молитви, і з карколомною швидкістю дано благословення; тоді темна постать, вельми подібна до місцевого образу диявола, чимдуж вибігла із захристії. «Джоку! Джоку! На яку муху зараз бере?»

Невдоволений, він тепер дивився на мене.

— Жодної рибини. Якраз тоді, коли я хотів упіймати одну для достойників!

Спархіальний єпископ і колишній директор англійської семінарії в Сан-Моралесі того вечора мали завітати до Голівелу.

Я сказав:

— У затоці Гліб є риба, сер.

— У ріці взагалі нема риби, навіть молоді... Я пробув там від шостої.

— Є велика.

— Вигадки!

— Я бачив її там учора під греблею, але ж, певна річ, не посмів ловити.

З-під своїх піщаних брів він подарував мені сувору усмішку.

— Ти упертий демон, Чізгольме. Якщо хочеш змарнувати свій час — то маєш мій дозвіл.

Він віддав мені вудку і пішов.

Я вирушив до затоки Гліб, і моє серце калатало, як завжди, від звуку течії. Як принаду я використав «Срібного доктора», що мав ідеальний

розмір і барву як для тієї річки. Я рибалив з годину. Лососів того року було страшенно мало. Одного разу мені здалося, що я бачу рух темного плавника в тіні на протилежному березі, але не спіймав нічого. Раптом я почув тихий кашель. Рудий Мак, одягнутий у свої найкращі чорні ризи, в рукавичках й офіційному циліндрі, зупинився по дорозі до станції Дун, де мав зустрічати своїх гостей, щоб поспівчувати мені.

— Отих найбільших, Чізгольме, — мовив він з могильною посмішкою, — завжди ловити найважче!

Поки він говорив, я закинув вудку на тридцять ярдів через заводь. Принада упала просто в пінистий вир під дальнім краєм греблі. Наступної миті я відчув, як риба клюнула, і швидко підсік її.

— Одна є! — крикнув Рудий. Тоді лосось підскочив — на чотири фути в повітря. Хоча я ледь втримався на ногах, на Рудого це справило колосальний ефект. Я відчув, як він застиг поряд зі мною.

— Во ім'я Боже! — прошепотів він з безтямним трепетом.

Той лосось був найбільший, якого я будь-коли бачив тут, у Стінчарі, чи в рибальській хижі свого батька у Твідсайді.

— Піднось йому голову вище! — раптом закричав Рудий. — Ну ж бо, покажи йому!

Я робив, що міг. Але риба тепер вела мене. Вона рвонула вниз річкою, несамовито пручаючись. Я пішов за нею вслід. А Рудий за мною.

Стінчар у Голівелі — це зовсім інша річка, ніж Твід. Вона біжить рудуватим потоком поміж соснами й урвищами, вистрибуючи неслабо по ковзких валунах і високих сланцевих пластах. Коли минуло двадцять хвилин, ми з Рудим Маком спустилися на півмилі вниз, уже досить-таки вимотані. Але все одно не відпускали рибину.

— Держи його, держи! — Мак захрипнув від крику. — Не пускай його в ту западину! — та тварюка, певна річ, уже була в западині, ховаючись у глибокій норі, заплутавши волосінь у підтопленому корінні.

— Попусти його, попусти! — підплигував, тривожачись, Мак. — Попусти його, поки я кину камінь.

Обачно, затамувавши дух, він почав кидати камінці, намагаючись сполохати рибу так, щоб вона не зірвалася з гачка. Гра тривала без кінця-краю. А тоді *шурррр!* — рибина рвонула з такою силою, що завищала катушка. І ми рвонули вслід за нею, Рудий і я.

Десь за годину чи приблизно за той час, на широкому мілководді навпроти села Дун, лосось урешті-решт почав потроху підупадати. Виснажений, задиханий, збурений сотнями болісних і запаморочливих небезпек, Рудий віддав мені останній наказ.

— Зараз, зараз! На цей пісок, — він захрипів: — Ми не маємо гарба. Якщо він поведе тебе далі вниз, то більше його не побачимо.

У моєму спраглому роті геть пересохло. Я став нервово підтягати рибу. Вона ішла поволі, а тоді раптом несамовито рвонула востаннє. Рудий випустив глухий стогін.

— Поволі... поволі! Якщо ти втратиш його тепер, я тобі цього не пробачу!

На мілині риба здавалася неймовірною. Я добре бачив стертий кінець волосіні. «Якщо ти його втратиш!» — після тих слів немов льодяна грудка пірнула мені під сорочку. Я обережно підтягував лосося до невеликої піщаної коси. У напруженій оглушливій тиші Мак нахилився, увігнав руку в зябра і кинув здоровенну рибу на траву.

Вона виглядала пречудово на зеленій луці — та рибина вагою з сорок фунтів приплила з моря так недавно, що морські воші сиділи ще на її дугастій спині.

— Рекорд, рекорд! — заспівав Мак, підхоплений, як і я, хвилию небесної радості. Ми взялися за руки і танцювали фанданго. — Сорок два фунти, не менше... ми запишемо його в книги, — він навіть обійняв мене. — Хлопче, ти гарний, прегарний рибалка.

У той момент з єдиної колії по той бік річки прозвучав тихий свист паротяга. Рудий застиг, зиркнув ошелешено на стовп диму, на червонобілий немовби іграшковий семафор, що раптом пірнув униз над сільською станцією в Дуні. Він згадав і в жаху дістав годинника.

— Боже правий, Чізгольме! — він заговорив тепер тоном директора Голівелу. — Це поїзд єпископа.

Його дилема була очевидна: він мав п'ять хвилин, щоб зустріти своїх достойних гостей, і п'ять миль по об'їзній дорозі, щоб дістатися до станції, яка виднілася через два поля по той бік Стінчару.

Я бачив, як він поволі шукає рішення.

— Занеси рибу назад, Чізгольме, і нехай її зварять цілою на обід. Іди якнайскоріше. І пам'ятай про жінку Лота і соляний стовп. Хоч що робитимеш, *не озирайся!*

Я не зміг себе стримати. Дійшовши до кущів на першому вигині річки, я ризикнув обернутися в сіль. Отець Мак уже роздягся догола і зв'язав свою одіж у клунок. Досі з циліндром на голові, піднісши клунка, як патерицю, він ступив голий у річку. Убрід і вплав він перебрався на другий берег, похапцем одягся в костюм і мужньою ходою поспішив до потяга, що підходив до станції.

Я лежав на траві, качаючись у якомусь екстазі. І не через видовище — яке я не забуду довіку — циліндра, мужньо насадженого на шанобливе чоло, а через моральну відвагу, яка стояла за цією вихваткою. Я подумав: він також мусить ненавидіти наше святобliwe благочестя, яке здригається від вигляду людського тіла і прикриває жіночі форми, як страшне лиходійство.

Звук надворі змусив Френсіса спинитися, і він перестав писати, коли відчинилися двері. Гадсон і Ансельм Мілі зайшли до кімнати. Гадсон, смуглявий тихий юнак, сів і став перевзуватися. Ансельм ніс у руці вечірню пошту.

— Тобі лист, Френсісе, — сказав він з перебільшеною сердечністю.

Мілі виріс у принадного рожевощого юнака. Гладкість його щік була свідченням ідеального здоров'я. Його погляд був м'який і ясний, а усмішка завжди наготові. Увесь час жвавий та усміхнений, він, без сумніву, був найпопулярнішим учнем у школі. Хоча він ніколи особливо не відзначався на заняттях, учителі любили його — і його ім'я зазвичай опинялося у списках нагороджених. Він добре грав у спортивні ігри, які не потребували сили. І він був генієм у всьому, що стосувалося до процедур. Він керував добрим півдесятком всіляких клубів — від філателістів до філософів. Він знав і охоче вживав такі слова, як «кворум», «протокол» і «пане голову». Щоразу, коли з'являлася ідея нового товариства, в Ансельма неодмінно питали поради — і він автоматично ставав його президентом. У похвальбі церковного життя він виявляв ліричність. Єдиним справжнім хрестом, який йому довелося нести, був унікальний парадокс: директор і кілька дивних самотніх душ від щирого серця не любили його. Для решти він був героєм, і цей свій успіх він терпів зі щиросердим, усміхненим смиренням.

Тепер, віддаючи Френсісу листа, він подарував йому свою теплу чарівливу усмішку.

— Надіюся, у ньому повно добрих новин, любий друже.

Френсіс відкрив листа. Він не мав дати і був написаний олівцем на рахунку-фактурі з такою шапкою:

*Др. Едварду Беннону
Таверна «Юніон»
Ріг вулиць Канальної і Дайка,
Тайнкасл*

Дорогий Френсісе,

Надіюся, з тобою все гаразд, коли я висилаю це. Також, будь ласка, вибач за олівець. Як не сумно мені сказати, Френсісе, але ти не зможеш приїхати додому на ці канікули. Мені страшенно прикро й жаль — певне, більше, ніж усім іншим, що я не бачила тебе з минулого літа і так далі. Але повір, зараз це неможливо, і ми мусимо скоритися волі Божій. Я знаю, що ти не та людина, яка охоче приймає відповідь «ні», але цього разу ти мусиш — і нехай Марія Діва буде мені за свідка. Я не приховую того, що в нас клопоти, як ти мав би вже здогадатися, але допомогти чи посприяти нам ти не зможеш. Не йдеться про гроші чи недугу, а тому не тривожся. Усе з Божою допомогою промине й забудеться. Ти можеш легко домовитися, що перебудеш канікули в коледжі. Нед оплатить усі витрати. Ти матимеш свої книжки, прегарні краєвиди і все решта. Ми подбаємо, щоб ти приїхав на Різдво, а тому не сердься. Нед продав своїх гончаків, але не через гроші. Містер Гілфойл тепер велика розрада для всіх. Ти не втрапиш багато, тому що погода зараз страшенно мокра. То не забувай, Френсісе, у нас вдома люди, для тебе немає місця, і ніхто не чекає (двічі підкреслено), що ти приїдеш.

Нехай благословить тебе Бог, дорогий хлопчику, і пробач мені такий поспіх.

Щиро твоя,
Поллі Беннон

Френсіс кілька хвилин читав листа при вікні: хоча мета його була ясна, однак зміст залишався тривожним і незбагненим. Він з вдаваним спокоєм згорнув листа і поклав його в кишеню.

— Нічого лихого, сподіваюся? — Мілі стурбовано придивлявся до його обличчя.

Френсіс ніяково мовчав, не знаючи, що казати.

— Мій дорогий друже, мені жаль, — Ансельм ступив крок уперед і поклав руку — лагідно і з розрадою — на його плечі. — Якщо я міг би чимось допомогти, то, ради Бога, повідом мене. Можливо, — він змовкнув поважно, — можливо, ти хотів би сьогодні зіграти в ручного м'яча?

— Ні, — пробурмотів Френсіс, — не хотів би.

— Тоді все гаразд, мій дорогий Френсісе! — Задзвонили на вечірню. — Бачу тебе дещо тривожить. Я згадаю тебе сьогодні в молитві.

Упродовж цілої вечірньої Френсіс тривожився через той незбагнений лист Поллі. Коли служба скінчилася, він відчув раптове бажання прийти зі своєю гризотою до Рудого Мака. Він поволі піднявся вгору по широких сходах.

Зайшовши до кабінету, він побачив, що директор не сам. З ним, за купою паперів, сидів отець Таррант; і через незвичайну й раптову тишу, причиною якої стала його поява, Френсіса пройняло дивне передчуття, що ті двоє говорять про нього.

— Пробачте, сер, — він кинув спантеличений погляд на Рудого Мака. — Я не знав, що ви зайняті.

— Усе гаразд, Чізгольме. Сідай.

Його енергійний і теплий тон змусив Френсіса, який устиг обернутися до дверей, сісти у плетене крісло поряд зі столом. Повільними рухами м'ясистих пальців Рудий набивав махорку у свою сточену бріарову люльку. — Гаразд! Чим ми можемо допомогти тобі, дорогий юначе?

Френсіс зашарівся.

— Я... Я думав, що ви будете самі.

З якоїсь дивної причини директор уникав його благального погляду.

— З нами лише отець Таррант. То в чому річ?

Рятунку не було. Не змігши вигадати якоїсь причини, Френсіс вичавив з себе:

— Це через лист, який прийшов... з дому. — Він хотів показати записку Поллі Рудому Маку, але, за присутності Тарранта, гордість стримала його. — З якоїсь невідомої причини вони не хочуть, щоб я приїхав на вакації.

— Ох! (Чи він не помилився? Йому здалося, що ці двоє хутко перекинулися поглядами.) Мабуть, тобі було прикро це почути.

— Так, сер. Я стривожений. Я думав... власне, я прийшов запитати вас, що мені робити.

Мовчанка. Отець Макнаб ще глибше закутався у свою стару пелерину; він досі морочився з люлькою. Він знав багатьох хлопців, знав їх, як свої п'ять пальців, проте в цьому юнакові, що сидів поряд з ним, він бачив витонченість, красу і зятяту чесність, що запалили вогонь у його серці.

— Усі ми маємо свої розчарування, Френсісе, — його задумливий голос був сумний, лагідніший, ніж зазвичай. — Ми з отцем Таррантом нещодавно пережили одне. У нашій семінарії в Іспанії звільнилися посади... — він змовк. — Нас призначено туди: мене як ректора, отця Тарранта як розпорядника навчання.

Френсіс затнувся. Сан-Моралес був насправді жаданим підвищенням, ще одним кроком до єпископства; але хоч якою була думка Тарранта — Френсіс глянув мигцем на його незворушний профіль, — Макнаб поставиться до нової посади зовсім інакше. Сухі арагонські рівнини будуть чужі чоловікові, який всією душею любив зелені ліси і бурхливі води Голівелу. Рудий Мак ласкаво усміхнувся.

— Я всім серцем хотів би залишитися тут. Ти всім серцем хочеш піти. Що скажеш? Чи не слід нам обом прийняти цей удар від Всемогутнього Бога?

Френсіс в сум'ятті намагався дібрати доречних слів.

— Просто... це тривога... Я подумав, чи не міг би я дізнатися, що сталося, і якось допомогти?

— Я спитав би себе, чи це справді потрібно, — хутко відповів отець Макнаб. — А яка ваша думка, отче Тарранте?

Молодий учитель засовгався в тіні.

— З власного досвіду я знаю, що клопоти розв'язуються найкраще без зовнішнього втручання.

Усе, здавалося, було сказано. Директор підніс настільну лампу, яка, освітивши темний кабінет, мала би покласти край розмові. Френсіс підвівся. Хоча він стояв перед ними обома, у серці він, запинаючись, говорив лише до Рудого Мака.

— Годі описати мій жаль, що ви від'їжджаєте до Іспанії. Школі... і мені... мені вас не вистачатиме.

— То, може, ми побачимось там? — у його голосі звучала надія, тиха любов.

Френсіс не відповів. Коли він стояв там нерішуче, ледве розуміючи, що казати, обсілий суперечностями, його опущений погляд раптом натрапив на листа, що лежав розкритий на столі. І не стільки сам лист — нечіткий на такій відстані, — як яскравий, вибитий синім титул привернув його увагу. Він швиденько відвернув очі. Але перед тим устиг прочитати: *Пресвітерія св. Домініка, Тайнкасл.*

Дрож пробіг по ньому. Щось вдома було негаразд. Тепер він певен. На його незворушному обличчі не відбилося нічого. Жоден з учителів не зауважив його відкриття. Але, ідучи до дверей, він знав — попри всі

намагання переконати його в протилежному, принаймні одна дорога неминуче чекає на нього.

V

Того жаркого червневого полудня поїзд прибув о другій. Тримаючи в руках торбину, Френсіс хутко пішов зі станції, і його серце забилося швидше, коли він наблизився до знайомого кварталу.

Незвичайна тиша нависла над таверною. Думаючи заскочити тітку Поллі зненацька, він легко вибіг нагору бічними сходами і зайшов до будинку. Тут також було тихо і незвичайно тьмаво після полиску порохнявих вуличних хідників; нікого не було в передпокої та на кухні, жодного звуку, окрім голосного цокання годинника. Він пішов до вітальні.

Нед сидів за столом, спершись обома ліктями на червоний драгетовий килимок, дивлячись безкінечно на протилежну порожню стіну. І не тільки його постава, але й зміна, яка відбулася в ньому, примусила Френсіса приглушено скрикнути. Нед висох на тріску, і одяга тепер звисала з нього, а його кругле, світле обличчя було безрадісне і бліде, як смерть.

— Неде! — Френсіс простяг свою руку.

За деякий час Нед неквапом обернувся, і до нього, крізь його суцільну розпуку, поволі стали повертатися чуття.

— Це ти, Френсісе, — його усмішка була заворожлива, ухильна. — Я й гадки не мав, що ти приїдеш.

— І я також, Неде, — попри тривогу, Френсіс спробував засміятися. — Але я просто не міг дочекатися, відколи ми розійшлися. А де тітка Поллі?

— Вона поїхала... Так... Поллі поїхала на кілька днів до Вітлі-Бей.

— Коли вона повернеться?

— Либонь... завтра.

— А де Нора?

— Нора! — Нед говорив похмуро. — Вона з тіткою Поллі.

— Розумію, — Френсіс відчув тремтливое полегшення. — Це тому вона не відповіла на мою телеграму. Але Неде... ти... з тобою все гаразд, сподіваюся?

— Зі мною все гаразд, Френсісе. Можливо, я трішки хильнув... але таким, як я, це не шкодить, — його груди раптом гротескно надулися. Френсіс з жахом побачив, як сльози збігають по його яйцевидному обличчі. — Іди й візьми собі щось перекусити. У серванті чимало всього. Тед дасть тобі все, що ти захочеш. Він унизу в барі. Тепер він, цей Тед, велика нам поміч, — погляд Неда метнувся, а тоді помандрував назад до протилежної стіни.

Френсіс ошелешено повернувся і залишив торбину у своїй кімнатці. Коли він ішов переходом, двері до кімнати Нори були відчинені:

побачивши білу охайність її особистого життя, він у раптовому замішанні відвернув погляд. І поспішив униз.

Шинок був порожній, зник навіть Огризок, і його порожній закуток відразу привертав до себе увагу, наче прогалина, вибита в суцільній стіні. Але за шинквасом, у самій сорочці, пихато витираючи склянки, стояв Тадеус Гілфойл.

Коли Френсіс зайшов, Тед перестав безгучно насвистувати. Дещо приголомшений, він завмер на якусь мить, перш ніж простягти свою слабку і вологу руку.

— Чудово, чудово! — вигукнув він. — Нарешті втіха для зболілих очей.

Власницька постава Гілфойла була огидна. Але Френсіс, тепер уже неабияк стривожений, зміг удати байдужість. Він невимушено сказав:

— Не сподівався побачити тебе тут, Теде. А що з газовим заводом?

— Я відмовився від посади, — відказав спокійно Тед.

— Чого ж?

— Щоб прийти сюди. Назавжди, — він підніс склянку і професійно оглянув її. Ледь дихнувши на неї, став натирати. — Коли мене попросили прийти... я не міг не згодитися!

Френсіс відчув, що його нерви напнуті до знемоги.

— Боже правий, що тут взагалі коїться, Гілфойле?

— *Містере* Гілфойле, коли твоя ласка, Френсісе! — Тадеус кинув самовдоволений докір. — Неду страх як прикро, коли мені не віддають належне. Він уже не той чоловік, Френсісе. І не думаю, що стане собою колись.

— Що сталося з ним? Ти говориш так, ніби він зійшов з глузду!

— Зійшов, Френсісе, зійшов... — Гілфойл застогнав, — але отямився вже, нещасний бідолаха, — не зводячи з нього ока, він урвав сердите Френсісове заперечення, заскигливши: — І не говори так зі мною. Я все роблю, як треба. Спитай отця Фітцджеральда, якщо не віриш. Я знаю, що ти не любив мене ніколи. Я бачив, як на вакаціях ти глумився з мене, поки тут ріс. Я маю щонайкращі наміри щодо тебе, Френсісе. Ми мусимо бути заодно... а надто тепер.

— Чому надто тепер? — Френсіс скреготав зубами.

— О, так, так... ти не знаєш... певно що, — Тадеус боязко посміхнувся. — Оповідь читають тільки з минулої неділі. Бачиш, Френсісе, ми з Норою йдемо під вінець!

Тітка Поллі повернулися пізно наступного вечора. Френсіс, виснажений чеканням, після того як не зміг нічого випитати в мовчазливого, як риба, Гілфойла, чекав на їхнє прибуття з болісним нетерпінням. Він спробував відразу приперти Поллі до стінки.

Але Поллі, здригнувшись, стражденно застогнала: — Френсісе, я ж казала тобі не приїжджати, — й утекла нагору з Норою, не слухаючи його напосідань і повторюючи одні і ті ж слова: — Нора нездужає... хвора, кажу тобі... іди геть з дороги... Я сама подбаю про неї.

Діставши відсіч, він понуро вийшов нагору до своєї кімнати, заціпенілий від чимраз більшого передчуття невідомого жаху. Нора, ледве раз зиркнувши на нього, відразу лягла спати. І він годину слухав, як Поллі бігає з тацями і гарячими пляшками з водою, пошепки умовляє Нору, переслідує її своїм схвильованим піклуванням. Нора, худа, як тріска, і бліда, чомусь нагадувала йому своїм виглядом лікарню. Поллі, втомлена й змордована, і ще недбаліше вбрана, придбала новий жест — швидке прикладання руки до чола. Пізніше ввечері він чув, як вона шепоче молитви в сусідній кімнаті. Ошелешений загадковістю, Френсіс прикусив губу, вертячись неспокійно в постелі.

Наступний ранок видався ясним. Він устав і, за звичкою, пішов на ранню службу. Повернувшись, він побачив Нору, що сиділа на задвіркових сходах, гріючись на клаптику сонця, і в неї під ногами ціпали й гасали курчата. Вона не ворухнулася, щоб пропустити його, та коли він постояв хвилину, піднесла задумливо голову.

— Свята людина... ходив уже спасати душу!

Він почервонів, почувши тон її голосу, такий несподіваний, такий стишено гіркий.

— Правив високопреподобний Фітцджеральд?

— Ні. Вікарій.

— Тугодум і бовдур! Та добре, що йому хоч ні до кого немає діла.

Похиливши голову, вона задивилася на курчат, обперши худе підборіддя на ще худіший зап'ясток. Хоча вона завжди була делікатна, він з приголомшенням спостеріг її майже дитячу тендітність, яка так суперечила похмурій зрілості в очах, а також її новій сірій сукні, жіночній і дорогій, що тісно облягала її. Його серце запалало, груди наповнилися білим вогнем, якимось нестерпним болем. Її біль доторкнувся до струн його душі. Він завагався, відвернувши погляд. Його голос стих.

— Ти снідала?

Вона кивнула.

— Поллі запхала в горло. Боже! Якби вона тільки дала мені спокій!

— Що ти сьогодні робиш?

— Нічого.

Він знову вмовк, а тоді з глибокою тривогою в очах, у якій відбилися всі його почуття до неї, промовив:

— Чому б нам не піти на прогулянку, Норо? Як колись. Сьогодні такий чудовий день!

Вона не поворухнулася. Однак слабка тінь пожвавлення, здавалося, промайнула по її запалій, мерхлій щоці.

— Мене не можна тривожити, — сказала вона важко. — Я втомлена.

— О, помовч, Норо... будь ласка.

Хмура мовчанка.

— Добре.

Його серце ще раз болісно закалатало. Він побіг до кухні і нарізав, з нервовим поспіхом, трохи сендвічів і пирога, загорнув їх незграбно в

пакунок. Поллі ніде не було видно, і тепер він насправді волів уникати її. За десять хвилин вони з Норою сиділи в червоному трамваї, що їхав, тельнякаючи, через місто. Коли минула година вони мовчазно йшли поруч до Госфортських пагорбів.

Він дивувався з того пориву, який повів його тією знайомою дорогою. Розквітла природа навколо виглядала чудово; але саме ця її краса була тремтлива, нестерпна. Коли вони дійшли до саду Ланга, що стелився тепер білим квітом, він зупинився, спробувавши розігнати мертву тишу, яка запала між ними.

— Послухай, Норо! Прогуляймося навколо. І перекиньмося кількома словами з Лангом.

Вона кинула один погляд на сад, де дерева стояли рівно й струнко, як фігури на шахівниці, навколо повітки з яблуками. І промовила різко й гірко:

— Не хочу. Не люблю це місце!

Він не відповів. Несвідомо відчував, що та її кривда була не на нього.

До першої години вони дійшли до вершини Госфортського пагорка. Він побачив, що вона втомилася і, не радячись з нею, спинився під високим буком на обід. День був незвичайно теплий і ясний. На широкому просторі перед ними, виблискуючи позолотою, лежало внизу місто, прикрашене куполами і шпилями, казково прегарне здалеку.

Вона ледь торкнулася сендвічів, які він витяг, але, пригадавши демонстративну тиранію Поллі, не став умовляти її. Тінь була лагідна. Молоде зелене листя над головою тихо вимальовувало візерунки на моху, устеленому сухими буковими горіхами, де вони сиділи. Відчувався запах свіжої живиці; горластий дрізд виспівував на високій гілці десь угорі.

За кілька хвилин вона обперлася спиною до підніжжя дерева, схилила голову і заплющила очі.

Її спочинок виявився чомусь найбільшою віддякою, яку він міг сподіватися від неї. Він споглядав її зі щонайбільшою ніжністю, і вигиншиї, такої тонкої і незахищеної, спонукав його до немислимого співчуття. Ця ніжність, що палала в ньому, прагла оберігати її. Коли її голова ледь зісковзнула з дерева, він навряд чи посмів би її торкнутися. Однак, вважаючи, що вона спить, він інстинктивно посунув рукою, щоб підхопити її. Наступної миті вона вивернулася від нього і вдарила його кілька разів у лице й груди стиснутими кулачками, затамувавши істерично дух.

— Не чіпай мене! Тварина! Нелюд!

— Норо, Норо! Що сталося?

Важко дихаючи, вона відсунулася, і її скривлене лице дрижало.

— Навіть не думай пхати до мене рук. Ви всі однакові. Всі до одного!

— Норо! — він благав її відчайдушно. — Ради нас з тобою... просто поговорімо.

— Про що?

— Про все... чому ти це робиш... чому ти виходиш заміж за Гілфойла?

— А чому би й ні? — спитала вона його, гірко й затято.

Його уста були такі сухі, що він ледве говорив:

— Але ж Норо, він такий нікчема... він не для тебе.

— Він не гірший від решти. Хіба ж я не сказала, що ви однакові всі? Принаймні він знатиме зі мною своє місце.

Спантеличившись, він подивився на неї блідий і вражений. І в його недовірливих очах щось так жорстоко поранило її, що їй захотілося ще жорстокіше поранити його.

— Може, ти думаєш, я хотіла б вийти за тебе... ясноокого вівтарного служку... недопеченого ксьондзика! — її губа перекинулася з гіркої глуми. — А тому послухай мене. Насправді, ти посміховище... лицемірна чудасія. Ну ж бо, підведи свої блаженні очка. Ти навіть не знаєш, який ти кумедний... твій святий отчеш. Навіть якби ти був останнім чоловіком у світі, я б не... — вона захлинулася і несамовито задрижала, спробувала болісно й марно здержати сльози затиллям руки, а тоді, ридаючи, упала головою йому на груди. — Френсісе, Френсісе, дорогий, мені так жаль! Ти ж знаєш, що я завжди тебе любила. Убий мене, якщо хочеш... мені байдуже.

Поки він заспокоював її, незграбно глядячи її чоло, йому здавалося, що він тремтить так само, як і вона. Її мученицькі ридання поволі стихали. Вона була, як зранений птах у його руках. Вона лежала, виснажена й безвольна, сховавши обличчя в його піджаку. Тоді вона поволі випростувалася. Відвернувши погляд, вона взяла хустину, витерла скривлене, заплакане обличчя, розпрямила капелюшка, а тоді сказала втомленим і байдужим тоном:

— Нам краще піти додому.

— Подивися на мене, Норо.

Але вона не хотіла, а тільки зауважила тим самим монотонним голосом:

— Кажі, що маєш казати.

— Я скажу, Норо, — його молодечий запал запанував над ним. — Я не хочу цього терпіти! Я бачу, що за цим щось стоїть. І я дізнаюся, у чому річ. Ти не вийдеш за того дурня Гілфойла. Я люблю тебе, Норо. Я захищу тебе.

Запала болісна тиша.

— Любий Френсісе, — сказала вона з дивною порожньою посмішкою. — Через тебе мені здається, що я живу вже мільйон років. — І, вставши, вона нахилилася й поцілувала його, як колись одного разу, у щоку. Коли вони сходили вниз з пагорка, дрізд високо в дереві перестав співати.

Того вечора Френсіс вирушив до житлового будинку на пристані, де поселилися Маґуни. Він застав Огрізка самого, тому що Меґгі пішла кудись прибирати; старий сидів при іскрі вогню в печі в однокімнатній квартирі, трудячись над ткацьким човником при світлі лійової свічі. Коли він упізнав свого гостя, то в тьмяних очах вигнанця, без сумніву, загорілася радість, і вони заблищали ще більше, коли Френсіс відкоркував плящину з міцним напоєм, яку потай узяв з бару. Огрізок хутко витяг

надбите фаянсове горнятко і врочисто випив за здоров'я свого добродію.

— Ах, оце добра річ! — буркнув він, втираючись довгим рукавом. — Відколи той скупердяга Гілфойл заправляє в барі, мені не перепало й дідькового ковтка.

Френсіс підтягнув дерев'яний стілець без спинки. Він говорив із хмурым напруженням; важкі синці запали в нього під очима.

— Огризку! Що сталося з таверною — Норою, Поллі, Недом? Я вже три дні, як повернувся, але нічого не знаю. Ти мусиш мені все розказати!

Тривога набігла на обличчя Огризка. Він переводив погляд з Френсіса на пляшку — а тоді з пляшки на Френсіса.

— Ах! Звідки я маю знати?

— Ти мусиш знати! Це написано на твоєму лиці.

— Хіба Нед не казав нічого?

— Нед! Цими днями він як глухонігий!

— Бідний старина Нед, — Огризок застогнав, перехрестився і налив собі ще віскі. — Спаси нас, Боже! Хто би й подумав. Навіть з найкращими може трапитися всяке, — і додав з хрипким притиском: — Я не можу сказати тобі, Френсісе, ганьба про таке згадувати і добра з цього не буде.

— Буде добро, Огризку, — умовляв Френсіс. — Я знаю, що чимось допоможу.

— Ти кажеш, Гілфойл... — задерши догори голову, Огризок думав, а тоді повільно кивнув. Він налив ще одну чарку, щоб збадьоритися, і його порубцьоване обличчя стало на диво серйозним, а тон тихим. — Тоді я скажу тобі, Френсісе, якщо ти про це нічирк. Насправді річ у тому... помилуй нас, Боже... що Нора народила дитину.

Мовчанка: така довга, що Огризок випив ще раз. Френсіс спитав:

— Коли?

— Шість тижнів тому. Вона пішла до Вітлі-Бей. Тамтешня жінка взяла маля... дочку... Нора не хоче її бачити.

Холодний, заціпенілий, Френсіс боровся зі збуренням у грудях. Він примусив себе спитати:

— То Гілфойл — батько?

— Та бездуха риба! — забувши про всяку обачність, промовив з ненавистю Огризок. — Ні, ні, він зголосився сам, як радо це називає, щоб мала дістала ім'я, і за цю плату хоче пролізти в «Юніон», плюгавець! Отець Фітцджеральд підтримує його, Френсісе. Усе в них буде як по писаному. Зараз на черзі шлюб, і ще й так, щоб жодна душа не знала, а після того привезуть сюди дочку, ніби з літнього відпочинку. Нехай поб'є мене грім, якщо від цього не знудить і свиню!

Камінь, нестерпний тягар ліг Френсісу на серце. Він старався говорити, не надриваючи голосу.

— Я не знав, що Нора кохала когось, Огризку... Ти знаєш, хто це був... тобто... хто батько дитини?

— Присягаю Богом, не знаю! — кров приплила Огризку до голови, коли він став гупати по підлозі, заперечуючи горласто. — Не відаю ні сном, ні духом. І як би міг знати хтось такий нікудишній, як я! І Нед не знає також, свята правда! Нед завжди був добрий до мене, добрий, щедрий і справедливий чоловік... хіба лиш часом, коли Поллі не було, і він міг заприятелювати із зеленим змієм. Ні, ні, Френсісе, повір мені, його ти не знайдеш!

Знову мовчання, холодне, довге. Паволока заступила Френсісу очі. Він відчув смертельний нуд. Нарешті, з великим зусиллям, він встав.

— Дякую, Огризку, що сказав мені.

Френсіс вийшов з кімнати і пішов, похитуючись, голими маршами будинкових сходів. Його чоло й долоні рук покрилися льодяним потом. Видіння переслідувало, катувало його: чиста охайність Нориної спальні, біла і непорушна. У нього не було ненависті, а тільки пекучий жаль, жахливі конвульсії душі. У брудному дворі він похилився, знеможений, до єдиного ліхтаря, і виригав з себе все до останку в канаву.

Тепер він відчув, як його пронизав холод, а разом з ним твердий намір. Він рішуче вирушив у напрямку церкви св. Домініка.

Ключниця привітала його з безгучною розважливістю, такою типовою для пресвітерії. За хвилину вона приплила назад до напівосвітленого покою, де покинула його, і вперше ледь усміхнулася.

— Тобі пощастило, Френсісе. Його превелебність вільний і бажає зустрітися з тобою.

Коли зайшов Френсіс, отець Джеральд Фітцджеральд підвівся з тютюнницею в руці; він виявив неабияку сердечність та допитливість, і його приємний, принадний вигляд пречудово пасував до французьких меблів, старовинного аналоя, добірних копій італійських примітивістів на стінах і вази з ліліями на секретері, що наповнювала пахощами обставлену зі смаком кімнату.

— А ти, мій юначе, хіба не мав би бути на півночі? Сідай! Як мої чудові друзі в Голівелі? — коли він змовк, щоб нюхнути табаки, його очі спинилися на краватці з відзнакою коледжу, яку носив Френсіс, і це наповнило його запальним схваленням. — Я також ходив туди, перш ніж вирушив до Святого Міста... пречудове шляхетне місце. Дорогий старий Макнаб. І отець Таррант. Мій однокласник з Англійського колегіуму в Римі. Який же приємний, услужливий чоловік! Тож, Френсісе, — коли він змовк, його гострий погляд заховався за улесливою обхідливістю, — чим можемо ми тобі прислужитися?

Болісно стривожений, часто дихаючи, Френсіс опустив очі.

— Я прийшов поговорити з вами про Нору.

Ця квола заувага порушила спокій, що панував у кімнаті, увесь той настрій манірної невимушености.

— То що ж сталося з Норою?

— Її шлюб з Гілфойлом... Вона не бажає його... вона нещасна... це так нерозумно й несправедливо... це безглузда й страшна справа.

— Що ти знаєш про страшну справу?

— Я... знаю все... що її не можна винити.

Запала мовчанка. На вродливому чолі Фітцджеральда відбилася роздратованість, але він все одно подивився на зніченого юнака з якимось поважним жалем.

— Мій дорогий юначе, коли ти вступиш у священство, як, гадаю, і станеться, і здобудеш хоча б половину того досвіду, що, як на лихо, випав мені, то зрозумієш, що деякі соціальні безлади вимагають таких же особливих ліків. Тебе вона приголомшує, — він повторив його слова, схиливши голову, — ця страшна справа. Але не мене. Я навіть передбачав її. Мені добре відомо, який огидний вплив справляє торгівля віскі на неотесаний простолюд, що живе в цій парафії. Ми з тобою можемо сісти і стиха втішатися своїм *Лакрима Крісті*^[5], як джентльмени. Але не містер Едвард Беннон. Досить! Я нікого не звинувачую. Я лише кажу, що ми маємо проблему, як на лихо, аж ніяк не унікальну для тих із нас, хто перебуває у сповідальниці чимало смутних годин. — Фітцджеральд змовк, щоб потягнутися по табаку своїм вишуканим пальцем. — Що ми маємо з цим робити? Я скажу тобі. Спершу узаконити й охрестити потомство. По-друге, одружити матір, якщо є змога, з настільки достойним чоловіком, якого лиш можна знайти. Улагоджувати і ще раз улагоджувати. Творити добрий католицький дім з усього цього хаосу. Вплести вільні кінці в нашу соціальну тканину. Повір мені, Норі Беннон неабияк поталанило знайти Гілфойла. Він не надто розумний, зате стійкий. За кілька років ти побачиш її на службі з чоловіком і родиною... безмежно щасливих.

— Ні, ні, — із зімкнутих уст Френсіса вирвалося заперечення. — Вона ніколи не буде щаслива — тільки скалічена й нещасна.

Голова Фітцджеральда піднеслася трішки.

— А чи щастя — це найвища мета нашого земного життя?

— Вона вчинить щось відчайдушне. Ви не присилуєте Нору. Я знаю її краще, ніж ви.

— Бачу, що ти знаєш її зблизька, — посміхнувся Фітцджеральд з нищівною обхідливістю. — Сподіваюся, ти не маєш фізичного інтересу до цієї леді?

Темна червона пляма запалала на блідій щоці Френсіса. Він пробурмотів:

— Мені подобається Нора. Але якщо я люблю її — то це не та любов, що обтяжить вашу сповідальницю смутком. Прошу вас, — у його голосі почулося тихе, відчайдушне благання, — не віддавайте її силою заміж. Вона не з простої глини... вона яскравий радісний дух. Ви не можете повісити її на шию дитину і чоловіка — тому що — у своїй невинності, вона...

Дійнятий до живого, Фітцджеральд грюкнув тютюнницею об стіл.

— Годі мене повчати, сер!

— Пробачте. Ви ж бачите, що я не знаю, що кажу. Я прошу вас скористатися своєю владою, — Френсіс зібрав усі сили, що залишилися в нього, в останнє зусилля: — Принаймні дайте їй трохи часу.

— Досить, Френсісе!

Парафіяльний священник був надто великим паном самому собі та іншим, щоб надовго втрачати самовладдя чи лице; він рвучко встав з крісла й подивився на плаского золотого годинника. — Я мушу йти на збори братства о восьмій. А тому прошу пробачення. — Коли Френсіс підвівся, він поплескав його докірливо по спині. — Мій дорогий хлопче, ти ще дуже незрілий. Я міг би навіть сказати, що нерозумний. Але, дякувати Богу, ти маєш мудру стару матір — святу Церкву. Не намагайся пробити головою її мурів, Френсісе. Вони стояли поколіннями і витримали сильніші удари, ніж твої. Але не плач — я знаю, що ти добрий хлопець. Приходь, і ми поговоримо про Голівел, коли скінчиться весілля. А поки що — як невелике викуплення за свою нечемність, ти прочитаєш «Слався, Царице» за мій намір?

Мовчання. Усе було марно, геть марно.

— Так, отче.

— Тоді добраніч, мій сину... і нехай Бог благословить тебе!

Нічне повітря було вогке й холодне. Переможений, розчавлений безсиллям юности, Френсіс ішов, волочачи ноги, з пресвітерії. Його кроки глухо відлунювали на обгородженій доріжці. Коли проминув східці каплиці, ключар зачиняв бічні двері. Згас останній промінь світла, Френсіс стояв, простоволосий, у темряві, прикипівши очима до померхлих вікон хорів. З безсилового відчаю, що охопив його, в нього вирвалися слова: «О Боже! Вчини те, що найкраще для всіх нас!».

Поки наближався день весілля, пожираючи Френсіса смертоносною, безсонною гарячкою, у таверні, здавалося, все мало-помалу влягалось, наче у стоячій воді. Нора була тиха, Поллі повна невиразних надій; і хоча Нед досі коцюрбився на самоті, каламутного жаху в його очах поменшало. Сама церемонія, певна річ, мала бути приватною. Але не було жодних обмежень в тому, що стосувалося до посагу, виправи, вишуканого медового місяця в Кілларні. Дім був усипаний убраннями й багатими матеріями. Поллі, благаючи про ще одне «приміряння» з повним ротом шпильок, бродила попри паки тканин та постільної білизни, оповита серпанком милосердя.

Гілфойл самовдоволено стежив за всім, кутив найкращі сигари «Юніону», час від часу збирав нараду щодо фінансових питань — з Недом. Між ними було підписано належний договір про партнерство, і відбулася поважна бесіда про будівлю, де мала оселитися нова сім'я. Тедові численні бідні родичі вже обсіли будинок, улесливі та настирні. Його заміжня сестра, місіс Нейлі, і їхня донька Шарлотта були, напевне, найгірші.

Нора не говорила майже нічого. Якось, зустрівши Френсіса в переході, вона зупинилася.

— Ти ж знаєш... чи не так?

Його серце розривалося, і він не смів дивитися їй у вічі.

— Так, знаю.

Запала задушлива мовчанка. Він не міг знести мук у грудях. З якогось дива він розплакався, і хлоп'ячі сльози проступили в його очах:

— Норо... Ми не можемо цього допустити. Якби ти знала про мої почуття до тебе... Я міг доглядати тебе — працювати заради тебе. Норо... дозволь мені звідси тебе забрати.

Вона подивилася на нього з тією дивною жалісливою ніжністю.

— І куди?

— Будь-куди, — він говорив несамовито, і його щока була волога й блискуча.

Вона не відповіла. Вона потисла його руку, нічого не кажучи, а тоді хутко пішла приміряти сукню.

Напередодні весілля вона трохи відтанула, позбулася нарешті свого могильного мовчання. Зненацька, за одним з тих горняток чаю, до яких її примушувала Поллі, вона оголосила:

— Думаю, я поїду сьогодні до Вітлі-Бей.

Приголомшена, Поллі повторила за нею:

— Вітлі-Бей? — а тоді спішно додала: — Я поїду з тобою.

— Немає потреби, — відповіла Нора, мовчазливо помішуючи свій чай.
— Але ж, звісно, якщо ти хочеш...

— Таки хочу, моя люба!

Збадьорена легкістю манер Нори — які, наче далека музика, здавалися відлунням колишньої пустотливої веселості її ества, — Поллі доброзичливо поставилася до прогулянки. Її опанувала вдоволена, несусвітня ідея, що Нора «приходить до тями». Допивши чай, вона розповіла про чудове озеро Кілларні, куди колись їздила в юності. Тамтешні човнярі були вельми утішні.

Дві жінки, належно убравшись перед дорогою, по обідній годині вирушили до станції. Завертаючи за ріг, Нора підвела погляд до вікна, де стояв Френсіс. Вона, здавалося, затрималася на мить, усміхнулася серйозно і помахала рукою. А тоді зникла...

Новина про трагедію розійшлася по окрузі ще до того, як тітку Поллі привезли, геть розбиту, додому в кебі. У місті це стало чималою сенсацією. Ще ніколи необачність жінки, яка спіткнулася між платформою і рухомим потягом, не викликала такого загального зацікавлення. І саме дошлюбна пора надавала такої винятковості цьому факту. Навколо пристані жінки повибігали з дверей, збираючись купками, у шалях, руки в боки. Вину за трагедію поклали врешті-решт на нові черевики жертви. Усі перейнялися неймовірним співчуттям до Тадеуса Гілфойла, до родини, до всіх молодих жінок, що виходили заміж і мали потребу їхати поїздом. Були розмови про публічний похорон — до яких би залучили оркестр братства — її понівечених останків.

Пізно того вечора, сам не знаючи як, Френсіс опинився в церкві св. Домініка. Вона була досить безлюдна. Миготливий гніт лампади

привернув до себе погляд його потомлених очей — тремтливе світло, що показувало шлях. Упавши на коліна, заляклий і блідий, він відчув, як на нього спадає невідворотна передвизначеність його долі. Ще ніколи він не відчував такого спустошення й самоти. Не міг плакати. Його уста, холодні й безвольні, не могли ворухитися в молитві. Але з його зболілого розуму піднеслася жертовно стражденна думка. Спершу батьки; а тепер Нора. Він більше не може нехтувати цих знаків згори. Він поїде... мусить поїхати... до отця Макнаба... до Сан-Моралеса. Він віддасть себе всього Богові. Він мусить стати священником.

VI

1892 року, на саме Різдво, в Англійській семінарії Сан-Моралеса сталася подія, що наповнила те місце приголомшливим гомоном. Один зі студентів, у чині іподиякона, зникнув без сліду на цілих чотири дні.

Природно, що в семінарії — відколи її засновано в цьому арагонському верхогір'ї п'ятдесят років тому — не раз траплялися заколоти. Студенти бунтували якусь годину, прокрадаючись до *posada* за стінами, щоб, на шкоду своєму сумлінню й травленню, поспіхом посмакувати довгими *cigarros* і місцевою *aguardiente*. Раз чи два доводилося тягти якогось нетвердого відступника за вуха з брудних салонів Віа Амороза в місті. Але той випадок, коли студент виходив через відчинені ворота серед білого дня і за якихось пів тижня, накульгуючи, заходив у ті самі ворота за дня ще білішого, — припорошений, неголений, розпатланий, виказуючи всі ознаки жахливого виснаження, а тоді, сказавши на своє виправдання: «Я просто ходив на прогулянку», — падав на ліжко і засинав на дванадцять годин — скидався на апостазію.

На перерві студенти обговорювали цей факт приглушеним голосом — розсипавшись невеликими темними гуртами по сонячних схилах, поміж яскраво-зелених, покроплених мідним купоросом виноградників. Семінарія, біла й лискуча на тлі блідо-рожевої землі, лежала під ними.

Усі погодилися, що Чізгольма негайно виженуть.

Нараз скликано слідчу комісію. Відповідно до прецеденту, як у всіх випадках важких порушень дисципліни, вона складалася з ректора, розпорядника, наставника новиків і головного семінариста. Після деякого попереднього обговорення трибунал розпочав засідання в богословському атріумі наступного дня після повернення втікача.

Надворі дув *solano*. Стиглі чорні оливки падали з гостролистих дерев і розбивалися під сонцем. Пахощі помаранчевих квітів долітали з гаю над шпиталем. Коли Френсіс зайшов до білої, підпертої високими колонами кімнати, де стояли вигладжені холодні й темні порожні лави, він виглядав цілком спокійним. Чорна альпакова сутана підкреслювала худорлявість

його постави. Волосся, коротко пострижене і з тонзурою, виділяло випнуті кістки його обличчя, підкреслювало чорноту його очей, його темну, приховану стриманість. Його руки були навдивовижу спокійні.

Перед ним, на помості, призначеному для протагоністів у дебатах, стояли чотири столи, за якими вже сиділи отець Таррант, монсеньйор Макнаб, отець Гомес і диякон Мілі. Бачачи невдоволення і тривогу, що змішалися у загальному погляді їх усіх, Френсіс похилив голову, тимчасом як Гомес, наставник новиків, спішним голосом читав звинувачення.

Запала мовчанка. Тоді заговорив отець Таррант.

— Як ти це поясниш?

Попри спокій, який огортав його доти, Френсіс раптом зачервонів. Він далі стояв, опустивши голову.

— Я пішов на прогулянку, — ледве пробелькотів він.

— Це досить очевидно. Ми вживаємо ноги і з добрими, і з лихими намірами. Поза очевидним гріхом відбуття з семінарії без дозволу, чи були твої наміри лихі?

— Ні.

— Чи за час твоєї відсутності ти дозволяв собі алкогольні напої?

— Ні.

— Ти ходив на бої биків, ярмарку, в казино?

— Ні.

— Ти водився з жінками, що мають погану славу?

— Ні.

— То що ти робив?

Змову мовчанка, а тоді він пробурмотів невиразну відповідь.

— Як ж казав вам. Ви не зрозуміли. Я... я пішов на прогулянку!

Отець Таррант ледь видимо усміхнувся.

— То ми мали би повірити, що ти всі ці чотири дні без упину блукав від одного села до другого?

— Так... майже.

— І куди ти врешті дійшов?

— Я... Я був у Коссі!

— Косса! Але ж це п'ятдесят миль звідси!

— Так, напевно.

— Ти був там з певною метою?

— Ні.

Отець Таррант прикусив свою тонку губу. Він не зносив затятости. Зненацька він відчув, що йому бракує диби, колодок, колеса. Не дивина, що в Середні Віки мусили вдаватися до таких знарядь! Такого роду обставини цілком виправдовували їх.

— Думаю, що ти брешеш, Чізгольме.

— Навіщо мені брехати вам?

Приглушений вигук зірвався з уст диякона Мілі. Його присутність була виключно формальна. Як шкільний староста, він сидів тут як символ,

одиниця і виразник студентства. Але він не зміг стримати свого щирого благання.

— Будь ласка, Френсісе! Заради всіх студентів... усіх нас, хто любить тебе... я... благаю тебе зізнатися.

Коли Френсіс промовчав, отець Гомес, молодий іспанський наставник новиків, нахилив голову і пошепотів то Тарранта:

— Я не маю доказів... ніяких, принаймні з міста. Але ми можемо написати священнику в Коссі.

Таррант кинув швидкий погляд на витончене обличчя іспанця.

— Так. Це, безумовно, ідея.

Тимчасом ректор скористався з безмов'я. Старіший, повільніший ніж у Голівелі, він нахилився вперед. Говорив неквапно й ласкаво.

— Звісно ж, ти мусиш розуміти, Френсісе, що за таких обставин настільки загальне пояснення навряд чи доречне. Кінець кінцем, прогулювати заняття — це серйозна справа, і йдеться не стільки про порушення правил семінарії — непослух, — а про глибинний мотив, який спонукав тебе. Скажи мені! Тобі недобре тут?

— Ні, мені добре.

— Гаразд! І ти не маєш причин сумніватися у своєму покликанні?

— Ні! Я ще більше хочу чинити добро у світі.

— Це неабияк тішить мене. Ти не хочеш, щоб тебе звільнили?

— Ні!

— Тоді розкажи нам своїми словами, як ти дійшов до цього — що вирушив у таку незвичайну подорож.

Відчувши деяке заохочення, Френсіс підвів голову. Він докладав великих зусиль — очі дивилися далеко, а на обличчі була тривога.

— Я... я лише був у каплиці. Але не міг молитися, не міг знайти спокій. Я був збентежений. Дув *solano* — через гарячий вітер прийшов іще більший неспокій, семінарський розклад раптом видався дріб'язковим та обридливим. Раптом я побачив дорогу за воротами, білу й м'яку від порохняви. Я не міг стриматися. Я був на дорозі, ішов по ній. Я ішов цілу ніч, одну милю за другою. Я ішов...

— Увесь наступний день, — перекривив його отець Таррант. — І наступний!

— Саме так і було.

— Я ще ніколи не чув такого безглуздя в цілому житті! Невже ти вважаєш, що ми тут всі дурні.

Ректор, насуплений і суворий, раптом випрямився у кріслі.

— Я пропоную відкласти розгляд, — поки два священники здивовано дивилися на нього, він промовив рішуче до Френсіса: — Поки що ти можеш іти. Якщо буде потреба, ми тебе покличемо.

Френсіс вийшов з кімнати в мертвій тиші. Тільки тоді ректор обернувся до інших. Він оголосив холодно:

— Я запевняю вас, що з образ нічого путнього не вийде. Потрібно бути обережними. У цьому є щось більше, ніж бачить око.

Роздратований втручанням, отець Таррант неспокійно засовався.

— Це апогей усього попереднього непослуху.

— Аж ніяк, — не згодився ректор. — Він був завзятий та терпеливий, відколи прибув сюди. У його справі нічого огудного немає, отче Гомес?

Гомес розгорнув сторінки, що лежали перед ним на столі.

— Ні, — він говорив поволі, читаючи зі справи. — Кілька розіграшів. Минулої зими він підпалив англійську газету, коли отець Деспар розглядав її у відпочинковій кімнаті. Коли його спитали, навіщо... він засміявся і відповів: «Диявол знаходить працю для бездіяльних рук!».

— Це дрібниці, — гостро мовив ректор. — Ми всі знаємо, що отець Деспар хапається за кожну газету, що потрапляє до цієї семінарії.

— Тоді, — продовжив Гомес, — коли йому доручено читати вголос у трапезній, він замінив житіє св. Петра Алкантарського на потай принесений трактат К. Р. С. «Коли Ева украла цукор», який — поки його не зупинили — викликав чимало неподобного сміху.

— Безвинні пустощі.

— Знову ж... — Гомес перегорнув ще одну сторінку. — У комічній процесії студенти вирядилися так, щоб представити таїнства — ви можете пам'ятати, один одягнений, як немовля, що зображало хрещення, два інші убралися, як подружжя, і так далі — звісно, все це було зроблено з дозволу. Але, — отець Гомес спрямував нерішучий погляд на Тарранта, — на спину трупа, якого несли на соборування, Чізгольм пришпилив картку:

<i>Лежить</i>	<i>отут</i>	<i>отець</i>	<i>Таррант,</i>
<i>І</i>	<i>підпис</i>	<i>мій</i>	<i>гарант.</i>
	<i>Якщо</i>	<i>—</i>	<i>твердий</i>
			<i>колись...</i>

— Досить, — рвучко спинив його Таррант. — Не будемо морочити собі голову цими дурними пасквілями.

Ректор кивнув.

— Дурними, так. Але не злочинними. Мені до вподоби молодий чоловік, який уміє повеселитися в житті. Ми не можемо нехтувати того, що Чізгольм — незвичайна особистість, вельми незвичайна. У ньому є глибина й вогонь. Він чуттєвий, схильний до нападів меланхолії. Він приховує це за тією хвацькістю. Бачите, він боєць, він ніколи не опускає рук. Він поєднує дитячу простоту й логічну прямоту. І він, понад усе, великий індивідуаліст!

— Індивідуалізм — це досить небезпечна якість як для богослова, — ядуче заговорив Таррант. — З неї народилася Реформація.

— А Реформація покращила Католицьку Церкву, — ректор лагідно усміхнувся до стелі. — Але ми відходимо від теми. Я не заперечую, що сталося величезне порушення дисципліни. Його належить покарати. Але з карою спішити не треба. Я не можу виключити такого доброго учня, як Чізгольм, не знаючи напевне, що він на це заслужив. Тому я вирішив

зачекати декілька днів, — він невинно устав. — Я певен, що ніхто не заперечує.

Коли всі три священники зішли з помосту, Гомес і Таррант пішли разом.

Два наступні дні привиддя неминучого лиха нависло над нещасним Френсісом. Його ні в чому не обмежили. Не заборонили відвідувати заняття. Але хоч куди він ішов — до бібліотеки, трапезної чи відпочинкової кімнати — незвичайна тиша западала серед його товаришів, а після неї приходила надмірна невимушеність, що не могла одурити нікого. Розуміючи, що став темою всіх балачок, він ходив з винуватим виглядом. Його товариш з Голівелу Гадсон, також уже іподиякон, ходив за ним услід з тривогою на обличчі, у всьому йому догоджаючи. Ансельм Мілі очолював іншу партію, що виглядала явно розлютованою. У годину дозвілля вони порадилися і підійшли до самотньої постаті. Мілі заговорив.

— Ми не хочемо бити лежачого, Френсісе. Але це торкається всіх нас. Це пляма на всьому студентстві. Ми вважаємо, що було би добре і почоловічому повинитися і щиросердо зізнатися.

— Зізнатися в чому?

Мілі здвигнув плечима. Западала мовчанка. Що ще міг він вдіяти? Обернувшись, перед тим як піти з усіма решта, він сказав:

— Ми вирішили прочитати новену за тебе. Мені ще більше прикро, ніж усім іншим. Я мав надію, що ти будеш моїм найкращим другом.

Френсісу було чимраз важче удавати, що нічого не сталося. Він ходив на прогулянки територією семінарії, а тоді спинявся, як укопаний, пригадавши, що прогулянки довели його до лиха. Він ходив, наче уві сні, розуміючи, що перестав існувати для Тарранта та інших професорів. На лекціях він не міг змусити себе слухати. Виклику до ректора, якого чекав він майже з надією, не було.

Тривога в його душі з кожним днем наростала. Він не міг зрозуміти себе. Він був беззмисловою загадкою. Він довго роздумував над доводами тих, хто вважав, що в нього немає покликання. У ньому пробудилися несамовиті ідеї вирушити братом-помічником до якоїсь небезпечної та далекої місії. Він став учащати до церкви — але потай. І того ж він мусив надягати на обличчя маску, стрічаючись зі своїм невеличким світом.

Уранці третього дня, у середу, отець Гомес одержав листа. Приголомшений, але й глибоко втішений тим, що його здогадливість підтвердилася, він побіг з ним до кабінету розпорядника. Поки отець Таррант читав листа, він стояв, як розумний собака, що чекає винагороди — доброго слова чи кістки.

Mi Amigo,

Відповідаючи на вашу поштиву звістку в Білу неділю^[6], я з глибоким сумом мушу повідомити вас, що наші розпити виявили факт, що семінариста, такого ж приблизно зросту й вигляду, як ви оповідаєте, і

справді запримітили в Коссі 14 квітня. Зокрема бачено, як він зайшов у дім деякої Рози Оярсабаль того вечора і покинув його удосвіта наступного дня. Жінка, про яку йдеться, живе сама, має відому славу і не приступала до столу Господнього сім років.

Маю честь залишатися, дорогий Падре,
Вашим відданим братом в Ісусі Христі,
Сальвадор Болас,
П. П. Косса

Гомес буркнув:

— Хіба ви не казали, що це добра ідея?

— Так, так!

Похмурий, як грім, Таррант змів іспанця набік. Тримаючи листа, наче щось сороміцьке, він попростував до кімнати ректора в кінці коридору. Але ректор саме правив літургію. Його не буде ще пів години.

Отець Таррант не міг чекати. Він перетнув двір, як вихор, і, не стукаючи, увірвався до кімнати Френсіса. Вона була порожня.

Спинившись, він зрозумів, що Френсіс також мусив бути на літургії. Він боровся зі своєю люттю, як рве вудила нев'їжджений кінь. Він рвучко сів, змусивши себе чекати, і його темна худя постать приготувалася метати блискавки.

Келія була бідніша, ніж решта того ж роду — ліжко, скриня, стіл і стілець щоб сидіти. На скрині стояла одна вицвіла фотографія, вугласта жінка в страховидному капелюсі, що тримала за руку одягнуту в біле дівчинку: *З любов'ю від тітки Поллі й Нори*.

Таррант стримав глумливий сміх. Але його уста скривилися, коли він побачив єдину картину на вибілених стінах, невеличку копію Сікстинської Мадонни, Пренепорочної Діви.

Зненацька він помітив на столі відкритого записника: щоденник. Він знов схопився, як нервовий кінь, розпустивши ніздрі, з темно-червоним вогнем ув очах. Якусь мить він посидів, змагаючись із сумлінням, а тоді встав і поволі пішов до книжки. Він — джентльмен. Йому гидко було підглядати, наче вульгарна покоївка, у чиєсь особисте життя. Але то був його обов'язок. Хто може знати, які іще неподобства містив цей рукопис? З нещадною суворістю на обличчі він узяв списану сторінку.

...чи не святий Антоній говорив про свою «немудру, затуї і розпутну поведінку»? Я мушу утішати себе в найбільшому розпачі, який лише знав колись, тією єдиною думкою! Якщо вони відішлють мене звідси, це зламає моє життя. Я нікчемний і зіпсутий, я просто не думаю так, як інші, не можу примусити себе бути таким, як усі. Але всією душею я пристрасно бажаю трудитися для Бога. У домі нашого Отця безліч жител! У ньому знайшлося місце для таких диваків, як Жанна Д'Арк і... навіть блаженний Бенедикт Лабр, що дозволяв бігати по собі вошам. Але ж у ньому напевно немає місця для мене!

Вони просять мене пояснити. Як можна пояснити ніщо — або те, що очевидне настільки, що виглядає ганебним? Франциск Салезький сказав: «Я волію розсипатися на порошок, ніж порушити правило». Але коли я вийшов з семінарії, то не думав про правила чи порушення їх. Деякі поривання несвідомі.

Мені легше, коли я пишу це: мій переступ набуває розумної подоби.

Тижднями я погано спав, товкся цими душними ночами від гарячки неспокою. Можливо, мені це важче дається, ніж іншим — судячи принаймні з широкої літератури на цю тему, у якій кроки до священства зображені так, наче вони переповнені солодких безтурботних втіх, згромаджених одна на одну. Якби наші любі миряни знали, яка боротьба чекає на нас!

Тут моєю найбільшою трудностю було відчуття скутости, фізичної бездіяльності — який же поганий містик з мене буде! — яку завжди примножували відлуння, чужі звуки, що проникали із зовнішнього світу. Тоді я усвідомлюю, що мені двадцять три, що я ще не вчинив нічого, щоб допомогти хоч одній живій душі, і тоді я тремчу від неспокою.

Листи Віллі Туллока стали для мене — за словами отця Гомеса — щонайзгубнішими спонуками. Тепер, коли Віллі став кваліфікованим лікарем, а його сестра Джин — сертифікованою медсестрою, і вони обоє працюють у Комітеті з допомоги для бідних у Тайнкаслі, тішачись багатьма захопливими, хоч і бридкими пригодами в нетрях, і я відчуваю, що мушу йти у світ і боротися також.

Звісно, це станеться одного дня... я мушу бути терплячим. Але мій теперішній неспокій, як видається, розбурхала звістка про Неда й Поллі. Я зрадив, коли вони вирішили виїхати з помешкання над таверною і жити з Джуді, дитиною, у невеличкій квартирі, яку винайняла Поллі в Клермонті, на околиці міста. Але Нед нездужав, Джуді постійно завдавала клопоту, а Гілфойл — якого залишили управляти таверною «Юніон» — виявився вкрай невдалим діловим партнером. Нед взагалі втратив розум, він відмовляється будь-куди йти і не хоче нікого бачити. Те одне сліпе й немислимо дурне поривання погубило його. Підліший чоловік пережив би це все.

Іноді плин життя вимагає великої віри. Дорога Нора! Ці банальні слова приховують тисячу стежин думки й почування. Коли отець Таррант робив з нами цю практичну вправу — *agenda contra*, — він сказав щонайщиріше: «З деякими спокусами годі боротися — потрібно відгородити свій розум і втікати від них!». Моя подорож до Косси мусила бути такого роду втечею.

Спершу, хоча й ішов скоро, я не хотів заходити далеко, коли виходив за семінарські ворота. Але полегкість, відчуття втечі від себе, яку дарувала мені несамоविта вправа, гнала мене вперед. Я щедро сходив — як селянин у полях — тим солоним мокрим потом, який, здавалося, очищає від людських нечистот. Мій розум піднісся вгору, серце заспівало. Я хотів іти далі й далі, поки не впаду!

Я ішов цілий день без їжі і пиття. Я пройшов велетенську відстань, бо, коли наблизився вечір, відчув пахощі моря. І коли зорі проступили на блідому небі, я вийшов на пагорб і знайшов під ногами Коссу. Село, що лежало в затишній бухті, оточене чи не звідусіль морем, мало єдину вуличку, уздовж якої цвіли акації, і могло похвалитися майже небесною красою. Я був мертвий від втоми. На моїй п'яті з'явився велетенський мозоль. Але коли я зійшов з пагорба, те місце привітало мене тихим пульсуванням життя.

На невеличкій площі селяни тішилися прохолодним повітрям, напахченим цвітом акації, і сутінки густішали при вогнях невеличкого шинку, де під відчиненими дверима стояло дві соснові лавиці. Перед лавицями, у м'якому поросі, старі чоловіки грали в кулі дерев'яними м'ячами. З бухти чулося кумкання жаб. Діти сміялися й бігали. Усе було просте і прегарне. Хоча й усвідомив тепер, що не маю й песети в кишені, я сів на одну з лавиць перед дверима. Яким же приємним видавався спочинок. Я очманів від втоми. Зненацька, у тихій темряві під деревами заграли каталонські волинки. Не голосно — тихо, як і годилося надвечір. Той, хто не чув їхнього звучання, цих солодкозвучних і пронизливих народних мелодій, не зможе цілковито усвідомити втіху, яку я відчув у той момент. Я був зачарований. Напевне, що в мене, шотландця, звуки волинки живуть у крові. Я сів, сп'янілий від музики, сутіні, краси ночі, своєї глибокої слабкості.

Я вирішив спати просто на березі. Але як тільки думка про це прийшла мені в голову, з моря накотилася імла. Вона, наче тайна, зійшла на село. За п'ять хвилин площу поглинула хвиляста мла, дерева змокрили, і всі порозходилися додому. Я неохоче дійшов висновку, що мушу піти до якогось місцевого священника, аби «повинитися» і знайти собі постіль, як раптом жінка, що сиділа на іншій лавці, заговорила до мене. Якийсь час я відчував, як вона дивиться на мене тим сповненим жалю і зневаги поглядом, що його, здавалося, сам лише вигляд ченця викликає в християнських країнах. Тепер, наче читаючи мої думки, вона сказала:

— Тут люди тверді. Вони тебе не приймуть.

Їй було вже літ зо тридцять — непоказно одягнута в чорне, вона мала бліде обличчя, темні очі й опасисту фігуру. Вона провадила байдужливо далі:

— Я маю вільне ліжко в домі, якби ти хотів переспати.

— Я не маю грошей за нічліг.

Вона презирливо засміялася.

— Ти заплатиш мені своїми молитвами.

Став накрапати дощ. Шинок зачинився. Ми сиділи двоє на мокрих лавках під струменями води, що стікали з акацій, на порожній площі. Здавалося, абсурдність цього приголомшила її. Вона устала.

— Я йду додому. Якщо ти не дурний, то скористаєшся з моєї гостинності.

Моя тонка сутана промокла. Я почав дрижати. Я поміркував, що зможу прислати гроші за кімнату, повернувшись до семінарії. Встав і пішов за нею вузькою вуличкою.

Її дім був у самій середині ряду. Дві сходинки вниз привели нас у кухню. Запаливши лампу, вона скинула чорну шаль, поставила горщика з шоколадом на вогонь і витягла свіжого буханця з печі. Потім розстелила червону картату скатертину. Закипілий шоколад і гарячий хліб чудово пахли в невеличкій охайній кімнатці.

Наливаючи шоколад в опецькуваті горнятка, вона дивилася на мене через стіл.

— Ти би прочитав молитву. З нею смакує краще!

Хоча в її голосі, безсумнівно, прозвучала іронія, я прочитав молитву. Ми стали їсти й пити. Смакувало справді чудово.

Вона далі дивилася на мене. Колись вона була дуже вродлива жінка, але через залишки тієї краси її темнооке оливкове обличчя здавалося твердим. Її невеликі вуха прилягали до голови, і в них стирчали важкі золоті сережки. Її руки були пухкі, як у Рубенсової Мадонни.

— Гаразд, малий падре, тобі пощастило сюди потрапити. Я не маю потягу до священників. Коли я проминаю їх у Барселоні, то ледве стримую регіт!

Я не міг не засміятися.

— Це мене не дивує. Перше, чого ми вчимося — терпіти сміх. Найкращий чоловік, якого я будь-коли знав, проповідував просто неба. Усе місто збігалось, щоб пореготати з нього. Вони глумливо прозивали його «Святим Даном». Бачите, нині у світі мало хто сумнівається, що всякий, хто вірить у Бога, або лицемір, або дурень!

Вона поволі надпила шоколад, стежачи за мною через горнятко.

— Ти не дурень. Скажи мені, тобі добре зі мною?

— Думаю, ви чарівна і добра.

— Така моя природа — бути доброю. Я пройшла сумне життя. Мій батько був кастильським шляхтичем, якого позбавив майна мадридський уряд. Мій чоловік командував великим кораблем у флоті. Він загинув у морі. Я сама актриса — і живу тут тихо, дожидаючи повернення батькового майна. Ти, напевне, чудово розумієш, що я брешу.

— Безумовно!

Вона не сприйняла це за жарт, як я сподівався. Вона ледь почервоніла.

— Ти надто розумний. Але я знаю навіщо ти тут, мій ксьондзик-утікач; ви всі однакові, — вона втамувала злість і сказала глумливо: — Ти зрадив Матері Церкві заради Матері Єви.

Я спантеличився, коли смисл того, що казала вона, прояснився мені. То було настільки абсурдно, що мені захотілося сміятися. Але й прикро було також — мені здалося, що я мав би все пояснити. Я доїв хліб і шоколад. Устав і взяв капелюха.

— Дякую щонайщиріше за вечерю. Вона була чудова.

Вираз на її обличчі змінився, і вся злість зникла з нього від здивування.

— То ти значить лицемір, — вона похмуро прикусила губу. Коли я рушив до дверей, вона раптом сказала: — Не йди!

Мовчання. Тоді сказала обурливо:

— Не дивися на мене отак. Я маю право робити те, що хочу. Я тішуся життям. Ти би побачив, як у суботу ввечері я сиділа в Каві у Барселоні — тішачись більше, ніж ти за все своє жалюгідне життя. Іди нагору і спи.

Запала мовчанка. Її постава видавалася тепер розумною; і я добре чув дощ надворі. Я завагався, а тоді рушив до вузьких сходів. Мої ноги напухли й боліли. Я, напевне, жахливо кульгав, тому що вона гукнула раптово, холодно:

— Що сталося з твоєю безцінною ногою?

— Нічого... просто мозоль.

Вона роздивлялася мене тими дивними незбагненими очима.

— Я помию її.

Попри всі мої протести вона змусила мене сісти. Наповнивши миску теплою водою, вона стала на коліна і скинула мій черевик. Моя шкарпетка прилипла до скривавленого тіла. Вона розм'якшила її водою і віддерла. Від цієї нежданої доброти я знімаю. Вона вмила мої обидві ноги і змастила їх якоюсь маззю. Тоді встала.

— Тепер тобі буде краще. Шкарпетки забереш уранці.

— Як я можу подякувати вам?

Вона сказала несподівано старим хмурым тоном:

— А що мені ще робити з таким життям, як у мене! — перш ніж я встиг відповісти, вона піднесла глечика у правій руці. — І не проповідуй тут мені, бо я розіб'ю тобі голову. Твоє ліжко на другому марші сходів. Добраніч.

Вона повернула погляд до вогню. Я пішов нагору і знайшов невеличку кімнатку під зашклом дахом. Я спав як убитий.

Коли вранці я зійшов униз, вона ходила по кухні, готуючи каву. Вона дала мені сніданок. Ідучи, я спробував висловити свою подяку. Але вона вмить урвала мене. Вона подарувала мені свою сумну незвичайну усмішку.

— Ти надто невинний як на священника. З тебе вийде великий невдаха.

Я вирушив назад до Сан-Моралеса. Я кульгав і дуже остерігався того, як мене приймуть. Мені було страшно. Я не поспішав.

Отець Таррант надовго застиг перед вікном, і коли тихо поставив щоденника назад на стіл, у його голові зблиснув спомин, що то саме він порадив Френсісові вести його. Він методично розірвав лист іспанського священника на клаті. Вираз на його обличчі був досить незвичайний. З нього раптово зникла колишня тьмяність, та залізна суворість, яка просочилася в кожну його рису від нещадного умертвління плоті. Воно помолоділо, наповнилося щедрістю й задумливістю. Досі тримаючи в

стиснутій руці шматочки листа, він поволі, майже несвідомо, тричі вдарив себе в груди. Тоді обернувся і пішов з кімнати.

Коли він сходив широкими сходами, над спіральною балюстрадою виринула велика голова Ансельма Мілі. Дивлячись на отця Тарранта, взірцевий семінарист наважився зупинитися. Він захоплювався розпорядником понад усяку міру. І тепер відчув небесну радість від того, що його помічено. Він заговорив смиренно:

— Пробачте, сер. Ми всі так тривожимося. Я хотів би знати, чи є якісь новини... про Чізгольма?

— Які новини?

— Ну... чи він вибуває.

У Тарранта застиг на лиці погляд, сповнений холодної огиди.

— Чізгольм не вибуває, — і доказав з пересердям: — Йолоп!

Того вечора, коли Френсіс сидів знетямлений у своїй кімнатці, ще не вірячи в чудо свого виправдання, один з прислужників коледжу мовчазливо передав йому пакунок. У ньому була пречудова фігура Монсерратської Діви, вирізьбленої в чорному дереві, невеликий шедевр іспанського майстра XV століття. До цієї виняткової речі не було докладено цидулки. Жодного слова пояснення. Зненацька нестямна думка заповонила все його єство: Френсіс пригадав, що він бачив її на аналої в кімнаті отця Тарранта.

І тільки ректор, який зустрівся з Френсісом наприкінці тижня, звернув нарешті увагу на кричущу непослідовність.

— Я вельми вражений, мій юний друже, що ти відбувся навдивовижу легко — утікши за страшну заслону святости. У дні моєї юности прогулювання занять — «дармування», як називали ми його, — було каригідним злочином, — він просвердлив Френсіса своїм хитрим і блискотливим поглядом. — Замість покути ти міг би написати мені твір — дві тисячі слів — про «Чесноту Ходіння».

У невеличкому всесвіті семінарії навіть стіни мають вуха, а замкові щілини — диявольський зір. Історія про Френсісову вихватку поступово виявилася, і її склали, вістка за вісткою, до купи. Вона розрослася і насправді стала лиш кращою, переходячи з уст в уста. Коли її, наче викінчений діамант, було нарешті вигранувано, здалося, що вона готова обернутися у справжню спадщину — класику семінарської історії. Одержавши останні подробиці, отець Гомес вичерпно описав її своєму приятелеві в парафії Косси. Отець Болас був неабияк вражений. Він відписав запального п'ятисторінкового листа, останній уступ якого, безумовно, заслуговує на цитату:

«Природно, що вершиною цього подвигу мало би стати навернення жінки, Рози Оярсабаль. Як би чудово було, якби вона прийшла до мене і, плачучи, упала переді мною на коліна з щонайщирішим розкаянням — яке би стало наслідком гостини нашого юного апостола. Та ба! Вона

налагодила партнерство зі ще однією мадам і відкрила бордель у Барселоні, що, як не прикро мені повідомити, процвітає».

3. Безталанний вікарій

I

Дощ не спинявся ні на хвилину, коли раннього січневого вечора в суботу Френсіс прибув до Шейлслі — по залізничній гілці приблизно за сорок миль від Тайнкаслу. Та ніщо не могло охолодити його запалу, горіння його духу. Поки поїзд зникав у млі, він стояв, чекаючи, на мокрій відкритій платформі, озираючи пильними очима її безрадісну пустоту. Ніхто не прийшов зустрічати його. Не занепавши духом, він узяв торбину і звернув на головну вуличку шахтарського села. Церкву Відкупителя буде знайти неважко.

То було його перше призначення, його перша парафія. Він ледве міг повірити. Його серце співало... нарешті, зразу після посвячення, він дістав нагоду стати до бою і змагатися за людські душі.

Хоча й попереджений заздалегідь, Френсіс все одно дивувався з потворности, що оточувала його тепер. Шейлслі складався з довгих, сірих рядів будинків і нещасних дешевих крамниць, розділених латками пустищ і купами породи — що димілися навіть під дощем, — смітника, кількох таверн і каплиць, понад якими височіли здоровенні чорні копри копальні Реншоу. Але він сказав собі радісно, що його цікавлять люди, а не місце.

Католицька церква стояла на східному боці села, поряд із копальнею, цілком гармонійно вписуючись у загальну картину. То була велика споруда з голої червоної цегли з готичними синіми вітражами, темно-червоним гофрованим залізним дахом і карлуватим іржавим шпилем. Школа лежала з одного боку; пресвітерія — з поламаню зубчастою огорожею і зарослою бур'янами ділянкою землі — з другого.

Глибоко й захоплено дихаючи, Френсіс підступив до невеличкого, ветхого дому і смикнув за дзвінка. Перегодом, коли він хотів було задзвонити ще раз, двері відчинила повна жінка в синьому смугастому фартуху. Обдивившись його, вона кивнула.

— То це ви, отче! Його превелебність чекає на вас. Он туди! — вона з шанобливою зичливістю показала на двері вітальні. — Ото погода сьогодні. Піду принесу вуджену рибу.

Френсіс повагом зайшов до кімнати. Коренастий священник приблизно п'ятдесяти років, що встиг усістися за столом, застеленим білою скатертиною і приготованим до трапези, перестав нетерпляче стукати ножом, щоб привітати нового вікарія.

— От і ти нарешті. Заходь.

Френсіс простягнув руку.

— Отець Кезер, як я гадаю?

— Саме так. А кого ти сподівався? Короля Вільгельма Оранського? Добре, добре, ти встиг якраз на вечерю. Хитрий жук! — відхилившись назад, він крикнув до сусідньої кухні. — Міс Кафферті! Ви залишитесь на цілу ніч? — а тоді до Френсіса: — Сідай, не стій там, як неприкаяний. Надіюся, ти граєш у крибідж. Я люблю зіграти партію ввечері.

Френсіс приставив стільця до столу, і вже невдовзі прибігла міс Кафферті, принісши велике накрите блюдо з вудженою рибою і яйцями-пашот. Коли отець Кезер поклав собі два яйця і в'язку риби, вона поставила ще одну миску для Френсіса. Тоді отець Кезер з повним ротом передав йому таріль.

— Ну ж бо, пригощайся. Забудь про порції. Робота тут важка, а тому краще їж.

Сам він їв хутко, і його хрумкотливі щелепи та проворні руки, покриті чорним волоссям, ніколи не спочивали. Він був огрядний і мав круглу, коротко пострижену голову і міцно стиснутий рот. Його ніс був плаский, з широкими ніздрями, звідки стриміли два темні жмутки волосся, вимащені махоркою. Він справляв враження сили, влади. Кожен його рух був шедевром несвідомого самоствердження. Коли він розрізав яйце надвоє і напихав половинку собі в рота, його невеличкі очиці пильно стежили, складаючи думку про Френсіса, — точнісінько як різник оцінює переваги бичка.

— Ти не виглядаєш аж надто міцним. Скільки в тебе того тіла? Я не знаю, до чого ви, вікарії, доживетеся. Мій останній був геть слабодухий! Він мав би звати себе блохою — а не слугою, — бо сили мав справді, як у блохи. Це оте континентальне панькання псує вас. У мій час... хлопці, які кінчали Мейнут разом зі мною, були таки чоловіки.

— Насправді я здоровий духом і тілом, — посміхнувся Френсіс.

— Ми ще побачимо, і дуже скоро, — буркнув отець Кезер. — Іди і вислухай сповіді, коли закінчиш. Я надбіжу згодом. Але нині нікого майже не буде... за такої мокроти. Тільки дай їм повчання. Вони ліниві, як коти, — моя прегарна паства!

Нагорі, у його кімнатці з тонкими стінами, обладнаній важким ліжком і масивним вікторіанським гардеробом, Френсіс помив у брудному вмивальнику руки й обличчя. Тоді він поспішив униз до церкви. Отець Кезер не справив на нього сприятливого враження, проте він сказав собі, що мусить бути справедливим: спішні судження так часто виявляються хибними. Він довго сидів у холодній сповідальниці — де ще залишилося ім'я його попередника, отця Лі, — слухаючи, як стукотить дощ по олив'яній покрівлі. Урешті-решт він вийшов і став проходжатися по безлюдній церкві. То було гнітюче видовище — вона була гола, як комора, і не дуже чиста. Хтось зробив незграбну спробу обмалювати наву зеленою фарбою. Статуя св. Йосифа загубила руку і була так-сяк відремонтована. Стації Хресної дороги виглядали як печальні творіння богомазів. На вівтарі було трохи показних паперових квітів у вазах з матового скла, які лише прикро

вразали око. Але насправді всі ці дрібні вади мали би ще більше заохотити його. Дарохранильниця була тут. І Френсіс упав перед нею з палким трепетом, наново посвячуючи своє життя.

Після культурної атмосфери Сан-Моралеса, гостинного дому вчених і проповідників, шляхетних і достойних людей, що їздили між Лондоном, Мадридом і Римом, наступні кілька днів видавалися Френсісу чимраз важчими. Отець Кезер не був чоловіком легкої вдачі. Вік, досвід і невміння прихилити до себе паству, зробили його, гнівливого з природи і схильного до понурости, твердим як камінь.

Колись він мав прегарну парафію на морському курорті в Істкліфі. Він виявився настільки обридливим, що поважні люди в місті подали прохання до єпископа усунути його. Цей випадок, який спершу став причиною глибокої кривди, згодом піднісся в його уяві до акту особистої самопожертви. Він говорив тужливо: «З власної свободної волі зійшов я з трону на підніжок... але, ох-ох!.. ото були часи!».

Міс Кафферті, його кухарка і господиня одночасно, єдина захищала його. Вона була поряд з ним роками. Вона розуміла його і мала його норів, могла терпіти його гиркання і з усього серця відгиркуватися йому. Вони обоє поважали одне одного. Коли він відбув у свою щорічну шеститижневу відпустку до Гаррогейту, то дозволив вернутися додому своїй кухарці, влаштувавши відпустку і їй.

Його особистим звичкам вкрай бракувало витонченості. Він тупав по своїй спальні, відчиняв і з грюкотом зачиняв єдині двері в туалет. Усі ті звуки луною розходилися по будинку з ґарованих дощок.

Він мимоволі скоротив свою релігію до простих формул — без жодного уявлення про внутрішній смисл і речі нематеріальні, без жодної гнучкості світогляду. «Чини так або будь проклятий» було викарбовано в його серці. Деякі речі належало досягти за допомогою слів, води, оливи і соли. Без них вам уготоване пекло, розвержене й гаряче. Він був глибоко упереджений і голосно висловлював свою зневагу до всякої іншої віри — і ця постава не придбала йому в селі друзів.

Навіть у взаєминах з паствою він не перебував у доброму мирі. Парафія була бідна і з великим боргом перед церквою, і тому, попри щонайсудовішу економію, він не раз ледве зводив кінці з кінцями. Він мав усі підстави взивати до вірян. Однак його природній гнів виявився слабкою підміною такту. У своїх проповідях, широко розставивши ноги і хижо випнувши голову вперед, — він картав нечисленну паству за її збайдужіння.

«Звідки я маю платити оренду, податки і страхування? І утримувати церковний дах над вашими головами? Ви даєте не мені, ви даєте Всемогутньому Богові. Тепер послушайте мене кожен, чоловік чи жінка. Я хочу бачити срібло на таці, а не ваші жалюгідні мідні фартинги. Ви, благовірні, маєте працю, дякуючи щедрості сера Джорджа Реншоу. Оправдання вам немає! А щодо жінок парафії — якщо вони покладуть більше в скарбону і менше витратять на своє ганчір'я, то їм це буде лише

на користь». Він гримкотів далі, а тоді сам збирав гроші, заглядаючи докірливо кожному з прихожан у вічі, пхаючи їм тацю перед самого носа.

Ті його вимоги збурили уособицю, жорстоку вендету між ним і його парафіянами. Що більше він картав їх, то менше вони давали. Розлютований, він удався до хитрощів і став роздавати невеличкі жовті конверти. Коли конверти залишалися порожні, він обходив церкву після служби, збираючи сміття і люто буркочучи: «Це так вони обходяться з Всемогутнім Богом!».

На його тьмяному фінансовому обрії ніколи не сходило сонце.

Сер Джордж Реншоу, який володів не тільки копальнею в Шейлслі, але й ще п'ятнадцятьма вугільними шахтами в країні, був не просто католиком і вельми заможним чоловіком, але й невинуватим філантропом. Хоча його маєток Редшоу-Голл містився за сімдесят миль звідти, на другому боці округи, церква Відкупителя якимось чином привернула його увагу. Кожного Різдва, з неабиякою регулярністю, чек на сотню гіней надходив до місцевого пароха. «Гінеї, завважте!» Отець Кезер обожнював те слово. «Не якісь там нещасні фунти. Ах! Є ще на світі джентльмени!» Він бачив сера Джорджа тільки двічі, на загальних зборах у Тайнкаслі багато років тому, але згадував про нього з шанобою і трепетом. Він мав потайний страх, що без жодної його провини магнат припинить своє доброчинство.

Коли минув перший місяць його перебування в Шейлслі, спілкування з отцем Кезером стало даватися взнаки. Чізгольм сидів як на голках. Не дивно, що з молодим отцем Лі трапився такий прикрий нервовий зрив. Його духовне життя затьмарилося, цінності переплуталися. Мимохіть він ставився до отця Кезера з чимраз більшою ворожістю. А після того опам'ятовувався раптом з внутрішнім стогоном, несамовито прагнучи до послуху й смирення.

Його парафіяльна праця була відчайдушно важка, а надто за тієї зимової погоди. Тричі на тиждень він мусив їздити велосипедом до Бротона і Гленбурна, двох занедбаних хутірців на краю світу, щоб відправити службу, вислухати сповіді й відбути катехитичні класи в місцевому магістраті. Байдужість, що панувала серед пастви, тільки побільшувала його труднощі. Навіть діти, як у летаргії, шаркали ногами. Там панувала суцільна бідність, злигодні, від яких розривалося серце; уся парафія наче поринула в апатію, сіру й затхлу. Він пристрасно сказав собі, що не складе зброї перед рутинністю. Свідомий своєї вайлуватости й недієвості, він мав палке бажання дотягтися до тих убогих сердець, укріпити й оживити їх. Він запалить іскру, наповнить життям мертвий попіл, немовби це найважливіше, що він колись робив.

І ще більше його становище погіршував той факт, що парафіяльний священник, завжди спостережливий і пильний, зі свого роду чорним гумором позирав на труднощі, які досвідчував вікарій, і хитро передчував, що той невдовзі відмовиться від свого ідеалізму на користь його практичного здорового глузду. Одного разу, коли Френсіс прийшов,

утомлений і мокрий, проїхавши на двох колесах десять миль на далекий виклик до недужого в Бротоні, отець Кезер умістив оту свою поставу в один посміх:

— Святі діла — це трішки не те, що ти думав, — еге ж? — і тоді додав ненароком: — Які нікчемні людці.

Фресіс густо почервонів.

— Христос помер за нікчемних людців.

Глибоко засмучений, Френсіс став умирати себе. Він їв дуже ощадливо, часто лише склянку чаю і грінки. Не раз, прокидаючись серед ночі, закатований муками сумління, він прокрадався до церкви. Темна й мовчазна, умита блідим світлом місяця, гола споруда втратила свою відразливу неотесаність. Він упав на коліна, просячи сили прийняти такий нещасливий початок, молячись з пристрасним запалом. Урешті, коли він дивився на зранену постать на хресті, терплячу, лагідну, стражденну, мир наповнював його душу.

Одного вечора, невдовзі після опівночі, коли він вертався з подібного візиту і йшов навшпиньки нагору сходами, він побачив, що отець Кезер чекає на нього. Одягнений у нічну сорочку і пальто, парафіяльний священник поставив свої грубі волохаті ноги на самій горі сходів і сердито заступив шлях.

— Що це там робиш?

— Іду до своєї кімнати.

— Де ти був?

— У церкві.

— Що? У таку пору ночі?

— А чому би й ні? — Френсіс силувало посміхнувся. — Ви думаєте, що я зможу збудити Господа?

— Ні, але ти можеш збудити мене, — отцю Кезеру увірвався терпець. — Я не хочу цього слухати. Я ще ніколи не чув такого безглуздя в житті. Я керую парафією, а не релігійним орденом. Ти можеш молитися собі, скільки хочеш, удень, але поки ти під моїм наказом, уночі ти спатимеш.

Френсіс ледве стримав гарячу відповідь, що вертілася в нього на язичі. Він пішов до своєї спальні в тиші. Він мусить опанувати себе, докласти великих зусиль, щоб поладнати зі своїм парохом, якщо хоче зробити якесь добро в парафії. Він спробував зосередити увагу на позитивних якостях отця Кезера: його щирості й мужності, його чудній жартівливості, твердій чистоті.

Через кілька днів, обравши момент, що видавався йому доречним, він дипломатично підійшов до старшого священника.

— Я саме думав, отче... ми така далека округа, забута всіма, без доброго місця для розваг... я подумав, чи не могли б ми відкрити клуб для молоді в нашій парафії.

— Ага! — на отця Кезера напав його жартівливий настрій. — То ти шукаєш собі слави, мій сину!

— Боже упаси, ні, — Френсіс говорив з тією ж щирістю — так сильно він прагнув довести своє. — Я не хотів би випинатися. Але клуб міг би забрати молодих людей з вулиці, а старших — із шинку. Розвивати їх фізично і соціально, — він усміхнувся. — І пробудити в них охоту ходити до церкви.

— Хо-хо! — реготнув Отець Кезер. — Це добре, що ти молодий. Але ти, либонь, ще гірший від Лі. Гаразд, роби, якщо хочеш. Але вся віддяка тобі поміститься в єдиному гарбузі, який ти одержиш від нікчемної юрби, що тиняється там.

— Дякую, дякую. Мені був потрібен лиш дозвіл.

З приголомшливим запалом Френсіс відразу став виконувати свій задум. Дональд Кайл, управитель в копальні Реншоу, був шотландцем і відданим католиком, що доброзичливо ставився до нього. Два інших урядовці копальні, обліковець Моррісон, чия жінка час від часу приходила допомагати у пресвітерії, і Кріден, головний підривник, також були членами церкви. Через управителя Френсіс дістав дозвіл на використання приміщення медпункту копальні три вечори на тиждень. З допомогою інших двох він узявся пробудити інтерес до майбутнього клубу. Усі його гроші, коли їх зібрати до купи, налічували менше, ніж два фунти, і він скоріше помер би, ніж попросив би допомоги в парафії. Але він написав до Віллі Туллока, який завдяки своїй роботі налагодив контакти з муніципальними відпочинковими закладами в Тайнкаслі, попросивши його прислати якесь старе й непотрібне спортивне знаряддя.

Міркуючи, як би найкраще розпочати свою справу, він вирішив, що навряд чи щось може привабити молодих людей так, як танець. У кімнаті стояло піаніно, а Кріден вмів чудово грати на скрипці. Френсіс повісив оголошення на дверях Червоного Хреста, і коли прийшов четвер, витратив свій капітал на гостину з пирогів, фруктів і лимонаду.

Успіх того вечора, попри важкий початок, перевершив його найсміливіші сподівання: прийшло стільки людей, що набралось аж вісім кадрилей. У хлопців, здебільшого, не було взуття, а тому вони танцювали у своїх вуглярських черевиках. Між танцями вони сиділи на лавках довкруг кімнати, червонолиці й щасливі, тимчасом як дівчата ходили до буфету, шукаючи їм пригощання. Вальсуючи, усі вони співали слова рефрену. Невелика група вуглярів, яка верталася зі зміни, зібралася при вході, і під світлом газових ламп їхні зуби білили на тлі вимощених облич. У самому кінці вони долучилися до співу, і один чи два найбільші розумники заскочили досередини і станцювали й собі. То був веселий вечір.

Стоячи при дверях, досі чуючи їхнє «на добраніч», Френсіс думав, виповнюючись тремтливої радості: «Вони починають оживати. Святий Боже, це справді початок!».

Наступного ранку отець Кезер прийшов на сніданок лютий до нестями.

— Що це таке, хочу я чути? Гарно, гарно! Правильний, гідний приклад. Як тобі не соромно за себе.

Френсіс підвів здивований погляд.

— Про що ви говорите?

— Ти знаєш, про що. Про той пекельний вертеп, який ти влаштував минулої ночі.

— Ви дали мені дозвіл — тільки тиждень тому.

Отець Кезер загарчав:

— Я не давав тобі дозволу на сороміцький ригодон на самому порозі моєї церкви. Я досить наморочився, оберігаючи чистоту своїх дівчат, щоб ти тепер показав їм свої безсоромні лапання й гулі!

— Увесь вечір був цілком невинний.

— Невинний! Присягаю Богом на небесах! — отець Кезер побагровів від гніву. — Хіба ти не знаєш, до чого ведуть такого роду ігрища — ти, нещасний ідіоте — притискання, обвивання, тіла й ноги разом? У тих молодих головах родяться погані думки. Вони ведуть до хтивости, чуттєвості й пожадань тіла.

Френсіс страшенно зблід, його очі палахтіли з обурення.

— А ви не плутаєте хтивість із сексом?

— Праведний святий Йосифе! Яка різниця!

— Така ж, як між недугою і здоров'ям.

Руки отця Кезера зігнулися в конвульсивному жесті.

— Що за нечисту силу ти тут мені говориш?

Затамована гіркота останніх двох місяців накрила Френсіса бурхливою хвилею.

— Годі притлумити природу. Якщо ви вчините це, то вона обернеться проти вас, і вас роздушить. Це цілком природно й добре, коли молоді чоловіки й жінки сходяться разом, танцюють разом. Це природна прелюдія до побачень і шлюбу. Ви не зможете ховати секс під брудним простирадлом, як смердючий труп. Саме звідси починається лукавий сміх, похотливий глум. Ми мусимо вчитися просвіщати й переінакшувати секс, а не душити його, як гадюку. Чинячи це, ви не досягнете нічого, і крім того зробите щось брудне з того, що цілком чисте й добре!

Жахлива тиша. Пурпурні жили напнулися на шиї отця Кезера.

— Ти богохульне щеня! Моя молодь не буде паруватися у твоїх танцювальних залах!

— Тоді ви поженете їх паруватися — як ви це називаєте — у темних провулках і полях.

— Ти брешеш, — затинаючись кричав отець Кезер. — Я не дозволю нікому збезчестити незайманість цієї парафії. Я знаю, що кажу.

— Певно, що так, — гірко відказав Френсіс. — Але статистика, однак, каже, що рівень позашлюбних народжень у Шейлслі — найбільший в епархії.

На якусь мить здалося, що з парафіяльним священником мусить станеться напад. Його руки стискалися й розтискалися, немовби хотіли когось задушити. Ледь стоячи на ногах, він підніс пальця і показав ним на Френсіса.

— Статистика скаже щось інше. Що немає жодного клубу у межах п'яти миль від того місця, де я стою. Твоєму чудовому задуму кінець, бо я поставив на ньому крапку. Я це кажу! А тут моє слово останнє! — він гепнувся на крісло за столом і став несамовито їсти сніданок.

Френсіс хутко доїв і пішов нагору до своєї кімнати, блідий і ошелешений. Крізь запилюжені шибки він бачив медпункт, де лежав пакунок з боксерськими рукавицями і жонглерськими булавами, що вчора прибули від Туллока, які виявилися тепер непотрібними, забороненими. Жахливе почуття здійнялося в ньому. Він натужно думав: я не можу далі коритися, Бог не може вимагати такого плазування, я мушу боротися, боротися нарівні з отцем Кезером, боротися не за себе, а за цю нещасну, бездиханну парафію. Його розривала невтримна любов, небачене жадання допомогти цим нужденним людям — його перше доручення від Бога.

Упродовж подальших кількох днів, повернувшись до повсякденних справ у парафії, він гарячково шукав якогось способу усунути заборону на клуб. Дивним чином цей клуб обернувся на символ визволення парафії. Але що довше він міркував, то неприступнішим видавалася постава отця Кезера.

Зробивши власні висновки з мовчазливості Френсіса, старший священник виказував погано прихований тріумф. Тільки він здатен укоськати їх, притерти цим молодим щенятам роги. Єпископ, напевне, знає про його здібності, якщо присилає їх сюди стільки, одного за одним. Посмішка розпливлася на його обличчі.

Цілком раптово в голову Френсісу впала ідея. Вона захопила його з приголомшливою силою — невеликий шанс, напевне, але він міг би досягти успіху. Його бліде обличчя ледь порожевіло, і він мало не скрикнув вголос. Він заспокоїв себе з певним зусиллям. Він подумав: я спробую, я мушу спробувати... після того як закінчиться гостювання тітки Поллі.

Він домовився, що тітка Поллі й Джуді приїдуть до Шейлслі на відпочинок в останній тиждень червня. Шейлслі, правду кажучи, не був курортом. Але місто розташовалося високо, і повітря тут було добре. Свіжа весняна зелень вкрила нагий краєвид минущою красою. І Френсіс щиро хотів, щоб Поллі змогла відпочити так, як того справді заслужила.

Зима далася їй важко, фізично й фінансово. Тадеус Гілфойл, як сказала вона сама, руйнував «Юніон», випиваючи більше, ніж продавав, ніколи не показуючи доходів, намагаючись підім'яти під себе решту справи. Недова хронічна недуга набула особливого характеру, бо вже дванадцять місяців як він втратив силу в ногах і геть занедбав усі справи. Прикутий до інвалідного візка, Нед останнім часом став безвідповідальним та ірраціональним. До нього приходили абсурдні марева, і він говорив до насмішкуватого, прислужливого Тадеуса про свою парову яхту і приватну броварню в Дубліні. Одного дня він утік з-під її

опіки і в супроводі Огризка — обернувши все в метушливий гротескний спектакль — попхався до клермонтських крамниць, замовивши там з два десятки капелюхів. Доктор Туллок, якого запросили на прохання Френсіса, оголосив, що Нед страждає не від інсульту, а від пухлини мозку. Саме доктор знайшов доглядальника, який підміняв тепер Поллі.

Френсіс страшенно хотів би, щоб Джуді й тітка Поллі оселилися в гостьовій кімнаті у пресвітерії — насправді, він страх як мріяв про власну парафію, де тітка Поллі буде його господинею, а Джуді особливою опіканкою. Але, з огляду на ставлення отця Кезера, він навіть не думав просити в нього про таку гостинність. Френсіс знайшов їм вигідну квартиру в місіс Моррісон. 21 червня тітка Поллі й Джуді нарешті приїхали.

Вітаючи їх на станції, він відчув несподіваний щем у серці. Поллі, пряма, героїчна постать, вийшла з поїзда, ведучи за руку, як колись Нору, маленьку, чорняву дитину з блискучим волоссям.

— Поллі. Дорога Поллі, — він говорив, наче до себе.

Вона трішки змінилася, стала, напевне, дещо потріпаною, а її худі щоки — більше запалими. Була вбрана в те саме коротке пальто, рукавички й капелюшок. Поллі ніколи не тратила й пенні на себе — лише на інших. Вона піклувалася про Нору і про Френсіса, про Неда і тепер про Джуді. Вона була так безкінечно некорислива, аж до болю в грудях. Підступивши, він обійняв її.

— Поллі, я так радий вас бачити... ви... ви вічні.

— О любий, — вона навромацки шукала в сумочці хустинку. — Тут вітряно. І мені щось упало в око.

Він узяв її і Джуді за руку та провів їх до кімнат.

Він доклав усіх зусиль, щоб вони почували себе щасливими. Вечорами він ходив на довгі прогулянки з Поллі. Її гордість за нього, за те, ким він став, зворушувала його. Вона легковажила труднощі.

Але в неї була єдина проблема — клопіт з Джуді.

У голові дитини, що мала вже десять літ і ходила до денної школи в Клермонті, була чудна каша. Ззовні вона здавалася надивовижу щирою, але в серці була підозрілива й потайна. Вона склала у своїй спальні цілу купу всілякого мотлоху, і трусилася з гніву, якщо хтось хоч пальцем торкався його. У ній часто спалахував ентузіазм, що так само швидко згасав. Щодо іншого, то вона була боязлива й невпевнена. Їй страх як не хотілося визнавати своєї провини, і вона хитро відходила від правди, щоб приховати її. Сльози текли ріками в неї від одного лиш натяку на те, що її хочуть викрити в брехні.

Стикнувшись із цим, Френсіс доклав усіх зусиль, щоб заслужити її довіру. Він часто приводив її до пресвітерії, де, з чисто дитячим невіданням, вона почувалася як удома, часто прибиваючись до кімнати отця Кезера, вилазячи на його канапу, перебираючи його люльки й преспап'є. Френсісу було ніяково, але оскільки парафіяльний священник не заперечував, він не стримував дитини.

В останній день їхніх коротких свят, коли тітка Поллі пішла на прощальну прогулянку, а Джуді вгамувалася врешті-решт, розглядаючи малюнки в кутку кімнати Френсіса, у двері постукали. То була міс Кафферті. Вона звернулася до Френсіса.

— Його превелебність хоче вас негайно бачити.

На таке неждане прохання брови Френсіса піднеслися. У словах господині було щось зловісне. Він поволі підвівся.

Отець Кезер стояв, чекаючи, у своїй кімнаті. Уперше за ці тижні він подивився просто на Френсіса.

— Ця дитина — злодій.

Френсіс не сказав нічого. Але раптом відчув, як йому звело живіт.

— Я вірив їй. Я дозволяв їй гратися всюди. Я думав, що вона лагідна й мила, хоч і... — Кезер сердито вмовк.

— Що вона взяла? — сказав Френсіс. Його губи зааніміли.

— А що зазвичай беруть злодії? — отець Кезер обернувся до коминкової полиці, де стояв ряд невеличких стовпців, по дванадцять пенні у кожному, його ж руками загорнутих у білий папір. Він узяв один. — Вона вкрала із зібраних грошей. Це гірше, ніж злодійство. Це симонія. Подивися.

Френсіс оглянув пакунок. Він був розкритий і незграбно скручений вгорі. Бракувало трьох пенні.

— А чому ви думаєте, що Джуді це зробила?

— Я не дурень, — гаркнув отець Кезер. — Пенні зникають вже цілий тиждень. У цих пакунках полічено кожен мідяк.

Не кажучи й слова, Френсіс повернувся до своєї кімнати. Парафіяльний священник пішов за ним услід.

— Джуді. Покажи мені свого гаманця.

Джуді подивилася на нього так, наче її хтось вдарив, але хутко отямилася. Вона усміхнулася невинно.

— Я залишила його в місіс Моррісон.

— Ні, ось він, — Френсіс нахилився і взяв гаманця з накладної кишені її плаття. То був невеличкий новенький гаманець з ремінцем, який тітка Поллі дала їй перед поїздкою. Френсіс розкрив його, затаївши дух. Там лежало три пенні. На кожному був нашкрябаний хрест.

Отець Кезер люто і переможно насупив брови.

— Що я тобі казав? Ах! Ти мала шкодливиця, красти від Бога! — він вирячився на Френсіса. — Її належить за це покарати. Якби то була моя відповідальність, то я би повів її просто до поліції.

— Ні, ні, — Джуді розплакалася. — Я хотіла покласти їх назад, правда хотіла.

Френсіс сильно зблід. Це становище здавалося йому жахливим. Він набрався сміливості.

— Дуже добре, — сказав він спокійно. — Ми поведемо її до поліційного відділка і негайно звинуватимо перед сержантом Гамільтоном.

Джуді мало не впала в істерику. Отець Кезер, заскочений зненацька, презирливо посміхнувся:

— Я піду з вами.

Френсіс підніс капелюха і взяв Джуді за руку.

— Ходи-но, Джуді. Не лякайся. Ми йдемо сказати сержанту Гамільтону, що отець Кезер звинувачує тебе в крадіжці трьох пенні.

Коли Френсіс повів дитину до дверей, спершу сумнів, а тоді ясний страх блимнув в очах отця Кезера. Він забагато розпускав язика. Сержант Гамільтон, оранжист, не був йому другом: вони не раз прикро гризлися в минулому. І тепер... таке дріб'язкове звинувачення... він уже бачив, як з нього глумиться ціле село. Раптом він буркнув:

— Не треба йти!

Френсіс ніби й не чув.

— Зупиніться! — закричав отець Кезер. Він зборов свій гнів і вичавив з себе: — Добре... забудьмо про це. Поговори з нею сам.

Він вийшов з кімнати, киплячи з гніву.

Коли тітка Поллі і Джуді повернулися до Тайнкаслу, Френсіса пройняв гострий сором: йому хотілося все пояснити, висловити свій жаль через дріб'язкову крадіжку Джуді. Але від отця Кезера віяло холодом. Виставивши себе дурнем, старий чоловік озлобився ще більше. Крім того, він мав невдовзі їхати на відпочинок. І перед від'їздом хотів твердо вказати вікарієві на його місце.

Він оминав Френсіса з мовчазною понурістю. Тепер отець Кезер їв на самоті — він розпорядився, щоб міс Кафферті спочатку подавала їжу йому, а вже потім молодшому священникові. У неділю перед відпусткою він прочитав бурхливу проповідь, у якій кожне слово, навмисне звернене до Френсіса, було про сьому заповідь: «Не вкради».

Проповідь остаточно переконала Френсіса. Як тільки вона скінчилася, він пішов додому до Дональда Кайла, відвів його вбік і заговорив зі стриманим запалом. Поступово обличчя Кайла засвітилося — мабуть, майнув на ньому й сумнів, але й також надія і збудження. Він нарешті пробурмотів:

— Не думаю, що нам це вдасться! Але я завжди з тобою.

Вони потисли один одному руки.

У понеділок вранці отець Кезер від'їхав до Геррогейту, де мав наступні шість тижнів пити води. Того вечора міс Кафферті вирушила до свого рідного Рослеру. І вранці у вівторок Френсіс, як вони й домовилися, зустрівся з Дональдом Кайлом на станції. Кайл приніс теку з паперами і блискучу нову брошуру, яку нещодавно видав великий вугільний комбінат-конкурент у Ноттінгемі. Одягнутий у свою найкращу одіж, він мав хіба що трохи менше певности, ніж Френсіс. Вони сіли на поїзд, що відбував з Шейлслі об одинадцятій.

Довгий день минав поволі, і вони повернулися тільки ввечері. Чоловіки йшли дорогою мовчки; кожен з них дивився просто перед собою. Френсіс

виглядав утомленим, і його обличчя не виказувало нічого. Але, напевне, коли вони казали один одному «на добраніч», за незворушною і поважною усмішкою управителя таки щось ховалося.

Наступні чотири дні минули, як зазвичай. А тоді, цілком раптово, почався період дивної діяльності.

Ця діяльність, здавалося, вирувала в копальні, і це виглядало цілком природно, зважаючи на те, що вона була центром округи. Френсіс подовгу бував там, коли звільнявся від справ парафії, радячись із Дональдом Кайлом, вивчаючи креслення архітектора, стежачи за роботою бригад. Просто дивовижно, як швидко виростала нова будівля. За два тижні вона піднеслася над сусіднім медпунктом, а за місяць була вже готова. Тоді прийшли теслі та штукатурки. Стукіт молотків особливо тішив вуха Френсіса. Він принохувався до пахощів свіжої стружки. Час від часу він також брався до діла, допомагаючи робітникам. Молодий священник подобався їм. Він успадкував від батька любов до ручної праці.

Тільки у пресвітерії, коли туди не забігала місіс Моррісон, його тимчасова господиня, він, звільнившись від в'їдливого настоятеля, давав волю своєму запалу, наче просякнутий ясним білим вогнем.

Він відчував, що зближується з людьми, ламає підозру, проникає мало-помалу в їхнє посіріле життя, наповнює пониклі мляві очі раптовим ошелешеним блиском. То було пречудове відчуття, у якому спліталася мета й досягнення, немовби він, приймаючи вбогість і нещастя, які оточували його, з жалем і небесною лагідністю наближався до порогу невидимого Бога.

За п'ять днів до повернення отця Кезера Френсіс сів писати листа. Він виглядав так:

Шейлслі,

15 вересня 1897 року

Дорогий сер Джордж!

Новий відпочинковий центр, який ви так щедро подарували селу Шейлслі, майже завершено. Він стане величезним благом не тільки для робітників вашої копальні та їхніх родин, але й для всіх решта в цій розпорошеній промисловій окрузі, незалежно від класу чи віри. Уже сформовано незалежний позаконфесійний комітет, а також окреслено розклад — відповідно до принципів, які ми обговорювали. З того примірника, що його додаю я, ви побачите, якою широкою є наша зимова програма: заняття з боксу і рапіри, фізична культура, класи з надання першої допомоги і щотижневий танець щочетверга.

Я з превеликим захопленням міркую про дивовижну зичливість, з якою ви поставилися до нашого з містером Кайлом потайного і, мабуть, недоречного приходу. Усі слова вдячності, які я міг би використати, будуть безнадійно недоречними. Але найкращою вам подякою буде щастя, яке ви принесете мешканцям Шейлслі, а також добро, що мусить неминуче постати з їхньої чимраз більшої соціальної єдності.

Ми пропонуємо влаштувати врочисте відкриття 21 вересня. Якщо ви погодитися ушанувати нас своєю присутністю, наше щастя буде безмірним.

Правдиво
і щонайщиріше Ваш,
Френсіс Чізгольм,
Вікарій Церкви Відкупителя

Він відправив листа з дивною, напруженою усмішкою. Його слова були прямодушні, пекуче щирі. Але ноги дрижали.

Ополудні дев'ятнадцятого числа, через день після повернення господині, з'явився отець Кезер. Підкріпившись мінеральними водами, він ледве стримував енергію — як казав він сам, у нього свербіли руки вхопити повіддя. Знову наповнивши пресвітерію своєю голосною, чорною, волохатою присутністю, він голосно привітався з міс Кафферті і попросив у неї ситного обіду, а після того пробіг очима свою кореспонденцію. Тоді він поспішив на обід, потираючи руки. На його тарілці лежав конверт. Він розірвав його, витягнув листівку з друкованим написом.

— Що це?

Френсіс, облизавши пересохлі губи, зібрав усю свою відвагу.

— Виглядає, що це запрошення на вечір-відкриття нового Клубу спорту й відпочинку в Шейлслі. Я також його отримав.

— Клуб відпочинку. Навіщо він нам! — держачи картку на відстані простягнутої руки, він уп'явся в неї посоловілими очима. — Що це?

— Гарний новий клуб. Його видно з вікна, — Френсіс, тремтячи, додав: — Дар сера Джорджа Реншоу.

— Сера Джорджа... — Кезер вмовк, ошелешений, а тоді потупав до вікна. Він дуже довго дивився у шибку на приголомшливі пропорції нової споруди. Тоді обернувся, сів і став поволі їсти обід. Його апетит був далеко не таким, що годився би чоловікові з очищеною печінкою. Він далі кидав погляди на Френсіса з-під своїх дрібних, опущених очиць. Його мовчання було нестерпне.

Врешті Френсіс заговорив — ніяково, з напруженою простотою.

— Ви мусите вирішити, отче. Ви наклали заборону на танці і всякі інші розваги в змішаному товаристві. З другого боку, якщо наші люди не будуть співпрацювати, почнуть обходити клуб стороною і цуратися танців, сер Джордж відчує смертельну кривду, — Френсіс не відривав очей від тарілки. — У четвер він особисто прибуде на відкриття.

Отець Кезер не міг більше їсти. Грубий соковитий біфштекс на його тарілці здавався прісним, як шмата. Він рвучко устав, з раптовою, несамовитою люттю розчавивши листівку у своєму волохатому кулаку.

— Ми не підемо на це гульбище нечистого! Нізащо. Ти мене чуєш? Це я сказав — раз і назавжди! — і він сам не свій вийшов з кімнати.

У четвер ввечері, начисто поголений, у новій білизні і щонайкращих чорних ризах, отець Кезер, із незвичайним поєднанням веселости й

понури на обличчі, гордо простував на церемонію. Френсіс ішов позаду.

Нова зала була тепла від світла та хвилювання, переповнена по самі вінця робочим людом зі спільноти. На вивищенні сиділо кілька поважаних місцевих осіб: Дональд Кайл та його дружина, лікар копальні, директор школи і два інших релігійних служителі. Коли Френсіс та отець Кезер посідали на свої крісла, почулися довгі оплески, а після того кілька посвистів і голосний сміх. Щелепи отця Кезера криво стислися.

Звук прибулого автомобіля привернув загальну увагу, і хвилину по тому, посеред голосних овацій, на помості з'явився сер Джордж. То був середнього зросту чоловік приблизно шістдесяти років — з осяйною лисою головою, отороченою сивим волоссям. Його вуса також були срібні, а щоки яскраво червоніли. Він мав ту незвичайну рожевощокість, якої досягають деякі світловолосі люди в похилих літах. Це виглядало досить абсурдно, що хтось настільки поміркований у своєму одязі й манерах, міг мати таку неймовірну владу.

Він слухав з приємністю, поки тривала церемонія, зачекав на вітальне звернення містера Кайла, а тоді сам сказав кілька слів і приязно завершив:

— Я хотів би щиросердо визнати, що перша пропозиція щодо цього вельми гідного задуму з'явилися завдяки далекоглядності й широті мислення отця Френсіса Чізгольма.

Аплодисменти були оглушливі, і Френсіс почервонів, тимчасом як його очі, благальні і сповнені каяття, спинилися на парохіві.

Отець Кезер механічно підніс свої руки і двічі звів їх безгучно до купи з посмішкою хворобливого мучеництва. Згодом, коли почався імпровізований танець, він стояв, дивлячись, як сер Джордж кружляє по залу з юною Ненсі Кайл. Тоді він відійшов у ніч. Музика скрипалів гриміла йому вслід.

Хоч Френсіс повернувся пізно, парафіяльний священник сидів у неосвітленій вітальні, поклавши руки на коліна.

Отець Кезер виглядав незвичайно байдужим. Від волі до боротьби не лишилося й сліду. За останні десять років він переміг більше вікаріїв, ніж було дружин у Генрі VIII. А тепер вікарій переміг його. Він мовив безвиразно:

— Я напишу доповідну єпископові!

Френсіс відчув, як серце перевернулося йому в грудях. Але він не здригнувся. Хоч що станеться з ним, влада отця Кезера похитнулася. Старший священник провадив понуро:

— Можливо, тобі буде краще в іншому місці. Єпископ вирішить. Декан Фітцджеральд потребує вікарія в Тайнкаслі.... твій приятель Мілі там, чи не так?

Френсіс мовчав. Він не бажав покидати цю ледь розворушену парафію. Але якщо це справді станеться, його наступникові буде легше. Клуб залишиться. То був початок. Настануть інші зміни. Він не відчував

особистого торжества, а лише тиху, майже пророчу надію. Він промовив тихим голосом:

— Пробачте, що мусив образити вас, отче. Повірте мені, я лише хотів допомогти... нашим «нікчемним людям».

Погляди двох священників зустрілися. Очі отця Кезера опустилися першими.

II

Однієї п'ятниці наприкінці Великого посту, коли в їдальні пресвітерії церкви св. Домініка Френсіс та отець Слукас сиділи за вбогою полуденною гостиною з вареної в'яленої риби і підрум'янених грінок без масла, поданих на вікторіанському сріблі і вишуканій вустерській голубій порцеляні, отець Мілі раптом повернувся з ранніх відвідин недужого. Звернувши увагу на стриманість його манер, на ту байдужість, з якою він їв за столом, Френсіс відразу зрозумів, що Ансельм має щось на думці. У той час літургійного року декан Фітцджеральд обідав нагорі, а тому три священники були самі. Отець Мілі, жуячи без особливої радості і ледь-ледь зарум'янившись, мовчав аж до самого кінця трапези. Тільки тоді, коли литовець змів крихти з борода, устав, поклонився і відійшов, його напруження ослабло. Він вдихнув довго й глибоко.

— Френсісе! Я хочу, щоб ти пішов зі мною сьогодні в обід. У тебе немає справ?

— Ні... я вільний до четвертої.

— Тоді ти мусиш піти. Я хотів би, щоб ти, як мій друг, мій соратник, став першим...

Він змовк, і не сказав більше нічого, що могло би розкрити велику тайну його слів.

Два роки Френсіс служив другим вікарієм у церкві св. Домініка, де Джеральд Фітцджеральд, тепер декан Фітцджеральд, залишався досі, тимчасом як Ансельм був його головним помічником, а Слукас, священник-литовець, тягарем на шії — без якого, з огляду на велику кількість польських емігрантів, що прибували до Тайнкаслу, годі було обійтися.

Френсіс, якому довелося поміняти глухі ліси Шейлслі на знайому міську парафію, де служби проминали як по писаному, а церква світилася ідеальною вишуканістю, пережив дивну зміну. Він був щасливий, що мав змогу бувати з тіткою Поллі, не спускати ока з Неда й Джуді і бачитися з Туллоками, Віллі та його сестрою, раз чи два на тиждень. Він мав дивну розраду, відчуття невисловної підтримки через нещодавнє підвищення монсенйора Макнаба, що повернувся з Сан-Моралеса і став єпархіальним єпископом. Але його нова незвичайна зрілість, зморшки

довкола лагідних очей, худорлявість статури мовчазливо свідчили, що цей перехід не був насправді легкий.

Декан Фітцджеральд, витончений, доскіпливий, гордий з того, що міг називатися джентльменом, був цілковитою протилежністю отця Кезера. Однак, прагнучи залишатися безстороннім, декан не був цілковито вільний від деякого високодумного упередження. Хоч він тепло ставився до Ансельма, що став тепер його найбільшим улюбленцем, і сліпо нехтував отця Слукаса, чия ламана англійська і застільні звички, серветка підсунута під бороду за кожним їдженням, разом з дивним уподобанням носити котелок разом із сутанною, переходили за всякі межі, — до свого другого вікарія він ставився з дивною осторогою. Френсіс невдовзі усвідомив, що його безрідність, його зв'язок з таверною «Юніон» і так само з усією важкою трагедією Беннонів, виявився вадою, яку здолати не так вже й легко.

І почав він страх як невдало! Утомлений засаленими банальностями, однаковісінськими визубреними проповідями, які майже механічно повторювалися у ті самі неділі року, Френсіс зважився, невдовзі після свого приїзду, прочитати просту проповідь, свіжу й оригінальну, висловити свої думки на тему особистої порядности. Як не прикро, декан Фітцджеральд різко засудив небезпечну новацію. Наступної неділі на кафедрі, на його вимогу, зійшов Ансельм й роздав протиотруту: пречудове казання про зорю морську, у якому олені припадали до води, а барки безпечно перепливали міліну; закінчувалася вона драматично — врочистим запрошенням до любови, промовленим з розпростертими руками, напучуванням «Прийдіте!». У всіх жінок парафії з очей котилися сльози; і згодом, коли Ансельм уминав ситний сніданок з баранячих реберець, декан підкреслено привітав його.

— Це, отче Мілі, справжнє красномовство. Я чув, як наш покійний єпископ виголосив практично ту саму проповідь двадцять років тому.

Можливо, що ці геть протилежні проповіді і визначили їхній шлях: коли минули місяці, Френсіс міг лише з розпачем порівнювати власні посередні зусилля з дивовижним успіхом Ансельма. Отець Мілі був неабиякою особою в парафії: завжди радісний і навіть веселий, готовий посміятися у всяку мить й утішливо поплескати по плечу того, кого спіткало лихо. Він трудився важко з великою ревністю, носячи невелику книжку з переліком своїх обов'язків у кишені жилета, безвідмовно приймаючи запрошення звернутися до зборів або виголосити післяобідню промову. Він редагував «Газету св. Домініка» — сенсаційний і часто гумористичний листок. Він відвідував чимало заходів, і хоча ніхто не міг назвати його снобом, пив чай у всіх найкращих домах. Щоразу, коли шанований священнослужитель приїздив проповідувати до міста, Ансельм обов'язково зустрічався з ним і захопливо сидів при його ногах. Згодом він надсилав листа, прегарно складеного, який пристрасно переповідав духовну користь, почерпнуту з тієї зустрічі. Така щирість здобула йому чимало впливових друзів.

Природно, що і його працездатності були межі. Хоча він мужньо обійняв посаду секретаря нового Єпархіального центру закордонних місій в Тайнкаслі — улюбленого дітища єпископа — і трудився безустанно, утішаючи Його Ексцеленцію, йому довелося неохоче відмовитися від керівництва Клубом робітничих хлопців на вулиці Шанда.

Домівки навколо вулиці Шанда були найгірші в місті, високі багатоквартирні житлові будинки, ціла мережа нетрів — усе це, власне кажучи, Френсіс і мав би вважати своєю округою. Попри те, що наслідки його праці видавалися тривіальними й беззмістовними, він не сидів без діла. Він умів тепер дивитися злидням у вічі, без здригання бачити смуток і ганьбу життя, вічну іронію бідності. І навколо нього виростала не спільнота святих, а спільнота грішників, здійсмаючи в ньому жаль, що іноді доводив його мало не до сліз.

— Не кажи, що ти хочеш подрімати вдень, — докірливо промовив Ансельм.

Майже із здриганням Френсіс прокинувся зі своїх мрій, побачивши отця Мілі, що чекав на нього з капелюхом і ціпком у руці поряд з обіднім столиком. Він усміхнувся й покійно встав.

Був свіжий і прегарний день, віяв бадьорливий, бешкетний вітер, і Ансельм ступав уперед нестримною жвавою ходою, чистий, добродішний і здоровий, простакувато вітаючись зі своїми парафіянами. Популярність у церкві св. Домініка його не зіпсувала. Його численних прихильників найбільше захоплювало те, як він применшував свої досягнення.

Невдовзі Френсіс побачив, що вони прямують до нового передмістя, недавно долученого до парафії. За межами міста тривало нове будівництво — на місці колишніх сільських насаджень і ланів. Робітники метушилися з коритами і тачками. Френсіс підсвідомо зауважив велику білу дошку з написом: «Маєток Голліс, звертатися до Малькома Гленні, адвоката». Але Ансельм ішов далі, за пагорб, повз зелені поля, а тоді по дерев'яній доріжці звернув ліворуч. Сільська місцина неподалік від міських димарів виглядала просто чудово.

Раптом отець Мілі спинився — з незворушним захватом лягавого пса.

— Ти знаєш, де ми, Френсісе? Ти чув про це місце?

— Еге ж.

Френсіс часто проходив тут: невеликий видолинок з покритого лишаєм каменю, зарослий жарновцем і півколом оперезаний заростями лісового бука. То було найгарніше місце на милі звідси. Він часто дивувався, чому його називають «Криницею», а іноді навіть «Марійною криницею». Джерело стояло сухе вже п'ятдесят років.

— Глянь! — схопивши його за руку, отець Мілі повів його вперед. З-поміж сухого каміння било кришталево-чисте джерело. Запала дивна тиша, а тоді, нахилившись зі складеними в пригорщу долонями, Мілі зробив майже священний ковток.

— Покуштуй, Френсісе. Ми маємо дякувати за привілей бути одними з перших.

Френсіс нахилився і випив. Вода була солодка й холодна. Він усміхнувся.

— Смачна.

Мілі дивився на нього з мудрою поблажливістю, і без такого властивого йому покровительства.

— Мій дорогий друже, я сказав би небесно смачна.

— Вона тече вже довго?

— Потекла вчора ввечері при заході сонця.

Френсіс засміявся.

— Послухай, Ансельме, сьогодні ти справжній дельфійський оракул — зі своїми знаками і знаменнями. Ну ж бо, розкажуй тепер усе. Хто тобі розповів?

Отець Мілі похитав головою.

— Не можу... поки що.

— Але ж ти запалив у мені таку шалену цікавість.

Утішившись, Ансельм усміхнувся. Тоді на його обличчя повернулася колишня врочистість.

— Я не можу поки що зірвати печать, Френсісе. Спочатку потрібно піти до декана Фітцджеральда. Він мусить вирішити, як далі діяти. Але я все одно довіряю тобі... Я знаю, що ти не зрадиш моєї довіри.

Френсіс знав свого приятеля надто добре, щоб далі умовляти його.

Повернувшись до Тайнкаслу, Френсіс розійшовся зі своїм другом-вікарієм і вирушив на вулицю Гленвіла відвідати недужого. Один з учасників його клубу, хлопець на ім'я Овен Воррен, поранив ногу під час футбольного матчу якихось кілька тижнів тому. Малий був бідний, ненагодований і недбало ставився до своєї рани. Коли нарешті викликали лікаря для вбогих, на гомілці вже з'явилася потворна виразка.

Це неабияк засмутило Френсіса — тим більше, що доктор Туллок, як видавалося, сумнівався в діагнозі. І того вечора, коли він прагнув якимось чином розрадити Овена і його стурбовану матір, та незвичайна та безрезультатна пообідня прогулянка цілком випала йому з голови.

Однак наступного ранку голосні й погрозливі звуки, що долинали з кімнати декана Джеральда Фітцджеральда, нагадали йому про неї.

Великий піст був смертельною покутою для декана. Як чоловік праведний, він дотримувався посту. Але піст ніяк не годився для його повного елегантного тіла, яке вимагало смачної і поживної їжі. Болісно страждаючи тілом і душею, він залишався на самоті, ходив до пресвітерії, нічого не бачачи своїми підплилими очима, і щовечора позначав хрестом ще один день на календарі.

Хоча отець Мілі запобіг великої ласки у Фітцджеральда, була потрібна неабияка винахідливість, щоб підступитися до нього в такий час, і Френсіс чув голос Ансельма — повний, переконливий і благальний — на фоні гнівливої різкості декана. Кінець кінцем переміг м'якший голос — наче краплі води, подумав Френсіс, що точать уперто граніт.

За годину, вельми нерадо, декан вийшов зі своєї кімнати. Отець Мілі чекав на нього в передпокої. Вони рушили на таксі до центру міста. Їх не було три години. Вони повернулися лише в обід, і цього разу декан порушив своє правило. Він сів за стіл вікарія. Не їв нічого, лише замовив велике горня французької кави, невелику розкіш у пустині самозречення. Елегантний і принагідний, він сидів, повернувшись убік зі схрещеними ногами, попиваючи чорний запашний напій, випромінюючи тепло, мало не дружбу, немовби злегка сп'янений внутрішнім, трепетним торжеством. Він задумливо звернувся до Френсіса і литовського священника (те, що він по-приятельськи дивився на Слукаса, само собою заслуговувало на увагу):

— Отже, ми можемо подякувати отцеві Мілі за його наполегливість... перед лицем дещо затятої невіри. Природно, це мій обов'язок виявляти щонайбільший скепсис до деяких... явищ. Але я ніколи не бачив, ніколи не сподівався побачити такої з'яви у моїй рідній парафії, — він змовк, узяв своє горня з кавою і з жестом, повним жертвовного відречення, промовив до старшого вікарія: — Нехай же вам дістанеться цей привілей розповісти їм, отче.

Шока отця Мілі ледь рум'янилася від збудження. Він відкашлявся і заговорив охоче й ревно, наче випадок, про який ішлося, вимагав його найурочистішого красномовства:

— Одна з наших прихожанок, молода жінка, що нездужала вже досить довгий час, пішла на прогулянку в понеділок цього тижня. На те вона мала вагому причину — та дівчина побожна й пристрасна душа, якій чужа легкодумність чи марне вештання. Вона ходила відповідно до настанов свого лікаря, щоб подихати свіжим повітрям, і той шановний медик — доктор Вільям Брайн з вулиці Бойла 42, якого всі ми знаємо як лікаря бездоганної, міг би сказати я, порядности. Гаразд! — отець Мілі збуджено ковтнув води і говорив далі. — Коли вона поверталася зі своєї прогулянки, шепочучи молитву, їй випало проминати місце, яке ми знаємо як «Маріїну криницю». Уже сутеніло, але останні промені сонця осявали навдивовижу чистим світлом прегарний краєвид. Ця юна дівчина спинилася, зачудована красою, і раптом, на свій превеликий подив, вона побачила перед собою жінку в білій одежі й синій накидці із зоряною діадемою на чолі. У своєму святобливому пориванні наша юна католичка за одну мить впала на коліна. Жінка усміхнулася до неї з невимовною ніжністю і сказала: «Моя дитино, хоч ти й недужа, але ти станеш моєю обраницею!». Тоді, вже обернувшись, вона сказала ще одне притомній, хоча й охопленій богобійним трепетом дівчині: «Хіба ж не сумно, що ця криниця, яка носить моє ім'я, суха? Пам'ятай! Саме для тебе і таких, як ти, це має статися». І з останньою прегарною усмішкою вона зникла. У ту мить струмінь чудової води бризнув з сухої скелі.

Отець Мілі завершив у цілковитій тиші.

Опісля заговорив декан:

— Як я вже казав, наш підхід до цієї чутливої справи полягав у щонайщирішій недовірі. Ми не маємо надії, що чудеса родитимуться на

першому-ліпшому куші. Добре відомо, що юні дівчата схильні до романтичності. І зародження джерела могло бути простою випадковістю. Однак, — тон його сповнився ще глибшої втіхи, — я щойно завершив довгі розпити дівчини, про яку ви чули, разом з отцем Мілі і доктором Брайном. Як ви можете собі уявити, досвід святого видіння став великим потрясінням для неї. Після того вона негайно лягла у ліжко і відтоді не вставала, — голос його сповільнився, переповнений неймовірною поважністю. — Хоч вона й була щаслива, цілком нормальна і добре харчувалася, за ці п'ять днів вона не торкалася ані їжі, ані пиття... — помовчавши, він надав цьому дивовижному факту належної ваги. — Ба більше... ба більше, кажу я, на ній явно, непомилково й беззаперечно проступили блаженні стигмати! — і він провадив далі переможно: — І хоча говорити ще рано, хоча належить ще зібрати остаточні докази, я маю щонайсильніше передчуття, майже переконання, що Всемогутній Бог сподобив нас участі в чуді, яке могло би зрівнятися, а можливо, перевершити ті, що дали нашій релігії новознайдений грот у Дігбі та давніша святиня в Люрді, яка вже стала історією.

Шляхетність його мови справляла щонайсильніше враження.

— Хто ця дівчина? — спитав Френсіс.

— Шарлотта Нейлі!

Френсіс подивився на декана. Він розтулив уста, а тоді стулив їх знову. Запала приголомшлива тиша.

Наступні кілька днів у пресвітерії панувало чимраз більше збудження. Ніхто не був настільки готовий діяти за кризових обставин, як декан Джеральд Фітцджеральд. Чоловік щирої віри, він виявляв неабияку мудрість також і в ділах світських. Тривалий і важко здобутий досвід у місцевій шкільній раді додавав йому винахідливості в дочасних справах. Він не дозволив просочитися жодній звістці про цю подію, ані найменшому шепоту — навіть у парафіяльних покоях. Декан усе тримав під покровом. І він мав піднести цей покров лише тоді, коли буде готовий.

Випадок, такий навдивовижу несподіваний, наповнив його новим життям. Вже багато років він не відчував такого внутрішнього задоволення: як духовного, так і матеріального. Декан Фітцджеральд дивовижно поєднував побожність та амбіції. Його виняткові якості розуму й тіла, здавалося, прирікають його на підвищення в Церкві. І він жадав цього підвищення так само пристрасно, як і жадав, мабуть, вивищення самої Святої Церкви. Проникливий дослідник сучасної історії, він подумки часто прирівнював себе до Ньюмана. Він заслуговував такої ж почеси. Проте він залишився, умиротворений, у церкві св. Домініка. Єдина преференція, яку дали йому, єдина винагорода за ті двадцять бездоганних років — це дріб'язкове піднесення його до чину декана, рідкісного титулу в Католицькій Церкві, який часто змушував його ніяковіти в подорожах за межі міста, коли його плутали з англіканським священнослужителем — зневага, яка його щонайсердечніше кривдила.

Можливо, він усвідомив, що хоча його й шанували, та насправді не любили. Поки минав день за днем, він розчаровувався чимраз більше. Він прагнув до смирення. Але коли схилив голову і казав: «О Господи, нехай буде воля Твоя!» — глибоко під його смиренням палала думка: «До цього часу я мав би вже одержати свою моцетту^[2]».

Тепер усе змінилося. Нехай вони тримають його у церкві св. Домініка. А він оберне цю церкву св. Домініка у святиню світла. Люрд слугуватиме йому за приклад, і так само ближчий у часі й просторі випадок у Дігбі, в центральній Англії, де підвалини чудесного гроту разом з багатьма підтвердженими одужаннями не тільки преобразили сірий хутірець у розквітле місто, але й піднесли водночас невідомого, але винахідливого єпископа до статусу національного героя.

Декан поринув у дивовижне видовище нового міста, великої базиліки, себе самого на престолі в пишному облаченні... а тоді хутко опанував себе й оглянув чернетки угод. Насамперед він помістив домініканську черницю сестру Терезу, гідну довіри й розважливу, у дім Шарлотти Нейлі. Запевнений її бездоганними звітами, він звернувся до діл закону.

Йому пощастило, що «Маріїна криниця» і вся прилегла земля належали до маєтку давньої і багатой родини Голлісів. Капітан Голліс хоч і не був католиком, але мав дружину-католичку — сестру сера Джорджа Реншоу. Він був прихильний та доброзичливий. Він і його адвокат, Мальком Гленні, закривалися з деканом на довгі дні, бесідуючи довго за хересом та печивом. Справедливу й дружню угоду було кінець-кінцем вироблено. Декан не виявляв жодного особистого інтересу до грошей. Він зневажливо вважав їх марнотою марнот. Але ті речі, які гроші могли купити, були важливі, і він мусив забезпечити майбутнє свого блискучого проекту. Лише дурень міг би не розуміти, що вартість тієї землі сягне небесних висот.

В останній день перемовин Френсіс у верхньому коридорі наткнувся на Гленні. Щиро кажучи, він здивувався, що Мальком опікується справами Голліса. Але адвокат, перебуваючи на стажуванні, передбачливо прикупив за гроші дружини місце в старій авторитетній конторі і мало-помалу знайшов собі щонайкращу практику.

— Що ж, Малькоме! — Френсіс простяг свою руку. — Радий бачити тебе знову.

Гленні потис йому руку зі стриманою експансивністю.

— Але я прикро вражений, — усміхнувся Френсіс, — що застав тебе в «домі папістів»!

Адвокат кволо усміхнувся. Він пробурмотів:

— Я ліберальний чоловік, Френсісе... Крім того, мушу шукати собі заробітку.

Настала тиша. Френсіс давно думав відновити свої взаємини з родиною Гленні. Але новина про смерть Даніеля знеохотила його — а також випадкова зустріч з місіс Гленні в Тайнкаслі, коли вона, вгледівши

краєм ока, як він переходить вулицю, щоб привітатися із нею, чкурнула від нього так, ніби побачила диявола.

Він сказав:

— Я дуже засмутився, почувши про смерть твого батька.

— Ага, ага! Нам його дуже не вистачає. Але старий був таким невдахою.

— Не такий уже й невдаха той, хто потрапив на небо, — пожартував Френсіс.

— О так, він, мабуть, таки там, — погодився Гленні, неувважливо перевертаючи емблему на ланцюжку свого годинника.

Він уже переступав межу ранньої зрілості, і його постать виглядала захлялою, плечі й живіт обвисли, а рідке волосся поприлипало стьожками до голого черепа. Але його очі, хоча й бліді та ухильні, просвердлювали наскрізь. Ідучи до сходів, він недбало кинув холодне запрошення.

— Заходь до нас, коли будеш мати час. Я одружений, якщо ти знаєш, — поки що без дітей, але матір досі живе з нами.

Мальком Гленні виявляв свій особливий інтерес до блаженного видіння Шарлотти Нейлі. Ще з ранньої юности він терпляче шукав нагоди розбагатіти. Він успадкував від своєї матері жагучу жадобу і частково її хитрючий гострий нюх. Він відчув запах грошей в цій кумедній обладунці латинників. Сама її унікальність переконала його в майбутніх можливостях. Його шанс був на відстані руки, він звисав над ним, як достigliй плід. Такий шанс ніколи не трапляється знову, за ціле його життя.

Недобросовісно працюючи на свого клієнта, Мальком згадав те, про що забули всі решта. Потаємно і великим коштом він замовив геологічні дослідження. І тоді остаточно пересвідчився в тому, що запідозрив раніше. Вода притікала до маєтку лише через високий пустир, що лежав угорі віддалік від маєтку.

Мальком не був багатієм. Поки що. Але, зібравши всі свої заощадження, заставивши свій дім та бізнес, йому вистачило грошей на те, щоб викупити тримісячний опціон^[8] на цю землю. Він знав, на що здатна артезіанська свердловина. Але та свердловина ніколи не знадобиться. Однак згодом знадобиться угода, яка стосуватиметься загрози такої свердловини, що зробить з Малькома Гленні джентльмена-землевласника. Тимчасом вода далі била, ясна і чиста. Шарлотта Нейлі далі перебувала в трансі й носила стигмати, далі жила без харчу. І Френсіс далі задумливо молився про дар віри.

Якби лише він міг вірити, як Ансельм, що, без найменшої внутрішньої боротьби, люб'язно, усміхнено приймав усе — від Адамового ребра до менш імовірних подробиць перебування Йони в китовому череві! Френсіс вірив, так, вірив, але не в поверхове, а в глибоке... тільки завдяки зусиллям любови, завдяки невтомній праці в нетрях, коли струшував воші з одержі в порожню ванну... і ніколи, ніколи легко... хіба що тоді, коли сидів з недужими, скаліченими, які підносили до нього своє знетямлене, посіріле

обличчя. Жорстокість теперішньої проби, її несправедливість, мучила його, висушуючи в ньому радість молитви.

Його тривожила, власне, сама дівчина. Безсумнівно, він був упереджений: він не міг оминати того факту, що матір Шарлотти була сестрою Тадеуса Гілфойла. А її батько був непевною і пустопорожньою особою, побожною, але лінивою, і щодня втікав потайки зі своєї невеличкої свічкарни, щоб запалити свічки перед бічним віттарем за успіх свого занедбаного бізнесу. Шарлотті було притаманне все батькове захоплення Церквою. Але у Френсіса зародилася тривожна підозра, що її приваблювали вторинні речі, пахощі фіміаму і свічкового жиру, що темрява сповідальниці збудливо діяла на її нерви. І на тлі цього всього вона милася абияк і дихала сопухом.

Наступної суботи, коли Френсіс ішов по вулиці Гленвіля, відчуваючи божевільне пригнічення, він спостеріг доктора Туллока, який виходив з будинку під номером 143, де жив Овен Воррен. Він покликав його, доктор обернувся, спинився, а тоді пішов нога в ногу зі своїм другом.

Віллі поширшав за ті роки, але в усьому решта змінився мало. Повільний, наполегливий і розсудливий, прихильний до друзів, ворожий до ворогів, він, вирішивши, мав усю батькову чесність, але не надто багато його зачарування і аж ніяк не його вигляд. Його широконосе обличчя було червоне й апатичне, увінчане кучмою непокірного волосся. Від нього віяло старанною поштивістю. Його медична кар'єра не була блискучою, однак він відзначався здоровим глуздом і тішився своєю роботою. Він досить зневажливо ставився до всіх звичайних амбіцій. Хоча й говорив час від часу про те, що «хоче побачити світ», пошукати пригод у далекий романтичних краях, він і далі допомагав убогим — на службі, яка не вимагала такої ненависної йому нещирості і давала, здебільшого, змогу вільно висловитися, — опираючись на рутинну, прозаїчну спромогу жити день відо дня. Крім того, він не вмів заощаджувати. Його платня не була велика; і більшу її частину він тратив на віскі.

Зажди байдужий до свого вигляду, він не поголився і цього ранку. Його посаджені глибоко очі були хмурі, вираз обличчя незвичайно пригаслий: наче він мав нині кривду на світ. Він коротко повідомив, що стан хлопця Воррена погіршився. Він зайшов, щоб узяти шматочок тканини на патологічне дослідження.

Вони йшли далі вулицею, у такому властивому їм дружньому мовчанні. Раптом, у якомусь непоясненному пориві, Френсіс розголосив історію Шарлотти Нейлі.

Обличчя Туллока не змінилося, і він простував далі, поклавши кулаки у глибокі кишені свого пальта, піднісши комір, опустивши голову.

— Так, — сказав він нарешті, — мені вже сорока на хвості принесла.

— Що ти про це думаєш?

— Чому ти мене питаєш?

— Ти принаймні чесний.

Туллок здивовано глянув на Френсіса. Як на когось настільки чесного, настільки свідомого своїх розумових обмежень, лікареве відкинення міту про Бога виглядало навдивовижу позитивним.

— Релігія — це не моя парафія. Я успадкував неймовірно принадний атеїзм... який підтверджує анатомічна кімната. Але якщо ти хочеш знати правду, то, як говорив мій батечко, я маю деякі сумніви. Але послухай! Чому б нам не глянути на неї! Ми не так далеко від її дому. Зайдемо разом.

— Але чи не буде в нас клопотів з доктором Брайном?

— Ні. Я зможу залагодити це питання із Солті завтра. Коли маєш справу з колегами, то спершу краще діяти, а тоді просити пробачення, — він усміхнувся до Френсіса. — Чи може ти боїшся свого начальства?

Френсіс почервонів, але опанував себе, перш ніж відповісти. За якусь хвилину він сказав:

— Так, боюся, але ми все одно підемо.

Увійшли вони навдивовижу легко. Місіс Нейлі, виснажена ніччю чуття, спала. Сам Нейлі пішов якраз до своєї свічкарні. Сестра Тереза — низенька, тиха і доброзичлива — відчинила двері. Вона походила з далекої околиці Тайнкаслу і ніколи не чула про Туллока, але Френсіса вона знала добре і впізнала його відразу. Вона провела їх до вичищеної, бездоганно охайної кімнати, де Шарлотта лежала на білосніжних подушках, помита і вбрана у високу білу нічну сорочку, в мідному, вилощеному до блиску ліжку. Сестра Тереза схилилася над дівчиною, навіть не думаючи гордитися бездоганною роботою своїх рук.

— Шарлотто, люба. Отець Чізгольм прийшов подивитися на тебе. І привів лікаря, який є великим приятелем доктора Брайна.

Шарлотта Нейлі посміхнулася. Та усмішка була скута, невиразна й квола, та все одно наповнена радісним чеканням. Її бліде, просвітлене обличчя, що нерухомо лежало на подушці, засяяло ще більше. Усе це справляло глибоке враження. Френсіс відчув порив щирого каяття. Тут, у цій тихій білій кімнаті, справді існувало щось таке, що виходило за межі природного досвіду.

— Ти не заперечуєш, якщо я огляну тебе, Шарлотто? — ласкаво заговорив Туллок.

Почувши тон його голосу, вона усміхалася ще раз. Вона не поворухнулася. Їй була властива безтурботна постава тієї, хто знає, що за нею стежать, але все одно незрушно і з глибоким внутрішнім піднесенням приймає це споглядання: свідомо своєї внутрішньої сили й видозміни, мрійливої й піднесеної шаноби й почитання, зверненої до неї. Її бліді повіки затремтіли. Її голос був спокійний, несьогосвітній.

— А чому я маю заперечувати, докторе? Я лише рада. Я не гідна бути обраною Божою посудиною... А що мене обрано, то я лише можу радо згодитися.

Вона дозволила поважаному Туллоку оглянути себе.

— Ти нічого не їси, Шарлотто?

— Ні, докторе.

— Ти не маєш апетиту?

— Я ніколи не думаю про їжу. Здається, мене живить внутрішня благодать.

Сестра Тереза мовила стиха:

— Я можу запевнити вас, що вона і ріски не мала в роті, відколи я прийшла до цього будинку.

Мертва тиша запала в білій кімнаті. Доктор Туллок розпрямився, відтягнувши назад непокірне волосся. Він мовив просто:

— Дякую, Шарлотто. Дякую, сестро Терезо. Я вельми вдячний вам за таку доброту.

Він пішов до дверей спальні.

Коли Френсіс підвівся вслід за лікарем, тінь промайнула на обличчі Шарлотти.

— То ви не хочете побачити, отче? Погляньте... мої руки! І мої ноги такі ж самі.

Вона простягла обидві свої руки, лагідно, жертовно. На її блідих долонях ясно виднілися два скривавлених сліди від цвяхів.

Ззовні доктор Туллок далі залишався так само стриманим. Він не розтуляв уст, поки вони не дійшли до кінця вулиці. Там, де їхні дороги розходилися, він заговорив хутко.

— Тобі, здається, потрібна моя думка. То ось. Межовий розлад, наявний або щойно завершений: маніакальна депресія на стадії екзальтації. І, безумовно, кровотеча на тлі істерії. Якщо їй пощастить уникнути божевільні, то вона, найімовірніше, буде канонізована!

Від його врівноваженості та ідеальних манер не залишилося й сліду. Його червоне просте обличчя налилося кров'ю. Він захлинався від слів.

— Хай йому грець! Коли я бачу її, прибрану в оту бутафорну святість, наче безкровного ангела в мішку з-під муки, — і поряд малого Овена Воррена на його брудному горіщі, з болем страшнішим, ніж ваш пекельний вогонь, з гангренозною ногою і хтозна, чи вже не злоякісною саркомою, то от-от вибухну зі злості. Намотай це собі на вус, коли читатимеш свої молитви. Ти, напевне, якраз вертаєшся, щоб прочитати їх. Гаразд, я йду додому щось випити.

Він притьма пішов, перш ніж Френсіс устиг відповісти.

Того ж вечора, коли Френсіс повернувся із заутрені, на нього вже чекав нагальний виклик, написаний на грифельній дошці, яка висіла у передпокої пресвітерії. З передчуттям лиха він пішов нагору до кабінету. Деканів терпець, здавалося, мав от-от урватися — як і килим, який він сховає своїми короткими й нервозними кроками.

— Отче Чізгольме! Я здивований і вражений водночас. Справді, я сподівався від вас чогось кращого, ніж оце. Уявити собі, що ви приведете з вулиці лікаря-атеїста — мене це до нестями обурило!

— Пробачте, — відказав силувано Френсіс. — Просто... так сталося, що він мій друг.

— Це само собою заслуговує на великий осуд. Я вважаю, що це страх як негідно, коли один з моїх вікаріїв водиться з особою на кшталт доктора Туллока.

— Ми... ми були друзями ще з дитинства.

— Це не виправдання. Я ображений і розчарований. І також розгніваний — виправдано і цілком щиро. З самого початку твоє ставлення до цієї великої події було холодне і неприхильне. Насмілюсь сказати, ти заздриш, що честь відкриття випала старшому вікарієві. Чи твоє явне неприйняття спирається на якийсь глибший мотив?

На Френсіса нарінуло почуття власної нікчемності. Він відчув, що декан має рацію. Він пробурмотів:

— Мені страшенно жаль. Це не зрада. Зрада — це останнє, чого я прагну в цьому світі. Але я визнаю, що був прохолодний. Саме звідси походить вся ця тривога. Саме тому я привів туди Туллока. Я маю деякі сумніви...

— Сумніви! Ти заперечуєш чудеса Люрду?

— Ні, ні. Вони незаперечні. Засвідчені лікарями всякої віри.

— То чому ми повинні оминати нагоду створити ще один пам'ятник віри — тут, посеред нас самих? — чоло декана спохмурніло. — Якщо ти нехтуєш духовні прояви, то хоча б поважай фізичні, — він посміхнувся глумливо. — Ти щиро собі уявляєш, що юна дівчина може перебути без їжі чи пиття — і залишатися здоровою та цілком ситою, не дістаючи іншої поживи?

— Якої поживи?

— Духовної поживи, — декан скипів. — Чи ж свята Катерина Сієнська не приймала духовного містичного напою, який заступав всяку земну їжу? Який незносний сумнів! Хіба ж дивно, що я розгнівався?

Френсіс повісив голову.

— Святий Тома сумнівався. Перед усіма учнями. Аж поки не вклав руку в бік Господа. Але жоден з них не гнівався.

Враз запала гробова тиша. Декан побілів, а тоді опам'ятався. Нахилившись над столом, він став вишукувати якісь папери, не підводячи погляду на Френсіса. А тоді стримано сказав:

— Це вже не вперше ти стаєш на заваді. Ти заробив собі в єпархії вельми недобру славу. Можеш іти.

Френсіс пішов з кімнати з жахливим почуттям власної неповноцінності. Раптом на нього нарінуло нездоланне бажання прийти зі своїми тривогами до єпископа Макнабба. Але він втамував його. Здавалося, Рудий Мак був тепер недоступний. Він, напевне, надто заклопотаний своїм новим високим служінням, щоб опікуватися тривогами нещасного вікарія.

Наступного дня в неділю на врочистому богослужінні об одинадцятій, декан Фітцджеральд повідомив новину в щонайвишуканішій проповіді, яку читав колись.

Ця новина умить створила величезну сенсацію. Уся паства стояла під церквою, стишено перемовляючись, не бажаючи вертатися додому. Утворилася спонтанна процесія, яка відійшла, на чолі з отцем Мілі, до «Маріїної Криниці». По обіді юрба зібралася перед домом Нейлі. Гурт молодих жінок з братства, до якого належала Шарлотта, стояв навколішки на вулиці, молячись на вервиці.

Увечері декан згодився на інтерв'ю з неабияк цікавою пресою. Він поводив себе шанобливо та стримано. Уже встигнувши здобути пошану в місті, уславитися як священнослужитель, що бореться за громадянські права, він справив щонайкраще враження. Наступного ранку газети не жаліли для нього місця. Він опинився на першій шпальті «Трібюн», одержав хвалебний розворот у «Глоуб». «Новий Дігбі» — проголосила «Нортумберленд Геральд». «Йоркшир Ехо» повідомила: «Чудесний грот несе надію тисячам». «Віклі Гай Англікан» обмежилася досить ущипливим: «Ми чекаємо подальших доказів». Але лондонська «Таймс» подала пречудову наукову статтю свого богословського кореспондента, простеживши історію Криниці аж до Айдена та святого Етельвульфа. Декан розчервонівся від задоволення. Отець Мілі не міг їсти сніданку, а Мальком Гленні був не в собі від щастя.

Вісім днів по тому Френсіс завітав з вечірнім візитом до невеличкої квартири Поллі в Клермонті, у північному кінці міста. Він був утомлений, після того як цілий день обходив брудні квартири своєї округи, і впав у щонайглибшу депресію. Того дня від доктора Туллока надійшла звістка, яка кількома словами підписала смертний вирок молодому Воррену. Як виявилось, він нездужає на злоякісну саркому ноги. Хлопець узагалі не мав жодної надії: він умирав і, напевне, не зможе протриматися й місяця.

У Клермонті Поллі виявляла ту саму незламність духу, а Нед, мабуть, був у трішечки важчому стані, ніж зазвичай. Згорблений у своєму візку, огорнувши ковдрою коліна, він говорив багато і досить нестямно. Кінець кінцем з Гілфойла вдалося витрусити остаточний розрахунок щодо залишків частки Неда в таверні «Юніон». Жалюгідну суму. Але Нед нахвалявся, наче то було ціле багатство. Через хворобу йому здавалося, що язик не вміщається у нього в роті, і через те кожне одне слово було для нього великою мукою.

Джуді вже заснула, коли прибув Френсіс, і хоча Поллі не сказала нічого, з манер він міг здогадатися, що дитина поводитися погано і пішла зарано спати. Ця думка ще більше засмутила його.

Вибило одинадцятю, коли Френсіс вийшов з квартири. Останній трамвай до Тайнкаслу вже пішов. Тупцяючи додому з похиленими від такої невдачі плечима, він вийшов на вулицю Гленвіла. Наблизившись до будинку Нейлі, він спостеріг, що подвійне вікно на нижньому поверсі, яке вказувало на кімнату Шарлотти, досі було освітлене. Він роздивився рухи постатей, невиразні тіні на жовтій завісці.

І враз хвиля каяття накопилася на нього. Пригнічений думкою про свою черствість, він раптом забажав побачитися з Нейлі і спокутувати

свою провину. Відчувши цю непереборну спонуку, Френсіс перетнув вулицю і трьома передніми сходами зійшов нагору. Він уже підніс руку до била, однак передумав і повернув старомодну ручку дверей. Він встиг уже набути цю спільну для лікарів і священників звичку — приходити до недужих без оголошення.

Зі спальні, яка виходила в невеличкий передпокій, падало широке косе світло газових ламп. Він стиха постукав по надвірку і зайшов до кімнати. А тоді спинився, застигнувши раптом, як камінь.

Шарлотта напівсиділа в ліжку перед овальною тацею з грудинкою курки і заварним кремом, напихаючи рота їжею. Місіс Нейлі, одягнута в бляклий домашній халат, турботливо згорбившись, безгучно переливала портер.

Саме матір і побачила Френсіса першою. Вона, заскочена зненацька, нажахано верескнула. Рука піднеслася до горла, випустивши склянку і розливши портер по ліжку.

Шарлотта піднесла погляд з таці. Її бліді очі розширилися. З розкритим ротом вона позирнула на матір, а тоді почала пхикати. Вона сповзла вниз у ліжку, закриваючи лице. Таця з брязкотом вдарилася об підлогу. Ніхто не мовив і слова. Горло місіс Нейлі конвульсивно рухалося. Вона зробила дурну, кволу спробу прикрити пляшку своїм халатом. Врешті вона зітхнула:

— Я мала якось підкріплювати її сили... вона стільки пережила... це портер недужої!

Її зляканий, винуватий вигляд розповів йому все. Його занудило. Він почувався зневаженим і приниженим. Йому важко було знайти хоч якісь слова.

— Певне, ви годували її щоночі... коли сестра йшла від неї, думаючи, що вона спить?

— Ні, отче! Бог мені свідок! — вона зробила останню відчайдушну спробу заперечити, а тоді не витерпіла, геть стратила голову. — Ну і що з того? Я не могла дивитися, як голодує моя дитина, це ж не абихто. Але, блаженний святий Йосифе... я би ніколи їй не дозволила, якби знала, що це стільки значить... увесь той натовп... і газети... Я б хотіла покінчити з цим... Не... не будьте надто суворі до нас, отче.

Він сказав їй стиха:

— Не я судитиму вас, місіс Нейлі.

Вона заплакала.

Він терпляче чекав, поки не стихли її хлипання, — сидючи на стільці при дверях і зирячи на свій капелюх, який тримав між руками. Безглуздя того, що вона вчинила, безглуздя цілого людського життя в той момент нажахало його. Коли обидві жінки заспокоїлися, він промовив:

— Розкажіть мені.

І почув здушену розповідь, головню від Шарлотти.

Вона прочитала таку прегарну книжку з церковної бібліотеки про блаженну Бернардетту. Одного дня, проминаючи «Маріїну криницю» — то

була її улюблена прогулянка, — вона запримітила, як тече вода. Як цікаво, подумала вона. Тоді їй спав на гадку цей збіг — між водою і Бернардеттою та нею. Він приголомшив її. Вона майже уявила собі, у певному сенсі, що бачила Пресвяту Діву. Уже вернувшись додому, що більше вона думала про це, то більшою була її певність. Тоді настала справжня зміна. Вона геть збіліла і стала дрижати, а тому матір поклала її в ліжко та послала по отця Мілі. І вона не встигла змигнути й оком, як розповіла йому цілу історію.

І того вечора вона лежала у свого роду екстазі, її тіло видавалося заляканим, твердим, як дошка. Наступного ранку, коли вона прокинулася, з'явилися сліди. У неї завжди були сильні синці, однак ці виглядали інакше.

Тож вони переконали її. Увесь той день, коли приносили їжу, вона відмовлялася, просто відмахувала рукою. Вона була надто щаслива, надто збуджена, щоб їсти. Крім того, чимало святих жили без їжі. Ця гадка так само запала їй у серце. Коли отець Мілі і декан почули, що вона живе з благодаті — і це, можливо, виглядало на правду — то було неймовірне почуття. Вона привертала загальну увагу, як наречена. Але ж, звісно, коли минув деякий час, вона страшенно зголодніла. Вона не могла розчарувати отця Мілі і декана: а надто з огляду на те, як чудувався нею отець Мілі. Вона просто розповіла матері. І все зайшло так далеко, що матері довелося допомогти їй. Вона їла багато разів, іноді по два рази за ніч.

Але тоді, о Боже, це все зайшло іще далі.

— Спершу, як я казала вам, отче, все було чудово. І найкраще те, що дівчата з братства молилися до мене під вікном! Але коли заговорили газети і все решта, їй стало по-справжньому страшно. Вона щиросердо бажала, щоб цього ніколи не було. Сестрі Терезі не так уже й легко було замилювати очі. Сліди на її руках поволі зникали, і замість того, щоб піднятися духом і радіти, вона відчувала сум і пригнічення...

Новий напад хлипання урвав жалібне одкровення — огидливе, як неуцькі карлючки на стіні. Але й також чомусь трагічне, як нерозум усього людства.

Тут втрутилася мати.

— Ви ж не донесете на нас декану Фітцджеральду, чи не так, отче?

Френсіс більше не сердився — він був лише сумний і на диво милосердний. Якби лиш та клята справа не зайшла аж так далеко. Він зітхнув.

— Я не скажу йому, місіс Нейлі, не скажу й слова. Але... — він замовк, — боюся, що мусите розповісти ви.

Жах знову набіг їй на очі.

— Ні, ні... Христа ради ні, отче.

Він почав стиха пояснювати, чому вони мусять зізнатися, як усе те діло, яке замислив декан, не може опертися на брехню, а надто таку, яка невдовзі почне виявлятися. Він утішив їх думкою, що дев'ятиденне чудо невдовзі втихне і забудеться.

Він покинув їх за годину, дещо умиротворений, після їхньої щирої обітниці, що вони послухають його ради. Але коли він простував безлюдними вуличками, прислухаючись до відлуння своїх кроків, його серце боліло за декана Джеральда Фітцджеральда.

Минув наступний день. Він ходив на провідини майже весь час і не бачив декана. Але чудна порожнеча, своєрідна летаргія, здавалося, наповнила пресвітерію. Він чуйно ставився до атмосфери. Він відчував її сильно.

Об одинадцятій годині наступного ранку Мальком Ґленні урвався до його кімнати.

— Френсісе! Ти мушиш мені допомогти. Це не може тривати далі. Бога ради, прийди і поговори з ним.

Ґленні був страшенно знервований. Він був блідий, його губи ворушилися, а в очах прозирала нестяма. Він, затинаючись, сказав:

— Не знаю, що вселилося в нього. Він, певне, втратив глузд. Це така прекрасна справа. Від неї буде стільки добра...

— Я не маю впливу на нього.

— Ні, маєш... він тільки й думає про тебе. І ти священник. Ти мушиш дбати про свою паству. Це буде на благо католикам...

— Це навряд чи цікавить тебе, Малькоме.

— Але ж цікавить, — пробелькотів Ґленні. — Я ліберал. Я захоплююся католиками. Це прекрасна релігія. Я часто бажаю... О, Бога ради, Френсісе, іди швидше, поки ще не пізно.

— Пробач, Малькоме. Це велике розчарування для нас усіх, — він повернув очі до вікна.

Після того Ґленні втратив усяку владу над собою. Він схопив Френсіса за руку, принизливо хлипаючи.

— Не відштовхуй мене, Френсісе. Ти всім завдячуєш нам. Я купив невеликий шмат землі, вклав туди всі заощадження, і вона не матиме жодної вартости, якщо це діло провалиться. Не дозволь погинути моїй нещасній сім'ї. Моїй нещасній старій матері! Згадай, як вона виховувала тебе, Френсісе. Благаю, благаю, переконай його. Я зроблю все на світі. Я навіть стану католиком для тебе!

Френсіс далі дивився з вікна, держачись рукою за завісу, прилипнувши очима до фронтона церкви, увінчаного сірим кам'яним хрестом. Похмура думка впала йому в голову. Що людство зробить заради грошей? Усе. Навіть продасть свою безсмертну душу. Ґленні нарешті знемігся. Остаточо переконавшись, що нічого не допроситься у Френсіса, він змагався за рештки своєї гідности. Його постава змінилася.

— То ти не допоможеш мені. Гляди, я тобі ще це пригадаю, — він рушив до дверей. — Я ще поквитаюся з вами всіма. І добре, якщо лише поквитаюся.

Виходячи, він спинився, люто скрививши своє мертвотно-біле обличчя.

— Я мав би знати, що ти вкусиш руку, яка годувала тебе. Чого ж іще можна сподіватися від брудних папістів!

Він грюкнув за собою дверима.

У пресвітерії панувала порожнеча: того роду пустота, в якій люди втрачають свої обриси, стають безтілесними, ефемерними.

Слуги ходили навшпиньки, немовби при покійникові. На обличчі отця-литовця застигло безмежне сум'яття. Отець Мілі ходив з опущеними очима. Він зазнав важкого удару. Однак поринув у мовчання, яке в такій природно нездержній натурі було винятковою благодаттю. Коли він говорив, то про інші справи. Він пристрасно відвертав свою увагу роботою в Закордонному місіонерському центрі.

Понад тиждень після гнівного вибуху Гленні Френсіс не зустрічався з Фітцджеральдом. Тоді одного ранку, зайшовши до захристії, він застав декана за перевдяганням. Вівтарні хлопці пішли; вони залишилися на самоті.

Хоч яким було його особисте приниження, декан щонайповніше взяв контроль над катастрофою у свої руки. І справді, у нього це вже не було катастрофою. Капітан Голліс охоче розірвав контракти. Нейлі знайшли роботу в далекому місті: перший крок до шанобливого усамітнення родини. Газетний галас був тактовно притишений. Після того в неділю декан знову зійшов на кафедру. Ставши перед притихлою паствою, він промовив: «О ви, маловіри!». Спокійно, виважено й енергійно він розгорнув свою думку:

«Яку потребу має Церква в додаткових чудесах? Чи ж не досить чудесних доказів, які вже сталися? Її глибокі підвалини спираються, усіма чотирма кутами лежать на чудесах Христа. Звісно, то було приємно і неабияк захопливо зіткнутися з об'явленням, що сталося при “Маріїній криниці”. Усі, зокрема і я, умлівали від щастя. Але, поміркувавши розважливо, я запитую себе: навіщо їм ця одинока пелюстка, коли сама квітка небес розквітає тут, у церкві, перед самими їхніми очима? Чи вони настільки слабкі, такі малодушні у своїй вірі, що потребують нових матеріальних доказів? Чи ж не забули вони цих священних слів: “Щасливі ті, які, не бачивши, увірували!”» То була по-справжньому героїчна орація. Вона перевершила тріумф попередньої неділі. Тільки Джеральд Фітцджеральд, досі декан, знав, чого вона коштувала йому.

Перебуваючи в захристії, декан, здавалося, спершу зберігав свою непохитну здержливість. Але, приготувавшись піти, коли його чорний плащ уже ліг на плечі, він раптом обернувся. У ясному світлі захристії Френсіс приголомшено побачив глибокі зморшки на його вродливому обличчі і втому в його повних сірих очах.

— Не одна брехня, отче, а павутиння брехні. Гаразд! Нехай діється Божа воля, — він змовк. — Ти добрий хлопець, Чізгольме. Шкода, що ми з тобою несумісні, — і він вийшов із захристії, випростувавшись як струна.

Під кінець Великодніх свят подія майже забулася. Охайні білі поручні, які споруджено навколо Криниці ще за першого запалу декана, досі

стояли; але невеличкий вхід залишався незамкнутим, розхитуючись досить жалібно у легкому весняному вітрі. Кілька добрих душ коли-неколи спинялися, щоб помолитися й благословити себе іскристою, нуртливою водою.

Френсіс, поринувши у вир парафіяльної роботи, тішився зі своєї ж забудькуватості. Тавро минулого досвіду поступово стиралося з пам'яті. Залишався хіба лиш потворний душок десь глибоко в його спогадах, який він притлумлював і мав от-от цілковито поховати. Ідея нового ігрового поля для хлопчиків та юнаків парафії набула вже видимої форми. Муніципальна рада дозволила йому скористатися ділянкою в Громадському парку. Декан Фітцджеральд дав свою згоду. Тепер він сидів цілий час, заглиблений у каталоги.

У надвечір'я Вознесення він одержав терміновий виклик відвідати Овена Воррена. Його лице затьмарилося. Він негайно встав, і брошура з крикету впала йому з колін. Хоча й він чекав цього виклику вже не один тиждень, та все одно тремтів від жаху. Він хутко пішов до церкви і, взявши з собою віатиком, поспішив через людне місто на вулицю Гленвіл.

Там він побачив доктора Туллока із застиглим виразом суму на обличчі, що походжав схвильовано під будинком Ворренів. Туллок також прихилився до Овена. Коли Френсіс надійшов, він виглядав незвичайно збентеженим.

— Настав час? — спитав Френсіс.

— Так, настав! — і подумавши трохи, додав: — Вчора стався тромбоз головної артерії. Не допомогло б уже нічого — навіть ампутація.

— Я спізнився?

— Ні, — у поведінці Туллока прозирала стримана лють. Він пройшов повз Френсіса, грубо відштовхнувши його плечем. — І поки ти тут розгулюєш, я би вже тричі зайшов до хлопця. Іди вже, чорт забирай... якщо взагалі будеш іти.

Френсіс пішов услід сходами вгору. Місіс Воррен відчинила двері. Вона, одягнута в сіре, була худорлявою п'ятдесятилітньою жінкою, виснаженою тижнями тривоги. Він побачив, що її обличчя вологе від сліз, і співчутливо потиснув їй руку.

— Мені дуже прикро, місіс Воррен.

Вона засміялася — кволо й приглушено.

— Ідіть до кімнати, отче!

Отець Френсіс був приголомшений. Він подумав, що з печалі у неї на мить скаламутився розум. Він зайшов до кімнати.

Овен лежав на стьобаному покривалі свого ліжка. Його ноги не були перев'язані, голі. Вони виглядали досить худі, що свідчило про виснажливу хворобу. Однак обидві ноги були здорові, без жодної плями.

Ошелешений, Френсіс стежив, як доктор Туллок підніс праву ногу і провів рукою по здоровій прямій гомілці, яка ще вчора була гнійною, злоякісною масою. Не знаходячи відповіді в допитливих очах лікаря, від

обернувся, похитуючись, до місіс Воррен і побачив, що її сльози були слізьми радості. Вона сліпо кивнула крізь ті сльози.

— Нині вранці я добряче закутала і відвезла його у старому візку, поки ще нікого не було на вулиці. Ми не хотіли здаватися, Овні і я. Він завжди вірив... якби лише міг дістатися до Криниці... ми помолилися і занурили його ногу у воду... Коли ми прийшли... Овні... скинув пов'язку сам!

У кімнаті запала цілковита тиша. І врешті Овен порушив її.

— Не забудьте записати мене у свою команду з крикету, отче.

Коли вони вийшли на вулицю, Віллі Туллок настирливо подивився на свого друга.

— Мусить бути якесь наукове пояснення, поза межами наших теперішніх знань. Палке прагнення одужати, психологічне відновлення клітин, — він різко спинився, і його велика рука затремтіла на передпліччі Френсіса. — О Боже! Якщо Бог існує! — краще тримаймо свої клятві уста на замку!

Тієї ночі Френсіс не міг заснути. Він дивився безсонними очима в темряву над головою. Чудо віри. Так, сама віра була чудом. Води Йордану, Люрду чи «Маріїної Криниці» — вони важили не так мало. Всяке мутне озерце відгукнеться на неї, наче дзеркало Божого обличчя.

На якусь мить сейсмограф його розуму зафіксував струс: пробіск знання про непізнаваність Бога. Він став палко молитися. «О дорогий Боже, ми навіть не знаємо початку. Ми всі, як дрібна мурашня в бездонному проваллі, засипаному горами вати, що прагне... прагне побачити небо. О Боже... дорогий Боже, дай мені смирення... і дай мені віру!»

III

Через три місяці прийшов виклик від єпископа. Френсіс чекав на нього вже досить довго, але все одно збентежився, коли нарешті його одержав. Пішов густий дощ, коли він сховався на пагорб, прямуючи до палацу; лише завдяки тому, що пробіг всю відстань, він не змок до нитки. Задиханий, мокрий і обляпаний болотом, Френсіс відчував, що його прибуттю бракувало належної гідності. Коли він сів, ледь тремтячи, в офіційній вітальні, позираючи на свої вимашчені черевики, такі несумісні з червоним ворсовим килимом, його тривога нечутно зроста.

Врешті з'явився секретар єпископа і повів його вгору плитким маршем мармурових сходів. Френсіс постукав і зайшов.

Його Світлість сидів за столом, однак не працював, а відпочивав, спершись щокою на руку, а ліктем на поруччя свого шкіряного крісла. Слабке світло, що струменіло косо через вельветові ламбрекени високого

вікна, тільки поглиблювало лілову барву його біретти, лишаючи обличчя в тіні.

Френсіс непевно спинився; його збентежила ця апатична постать, і він запитав себе, чи це справді його старий друг з Голівелу і Сан-Моралеса. Не було чути жодного звуку, окрім цокання інкрустованого годинника на коминковій полиці. Тоді суворий голос промовив:

— Гаразд, отче, чи буде нині звіт про якісь нові чудеса? І, до речі, поки я не забув, як там справи у танцювальних залах?

У Френсіса клубок підступив до горла, і він мало не розплакався, відчувши раптову полегкість. Його Світлість далі роздивлявся постать, що стояла покинута на широкому килимі.

— Мушу визнати — це неабияка втіха для моїх старих очей бачити священника так видимо неможливого, як ти. Зазвичай сюди приходять ті, що скидаються радше на успішних підприємців. Який же негарний костюм ти носиш і які страшні чоботи! — він поволі підвівся й наблизився до Френсіса. — Мій дорогий хлопче. Я так радий бачити тебе. Але ти жахливо схуд, — єпископ поклав руку на його плече. — І, Боже милостивий, ти ж, крім того, ще й зовсім мокрий!

— Я потрапив під дощ, Ваша Світлосте.

— Що! Без парасолі! Підходь до вогню. Ми знайдемо, чим тебе зігріти, — відступивши від Френсіса, він пішов до невеликого секретера і витяг карафку та два лікерних келишки. — Я ще не звик як слід до своєї нової гідності. Я мав би подзвонити і попросити про ті пречудові витримані вина, які вживають всі єпископи, як ото пишуть. Це всього-на-всього «Гленлівет», однак для двох шотландців напій годящий, — він передав Френсісу чарочку чудового алкоголю, подивився, як той випив, а тоді випив свою. І сів з другого боку коминка. — Якщо вже зайшла мова про гідність, то не дивися так перелякано на мене. Я виряджений тепер — і визнаю це. Але під низом у мене те саме незграбне тіло, яке ти бачив, коли воно брело через Стінчар!

Френсіс почервонів.

— Так, Ваша Світлосте.

Запала тиша, а тоді Його Світлість мовив, просто й тихо:

— Гадаю, тобі гірко прийшлося, відколи ти покинув Сан-Моралес.

Френсіс відповів стиха:

— Мені не вдалося нічого.

— Справді.

— Так, я відчув це, коли прийшов... на цей дисциплінарний розгляд. Я знав, що не надто радую декана Фітцджеральда останнім часом.

— Зате радуєш Всемогутнього Бога, чи не так?

— Ні, ні. Я справді відчуваю сором, я не вдоволений собою. Така моя невинна бунтівлива природа.

Мовчанка.

— Твоїм найбільшим переступом, як виглядає, стало те, що ти не зміг відвідати бенкет на честь Альдермана Шанда... який так щедро

пожертвував п'ятсот фунтів на новий головний вівтар. Чи ти й справді осуджуєш доброго Альдермана — що, як мені кажуть, геть не такий набожний у своїх відносинах з винаймачами злиденного житла на вулиці Шанда?

— Я... — Френсіс замовк у сум'ятті. — Я не знаю. Я вчинив недобре, що не пішов. Декан Фітцджеральд радив мені піти... він надавав цьому великої ваги. Але раптом виплило щось інше...

— О? — єпископ чекав.

— Мене покликали того дня до одного чоловіка, — Френсіс говорив з великою неохотою. — Можливо, ви пам'ятаєте... Едвард Беннон... хоча ви не впізнали б його тепер, коли він недужий — паралізований, слинявий — посміховище, а не сотворена Богом людина. Коли мені настав час іти, він схопив мене за руку, благав мене його не покидати. Я не міг нічого з собою вдіяти... не міг здержати неймовірний жаль до цього... гротескного, вмирущего бідлаха. Він заснув, бурмочучи: «Йоан Отець, Йоан Син, Йоан Святий Дух», — і слина потекла по його сірому неголеному підборідді. Він тримав мене за руку... і я залишився з ним аж до ранку.

Довга мовчанка.

— Не дивно, що декан розсердився, коли ти вибрав грішника, а не святого.

Френсіс повісив голову.

— Я злий на самого себе. Я намагаюся стати кращим. Це так дивно — хлопцем я був щиро переконаний, що всі священники безгрішно добрі...

— А тепер ти довідуєшся, скільки в нас людського. Так, мені іноді лячно, коли твоя «бунтівлива природа» наповнює мене радістю; але вона завжди була чудовим знадобом проти тієї одноманітної побожності, від якої я так знемагаю. Ти — як бездомний кіт, Френсісе, який ходить попід вівтарем, коли всі позіхають в кулак на нудній проповіді. Це не така вже й недобра метафора — бо ти перебуваєш у Церкві, навіть якщо й не подібний до тих, які воліють додержуватися відомих правил. Я не перехвалюю самого себе, коли кажу, що є одним з небагатьох служителів у цій єпархії, які насправді розуміють тебе. Тобі пощастило, що я тепер твій єпископ.

— Я знаю це, Ваша Світлосте.

— З мого погляду, — розважав Його Високість, — ти досяг шаленого успіху, а не прикрої невдачі. Ти цілком можеш упоратися і без хвальби, а тому я ризикую пробудити в тобі пиху. Тобі притаманна допитливість і погідність. Ти вельми чуйно розрізняєш думання і сумнів. Ти не подібний до жодної з тих сучасних церковних модисток, які мусять підшити все по гарненьких охайних кишеньках, щоб мати наготові, коли буде потреба роздавати. І найпрекрасніша річ у тобі, мій дорогий хлопче, в тому, що ти не маєш тієї спесивої певности, яка випливає з догми, а не з віри.

Вони мовчали. Френсіс відчув, як тане в нього серце перед старим чоловіком. Він сидів, опустивши очі. Тихий голос говорив далі.

— Певна річ, якщо ми махнемо на все рукою, то ти постраждаєш. Якщо ж ми візьмемося за дрючки, то до крові розіб'ємо не одну голову — і твою, напевне, також! О так, я знаю — ти не боїшся. Зате боюся я. Ти надто цінний, щоб згодувати тебе левам. Саме тому я хотів би викласти тобі одну пропозицію.

Френсіс хутко підніс голову, зустрівшись з мудрим і прихильним поглядом Його Високости. Єпископ усміхнувся.

— Ти ж не подумав, що я поставився б до тебе, як до щирого приятеля, якби сам чогось не хотів би від тебе!

— Усе, що... — Френсіс затнувся на півслові.

Запала довга мовчанка. Лице єпископа було наче вирізьблене з каменю.

— Я прошу дуже багато... і пропоную велику зміну... і якщо завелику... ти мусиш сказати мені. Але я думаю, що це саме те життя, якого ти потребуєш... — знову мовчанка. — Нашому Товариству закордонних місій нарешті запропонували вікаріат у Китаї. Коли всі формальності будуть завершені, і ти одержиш деяку підготовку, чи не вирушиш туди як наш відчайдушний першопроходець?

Френсіс, онімівши від несподіванки, мовчав, наче набрав в рот води. Йому здавалося, що стіни розсипаються довкола нього. Прохання було таке несподіване, таке неймовірне, що йому перехопило дух. Покинути дім, друзів і вирушити кудись світ за очі... Він не міг думати. Але поволі якась таємнича, незнана живість наповнила його ество. Він стримано відповів:

— Так... я поїду.

Рудий Мак перехилився і взяв Френсіса за руку. Його очі були вологі й до болю пронизливі.

— Я так і думав, дорогий хлопче. Я знав, що ти зробиш мені цю честь. Але попереджаю, лососів ти там не наловиш.

4. Китай

I

На початку 1902 року кривобока джонка неквапливо плинула вгору безкінечними жовтими просторами річки Та-хуан у провінції Чек-ко, не менш ніж тисячу миль углиб від Тяньцзіню, везучи дещо незвичайну постать: середнього на зріст католицького священника в домашніх пантофлях і вже пом'ятому корковому шоломі. Широко розставивши ноги на осадкувату бушприті і притримуючи брев'ярій на одному коліні, Френсіс припинив на хвилю вокальне змагання з китайською мовою, у якій кожен склад мав для його виснаженої гортані стільки ж інтонацій, як хроматична гама, і спинив свій погляд на плинному рудувато-жовтому краєвиді. Виснажений десятима ночами, проведеними у трифутувій норі між палубами, яка була його каютою, він, у надії трохи подихати свіжим повітрям, пробрався вперед на ніс джонки крізь тісний гамуз таких, як і він, пасажирів: сільських робітників, кошикарів і чинбарів з Сен-сянгу, бандитів і рибалок, солдатів і купців, що прямували до Пай-тану, сидячи навпочіпки лікоть у лікоть, курячи, балакаючи і пильнуючи свої горщики з їжею серед ящиків з качками, загород зі свинями і натягнутої сітки, під якою було прив'язано єдину, але вередливу козу.

Хоча Френсіс запрягся все приймати без нарікань, звуки, образи й запахи цієї останньої, однак безкінечно довгої стадії його подорожі, жорстоко змордували його. Він дякував Богові й Андрееві Первозваному, що нині ввечері, якщо не буде загайок, нарешті дістанеться до Пай-тану.

Навіть тепер він ще не уявляв себе частиною цього нового фантастичного світу, такого далекого й чужого, такого неймовірно відокремленого від усього, що він знав чи надіявся знати. Почувався так, наче його життя зненацька втратило, перекосившись, свою природну форму. Він стримав зітхання. Інші жили звичайним нормальним життям. Він же був диваком, невдахою, малим нещасливцем.

Важко було прощатися з усіма вдома. Милостивий Нед переставився три місяці тому, блаженно завершивши гротескний та жалюгідний епілог свого життя. Але Поллі... він сподівався й молився, щоб побачити Поллі ще колись. Він черпав розраду з того, що Джуді взяли стенографісткою в муніципальну управу Тайнкаслу — посада, яка забезпечувала прожиток і створювала чудові умови для кар'єрного зростання.

Наче гартуючи себе ще раз, Френсіс витяг з внутрішньої кишені останнього листа, пов'язаного з його призначенням. Він був від отця Мілі,

який тепер відійшов від своїх парафіяльних обов'язків, щоб цілковито присвятити себе керуванню Товариством закордонних місій.

Адресований йому в університет Ліверпуля, де минулі дванадцять місяців він відвідував посилені мовні курси, лист повідомляв:

Мій дорогий Френсісе,

Я тішуся вельми, що мені випало принести тобі ці добрі вісті! Ми щойно отримали новину, що округ Пай-тан у вікаріаті Чек-ко, який, як ти чудово знаєш, надало нам Управління Товариства закордонних місій у грудні, уже затвердила Конгрегація пропаганди віри. На нашій зустрічі в Тайнкаслі сьогодні ввечері ми дійшли рішення, що тепер ніщо вже не може затримати твого відбуття. І тепер — нарешті, нарешті — я зможу відправити тебе у славу місію на Схід.

Наскільки я можу судити, Пай-тан — чудове місце, трохи віддалік від моря, але на миловидій річці — це квітуче місто, що спеціалізується на виробництві кошиків, де є подостатком круп, м'яса, риби, птиці і тропічних плодів. Але найважливішим є той благословенний факт, що сама місія, хоча й вкрай віддалена і, на жаль, минулі дванадцять місяців залишена без священника, неабияк процвітає. Мені дуже шкода, що ми не маємо фотографій, але я можу запевнити тебе, що планування там більш ніж задовільне: містка каплиця, плебанія й обгороджений комплекс. (Як же пречудово звучить те слово «комплекс»! Чи ти не пам'ятаєш, як ми хлопцями гралися в індіанців? Пробач мій ентузіазм.)

Але *la crème de la crème*^[9] — це наша перевірена статистика. Я докладаю до цього листа річний звіт пароха місії отця Лолера, який рік тому повернувся до Сан-Франциско. Я не хотів би аналізувати його для тебе, тому що ти, безсумнівно, ретельно дослідити його, ба більше, перетравиш його цілого в опівнічні години. Попри це я хотів би наголосити на таких цифрах: що заснована лише три роки тому місія може похвалитися чотирма сотнями причасників і чотирма тисячами хрещень, лише третина яких були *in articulo mortis*^[10]. Хіба це не відрядно, Френсісе? Це приклад того, як стара добра благодать Божя заквашує навіть поганські серця — хай як голосно дзвонять дзвони в поганських храмах.

Мій дорогий друже, я тішуся, що ця велика винагорода належатиме тобі. І не маю сумніву, що своїм трудом на цій щедрій ниві ти матеріально примножиш урожай винограду. Я нетерпляче чекаю твого першого звіту. Я відчуваю, що ти врешті-решт знайшов своє ремесло, і що деяка ексцентричність мови й темпераменту, яка завдавала тобі клопоту досі, без сліду зникне з твого життя. Смиріння, Френсісе, — це кров життя Божих святих. Я молюся за тебе щочас.

Я напишу тобі згодом. А тим часом не легковаж своєї одежі. Дістань добрі міцні сутани. Короткі рейтузи носяться найкраще, і я раджу тобі одягати пояс. Навідайся до «Генсона і Сина»; це пристойні люди, вони є кузенами органіста з Собору.

Цілком можливо, що я побачу тебе раніше, ніж ти уявляєш. Моя нова посада може зробити з мене завзятого мандрівника. Хіба не чудово буде, коли ми стрінемося в тінистому комплексі Пай-тану?

Ще раз мої вітання із щонайщирішими побажаннями,
я залишаюся твоїм відданим братом в І. Х.

Ансельм Мілі

Секретар Товариства закордонних місій,
єпархія Тайнкаслу

Уже під вечір поживавлений рух у джонці сповістив про близькість до мети їхньої мандрівки. Коли судно звернуло у велику затоку з брудною водою, де плавала ціла зграя сампанів^ш, Френсіс пильно оглядав міські простори, що низькими ярусами підносилися вгору. Місто, що здавалося велетенським низьким вуликом, гулким і залитим жовтим світлом, було оточене мулистими заплавами, зарослими очеретом, де туди й сюди плавали плоти і човни, та підперте вдалині горами, рожевими і прозрічасто-перловими.

Він надіявся, що місія пришле по нього човен, але єдиний приватний ялик прибув по містера Чіа, купця і багатого мешканця Пай-тану, який з'явився тепер уперше, мовчазний та одягнутий в атлас, з глибин джонки.

Той чоловік мав приблизно тридцять п'ять років, але ішов він з таким повагом — з оксамитовою золотистою шкірою і волоссям настільки чорним, аж виглядало вогким, — що виглядав старшим. Він стояв з недбалою байдужістю, поки капонг метушився біля нього. Хоча й він ні разу не глянув у бік священника, у Френсіса було дивне переконання, що його вивчено з ніг до голови.

Минув певний час, поки новий місіонер отримав дозвіл зійти зі своєю лакованою дорожньою скринєю на берег. Ступаючи на сампан, він стискав у руці велику шовкову парасоль — пречудову, прикрашену картатим візерунком річ, яку єпископ Макнаб вручив йому, коли вони прощалися.

Він розхвилювався ще більше, побачивши на березі великий натовп людей на сходнях. Чи то часом не паства прийшла вітати його? Яким же прекрасним могло виявитися завершення цієї довгої подорожі! Його серце забилося майже болісно, сповнившись щасливого сподівання. Але, як не прикро, ступивши на землю, він зрозумів, що помилився. Ніхто не привітав його. Він мусив пропихатися крізь вирячену, але байдужу юрбу.

Та при самому кінці сходнів він рвучко спинився. Перед ним, щасливо усміхаючись, з'явилися двоє китайців — чоловік і жінка, — одягнуті в прегарну синю одіж. Як посвідку, вони тримали кольорове зображення Пресвятої родини. Дві низькі постаті підійшли до нього, чимраз ширше усміхаючись, сповнені великої радості бачити його, вклоняючись і ревно хрестячись.

Почалося взаємне знайомство — не таке важке, як він очікував. Він тепло спитав:

— Хто ви?

— Ми Осанна і Філомена Ванги — ваші улюблені катехити, отче.

— З місії?

— Так, так, отець Лолер створив справді чудову місію, отче.

— Ви проведете мене до місії?

— Авжеж, ходімо. Але, можливо, отець зробить нам таку ласку і відвідає спершу наш скромний дім?

— Дякую, але я хотів би чимскоріше піти до місії.

— Звичайно, отче. Ми підемо до місії. Ми маємо носіїв і паланкін для отця.

— Ви дуже добрі, та я волію йти пішки.

Досі усміхаючись, хоча й не так явно, Осанна обернувся і після швидкої та нерозбірливої розмови, яка мала всі ознаки суперечки, відіслав ноші і цілу чергу носіїв, яких він вів за собою. Залишилося два кулі: один взяв на плечі скриню, а другий парасолю, і товариство вирушило в пішу путь.

Хоча й вулички були звивисті й брудні, Френсіс з приємністю розминав тепер свої ноги, зсудомлені після всіх невигод у джонці. Гарячковий запал закипів у його крові. Попри всю дивність того, що сталося, він міг відчутти пульсування людськості. Тут були серця, які належало здобути, душі, які треба спасти!

Він звернув увагу на Ванга, який спинився, щоб заговорити.

— Ми знаємо досить гарне помешкання на вулиці Сіткарів... тільки п'ять лянів на місяць... там отець міг би переночувати.

Френсіс поглянув на нього із зачудованим подивом.

— Ні, ні, Осанно. Гайда до місії!

Запала мовчанка. Філомена закашляла. Френсіс усвідомив, що вони стоять непорушно. Осанна ввічливо посміхнувся.

— Тут, отче, наша місія.

Спершу він не зовсім зрозумів.

Перед ним на березі річки лежав акр занедбаної землі, випаленої сонцем, повимиваної дощами, оточеної утрамбованим валом з каоліну^[12]. На одному кінці стояли залишки глиняної капліці зі знесеним дахом. Одна стіна обвалена і геть зруйновані решта. Поздовж лежала маса зваленого каменю, який колись міг бути будинком, пророслого високими пір'їстими бур'янами. Посеред руїн залишалася єдина нещасна споруда, похилена, але ще вкрита солом'яним дахом, — стайня.

Три хвилини Френсіс стояв у дивному ступорі, а тоді поволі обернувся до Вангів, які, притисшись плечем до плеча, дивилися на нього — чепурні, непроникні, подібні, як сіамські близнюки.

— Чому так сталося?

— То була пречудова місія, отче. Вона коштувала чимало — і ми одержали великі кошти на її будівництво. Але, на жаль, добрий отець Лолер поставив її недалеко від річки. А диявол послав повно злого дощу.

— Тоді де ваша паства?

— Ці злі люди не мають віри в Господа Небес, — двоє заговорили тепер скоріше, допомагаючи одне одному та жестикулюючи. — Отець мусить зрозуміти, скільки всього залежить від катехитів. На жаль! Відколи добрий отець Лолер покинув нас, нам не виплачували нашу законну платню — п'ятнадцять лянів на місяць. Тому годі було навчати цих злих людей далі.

Розчавлений і спустошений, отець Чізгольм відвернув погляд. То була його місія, а ці двоє — його єдині парафіяни. Спомин про лист у кишені раптом накотився на нього зі ще більшими муками. Він зціпив кулаки і стояв нерухомо, думаючи.

Ванги досі ласкаво говорили до нього, намагаючись переконати його повернутися до міста. Зібравшись на силі, він позбувся всіх їхніх прохань та їхньої єлейної присутності. Принаймні тепер йому легше бути самому.

Він рішуче поніс свою скриню до стайні. Одного разу стайні вистачило й Христові. Озирнувшись, він побачив, що на долівці розсипано трохи соломи. У нього не було їжі й води, та принаймні було ліжко. Він витяг свої ковдри, став облаштовувати те місце, як лише міг. Несподівано пролунав гонг. Він вибіг зі стайні. По той бік напіврозваленної огорожі, неподалік від одного з храмів, що обцяткували прилеглий пагорб, стояв старий бонза, одягнений у грубі панчохи і стьобаний жовтий халат, і в нетривалому сліпому заціпенінні бив у металеву пластину з розміреною незворушністю. Два священники — Будди і Христа — мовчазно оглядали одне одного; тоді старий обернувся і з кам'яним обличчям зійшов східцями й зник.

Ніч опустилася на землю нестримно й швидко. Френсіс упав на коліна в темряві спустошеного комплексу і підніс свої очі до блідих іще сузір'їв. Він молився з лютою, страшною ревністю. «Дорогий Боже, Ти хочеш, щоб я починав ні з чого. Так Ти відповідаєш на мою гординю, мою затяту людську зарозумілість. То й добре! Я буду трудитися, боротися ради Тебе. Я ніколи не здамся... ніколи... ніколи!»

Повернувшись назад до стайні, він спробував заснути; слухаючи, як пронизливий писк москітів і хрускіт жуків, що літали навколо, розтинає гаряче повітря, він змусив себе усміхнутися. Він почував себе не героєм, а найостаннішим дурнем. Свята Тереза порівняла життя з нічлігом у готелі. Та його, очевидно, послали аж ніяк не в «Рітц»!

Нарешті розвиднілося. Він устав. Узявши з кедрової скрині чашу, він на імпровізованому вівтарі, яким послужила валіза, відправив службу, клякнувши на стаєнній долівці. Він почувався свіжим, щасливим і сильним. Прихід Осанни Ванга не зміг потривожити його.

— Отець мав би дозволити мені прислужувати на богослужінні. Це завжди входило в нашу платню. Тож тепер — чи потрібно нам шукати кімнату на вулиці Сіткарів?

Френсіс міркував. Хоча він уперто вирішив жити тут, поки становище не з'ясується, йому й справді належало знайти краще місце для своїх відправ. Він казав:

— Ходімо туди негайно.

Вулиці були вже залюднені. Собаки пробігали їм між ніг, свині випорпували сміття у рові. Діти бігли їм услід, посвистуючи і викрикуючи. Жебраки настирливо простягали долоні. Старий чоловік, що виставляв свій товар на вулиці Ліхтарників, хмуро плюнув у ноги чужоземному дияволу. Поряд з будинком правосуддя стояв мандрівний циркульник, клацаючи своїми довгими ножицями. Там було чимало вбогих, багато калік і також осліплених від віспи, які вистукували собі шлях довгим бамбуком, звіщаючи про себе високим чудернацьким свистом.

Ванг завів його у верхню кімнату, незграбно розділену папером і бамбуком, але достатню для всякого богослужіння, яке він відправлятиме. Зі свого невеликого запасу грошей він заплатив місячну оренду крамареві на ім'я Ганг, і став розкладати розп'яття і єдину сорочицю. Його сердило, що в нього не було риз і вівтарних оздоб. Сподіваючись знайти повне спорядження у «квітучій» місії, він привіз дуже мало. Але принаймні певний стандарт він дотримав.

Ванг пішов попереду нього до крамниці вниз, і коли Френсіс обернувся, щоб зійти вниз, то помітив, як Ганг узяв два срібні ляни з тих грошей, які дісталися йому, і передав їх з поклоном Вангу. Хоча й він встиг уже здогадатися, чого варта спадщина, яку залишив йому отець Лолер, та тепер відчув раптовий приплив крові. Коли вони були вже на вулиці, Френсіс стиха звернувся до Ванга.

— Мені прикро, Осанно, але я не можу платити тобі п'ятнадцять лянів на місяць.

— Отець Лолер міг платити. Чому ж не може отець?

— Я бідний, Осанно. Такий самий бідний, як і мій Учитель.

— А скільки платитиме отець?

— Нічого, Осанно! Так само, як і мені не платять нічого. Наш добрий Отець Небесний винагородить нас!

Ванг усміхався точнісінько так, як і доти.

— Можливо, Осанна і Філомена мусять піти туди, де їх цінують. У Сен-сянгу методисти платять шістнадцять лянів високоповажаним катехитам. Але добрий отець ще отямиться. У Пай-тані така ворожнеча. Люди вважають, що втручання місіонерів порушило *фен-шуа* міста — закони Вітру й Ладу.

Він чекав на відповідь священника. Але Френсіс не говорив. Настала вимушена мовчанка. Тоді Ванг ввічливо вклонився й пішов.

Холод пройняв Френсіса, коли він дивився, як відходить його супутник. Чи правильно він вчинив, відштовхнувши дружніх Вангів? Ванги насправді не були ніякими друзями, а підлабузниками-опортуністами, які вірили у християнського Бога заради християнських грошей. Але все ж... ще один контакт зі спільнотою урвався. Він відчув раптову, лякливу самотність.

Поки минали дні, ця страшна самотність зростала, поєднавшись із нищівним безсиллям. Лолер, його попередник, будував на піску.

Некомпетентний, легковірний, підкріплений щедрим фінансуванням, він метушився, роздаючи гроші і складаючи списки, хрестячи бездумно, набувши цілу лаву «рисових християн», заповнюючи довгі звіти, — несвідома жертва сотні тонких вимагань, оптимістичних, помпезних, героїчно-тріумфальних. Він навіть не порушив поверхні. Від його роботи не залишилося нічого, окрім, мабуть, — в офіційних міських колах — тривалої зневаги до такого жалюгідного чужоземного глупства.

Окрім невеликої суми, що він дістав на проживання, і п'ятифунтової банкноти, яку на прощання вклала йому в руку Поллі, Френсіс взагалі не мав грошей. Його попереджено також, що марно просити дотацій від Товариства вдома. Приклад Лолера викликав у нього огиду, і він утішався своєю бідністю. Він запрявся, з пристрасним запалом, що не буде скуповувати паству. Він зробить те, що мусить зробити, з Божою поміччю і своїми руками.

Але поки що він не зміг зробити нічого. Він повісив знак над своєю імпровізованою каплицею, але від того не було жодної користі: ніхто, здається, не чув його служби. Ванги повсюди поширили звістку, що він злидень, у якого не заробиш нічого, крім прикрих слів.

Він спробував проповідувати просто неба під будинком правосуддя. З нього реготали, а тоді просто нехтували. Невдача принижувала його. Китаєць з пральні, який би лаmanoю англійською проповідував конфуціанство на вулицях Ліверпуля, здобув би більший успіх. Він несамовито поборював того підступного демона, внутрішнє нашіптування про власну некомпетентність.

Він молився, молився зі страшним відчаєм. Він палко вірив в дієвість молитви. «О Боже, Ти допомагав мені в минулому. Допоможи мені тепер, ради Бога, благаю».

Він годинами переживав напади люті. Чому вони послали його з добропристойними запевненнями в цю чужоземну яму? Це завдання непосильне для будь-кого, непосильне для самого Бога. Відрубаний від усякого спілкування, похований у такій глушині, що найближчий місіонер, отець Тибодо в Сен-сянгу, перебував за чотириста миль від нього, він розумів усю безперспективність свого становища.

Загальна ворожість до нього, підживлена Вангами, зросла. Френсіс звик уже до свисту дітей. Тепер, коли він проходив через місто, услід йому йшла юрба молодих кулі, викрикуючи образи. Коли він спинався, хтось з тієї банди виходив і справляв природні потреби десь поблизу. Однієї ночі, коли він повертався до своєї стайні, з темряви вигулькнув камінь і вцілив йому у брову.

Уся Френсісова войовничість загорілася в ньому вогнем. Коли він перев'язував розбиту голову, ця його рана підказала йому нестямну ідею, що змусила його спинитися, в напруженні й заціпенінні. Так... він мусить... він мусить зблизитися з людьми... хоч які вони примітивні... і ця нова пригода допоможе йому досягти мети.

Наступного ранку за додаткових два лянн на місяць він винайняв у Ганга нижню кімнату і відкрив добротинний диспансер. Він не мав належного фаху — Бог свідок. Але в нього був диплом Університету св. Йоана, а тривале знайомство з доктором Туллоком неабияк збагатило його знаннями з гігієни.

Спершу ніхто не смів наближатися до нього; і він умивався потом з відчаю. Але поступово, з чистої цікавості, до нього стали навідуватися хтось один, а часом і двоє. У місті завжди багато хворіли, а методи місцевих лікарів були варварські. І він досяг певного успіху. Отець Френсіс не вимагав нічого — ні грошей, ні віри. Мало-помалу його клієнтура росла. Він терміново написав доктору Туллоку, доклавши п'ять фунтів Поллі, благаючи про додаткові запаси перев'язок, бинтів і простих ліків. Хоча каплиця стояла порожня, диспансер часто бував переповнений.

Ночами Френсіс несамовито роздумував серед руїн своєї місії. Він ніколи не зможе відбудувати того розмитого водою місця. Із несамовитим бажанням він споглядав на прегарний Пагорб Зелених Самоцвітів по той бік вулиці, де, серед розкиданих храмів, простягався чудовий схил у затишку кедрового гаю. Яка шляхетна місцина для пам'ятника Богові!

Власника цього майна, цивільного суддю на ім'я Пао, одного з членів тієї внутрішньої, поєднаної родинними зв'язками спільноти купців та урядників, що контролювали справи міста, можна було побачити лише зрідка. Але майже щодня його кузен, високий шанобливий мандарин літ сорока, що управляв маєтком містера Пао, приходив туди, щоб перевірити, як трудяться робітники в глиняних кар'єрах у кедровому гаю, і заплатити їм платню.

Виснажений тижнями самоти, покинутий і переслідуваний, Френсіс, без сумніву, був уже трохи схиблений. Він не мав нічого! Він сам був ніщо. Але одного дня він спинив в надпориві високого мандарина, коли той переходив дорогу до паланкіна. Він не розумів усієї негречности свого вчинку. Він взагалі не надто розумів, що робить: він не їв належно, і від легкої лихоманки йому паморочилося в голові.

— Я часто милуюся цим чудовим маєтком, яким ви так мудро управляєте.

Заскочений геть зненацька, кузен містера Пао повагом роздивлявся невисоку постать чужинця, його палахкі очі й брудну пов'язку на чолі. З холодною ввічливістю терплячи невпинну зневагу священника до китайського синтаксису, він коротко зганив свою сім'ю і мізерні пожитки, розповів про негоду, і врожай, і труднощі, які пережило місто минулого року, відкуповуючись від бандитів Пай-Чу; а тоді підкреслено відчинив дверцята паланкіну; коли ж Френсіс із забитими памороками спробував повернути розмову назад до землі Зелених Самоцвітів, він холодно посміхнувся.

— Маєток Зелених Самоцвітів — безцінна перлина, що пролягає на понад шістдесят му¹³¹... тінь, вода, пасовище... і, крім того, багата і незвичайна глинярня, де добувають глину на черепицю, кераміку і цеглу.

Містер Пао не бажає продавати її. Він уже відмовився віддати маєток... за п'ятнадцять тисяч срібних доларів.

Від тієї ціни, у п'ятнадцять разів більшої від його найсміливіших оцінок, ноги Френсіса затрусилися. Гарячка відпустила, і він раптом відчув слабкість та запаморочення, присоромлений абсурдністю, до якої привели його мрії. Відчуваючи, як тріщить голова, він подякував кузену містера Пао і спантеличено пробурмотів вибачення.

Спостерігши засмучене розчарування священника, худорлявий, культурний китаєць скинув з себе нарешті щонайпильнішу непроникність, і в один змиг зневага пробігла по його обличчі.

— Навіщо Шанг-Фу прийшов сюди? Чи в його рідному краї немає злих людей, яких потрібно навертати? Бо ми не злі люди. Ми маємо свою релігію. Наші боги старіші від його. Інший Шанг-Фу зробив багато християн, виливаючи на вмираючих воду зі своєї пляшечки і співаючи: «Я-а-а... я-а-а». І ще більше, роздаючи їжу й одяг багатьом іншим, що заспівають всякої пісні — лиш би прикрити шкіру і напхати шлунок. Чи Шанг-Фу також бажає цього?

Френсіс мовчки глянув на свого співбесідника. На його худому лиці закарбувалася втомлена блідість, і темні кола лежали під його очима. Він стиха сказав:

— Ви гадаєте, що таким є моє бажання?

Запала дивна мовчанка. Зненацька кузен містера Пао опустив очі.

— Пробачте мені, — сказав він тихим голосом. — Я не зрозумів. Ви добрий чоловік, — невиразна симпатія набігла на його лице. — Мені шкода, що земля мого кузена не продається. Можливо, я можу допомогти вам чимось іншим?

Кузен містера Пао чекав з іще більшою ввічливістю, немовби хотів загладити провину. Френсіс замислився на якусь хвилю, а тоді поволи запитав:

— Скажіть мені, якщо ми вже говоримо так щиро... Тут немає справжніх християн?

Кузен містера Пао, задумавшись, відповів:

— Напевне, є. Але я би не шукав їх у Пай-тані, — він змовк. — Я чув, утім, про село в горах Кванг, — він показав кудись на далекі вершини. — Село, що стало християнським вже безліч років тому... але воно дуже далеко, багато, багато лі¹⁴¹ звідси.

Промінь світла засвітився в темряві виснаженого розуму Френсіса.

— Це неабияк зацікавило мене. Чи не могли б ви розповісти докладніше?

Співбесідник жалісно похитав головою.

— Це містечко на височині майже невідоме. Мій кузен дізнався про нього тільки тому, що торгує овечими шкурами.

Френсіс не зміг здержати цікавості.

— Чи не могли б ви його розпитати про дорогу туди... можливо, про мапу?

Кузен містера Пао подумав, а тоді поважно кивнув.

— Це, напевне, можливо. Я спитаю містера Пао. Ба більше, я повідомлю його, що ви говорили зі мною з щонайбільшою шанобою.

Він уклонився і рушив геть.

А Френсіс, приголомшений цією геть нежданою надією, повернувся до зруйнованого комплексу, де, за допомогою кількох ковдр, бурдюка і деякого начиння, придбаного в місті, розклав свій примітивний табір. Коли він готував собі просту страву з рису, його руки дрижали, наче з глибокого хвилювання. Християнське село! Він мусить його знайти — хай якою ціною. То було його перше відчуття Божого проводу й натхнення за всі ці виснажливі, безплідні місяці.

Коли він сидів, напружено міркуючи, у сутіні, його потривожили хрипкі викрики ворон, що билися, змагаючись за якусь падаль на краю води. Він підійшов туди, щоб відігнати їх. І тоді, коли великі потворні птахи забили крильми й закаркали на нього, він побачив, що їхня здобич — тіло новонародженої дівчинки.

Тремтячи, він забрав розідране тіло немовляти з річки; очевидно, дитину було задушено та кинуте у воду. Він загорнув маленьку в тканину і поховав її в кутку комплексу. Читаючи молитву, він подумав: так, попри всі мої сумніви, тут, на цій дивній землі, мене таки потребують.

II

За два тижні, коли забуяло раннє літо, він був готовий. Намалювавши оголошення про тимчасове закриття свого осідку на вулиці Сіткарів, він поклав пакунок з ковдрами та їжею собі на спину і жваво вирушив у пішу путь.

Мапа, яку дав йому кузен містера Пао, була чудово виконана: з вогнедишними драконами на кутах і цілим багатством топографічних деталей, доки сягали гори. Та далі вона була лише приблизна, з невеликими малюнками тварин замість назв. Але, спираючись на їхні бесіди і своє відчуття напряду, Френсіс досить добре накреслив у голові всю путь. Він намірився йти до міжгір'я Кванг.

Два дні його дорога пролягала через приємну місцевість, зелені, вологі рисові поля, що поступалися місцем хвойним лісам, де опала глиця стелилася під ногами пружним килимом. Відразу за Квангом він перетнув затишну долину, яка аж палала дикими рододендронами, і згодом того самого казкового дня галявину з квітучими абрикосами, чиї пахощі подразнювали ніздрі, як випари ігристого вина. Тоді він рушив угору крутою ущелиною.

Піднімаючись вгору вузькою кам'янистою стежкою, Френсіс відчував чимраз більший холод. Уночі він знайшов собі прихисток під скелею,

прислухаючись до посвисту вітру, гуркотіння талої води у прірві. Удень холодна блискуча білість високих вершин обпалювала йому очі. Рідке льодяне повітря болісно разило легені.

П'ятого дня він перетнув вершину хребта, замерзлу пустелю з льодовика і скелі, і, дякуючи Богові, зійшов униз з другого боку. Стежка вивела його на широке плато за сніговою межею, яке буяло зеленню, гублячись у пологих заокруглених пагорбах. То були ті трав'яні луки, про які говорив кузен містера Пао.

Досі саме пасмо гір вказувало йому його звивистий шлях. Тепер же він мусить покладатися на провидіння, компас і свій справжній шотландський нюх. Він попрямував простісінько на захід. Місцевість нагадувала високогір'я в його рідному краї. Він натрапив на великі отари кіз та гірських овець, що мирно паслися, і які лякливо розбіглися навсідч, коли він підходив. Удалині він мигцем помітив газель. З-поміж куп'я розлогих сіро-рудих мочарів тисячі качок піднеслися, крикаючи, зі своїх гнізд, затьмивши небо. Його припаси добігали кінця, і він вдячно наповнив торбину теплими яйцями.

На рівнині перед ним не було ні стежок, ні дерев: його вже навіть пройняв відчай, чи надібає він село. Але вранці дев'ятого дня, відчувши вже, що мусить скоро вертатися, він запримітив пастушу хатинку, першу ознаку людського поселення, відколи покинув південні схили. Він радо поспішив до неї. Однак двері були запечатані болотом, і всередині не було нікого. Та коли він озирнувся довкола, пильно придивляючись розчарованим поглядом, то помітив хлопця, що виходив з-за пагорбу по отару.

Молодий пастух був приблизно п'ятнадцяти літ, низький і жилий, як його вівці, з радісним та розумним лицем, на якому сміх переростав у зачудування. Він носив короткі штани з овечої шкіри й вовняну накидку. На ший висів невеличкий бронзовий юаньський хрест, геть протертий від довгого носіння і з грубо нашкрябаним символом голубки. Отець Чізгольм мовчазно переводив погляд з обличчя хлопця на стародавній хрест. Повернувши нарешті дар мови, він привітав хлопця і спитав, чи той, бува, не з села Лю.

Хлопчина усміхнувся.

— Я з християнського села. Мене звуть Лю-Та. Мій батько — сільський священник, — щоб не виглядати хвальком, він додав: — Один зі сільських священників!

Знову запала мовчанка. Отець Чізгольм відмовився від наміру розпитувати хлопця далі. Він сказав:

— Я прийшов здалеку, і я також священник. Я був би вдячний, якби ти відвів мене до свого дому.

Село лежало у хвилястій долині п'ять лі на захід, якихось тридцять будиночків, що примостилися в улоговині, оточені невеликими зерновими полями з низькою кам'яною огорожею. Посередині, на невисокому

пагорку за чудною конічною горою каміння, у тіні дерева гінкго красувалася кам'яна церковця.

Коли отець Чізгольм зайшов у село, вся громада відразу оточила його — чоловіки, жінки, діти й собаки з'юрмилися, вітаючи його допитливо й збуджено, смикаючи за рукави, торкаючись чобіт, розглядаючи парасолю з вигуками захвату, тимчасом як Та випалив швидко пояснення діалектом, якого він не розумів. У натовпі, напевно, було шістдесят осіб, простих і здорових, з наївними, дружніми очима й рисами, які несли відбиток їхнього спільного роду. І от, з гордовитою усмішкою, Та привів свого батька Лю-Чі, невисокого й осадкуватого чоловіка п'ятдесяти літ з сірою борідкою, простого й шанобливого манерами.

Говорячи поволі, щоб його розуміли, Лю-Чі сказав:

— Ми радо вітаємо вас, отче. Ходіть до мого дому й відпочиньте трохи перед молитвою.

Він повів отця Чізгольма до найбільшого дому, збудованого на кам'яній підвалині поряд з церквою, і з гречною люб'язністю завів до низької прохолодної кімнати. У самому кінці кімнати стояв спінет з червоного дерева і португальський годинник-колесо. Ошелешений і зачудований до нестями, Френсіс придивився до годинника. На мосяжному циферблаті був виритуваний напис: *Лісабон 1632*.

Не мав часу роздивитися краще, бо Лю-Чі звернувся знову:

— Чи не бажаєте відправити службу, отче? Чи це мав би зробити я?

Наче уві сні отець Чізгольм кивнув головою до співрозмовника. Щось у його душі відповіло: «Ви... будь ласка!». Велике сум'яття заповнило його. Він знав, що не може негречно розкрити цю таємницю словом. Він мусить проникати в неї лагідно, терпляче, очима.

Уже за пів години всі вони були в церкві. Хоча й невеличка, вона була збудована зі смаком — у її стилі прозиравав мавританський вплив на архітектуру Ренесансу. Там було три простих аркади, гарно гофровані. Двері й вікна підпирали плоскі пілястри. На стінах було кілька вільних мозаїк, почасти недокінчених.

Френсіс сів у передньому ряду уважної пастви. Кожен, перш ніж зайти, урочисто вмивав руки. Більшість чоловіків і кілька жінок носили на головах молитовні шапочки. Несподівано вдарив бездушний дзвін і Лю-Чі, убраний в побляклу жовту альбу, підійшов до вітара, спираючись на двох юнаків. Обернувшись, він врочисто кивнув до отця Чізгольма і всієї пастви. Тоді почалася служба.

Отець Чізгольм, клячачи, стежив заворожено, наче людина, яка споглядає повільну виставу-сон. Він бачив тепер, що церемонія була дивним пережитком, зворушливим реліктом літургії. Лю-Чі, напевно, не знав латини, бо молився китайською. Спершу читали конфітеор, а тоді Символ віри. Коли він зійшов на вітар і відкрив пергаментний служебник на дерев'яній підставці, Френсіс ясно почув уривок Євангелії, урочисто наспіваний місцевою мовою. Оригінальний переклад... Він перевів у захваті дух.

Уся паства прийшла, щоб запричаститися. Навіть грудних дітей понесли до віттарних сходів. Лю-Чі зійшов, несучи чашу з рисовим вином. Змочивши свого вказівного пальця, він поклав краплю всім на уста.

Перш ніж вийти з церкви, парафіяни зібралася при статуї Спасителя, поставивши запалені запашні палички на важкому канделябрі у її підніжжі. Тоді всі вони тричі перед нею впали лицем до землі, розпростершись, і побожно відійшли.

Отець Чізгольм стояв з вологими очима, а його серце роздирала проста дитяча побожність — та сама побожність, та сама простота, яку він так часто досвідчував у сільській Іспанії. Звісно, той обряд був нечинний — він злегка усміхнувся, змалювавши в уяві весь жах отця Тарранта від такого видовища — але воно, безумовно, все одно було приємне Всемогутньому Богові.

Лю-Чі очікував надворі, щоб завести його до будинку. Там на них чекало частування. Вигоłodнілий, отець Чізгольм належно оцінив тушковану баранину — смаковиті кульки, що плавали в капустяному супі, — і дивну страву з рису і дикого меду, яку подали опісля. Він ніколи ще не куштував таких смаковитих солодоців за все своє життя.

Після почастунку отець Чізгольм почав тактовно розпитувати Лю-Чі. Він радше відкусив би собі язика, ніж скривдив би його. Лагідний старий відповідав довірливо. Його віра була християнська, досить дитяча і почудернацьки сплетена з традиціями Дао-де^[15]. Можливо, думав отець Чізгольм з внутрішньою усмішкою, дотик несторіанства^[16] надає їй особливої цінності...

Чі пояснив, що віру передавано від батька до сина впродовж багатьох поколінь. Село, хоч і не цілком відмежоване від світу, розташоване, однак, було досить далеко; і таке мале, таке самодостатнє в родинному житті, що чужинці рідко турбували його. Воно жило однією великою сім'єю. Їхній триб життя був винятково сільський і цілком незалежний. У них було вдосталь зерна і баранини навіть у найважчі часи; крім того, робили сир, який зберігали у шлунку вівці, і два різновиди масла, червоне й чорне, які виготовляли з бобів і називали чіанг. На одіж вони вживали домоткану вовну та овечу шкіру в холодну пору. Зі шкур виготовляли особливий пергамент, який вельми цінувався в Пекіні. На високогір'ї було чимало диких поні. Зрідка хтось з великої родини вирушав у дорогу з поні, завантаженим пергаментом.

У невеличкому племені було троє священників, і кожного з них обрано на цю почесну посаду ще немовлям. За релігійні служби сплачували певну кількість рису. Вони виявляли особливе поклоніння Трьом Пречеснішим — Трійці. І, скільки себе пам'ятали, ніколи не бачили висвяченого священника.

Отець Чізгольм зачудовано слухав, а тоді поставив питання, яке цікавило його найбільше.

— Ви не сказали мені, як усе почалося!

Лю-Чі поглянув на свого гостя зі ще більшою пошаною. Тоді з ледь помітною підбадьорливою усмішкою він устав і пішов до сусідньої кімнати, а повернувся з клунком з овечої шкури під пахвою. Він мовчки віддав той клунок отцю Чізгольму, подивився, як той розгортає його, а тоді, переконавшись, що священник заглибився у читання, тихо відійшов.

То був щоденник отця Ріб'єро, написаний португальською, порваний і вкритий рудими плямами, але все одно здебільшого його можна було прочитати. Френсіс, завдяки своїм знанням іспанської, зміг поволі розшифрувати записи. Документ був настільки захопливий, що та праця його тішила. Він прикипів до місця. Майже не ворухився, хіба що його рука зрідка перегортала важку сторінку. Час повернув назад на три сотні років: давно зупинений годинник знову розмірено зацокав.

Мануель Ріб'єро, лісабонський місіонер, прибув до Пекіна 1625 року. Перед очима Френсіса постав виразний образ португальця: молодий чоловік двадцяти дев'яти літ, худорлявий, трохи запальний, з оливковою шкірою і пристрасними, але смиренними темними очима. У Пекіні молодому місіонеру пощастило подружитися з отцем Адамом Шалем, великим німецьким єзуїтом, місіонером, царедворцем, астрономом, повірником і майстром з виливання гармат при імператорі Чоун-Чіну. Кілька років отець Ріб'єро ділив славу з цим приголомшливим чоловіком, який живим і здоровим виплутувався зі смертоносних інтриг піднебесного двору, поширюючи християнську віру навіть у небесному гаремі, присоромлюючи люту ненависть своїми точними передбаченнями комет та затемнень, складаючи новий календар, здобуваючи дружбу й осяйні титули для себе і всіх своїх предків.

Тоді португалець на поліг, щоб його було послано в далеку місію до двору татарського хана. Адам Шаль удовольнив його прохання. Було споряджено і грізно озброєно розкішний караван. Він вирушив з Пекіна на Успіння Богородиці 1629 року.

Але караван не зміг досягти татарського двору. Потрапивши в засідку орди варварів на північних схилах гір Кванг, грізні захисники покидали зброю й утекли. Дорогоцінний караван було розграбовано. Отець Ріб'єро утік, люто поранений кам'яними стрілами, лише з особистим майном і найнеобхіднішим церковним спорядженням. Ночуючи в снігу, він думав уже, що прийшла його остання година, і посвятив себе, скривавленого, Богові. Але холод заморозив його рани. Наступного ранку він приволікся до пастушої хатини, де лежав шість місяців ні живий, ні мертвий. Тимчасом до Пекіна дійшла підтверджена звістка, що отця Ріб'єро убито. На його пошуки не було відправлено жодної експедиції.

Коли португалець вирішив, що зможе вижити, то замислив повернутися до Адама Шаля. Однак час минав, і він залишався на місці. На тих широких зелених лугах він осягнув новий погляд на життя, пізнав його цінність, набув новий навик до споглядання. Крім того, він перебував за три тисячі лі від Пекіна, на страхітливій відстані навіть для його

безбоязного духу. Він ухвалив мовчазне рішення. Зібрав жменьку пастухів в одне невелике поселення. Збудував церкву. Він став приятелем і пастирем — не татарському хану, а своїй смиренній невеликій пастві.

З дивним зітханням Френсіс відклав щоденника. Він сів, задумавшись, у тьмяному світлі, міркуючи й бачачи чимало речей. Потім підвівся і рушив до великого кургану з каменя поряд з церквою. Клякнувши, він помолився на могилі отця Ріб'єро.

Він залишився в селі Лю на тиждень. Переконливо, але так, щоб нікого не покривдити, запропонував затвердити всі хрещення й подружжя. Він відслужив літургію. Тут і там щось лагідно підказував, пропонуючи виправлення деяких практик. Знадобиться довгий час, щоб допровадити це село до такої-сякої ортодоксії: місяці, а то й роки. Але яке це має значення. Він тішився з того, що поволі просувався. Невелика спільнота була чиста й здорова, як добре яблуко.

Він розповідав їм чимало речей. Вечорами за домом Лю-Чі розпалювали вогнище, і коли всі сідали навколо нього, він спирався на поріг і промовляв до мовчазного, освітленого полум'ям кола. Найбільше їм подобалося слухати, як ведеться їхній релігії в решті світу. Френсіс не присікувався до відмінностей. Їх зачаровувало, як він говорив про церкви Європи, великі собори, тисячі державців і достойників, — і всі вони простираються перед Господом Небес, тим самим Господом Небес, якому вони поклонялися тут, їхньому учителеві й другові. Це відчуття єдності, про яке вони досі лиш тьмяно здогадувалися, сповнювало їх радісною гордостю.

Коли уважні обличчя, освітлені миготливим світлом вогню, позирали на нього в щасливому зачудуванні, він відчував, як отець Ріб'єро ледь усміхається при його лікті, потай, таки справді задоволений ним. У такі моменти його опановував страшний порив покинути Пай-тан і присвятити себе цілковито цим простим людям. Який щасливий він може бути тут! З якою любов'ю він доглядатиме й шліфуватиме цей діамант, який так неждано знайшов у пустині! Але ні, село було надто мале і надто далеке. Він ніколи не зможе зробити його центром правдивої місіонерської праці. Він рішуче відігнав від себе цю спокусу.

Хлопець Та ні кроку не відступав від нього. Тепер він уже звав його не Та, а Йосифом, бо саме це ім'я малий захотів при своєму додатковому хрещенні. Утішений новим іменем, він попросив дозволу прислужувати на відправі отця Чізгольма; і хоча він, природно, не знав ні слова латини, священник з усмішкою погодився. Увечері перед відбуттям, коли отець Чізгольм сидів при дверях дому, з'явився Йосиф з жалібним і понурим виразом на обличчі, першим прибувши на останню лекцію. Роздивившись хлопця, священник відчув причину його зажури, і йому сяйнула несподівана й щаслива думка.

— Йосифе! Чи хотів би ти піти зі мною — якщо дозволить твій батько? Ти міг би чимало допомогти мені.

Хлопець підстрибнув з вигуком радості, упав перед священником і поцілував його в руку.

— Учителю, я чекав, що ти попросиш мене. Мій батько бажає цього. Я служитиму тобі всім серцем.

— Не всі дороги будуть легкі, Йосифе.

— Ми підемо ними разом, учителю.

Отець Чізгольм підніс малого на ноги. Він був зворушений і задоволений. Він знав, що вчинив мудро.

Наступного ранку почалися приготування до від'їзду.

Умитий та усміхнений, Йосиф стояв з клунками біля двох волохатих гірських поні, яких пригнав на світанку. Невеличка зграйка молодших хлопців оточила його — він уже заворожував своїх приятелів розповідями про дива світу. У церкві отець Чізгольм закінчував служити подячний молебень. Коли він устав, Лю-Чі запросив його кивком до святині, подібної до кriptи. З кедрової скрині він витяг вишиту мантию, дивовижну річ, стужавілу від золота. Подекуди сатин стерся майже до дір, але ризи були цілі, цілком придатні до вживання і безцінні. Старий усміхнувся на вираз обличчя Френсіса.

— Ця дріб'язкова річ тішить тебе?

— Вона пречудова.

— Візьми її. Вона твоя!

Жодні заперечення не могли перешкодити Лю-Чі піднести цей чудовий дар. Його склали, загорнули в лляну тканину і поклали в пакунок Йосифа.

Нарешті Френсісу довелося прощатися з ними всіма. Він поблагословив їх, запевнивши не один раз, що повернеться за шість місяців. Наступного разу зробити це буде легше, верхи і з Йосифом за проводиря. Опісля вони пішли, і їхні поні рухалися грива в гриву, здираючись на високогір'я. Усе невелике сільце з любов'ю стежило очима за ними.

З Йосифом під боком, отець Чізгольм вирушив швидкою ходою. Він відчував, як відновлено і дивовижно укріплено його віру. Його груди затріпотіли, повні нової надії.

Літо, яке настало після їхнього повернення в Пай-тан, проминуло. І тепер на землю зійшла холодна пора. За допомогою Йосифа Френсіс зробив стайню затишнішою, заліпивши тріщини свіжим болотом і каоліном. Два дерев'яні тапчани підпирали тепер найслабшу стіну, і пласка залізна жаровня на втоптаній долівці слугувала їм за домашнє вогнище. Йосиф, що мав досить здоровий апетит, встиг поповнити досить цікаву колекцію кухонних горщиків. Хлопець, при ближчому знайомстві, уже не виглядав суцільним ангелом: він був великим балакуном, любив, коли його хвалили, і міг час від часу показати свій норів, з наївним умінням привласнюючи стиглі мускусні дині з городу при дорозі до міста.

Френсіс і далі уперто не бажав покидати їхнього скромного прихистку, поки попереду не з'ясніє подальший шлях. Невдовзі кілька боязких душ, прокрадаючись, прийшли в його капличку на вулиці Сіткарів. Спершу стара жінка, обдерта і присоромлена, вона потай витягла вервицю з мішковини, яка слугувала їй за плаща. І виглядала вона так, немов готова кинутися навтьоки від одного його слова. У Френсіса вистачило витримки зробити вигляд, що він не бачить її. Наступного ранку вона повернулася з дочкою.

Попри жалюгідну нечисленність своїх послідовників, він не впадав у відчай. Його намір не купувати і не навертати лестощами неофітів був твердий, як гартована сталь.

У диспансері справи пішли як по маслу. Очевидно, що його відсутність у невеликій лікарні таки помітили. Повернувшись, він застав сіру масу людей, що чекала його перед будинком Ганга. Практикуючи, він збільшував свої знання і також вміння. Він стикався з усілякого роду недугами: шкірними хворобами, кольками й кашлем, ентеритом, жахливими загноєннями очей і вух; і зазвичай усе це було наслідком бруду й перенаселення. Дивовижно, що чистота і звичайні дезинфікуючі засоби могли зробити для них. Зерно марганцівки було там на вагу золота.

Коли мізерні запаси отця Чізгольма от-от мали закінчитися, прийшла відповідь від містера Туллока на його прохання — велика, збита цвяхами коробка, наповнена ватою, пов'язками і марлею, йодом і антисептиками, касторовою оливою і хлородином, а також списаним рецептурним бланком, який лежав, зім'ятий, униз.

«Ваша Святосте. Я гадав, що то я мав би практикувати в тропіках! І де ваш вчений ступінь? Але байдуже: лікуйте те, що можете, й убивайте, що ні. Шлю вам невеликий пакунок із знадіб'ям, яке вам придасться».

То був акуратно запакований комплект нагальної медичної допомоги, що складався з ланцета, ножиць і щипців. У постскрипті було дописано:

«До вашого відома, я подав жалобу на вас Британській медичній палаті, Папі і Чен-Ляньсу».

Френсіса розвеселили ці невтримні пустощі, проте горло його стислося від вдячності. Допомога, яка підкріпила його поривання, і також радість від товариства Йосифа, наповнила його новим і захопливим торжеством. Він ніколи не працював так важко і не спав так міцно ціле своє життя.

Та одного листопадового вечора його сон був чуйний і тривожний, і коли минула північ, він раптом прокинувся. Він відчув пронизливий холод. У нерухомій темряві було чутне глибоке й мирне дихання Йосифа. Френсіс лежав якось мить, намагаючись знайти причину своєї неясної тривоги. Але не зміг. Він обережно підвівся, щоб не розбудити хлопця, і вишмигнув зі стайні надвір. Морозна ніч різонула його: холодне повітря було гостре мов бритва, і кожен подих пронизливо болів. Зірок не було, але морозний сніг випромінював дивну білизну. Здавалося, тиша розстелилася на сотні миль. Було моторошно.

Раптом йому здалося, що серед тої тиші він почув слабкий і невиразний крик. Він знав, що помиляється; прислухався — і не чув більше нічого. Та коли він обернувся, щоб зайти до стайні, звук пролунав знову, подібний до кволого писку вмирущого птаха. Френсіс завмер в непевності, а тоді поволі пішов хрустким підмерзлим снігом — туди, звідки лунав звук.

За огорожею комплексу, кроків п'ятдесят далі по стежці, він натикнувся на випрямлену темну тінь: розпростерту постать жінки, що лежала лицем у снігу, промерзлу до кісток. Вона була мертва, але під нею, в одязі над грудьми, він помітив немічні рухи дитини.

Він спинився і підніс мале створіння, холодне, як риба, але м'яке. Його серце гупало, як бубон. Він побіг назад, посковзуючись, мало не падаючи, до стайні, голосно гукаючи до Йосифа.

Коли жаровня запалала свіжими дровами, вивергаючи світло й тепло, священник і його слуга схилилися над дитиною. Їй було не більше дванадцяти місяців. Її темні й безтямні очі недовірливо поглядали на тепло вогню. Час від часу вона пхикала.

— Вона голодна, — мудрим тоном сказав Йосиф.

Вони нагріли трохи молока і налили його у вівтарну плящину. Тоді отець Чізгольм відірвав смужку чистої лляної тканини і вклав її, як гніт, у вузьке горло пляшечки. Дитина жадібно смоктала. За п'ять хвилин молоко скінчилося і дитина заснула. Священник загорнув її у ковдру зі свого ліжка.

Він був глибоко зворушений. Дивність цього знамення, простота, з якою те мале створіння прийшло до стайні з холодної порожнечі, була як знак від Бога. На материному тілі не було нічого, що могло би розповісти, ким вона була, але її обличчя, знеможене від страждань і бідності, мало тонку, характерну татарську зисоокість. Напередодні пройшов гурт кочівників: можливо, знесилена холодом, жінка відстала, прирікши себе

на смерть. Він подумки замислився, як назвати дитину. Того дня був празник святої Анни. Він назве її Анною.

— Завтра, Йосифе, ми мусимо знайти жінку, яка подбає про цей небесний дар.

Йосиф здвигнув плечима.

— Учителю, ви не можете віддати дівчинку.

— Я і не віддам її, — суворо мовив отець Чізгольм.

Його мета була ясна і певна. Це маля, послане йому Богом, буде його першим знайденням — саме так, підвалиною нового дитячого притулку... тієї мрії, яку він плекав з часу свого повернення в Пай-тан. Звісно, йому знадобиться допомога, і одного дня мусять прийти сестри-монахині — дорога та була довга. Але, сидячи на долівці, при темно-червоному жару, поглядаючи на заснуле маля, він відчував, що це обітниця з небес, яка врешті-решт неминуче здійсниться.

Саме Йосиф, головний пліткар, першим розповів отцеві Чізгольму, що син містера Чіа хворий. Холодна пора затяглася надовго, гори Кванг ще вкривав глибокий сніг; і радісний Йосиф дмухав на свої промерзлі пальці, коли, щебечучи, допомагав священнику складати облачення після служби.

— Чш-ш-ш! Моя рука така ж безпомічна, як малого Чіа-Ю. Чіа-Ю роздер свого пальця хтозна до чого; через це п'ять його стихій збурилися і нижні соки підступили вгору, геть перетікши в одну руку, і роздули її, покинувши тіло хлопця, яке марніло й палало. Було запрошено трьох найбільших лікарів міста й ужито найдорожчі ліки. Тепер до Сен-сянгу відправлено посланця по *еліксир життя*: безцінний екстракт з жаб'ячих очей, добутий в період Драконового місяця.

— Він одужає, — дійшов висновку Йосиф, життєрадісно вищиривши білі зуби. — *Хао-као* не підводить ніколи... це дуже важливо для містера Чіа, тому що Ю — його єдиний син.

За чотири дні в ту саму пору два накритих паланкіни, один з яких був порожній, спинилися біля каплички на вулиці Сіткарів, і вже за хвилю висока постать кузена містера Пао, загорнута в підбиту бавовною туніку, похмуро постала перед отцем Чізгольмом. Він вибачився за свій нежданий візит і попросив священника супроводити його до оселі містера Чіа.

Приголомшений можливими наслідками такого запрошення Френсіс завагався. Завдяки подружнім зв'язкам та діловим інтересам між Пао та Чіа, двома вельми впливовими родинами, існували дуже тісні стосунки. Повернувшись з села Лю, він не раз зустрічав худорлявого, холодного, підкреслено приязного кузена містера Пао, який був також і першим кузеном містера Чіа. Френсіс навіть мав деякі докази того, що високий мандарин з шанобою ставиться до нього. Але цей несподіваний візит, ця готовність поручитися, означали щось інше. Коли він мовчазно обернувся, щоб узяти капелюха й пальто, його зненацька охопив раптовий страх.

У домі Чіа було дуже тихо — решітчасті веранди порожні, рибний став укритий хрусткою льодяною плівкою. Їхні кроки лунали м'яко, але вельми врочисто на вимощених безлюдних подвір'ях. Два жасминові дерева з боків, закутані в мішковину, колихалися, як поснулі велетні навпроти червоно-золотої, запнутої шатром брами. З жіночих помешкань на тому боці терас долинав здушений звук плачу.

У кімнаті недужого запала півсутінь; Чіа-Ю лежав на підігрітому *кангу*, під наглядом трьох бородатих лікарів, які в довгих широких мантиях сиділи на матах зі свіжого очерету. Час від часу один з лікарів нахилився вперед і клав грудку вугілля під схожий на скриню *канг*. У закутку кімнати таоїстський священник в синювато-сірому вбранні щось бурмотів і закликав — під супровід флейт, що вигравали далеко за бамбуковою перегородкою.

Чіа-Ю був прегарним шестилітнім хлопцем, з м'якою кремовою шкірою і темно-чорними очима, вихований в найсуворіших традиціях пошани до батьків, ще не зіпсутий, хоча й обожуваний. Тепер, змордований безжалісною гарячкою і жахливою новизною болю, він простягся на спині, світлячи випертими зі шкіри кістками, кривлячи сухі губи, упнувшись нерухомим поглядом у стелю. Його права рука, мертотно-бліда, напухла до невпізнання, була заліплена жахливим гіпсом з багна, змішаного з дрібними вирізками газетного паперу.

Коли кузен містера Пао увійшов разом з отцем Чізгольмом, на якусь мить запала мовчанка; тоді даосистське бубоніння відновилося, тимчасом як три лікарі, скам'янівши ще більше, продовжили чування при *кангу*.

Схилившись над непритомною дитиною, поклавши руку на розпашіле чоло, отець Чізгольм усвідомлював всю вагомість тієї ясної та незворушної стриманості. Його теперішні клопоти будуть абищицею порівняно з тим переслідуванням, яке неминуче настане після невдалого медичного втручання. Але страшна недуга хлопця і згубна імітація лікування підхльоснули його.

Він почав швидко, але обережно, скидати з інфікованої руки *хао-као* бридку пов'язку, з якою так часто стикався у своєму диспансері.

Нарешті рука звільнилася, омиता теплою водою. Вона була майже пливка, наповнений гнилизною пузир з ясною зеленовою шкірою. Хоча тепер його серце гупало в грудях, Френсіс незворушно взявся до діла: витяг з кишені невеликий шкіряний футляр, який дав йому доктор Туллок, а з того футляра єдиний ланцет. Він розумів свою недосвідченість. І знав також, що коли не надріже руки, то дитина, яка вже стояла на краю могили, помре. Йому здалося, що всі припали очима до нього; він відчув жахливу тривогу, чимраз більший сумнів, який проймав кузена містера Пао, поки той нерухомо стояв позад нього. Френсіс призвав святого Андрія. Він наготувався різати, різати глибоко, глибоко й довго.

Великий струмінь смердючого гною вийшов, випираючи, з рани, течучи й булькаючи в глиняну чашу вниз. Сморід стояв жахливий, недобрий. Та ще жоден запах у житті не видавався Френсісу таким

приємним. Коли він натискав двома руками з одного і другого боку рани, видушуючи гній і спостерігаючи, як кінцівка зменшується удвоє, на нього накотилося велике полегшення, знесиливши його до останку.

Коли він урешті розпрямився, наклавши на рану чисте вологе полотно, то почув, як дурнувато бурмоче англійською сам до себе: «Думаю, з ним буде все гаразд, якщо нічого лихого не станеться!». То була уславлена фраза старого доктора Туллока: вона підтвердила, які напружені були його нерви. Проте, виходячи з дому, він намагався нагнати на себе радісну безтурботність, оголосивши геть мовчазному кузену містера Пао, який супроводив його до крісла:

— Нагодуйте його поживним супом, коли він прокинеться. І ніякого хао-као. Я прийду завтра.

Наступного дня малому Чіа-Ю стало значно краще. Гарячка майже минула, він спав природним сном і випив кілька горняток курячого бульйону. Без дива, яке вчинив блискучий ланцет, він майже напевне помер би.

— Підживлюйте його далі, — лагідно усміхнувся отець Чізгольм, наготувавшись виходити. — Завтра я забіжу ще раз!

— Дякую, — кузен містера Пао відкашлявся. — Уже немає потреби... — запала ніякова мовчанка. — Ми глибоко вдячні. Містер Чіа вже був сам не свій з печалі. І тепер, коли одужує його син, він одужує також. Невдовзі він зможе виходити між люди!

Мандарин вклонився, ввічливо сховавши руки в рукаві, і пішов.

Отець Чізгольм простував вулицею — він сердито відмовився від паланкіна, — борючись з темним внутрішнім обуренням. Це так подякували йому. Тебе викидають, не мовивши й слова, хоча ти врятував дитині життя, ризикуючи, мабуть, власним... Від початку й до кінця він навіть не бачив нещасного містера Чіа, який ще в день їхнього прибуття навіть не зволив глянути на нього в джонці. Він стиснув кулаки, борючись з добре знайомим демоном: «О Боже, дай мені силу заспокоїтися! Не допусти, щоб цей проклятий гріх гніву запанував наді мною ще раз. Нехай я буду лагідним і терпеливим серцем. Дай мені смирення, любий Господи. Бо ж кінець кінцем то Твоя милосердна доброта, Твоє божественне провидіння врятувало малого хлопця. Чини зі мною не те, що я хочу, а що хочеш Ти, мій Господи. Ти бачиш, я упокорений. Але, о Боже, — з раптовим палом подумав він: — Ти мусиш визнати, що то справді була пекельна невдячність!».

Упродовж подальших кількох днів Френсіс мужньо сторонився купецького кварталу міста. Була вражена не тільки його гордість. Він слухав мовчазно, поки Йосиф пліткував про дивовижне покращення стану малого Чіа-Ю, про дари, які містер Чіа роздав мудрим цілителям, про приношення храму Лао-цзи за вигнання демона, що напав на його любого сина.

— Хіба ж не дивовижно, дорогий отче, скільки всі скористалися з шляхетної щедрости мандарина?

— Справді дивовижно, — сухо промовив отець Чізгольм, наморщивши носа.

Минув тиждень. Готуючись зачиняти диспансер після буденного й безприбуткового дня, Френсіс крізь пляшку з марганцівкою, яку саме розмішував, раптом помітив виразну постать містера Чіа.

Він жваво зірвався на ноги, але не сказав нічого. Купець був виряджений у свою щонайкращу одіж: багату чорну сатинову мантию з жовтим жакетом, вишиті оксамитові чоботи з церемоніальним віялом в одному з них і гарну плоску оксамитову шапочку; вираз на його обличчі був урочистий і шанобливий. Його задовгі нігті були захищені золоченими металевими покрівцями. Мав вигляд людини культурної та розумної, і його манери свідчили про найшляхетнішу кров. Його чоло світилося лагідною, просвітленою меланхолією.

— Я прийшов, — сказав він.

— Справді! — тон Френсіса не був аж надто зичливий. Він далі працював своєю скляною паличкою, розмішуючи ліловий розчин.

— Я мав подбати про чимало речей, залагодити не одну справу. Але тепер, — смиренний уклін, — я прийшов сюди.

— Навіщо? — коротко мовив Френсіс.

На обличчі містера Чіа відбилася легке здивування.

— Природно... щоб стати християнином.

На якийсь момент запала мертва тиша — момент, який, традиційно, мав би знаменувати кульмінаційний момент його важких трудових місяців, захопливі перші плоди місіонерського досягнення: он він, головний варвар, що схиляє голову перед хрещенням. Але на обличчі отця Чізгольма не було великого торжества. Він роздратовано скривив губи, а тоді повільно запитав:

— Ви вірите?

— Ні! — пролунала сумна відповідь.

— Чи готові ви до науки?

— Я не маю часу вчитися, — покірний уклін. — Я лише жадаю стати християнином.

— Жадаєте? Тобто хочете?

Містер Чіа усміхнувся розсіяно.

— Хіба це не очевидно — що я бажаю визнавати вашу віру?

— Ні, не очевидно. І ви не маєте щонайменшого бажання визнати мою віру. Навіщо ви це робите? — священник густо почервонів.

— Щоб віддячити вам, — просто сказав містер Чіа. — Ви зробили найбільше добро мені. Я мушу зробити найбільше добро вам.

Отець Чізгольм роздратовано зарухався. Спокуса була така манлива, і він бажав поступитися, але не міг, — і це його розлютило.

— Це недобре. Це погано. Ви не маєте ані бажання, ані віри. Якби я прийняв вас, то це була би фальш перед Богом. Ви не винні мені нічого. Тепер, будь ласка, йдіть!

Спершу містер Чіа не повірив своїм вухам.

— Тобто ви відкидаєте мене?

— Це ще ввічливо сказано, — прогарчав отець Чізгольм.

Перед ним стояв уже не купець, а радше ангел. Його очі заясніли, меланхолія спала з нього, наче запона. Він докладав зусиль, щоб здержувати себе; хоча й він виглядав так, наче от-от застрибає в повітрі, та таки себе стримав. Він урочисто вклонився тричі до самої землі. Йому вдалося опанувати свій голос.

— Мені шкода, що ви не бажаєте прийняти мене. Звісно, я визнаю свою цілковиту негідність. Попри це, можливо, якимось чином... — він раптом змовк, знову тричі вклонився до землі і, повернувшись, вийшов.

Того вечора, коли отець Чізгольм сидів коло жаровні з обличчям настільки суворим, що Йосиф, який готував смаковиті річкові мідії в рисі, боязко позирав на нього, зненацька почувся звук хлопавок. Шість слуг містера Чіа врочисто стріляли з них на дорозі. Тоді наблизився кузен містера Пао, вклонився і віддав отцеві Чізгольму пергамент, загорнутий у яскраво-червоний папір.

— Містер Чіа просить, щоб ви зробили йому цю честь, прийнявши його наймізерніший дар — документи на маєток Зелених Самоцвітів з правом на землю й воду, а також червону глиняну. Маєток належить вам без обмежень, назавжди. Містер Чіа далі просить, щоб ви прийняли допомогу двадцяти його робітників, поки будівля, яку ви побудуєте, не буде остаточно завершена.

Френсіс був такий приголомшений, що йому відібрало мову. Він дивився на постаті кузена містера Пао і містера Чіа, що віддалялися від нього, з дивним незворушним напруженням. Тоді він безтямно оглянув свідоцтво про власність і радісно закричав:

— Йосифе! Йосифе!

Йосиф прийшов поспіхом, боячись, що на них знову упала якась недоля. Але вираз на обличчі учителя підбадьорив його. Вони разом пішли на Пагорб Зелених Самоцвітів, і там, стоячи під місяцем посеред високих кедрів, голосно заспівали Магніфікат.

Френсіс стояв простоволосий, малюючи в уяві те, що він спорудить на цьому шляхетному пагорбі. Він молився з вірою, і його молитву почуто.

Йосиф, зголоднілий від пронизливого вітру, слухняно чекав, вдивляючись в піднесене лице священника, радіючи, що виявив досить розважливості, знявши горщик з рисом з вогню.

Через п'ятнадцять місяців, у травні, коли вся провінція Чек-ко насолоджувалася тим коротким найприємнішим часом між зимовими снігами і палючим літом, отець Чізгольм ішов через брукований двір своєї нової місії Святого Андрія.

Мабуть, ще ніколи таке відчуття тихого задоволення не наповнювало його. Кришталево-чисте повітря, де кружляла хмара білих голубів, було лагідне й іскристе. Коли він дійшов до великого баньянового дерева, що, за його замислом, мало затіняти тепер зовнішній двір місії, він озирнувся, сповнений чи то гордості, чи то зачудування, наче досі боявся, що це марево може зникнути за одну ніч.

Але воно було там, осяйне й чудове: граціозна церква під вартою кедрів; його дім, що красувався ясно-червоними решітками і прилягав до невеликої школи; затишний диспансер, що мав вихід у зовнішній стіні; і далші помешкання, які заступало листя папаї та катальпи, що затіняли його молодий сад. Він зітхнув, і його уста усміхалися, благословляючи чудо щедрої глиняної, яка виробляла, завдяки численним змішуванням і експериментальним випалюванням, цеглу прегарного м'яко-рожевого кольору, обертаючи його місію на симфонію кіноварних барв. Він і справді благословляв усяке подальше чудо: невблаганну доброту містера Чіа; вправне терпіння своїх робітників; непідкупність — майже цілковиту — їхнього міцного бригадира; навіть погоду, ту недавню сяйливу пору, завдяки якій церемонія відкриття, що відбулася минулого тижня за шанобливої участі родин Чіа та Пао, виявилася навдивовижу успішною.

Він вибрав довгий обхідний шлях тільки заради того, щоб оглянути порожній клас: зазірав, мов школяр, через вікна на новенькі картини на побіленій стіні, на осяйні лавки, які він, так само як і шкільну дошку, змайстрував сам. Знання, що плід праці його рук був у тій кімнаті, ніжно грів його серце. Але спогад про завдання, яке він мав на думці, повів його в глибину саду, де, неподалік від нижніх воріт і поряд з його особистою майстернею, стояла невелика піч для випалювання цегли.

Він задоволено скинув свою стару сутану і — в поплямлених джинсових штанах, сорочці на короткий рукав і шлейках — взяв дерев'яну лопату й став замішувати трохи глини.

Завтра прибуде три сестри. Їхній дім уже готовий — прохолодний, з фіранками на вікнах, пропахлий воском. Але його остання гордість, відлюдна лоджія, де вони могли б відпочивати й розважати, ще не була завершена, бракувало принаймні ще одної партії цегли з його особистої печі. І поки він формував мергель, у його думках снували мрії про майбутнє.

Прибуття черниць важило більше, ніж усе решта. Він розумів це з самого початку, працював над цим і молився, висилаючи листа за листом до отця Мілі і навіть до єпископа, поки місія поволі розросталася перед його очима. Навернення дорослого китайця здавалося йому роботою для архангелів. Раса, неграмотність, тяжіння старої віри — усе це творило

страшні перепони, якщо долати їх чесно; і він знав, що Всемогутній не любить, коли Його просять вдаватися до чарівних трюків у кожному окремому випадку. І справді, тепер, коли його нова церква могла похвалитися новим прегарним «ликом», чимраз більша кількість покаюючих душ приходила на богослужіння. У його пастві було вже з шістдесят осіб. Коли підносилися вгору їхні побожні співи на «Помилуй, Господи», то здавалося, що їх справді велика сила.

Попри це він зосередив увагу на дітях. Дітей у цих краях віддавали буквально по парі за пенні. Голод, жорстокі злидні та конфуціанство з його ушляхенням чоловіка, обертали немовлят жіночої статі щонайменше в неходовий товар на ринку. Уже зовсім скоро він матиме цілу школу дітей, яких годуватимуть і доглядатимуть сестри тут, у місії; дітей, що крутитимуть обручі, наповнять це місце веселим сміхом, вивчатимуть літери і катехизм. Майбутнє належить дітям: і діти... його діти... належатимуть Богові!

Він ніяково усміхнувся на свої думки, коли закладав форми в піч. Він не міг би себе назвати, у буквальному сенсі, жінколюбом. Але в ті довгі місяці, сам-один серед чужої раси, він тужив по радості спілкування з такими самими, як він. Матір Марія-Вероніка, хоча й баварка з роду, провела останні роки з сестрами Бон Секурс в Лондоні. І ті дві, кого вона привезе, французька сестра Клотильда і сестра Марта, бельгійка, мали такий же досвід у Ліверпулі. Прибувши безпосередньо з Англії, вони привезуть йому, щонайменше, приємний дух рідного дому.

З деякою тривогою — через отой страшенний клопіт, який завдав собі, — він згадував приготування до їхнього завтрашнього прибуття: кілька феєрверків у щонайкращому китайському стилі (але не настільки гучних, щоб потривожити леді) на річковому причалі, де три найкращі паланкіни Пай-тану чекатимуть на них. Чай, який подадуть відразу після того, коли вони прибудуть до місії. Короткий відпочинок з благословенням потому — він сподівався, їм припадуть до серця квіти — і після того особлива вечерея.

Він мало не захихотів, коли перед його очима зринуло меню тієї вечереї. Авжеж... їм, нещасним, скоро доведеться перейти на галети! Його ж апетит був надивовижу слабкий. Поки будувалася місія, він харчувався вкрай недбало — стоячи на риштованні або показуючи пальцем на план бригадиру містера Чіа — самим лише рисом і соєвим сиром. Але тепер він послав Йосифа, щоб той знайшов манго, пікулі і також рідкісний делікатес — свіжу дрохву з Шон-сі на півночі.

Зненацька, поринувши у глибоку задуму, Френсіс почув звук кроків. Він підніс голову. Коли обернувся, побачив, як розчинилися навстіж ворота. Услід за провідником, обідраним кулі з річки, який, жестикулюючи, показував шлях, з'явилися три черниці. Вони були брудні з дороги, і в їхніх непевних поглядах прозирали тьмянний неспокій. Вони завагалися, а тоді попрямували втомлено садовою доріжкою. Та, що вела перед, приблизно сорока літ, була красива і трималася з гідністю. Тонкі риси її обличчя, широкі важкі сині очі свідчили про її високий рід. Бліда

від втоми, спонукана якимось внутрішнім вогнем, вона змусила себе піти далі. Ледве зиркнувши на Френсіса, вона звернулася до нього пристойною китайською.

— Будь ласка, ведіть нас негайно до місії, отче.

Вкрай приголомшений їхніми явними стражданнями, він відповів їм тією ж мовою.

— Ви мали прибути лише завтра.

— То нам вернутися на той страшний корабель? — вона задрижала зі ще більшого обурення. — Негайно ведіть нас до учителя.

Тоді він промовив поволі англійською:

— Я отець Чізгольм.

Її очі, які озирали будівлі місії, недовіжливо повернулися до його низької постаті. Вона з чимраз більшим замішанням дивилася на його робочий одяг, брудні руки і затвердлі чоботи, мазок болота на щоці. Він буркнув незграбно:

— Пробачте... мені дуже шкода, що вас не зустріли.

На якусь мить кривда опанувала її.

— А ми таки чекали хоч на якусь зустріч, після того як подолали всі ці шість тисяч миль.

— Але ж ви бачите... лист стверджує цілком виразно...

Вона спинила його стриманим жестом.

— Можливо, ви покажете наші кімнати. Мої супутниці, — вона гордо заперечила свою втому, — виснажені до краю.

Отець Чізгольм уже був готовий пояснити все остаточно, однак вигляд двох інших сестер, сторожких і дуже наляканих, стримав його. Він повів їх до приготовленого для них дому в жалюгідній тиші. Тут він спинився.

— Надіюся, вам буде зручно. Я пошлю по ваш багаж. Можливо... можливо, ви повечеряєте нині зі мною.

— Дякую. Це неможливо, — її тон був холодний. Її очі ще раз, здержуючи гордовиті сльози, спинилися на його ганебній одежі. — Але якби нам залишили трохи молока й плодів... завтра ми станемо до роботи.

Принижений і засмучений, він поволі повернувся до свого дому, де викупався й перевдягнувся. У паперах він знайшов і ретельно перевірів лист з Тяньцзіню. Там стояла дата 19 травня, і той день був завтра, як він і казав. Він розірвав листа на дрібні клапті. Згадав про вишукану, ідіотську дрохву. Кров підступила йому до обличчя. Унизу він натикнувся на Йосифа, що летів, як на крилах, з повнісінькими руками.

— Йосифе! Занеси садовину, яку ти купив, до будинку сестер. Усе решта роздай бідним.

— Але, учителю... — ошелешений тоном, яким промовлено цей наказ, і виразом на обличчі священника, Йосиф спішно ковтнув решту слів; від його радощів не лишилося й сліду, коли він слухняно відповів: — Гаразд, учителю.

Френсіс пішов до церкви, стиснувши губи так, наче тамував неждану кривду.

Наступного ранку три сестри вислухали його богослужбу. І він спішив несвідомо під час подяки, надіючись, що мати Марія-Вероніка чекатиме на нього надворі. Але її там не було. Також вона не прийшла до нього по настанови. Десь за годину він знайшов її у шкільному класі. Вона щось писала, а тоді спокійно встала.

— Будь ласка, сідайте, преподобна матінко.

— Дякую, — вона була сама приємність. Але стояла далі з пером у руці перед поштовим папером, що лежав на столі. — Я чекала на учнів.

— У вас буде їх цілих двадцять сьогодні вдень. Я збирав їх багато тижнів, — він старався, щоб його тон був невимушений і приємний. — Здається, це дуже розумні дітки.

Вона усміхнулася серйозно.

— Ми зробимо для них усе, що можна.

— І також є диспансер. Маю надію, ви допоможете мені там. У мене небагато знань — але просто дивовижно, на що спроможна навіть така їх дешиця.

— Якщо ви скажете мені, коли буде відчинено диспансер, я прийду.

Недовге мовчання. Та її тиха гречність говорила про глибоку внутрішню стриманість. Його опущений погляд, що блукав абиде, натикнувся раптово на невеличку фотографію в рамці, яку вона вже поставила на столі.

— Яка чудова картина! — він говорив будь-що, намагаючись зруйнувати внутрішній бар'єр, який проліг між ними.

— Так, вона дійсно чудова, — її обважнілі очі оглянули разом з ним картину гарного старого дому, що виглядав як білий замок на тлі темної стіни гірських сосен, від яких тераси й сади широкою смугою збігали до озера. — Це замок Ангайм.

— Я чув уже цю назву. Вона, безумовно, історична. Це недалеко від вашого дому?

Вона вперше зазирнула йому просто у вічі. Її обличчя виглядало цілком безбарвним.

— Досить близько, — мовила вона.

Її тон ясно свідчив, що тему вичерпано. Здавалося, вона чекала, поки він заговорить, і коли цього не сталося, досить хутко мовила:

— Ми з сестрами... вельми щирі у своєму бажанні працювати заради успіху місії. Вам лише досить висловити свої бажання, і їх буде виконано. Але водночас, — її голос ледь похолоднів, — я хотіла би вірити, що ви надасте нам певну свободу дій.

Він холодно подивився на неї.

— Що ви маєте на увазі?

— Ви знаєте, що наш устав почасти споглядальний. Ми потребуємо якомога більше усамітнення, — вона дивилася просто перед собою. — Споживати страви на самоті... діяти як окрема інституція.

Він спалахнув.

— Я ніколи й не думав про щось інше. Цей невеликий дім — ваш монастир.

— Тоді ви дозволите нам відати всіма монастирськими справами.

Смисл сказаного був йому зрозумілий. Він ліг тягарем на його серце. Френсіс усміхнувся, ні з того ні з сього, досить сумно.

— Безумовно. Тільки будьте обачні з грошима. Ми дуже бідні.

— Мій орден поклав на себе відповідальність за наше забезпечення.

Він не зміг стримати запитання.

— Чи ваш орден не приневолює до святої вбогости?

— Так, — відповіла вона хутко, — але не до злидарства.

Запала мовчанка. Вони стояли біч-о-біч далі. Вона різко урвала розмову, затамувавши дух і міцно стиснувши перо. Його лице палало; йому чомусь не хотілося дивитися на неї.

— Я пришлю Йосифа з годинами роботи диспансера... і церковних богослужінь. Доброго ранку, сестро.

Коли отець Чізгольм пішов, вона поволі сіла за стіл і далі дивилася кудись далеко з геть непроникним виразом на обличчі. Тоді одна-єдина сльоза таємниче скотилася по її щоці. Її найгірші передчуття справдилися. Вона майже пристрасно вмочила перо в чорнильницю і продовжила писати листа.

«...це вже сталося, як я й остерігалася, мій дорогий, дорогий брате, і я згрішила вже у своїй страшній... невитравній гордості роду Гогенлое. Але хто міг би звинуватити мене? Він щойно був тут, вже вмитий від бруду і більш-менш поголений — я навіть розгледіла порізи бритви на його колючому підборідді — навіть не розуміючи, якою безглуздою виглядає його влада. Учора я побачила вмить, наскільки мало в ньому буржуа. Цього ранку від перевершив самого себе. Чи ти знав, дорогий графе, що Ангайм — історичне місце? Я мало не засміялася, коли його очі роздивлялися фотографію: пам'ятаєш, це саме та, яку я зробила з елінгу того дня, коли ми з Матінкою плавали на вітрилах озером — я беру її з собою повсюди — свій єдиний дочасний скарб. Він ще спитав би: “У якому туристичному турі ви його побачили?” Мені закортіло відповісти: “Я народилася там!” Однак гордість стримала мене. Але навіть якби я й зробила це, він, напевне, далі би дивився на свої чоботи, досі помережані брудом там, де він не зміг почистити їх — і пробурмотів: “Таки-так! Наш Блаженний Господь народився в стайні”.

Бачиш, у ньому є щось таке, що мене приголомшує. Ти пригадуєш гера Шпінера, нашого першого наставника... ми так по-звірячому ставилися до нього... і як він підводив раптово погляд з такою скривдженою, але й водночас смиренною стриманістю? Тут його очі такі самі. Можливо, його батько був дроворубом, як і батько гера Шпінера, що також був страшенно затятий бозна-чому у своєму смиренні. Але, дорогий Ернсте, насправді я боюся майбутнього — опинитися замкненою в цьому дивному й відрубному місці, яке, куди не кинь, невимовно ускладнює моє становище.

Небезпека полягає в пониженні моїх природжених стандартів, налагодженні свого роду ментальної близькості з особою, яку я внутрішньо зневажаю. Ця огидлива знайома радісність! Я мушу натякнути Марті й Клотильді — що страждала, бідолашна, як недуже ягня, всю дорогу з Ліверпуля. Я вирішила залишатися люб'язною і трудитися до сьомого поту. Але тільки цілковите відчуження, абсолютна стриманість спроможна...»

Вона спинилася знову, дивлячись далеким і тривожним поглядом через вікно.

Отець Чізгольм невдовзі зрозумів, що дві молодші сестри зійшли з дороги, аби уникнути його.

Клотильда, плоскогруда й делікатна, з безкровними губами і нервозною усмішкою, не мала ще й тридцяти. Вона була дуже ревна і коли молилася, схиливши голову на один бік, сльози лилися з її блідих зелених очей. Марта була інакша: сорок з лишком років, осадкувата й сильна, приємної вдачі, з темною шкірою і сіткою зморшок навколо очей. Метушлива й щиросерда, з трішечки грубуватими манерами, вона виглядала так, наче відразу почуватиметься як у дома на кухні чи в сільському дворі.

Коли він випадково зустрів їх у саду, бельгійська сестра хутко робила реверанс, тимчасом як землисте обличчя Клотильди нервово рожевіло, коли вона усміхалася і пурхала далі. Він знав, що вони шепочуться про нього. Часто йому кортіло силоміць спинити їх. «Не бійтеся мене так сильно. Так, початок вийшов безглуздий. Але я чоловік набагато кращий, ніж виглядаю».

Френсіс здержав себе. Він не мав ані найменших підстав скаржитися. Свою роботу вони виконували скрупульозно, досягаючи досконалости в найменших дрібницях. Нові вівтарні рушники, прегарно прошиті, з'явилися в захристії; і так само вишукана епитрахиль, яка потребувала, мабуть, чимало днів терплячої праці. У лікарні бинти й перев'язки, порізані на різноманітні розміри, заповнили цілу шафу.

Діти прийшли, і їх з вигодами поселили в загальній спальні на нижньому поверсі сестринського будинку. І тепер шкільна кімната гула тоненькими голосами, співучими ритмами повторюваної науки. Він стояв надворі з розгорнутим бревіарієм у руці, у затінку кущів, наслухаючи. Ця невеличка школа стільки значила для нього, і він з такою радістю передчував її відкриття. Тепер він рідко туди заходив; і щоразу чув себе там чужинцем. Він поринув у себе, приймаючи це становище з похмурою логікою. Насправді все просто. Мати Вероніка була доброю жінкою, гарною, скрупульозною, відданою своїй праці. Але з самого початку в ній прокинулася природна відраза до нього. Такі речі перемогти годі. Кінець кінцем, він не мав приємних манер і, сказати по правді, не міг вважати себе кавалером. Але все одно він відчував тепер гірке розчарування.

Диспансер зводив їх щотижня разом три рази по обіді, коли Марія-Вероніка працювала з ним чотири години без перерви. Він бачив, що їй цікаво — часто настільки, що вона забувала про відразу. Хоча вони й говорили мало, його часто проймаło дивне відчуття співдружби з нею.

Одного дня, за місяць після їхнього прибуття, коли він закінчував перев'язувати важкий панарицій, вона мимоволі гукнула:

— А з вас би вийшов хірург.

Він зарум'янився.

— Я завжди любив працювати руками.

— Це тому, що у вас вони вмілі.

Він до смішного утішився. Її манери були на диво товариські. Коли лікування скінчилося, і він став ховати свої прості ліки, вона допитливо глянула на нього:

— Я давно хотіла спитати вас... Сестра Клотильда мала останнім часом багато роботи, готуючи на кухні разом з Мартою їжу для дітей. Вона не надто міцна, і я боюся, що це навантаження завелике для неї. Якщо ви не заперечуєте, нам дуже би знадобилася допомога.

— Так, звичайно, — він погодився відразу — ще щасливіший з того, що вона спитала дозволу. — То мені знайти вам слугу?

— Ні, дякую. Я вже маю на оці гарну пару!

Наступного ранку, ідучи через комплекс, він спостеріг на монастирському балконі характерні постаті Осанни і Філомени Вангів, які витріпували й чистили килимки. Він різко спинився, потемнівши на виду, і відразу попрямував до будинку сестер.

Коли він зайшов, Марія-Вероніка перевіряла в білизняній кімнаті простирадла. Він заговорив спішно:

— Пробачте, що тривожу вас. Але — ці нові слуги — думаю, вони не зовсім годяться для вас.

Вона поволі відвернулася від серванта з несподіваним незадоволенням на лиці.

— Хіба не мені це знати?

— Тільки не думайте, що я втручаюся. Але я зобов'язаний попередити вас, що ці особи далеко не надійні.

Її губи скривилися.

— То це така ваша християнська любов?

Він зблід. Через неї він опинився в жахливому становищі. Але він рішуче продовжив.

— Я зобов'язаний виявляти практичність. Я думаю про місію. І про вас.

— Будь ласка, не турбуйтеся про мене, — її усмішка була як лід. — Я цілком здатна подбати про себе сама.

— Я кажу вам, що ці Ванги — люди геть нікудишні.

Вона відповіла з особливим притиском:

— Я знаю, що їм було непереливки. Вони сказали мені.

Він спалахнув гнівом:

— Я раджу вам вигнати їх.

— Я їх не вижену! — її голос був холодний, як сталь. Вона завжди підозрювала його, і тепер уже знала напевне. Через те що вчора на якусь мить вона послабила пильність, він поспішив втрутитися, показати свою владу з такого легковажного приводу. Ніколи, ніколи більше вона не буде з ним слабкою. — Ви згодилися вже, що я відповідаю перед вами за управління домом. Тепер я змушена попросити вас додержати слова.

Він мовчав. Він не міг сказати більше. Він хотів би допомогти їй. Але припустився великої хиби. Відвернувшись, він усвідомив, що їхні стосунки, які нібито покращувалися, були тепер гірші, ніж коли.

Його становище помалу ставало нестерпним. Було важко залишатися незворушним, коли Ванги проминали його з виглядом німого тріумфу, багато разів на день. Одного ранку наприкінці липня Йосиф приніс йому на сніданок сировину і чай з підпухлими руками і боязливим виглядом — почасти переможним, а почасти смиренним.

— Учителю, пробачте. Я мусив побити того негідника Ванга.

Отець Чізгольм рвучко підвівся, суворо дивлячись на нього:

— Навіщо, Йосифе?

Йосиф понурив голову.

— Він говорить про нас багато злого. Що превелебна матір чудова пані, а ми — сам лише порох.

— Ми всі порох, Йосифе, — на обличчі священника з'явилася квола усмішка.

— Він каже ще гірші слова, ніж ці.

— Ми стерпимо недобрі слова.

— Це щось більше, ніж слова, учителю. Він розповнів уже понад усяку міру. Він виточує останні соки з господарства сестер.

То була щира правда. Через оте його невдоволення превелебна мати поблажливо ставилася до Вангів. Осанна став мажордомом монастирського будинку, тимчасом як Філомена щодня з кошиком у руці ходила на закупи так, наче заправляла там усім. Наприкінці кожного місяця, коли Марта оплачувала рахунки цілим стосом банкнот, які превелебна матір давала їй, дорогоцінна пара вирушала до міста в своїй щонайкращій одежі, щоб зібрати захмарну комісію з торгівців. То був грабіж серед білого дня, анатема шотландській ощадливості Френсіса.

Дивлячись на Йосифа, він похмуро мовив:

— Сподіваюся, ти не побив Ванга сильно.

— Вибачте! Боюся, йому добряче перепало, учителю.

— Я дуже сердитий на тебе, Йосифе. За кару ти одержиш вихідний завтра. І новий костюм, який так просив у мене.

Того дня в диспансері Марія-Вероніка порушила свій обіт мовчання. Перед тим як впустили пацієнтів, вона сказала до Френсіса:

— То ви знову вирішили познущатися над нещасним Вангом?

Він відповів сухо:

— Навпаки. Це він знущається з вас.

— Я вас не розумію.

— Він грабує вас. Цей чоловік — природжений злодій, і ви заохочуєте його.

Вона люто прикусила губу.

— Я вам не вірю. Я звикла вірити своїм слугам.

— Дуже добре, тоді побачимо.

Він спокійно припинив розмову.

Наступні кілька тижнів глибокі зморшки на його мовчазному обличчі вказували велике напруження. То було жахливо — настільки близько жити поряд з тим, хто зневажає, бридиться його — і водночас відповідати за духовний гаразд тієї особи. Сповіді Марії-Вероніки не містили нічого і були для нього неабияким катуванням. Він добре бачив також, що вони були таким же катуванням для неї. Коли він ясного й тихого ранку клав святу облатку між її уста, дивлячись, як її довгі делікатні пальці тримаються за вівтарну сорочицю, повернуте до нього бліде обличчя наповнювалося зневагою. Тепер він погано спав і ходив у саду ночами. Поки що їхня незгода обмежувалася лише сферою їхньої влади. Стриманий, мовчазніший, ніж коли, він чекав моменту, коли доведеться накинати їй свою волю.

І якраз восени з'явилася така нагода, і з досить простої причини — браку досвіду в неї. Але він не міг проминути її. Він зітхнув, прийшовши до будинку сестер.

— Превелебна матінко... — його неабияк роздратовало власне тремтіння. Він стояв перед нею, опустивши погляд на такі добре знайомі їй черевики. — Ці останні кілька днів ви ходили з сестрою Клотильдою до міста?

Вона виглядала здивованою.

— Так, це правда.

Мовчання.

Завжди сторожка, вона запитала іронічно:

— Вам цікаво знати, що ми робимо?

— Я вже знаю, — він говорив так лагідно, як лише міг. — Ви ходите відвідувати недужих та убогих у місті. Аж до самого маньчжурського моста. Це похвально. Але, як не прикро, це мусить скінчитися.

— Можу я спитати, чому?

Вона намагалася говорити так само спокійно, хоч і не зовсім могла.

— Правду кажучи, я не хотів би казати вам.

Її тонкі ніздрі напнулися.

— Якщо ви перешкоджаєте моїм ділам милосердя... я маю право... я наполягаю на тому, щоб знати.

— Йосиф розповів мені, що в місті є бандити. Вай-Чу знову почав воювати. Його солдати небезпечні.

Вона відразу зареготала — гордо, зневажливо.

— Я не боюся. У моїй родині чоловіки воювали завжди.

— Це страшенно цікаво, — він подивився на неї суворим поглядом. — Але ж ви не чоловік, і сестра Клотильда також. І солдати Вай-Чу — це не

офіцери-кавалеристи в лайкових рукавичках, що так часто виростають у найкращих баварських сім'ях.

Він ще ніколи не говорив з нею таким тоном. Вона почервоніла, а тоді побіліла, як смерть. Здалося, що все її обличчя, цілу її постать зсудомило.

— Ваш світогляд простацький і боягузливий. Ви забуваєте, що я присвятила себе Богові. Я прийшла сюди готова до всього — недуги, нещасного випадку, катастрофи і, якщо треба, смерті — та я не готова слухати ті ваші дешеві, сенсаційні дурниці.

Його очі далі були прикуті до неї, і вони пропалювали її, як два промені світла. Тоді він промовив беззаперечно:

— Тоді ми відмовимося від сенсаційності. Я вважатиму це, як ви говорите, суцєю дрібницею, коли вас схоплять і викрадуть. Але є ще й важливіша причина того, чому вам належить обмежити свої добродієнні променади. Становище жінок в Китаї вкрай відрізняється від того, до якого ви звикли. У Китаї жінок століттями відлучали від суспільного життя. Ходячи відкрито вулицями, ви чините важкий переступ. З релігійного погляду, це вкрай шкідливо для роботи місії. З цієї причини я цілковито забороняю вам заходити до Пай-тану без супроводу, коли ви не дістанете мого дозволу.

Вона запашила, наче він ударив її в лице. Запанувала мертвотна тиша. Вона не могла нічого сказати.

Коли він уже збирався йти від неї, зненацька в переході почулося голосне тупотіння, і сестра Марта увігналася до кімнати. Її збудження було таке велике, що вона не помітила Френсіса, який стояв, захований, у тіні дверей. І не розуміла вона також напруження того моменту. Її розгублений погляд, що визирав з-під її зім'ятого куколю, був прикутий до Марії-Вероніки. Заламуючи руки, вона нестямно заголосила:

— Вони втекли... узяли все... дев'яносто доларів, які ви дали мені вчора на оплату рахунків... срібло... і навіть розп'яття з слонової кости сестри Клотильди... вони втекли, втекли...

— Хто втік? — ці слова натужно вирвалися з заціпенілих уст Марії-Вероніки.

— Хто як не Ванги... підлі, брудні злодії. Я завжди знала, що це пара мерзотників і лицемірів.

Френсіс не зважився подивитися на мати-ігуменю. Вона нерухомо стояла. Його пройняв до неї дивний жаль. Він так-сяк вийшов з кімнати.

Коли отець Чізгольм повернувся додому в глибокій задумі, він помітив містера Чіа та його сина, що стояли біля рибного ставка і тихо чекали, розглядаючи коропів. Обидві постаті були тепло закутані від холоду — то

був «день шести кожухів», — рука малого хлопця лежала в батьковій, і неквапливі сутінки, що підкрадалися з тіні баньяна, здавалося, не хотіли огортати їх, аби не витерти чарівної картини.

Обидва були частими гістьми в місії і почувалися в ній як удома; вони усміхнулися, коли отець Чізгольм поспішив до них і привітав їх з люб'язною поштивістю. Але цього разу містер Чіа ласкаво відхилив прохання священника зайти до хати.

— Натомість ми хотіли би запросити вас прийти до нашого дому. Так, сьогодні ввечері ми відбуваемо до нашого гірського пристанку. Це було би для мене найбільшим щастям, якби ви супроводили нас.

Френсіс стояв зачудований.

— Але ж надходить зима!

— Це справді так, мій друже, що я і моя смиренна родина досі рушали до нашої відлюдної вілли в горах Квант тільки під палючим літнім сонцем, — містер Чіа ввічливо змовк. — Тепер ми вдаємося до новації, яка може виявитися ще приємнішою. Ми маємо чимало в'язанок дров і ще більші припаси їжі. Чи не гадаєте ви, отче, що було би повчально порозважати трохи серед отих снігових вершин?

Насуплено простуючи лабіринтом недовомвленого, отець Чізгольм прохромив купця коротким, допитливим поглядом.

— Вай-Чу готується грабувати місто?

Порухом плечей містер Чіа злегка осудив прямоту питання, але на його обличчі не змінилося нічого.

— Навпаки, я сам заплатив Ваю велику дань і зручно розквартирував його. Гадаю, він залишиться в Пай-тані надовго.

Мовчанка. Брови отця Чізгольма звелися докупі в цілковитому зачудуванні.

— Утім, мій дорогий друже, існують інші причини, які спонукають мудрого чоловіка шукати самоти. Я прошу вас прийти.

Священник поволі похитав головою.

— Пробачте, містере Чіа — я маю надто багато роботи в місії... Як можу я покинути це шляхетне місце, яке ви так щедро віддали мені?

Містері Чіа дружньо усміхнувся.

— О так, тутешнє підсоння вельми цілюще. Якщо ви передумаєте, то не забудьте повідомити мене. Ходи, Чіа-Ю... зараз будуть вантажити фургони. Подай же руку святому отцеві, як це роблять англійці.

Отець Чізгольм потиснув руку маленькому, укутаному з ніг до голови хлопцеві. Тоді він благословив їх обох. Вираз стриманого жалю в манерах містера Чіа стривожив його. Його серце було навдивовижу важким, коли він дивився, як вони йдуть.

Подальші два дні минули в дивному напруженні. Він майже не бачив сестер. Погода погіршилася. Він дивився на великі зграї птахів, що відлітали на південь. Небо стемніло, як оливо, й облягло все живе. Але, за винятком кількох невеликих шквалів, сніг взагалі не падав. Навіть

радісний Йосиф виглядав незвичайно сумним, коли прийшов до священника і висловив бажання повернутися додому.

— Я вже довго не бачив батьків. Мені би годилося відвідати їх.

Під час розпитів він лише розмахував рукою, буркочучи, що в Пай-тані ходять чутки про зло, яке йде з півночі, сходу і заходу.

— Зачекай, поки злі духи прийдуть, Йосифе, а тоді втікай, — отець Чізгольм спробував збадьорити дух свого служки. І свій також.

Наступного ранку, рано відправивши службу, він вирушив сам до міста, твердо вирішивши шукати новин. Вулиці кишіли людьми, і життя, очевидно, вирувало, як і завжди, однак тиша нависла над великими помешканнями, і чимало крамниць стояли зачинені. На вулиці Сіткарів він помітив Ганга, що з флегматичною ретельністю забивав дошками вікна.

— Це таки правда, Шанг-Фу! — старий крамар зупинився, щоб зиркнути на отця стражденним поглядом крізь свої невеличкі кришталеві окуляри. — Це хвороба... великий кашель, який називають Чорною Смертю. Вже вражено шість провінцій. Люди втікають, куди віє вітер. Минулої ночі перші прибули до Пай-тану. І одна з жінок упала мертва за маньчжурськими воротами. Мудрий чоловік знає, що це віщує. Так, так, ми утікаємо, коли голод, і коли пошесть, утікаємо знову. Життя нелегке, коли боги впадають у гнів.

Коли отець Чізгольм виходив на пагорб до місії, важка тінь лягла на його обличчя. Йому здавалося, що він уже відчуває дух недуги в повітрі.

Раптом він зупинився. За стіною місії, на самій дорозі, лежало три мертвих щурів. Судячи з виразу на обличчі священника, у цій мертвотній трійці він побачив страшне провіщення. Він несподівано задрижав, згадавши про дітей. Він сам пішов по гас і полив ним трупи щурів, а тоді, запаливши оливу, споглядав повільну кремацію. Він спішно взяв рештки щипцями і поховав їх.

Френсіс стояв у глибокій задумі. Звідси п'ятсот миль до найближчого телеграфного терміналу. Щоб послати вісника до Сен-сянгу на сампані або на щонайшвидшому поні, потрібно щонайменше шість днів. Але він все одно мусив за всяку ціну налагодити зв'язок із зовнішнім світом.

Зненацька він прояснів на виду. Він знайшов Йосифа і швидко повів його за руку до кімнати. На його обличчя лягла поважність, коли він звернувся до хлопця.

— Йосифе! Я посилаю тебе з вкрай важливим дорученням. Ти візьмеш новий баркас містера Чіа. Скажи капонгу, що ти маєш дозвіл містера Чіа і мій. Я навіть наказую тобі вкрасти баркас, якщо потрібно. Ти зрозумів?

— Так, отче, — очі Йосифа спалахнули. — То не буде гріх.

— Коли ти дістанеш човен, якнайшвидше рушай до Сен-сянгу. Там ти знайдеш отця Тібодо в його місії. Якщо його не буде, то йди до контори американської нафтової компанії. Знайди когось, хто має владу. Скажи йому, що чума насувається до нас і що нам негайно потрібні ліки, припаси і лікарі. Тоді йди до телеграфної компанії, надішли ці два повідомлення,

які я написав для тебе. Ось... візьми папір... перше до вікаріату в Пекіні, а друге до шпиталю «Юніон Дженерал» у Нанкіні. Ось гроші. Не підведи мене, Йосифе. Тепер іди... іди. І нехай милостивий Бог буде з тобою!

Він почувався краще, коли за годину хлопчина пішов, тупочучи, вниз пагорбом, з синім клунком, що бовтався за спиною, з твердою затятістю на розумному обличчі. Щоб краще розгледіти відплиття баркаса, священник поспішив до дзвіниці. Але там, коли присів навпроти фронтона, його погляд спохмурнів. На широкій рівнині перед собою він побачив два тонкі, рухливі струмені тварин і знесилених людей, що виглядали з тієї відстані дрібними мурахами — і один з тих рухливих струменів вливався в місто, а другий витікав із нього.

Отець Чізгольм не міг чекати; зійшовши вниз, він рушив просто до школи. У дерев'яному коридорі сестра Марта стояла на колінах, миючи підлогу. Він спинився.

— Де превелебна матінка?

Вона піднесла вологу руку, щоб розпрямити кукіль.

— У класній кімнаті, — вона додала тихим, змовницьким шепотом: — І останнім часом сама не своя.

Він зайшов до класу, і там відразу запала тиша. Коли він побачив ряди ясних дитячих облич, його зненацька пройняв болісний щем. Швидко, дуже швидко він поборов той нестерпний страх.

Марія-Вероніка повернула до нього своє бліде, непроникне чоло. Він підійшов і заговорив до неї притишеним голосом.

— Уже є перші ознаки епідемії в місті. І я боюся, що це може бути чума. Якщо так, то нам важливо приготуватися, — він змовк, і коли вона промовчала, заговорив знову: — Хай там що, ми мусимо уберегти дітей від недуги. Це означає, що треба відділити школу і будинок сестер. Я негайно подбаю про якусь огорожу. Діти і троє сестер залишаться за нею, і одна з сестер завжди пильнуватиме на вході, — він знову змовк, намагаючись заспокоїтися. — Як ви думаєте, це було би мудро?

Вона зиркнула на нього, холодна і незворушна.

— Страх як мудро.

— Чи потрібно обговорити деякі подробиці?

Вона відказала гірко:

— Ви вже ознайомили нас з принципами сегрегації.

Він не зважив на ці слова.

— Ви знаєте, як поширюється зараза?

— Так.

Запала мовчанка. Отець обернувся до дверей, спохмурнівши від того, що вона твердо відмовлялася укласти мир.

— Якщо Бог посилає нам це велике лихо, ми мусимо важко трудитися разом. Забудьмо про особисті конфлікти.

— Їх вже забуто, — вона говорила своїм найхолоднішим тоном, смиренна ззовні, але сповнена поштивої зневаги під самим сподом.

Він пішов з класу. І міг лише захоплюватися її відвагою. Новина, яку він приніс їй, нажахала би всяку жінку. Френсіс напружено міркував, що їм, можливо, знадобиться вся їхня сила духу, поки мине цей місяць.

Знаючи, що потрібно спішити, він перейшов через комплекс і послав садівника по бригадира містера Чіа та тих шістьох робітників, що працювали на будівництві церкви. Відразу по їхньому прибутті він доручив їм збудувати товсту огорожу з каоліну — на тій межі, яку він відзначив. З сухих стебел кукурудзи вийшла чудова перегорода. Поки вона виростала під його пильним оком, заступаючи школу й монастирський дім, він копав вузький рів довкола її основи. Він зможе наповнити його дезінфікуючим засобом, коли буде потреба.

Робота тривала цілий день і не завершилася, коли був уже пізній вечір. Навіть після того, як чоловіки пішли, він не міг skleпити очей — чимраз більша хвиля жаху холодила його кров. Більшу частину припасів він переніс у загороду, двигаючи на плечах мішки з картоплею і мукою, а також масло, бекон, згущене молоко і всі консерви, що були в місії. Він переніс туди також свій невеликий запас ліків. Тільки тоді відчув таке-сяке полегшення. Отець Чізгольм зиркнув на годинника: третя година ранку. Не варто навіть лягати в ліжку. Він пішов до церкви і провів решту годин перед світанком у молитві.

Коли зазоріло, ще перед тим як місія розворушилася, він вирушив у ямен¹²¹ голови магістрату. Під маньчжурськими воротами втікачі з вражених провінцій досі безперешкодно товпилися в місті. Десятки й десятки спали просто під зорями, під прихистком великого муру. Проминаючи ті мовчазні постаті, що збивалися в купи під мішковиною, промерзлі до кісток під пронизливим вітром, він почув страдницький звук кашлю. Його серце рвалося до тих нещасних виснажених створінь, часто вже нездужалих, що смиренно терпіли, страждаючи без надії; і палюче, нездержне поривання допомогти їм заповонило його душу. Один старий чоловік лежав мертвий і голий — без одежі, яка йому не була вже потрібна. Його зморщене беззубе обличчя було повернуте до неба.

Підхльоснутий жалем у грудях, Френсіс дійшов до ямену правосуддя. Але там на нього чекав удар. Кузен містера Пао зник. Усі Пао від'їхали також, і закриті віконниці їхнього дому вирячилися на нього, як невидючі очиці.

Він хутко й болісно видихнув і повернувся, лютуючи, до суду. Переходи були безлюдні, і в великій порожній залі луна розбивалася об склепіння. Він не бачив нікого, крім кількох клерків, які поспішали кудись з потайним виглядом. Від одного з них він дізнався, що голову магістрату покликано на похорон далекого родича в Тяньцзінь, за вісімсот миль на південь. Знеможений священник зрозумів, що всіх, крім найнижчих судових урядників, «викликано» з Пай-тану. Цивільної адміністрації міста просто не існувало.

Борозна між очима Френсіса глибоко впиалася в тіло, як болюча й стражденна рана. Тільки одна дорога залишалася в нього. І він знав, що вона марна. Попри це, він обернувся і хутко попростував до казарм.

Оскільки бандит Вай-Чу був справжнім володарем провінції, що люто збирав добровільні пожертви, розташування регулярних військ мало значення виключно символічне. Вони неминуче розбігалися й маліли після кожного візиту бандита до міста. Тепер, коли Френсіс дійшов до бараків, лише якась нещасна сотня солдатів вешталася там, явно без зброї, у брудних, сірих бавовняних туніках.

Вони спинили його при воротах. Але ніщо не могло протистояти вогню, що тепер запалав у ньому. Він проник до внутрішньої кімнати, де молодий лейтенант у чистому й елегантному однострої розлігся при вікні з паперовою решіткою, задумливо чистячи білі зуби галузкою верби.

Лейтенант Шон і священник обдивилися одне одного — молодий денді з ввічливою сторожкістю, а його гість — з темним і безнадійним запалом, яким виповнювала його мета.

— Місту загрожує велика недуга, — Френсіс прагнув надати своєму тону зумисної стриманості. — Я шукаю того, хто має досить відваги й влади, щоб побороти тяжку небезпеку.

Шон збайдужіло роздивлявся священника далі.

— Тільки генерал Вай-Чу має владу. І він від'їжджає до Ту-ен-лау завтра.

— Тоді буде легше тим, хто залишиться. Я благаю вас допомогти мені.

Шон шанобливо здвигнув плечима.

— То була би для мене велика радість — завзято працювати з Шанг-Фу без жодної надії на винагороду, тільки заради стражденного людства. Але я маю лише п'ятдесят солдатів. І жодних припасів.

— Я послав до Сен-сянгу по припаси, — заговорив Френсіс хутчіше. — Вони прибудуть скоро. Але тим часом ми мусимо зробити все, щоб огородити втікачів і не впустити пошесть до міста.

— Вона вже в місті, — холодно відказав Шон. — На вулиці Сіткарів більше шістдесяти випадків. Багато мертвих. Решта вмирає.

Страхотлива спішність напнула священнику нерви — хвиля протесту, палюча відмова прийняти поразку. Він ступив уперед.

— Я хочу допомогти цим людям. Якщо ви не підете, то я піду сам. Але я знаю, що ви підете.

Уперше лейтенант виглядав збентеженим. Він був сміливим молодиком, який, попри свій жевжикуватий вигляд, мріяв про підвищення і мав почуття власної гідності, через що відкинув винагороду, яку пропонував йому Вай-Чу, як принизливо замалу. Анітрохи не цікавлячись долею інших містян, він байдуже обдумував доцільність долучитися до кількох своїх людей, які залишилися на вулиці Згаяних Годин. Тепер же, по прибутті священника, він раптово відчув болісне збентеження, і був чомусь ні в сих ні в тих. Він устав, ніби супроти власної волі, відкинув галузку геть і поволі пристебнув револьвер.

— Він не стріляє як слід. Але це певний символ, що заохочує до послуху моїх найвірніших послідовників.

Вони вийшли разом у холодний сірий день.

На вулиці Згаяних Годин вони розшукали близько тридцяти солдатів і вирушили до переповнених будівель кошикарських кварталів при річці. Тут чума вже оселилася давно, як мухи на гнойовиську. Річкові помешкання, яруси картонних халуп, що посхилялися дахами одна на одну навпроти високого мулистого берега, стояли, заповнені брудом, паразитами і недугою. Френсіс розумів, що коли не вжити негайних заходів, зараза пошириться в цій тисняві, як люта пожежа.

Він сказав до лейтенанта, коли вони вийшли, зігнути удвоє, з останньої халупи в ряду:

— Потрібно знайти якесь місце, щоб прихистити недужих.

Шон міркував. Усе це тішило його більше, ніж він сподівався. Цей чужинець-священник вже показав своє мужнє «лице», низько схиляючись над недужими. І це «лице» викликало в нього лиш захват.

— Ми конфіскуємо ямен ю ші — імператорського архіваріуса. — Багато місяців Шон люто воював з посадовцем, що оманом відібрав його частку податі на сіль. — Я певен, що з помешкання мого відсутнього друга вийде чудовий шпиталь.

Вони негайно вирушили до ямену архіваріуса. Він був великий і багато оздоблений, розміщений у найкращій частині міста. Шон увійшов туди, просто виламавши двері. Френсіс залишився там з півдесятка людей, щоб приготуватися до прийняття недужих, а лейтенант відлучився з усіма решта. Перші пацієнти прибули на ношах, і їх поклали рядами на стьобані мати на підлозі.

Того вечора, коли Френсіс ішов під гору до своєї місії, геть утомлений від цілоденної праці, він чув над собою безугавну музику смерті — викрики диких гульбоців та одинокі постріли гвинтівок. Позаду нього рубали Вай-Чу грабували потрошені крамниці. Але потім місто знову поринуло в тишу. У нерухомому місячному світлі він побачив валку бандитів, що викочувалася зі Східних воріт, пришпорюючи на рівнині украдених поні. Він зрадів, що вони нарешті пішли.

На вершині пагорба раптом потьмарився місяць. Нарешті почало сніжити. Коли він під'їхав до хвіртки в каоліновій огорожі, повітря ожило й пурхало. М'які і сухі сніжинки вирували в темряві, сліплячи очі, заліплюючи чоло, залітаючи йому між уста, як малесеньке воїнство — коловертю такою густою й щільною, що за якусь мить земля вкрилася білим килимом.

Він стояв надворі на білому холоді, роздертий тривогою, і кликав стиха. Матір Марія-Вероніка відразу підступила до хвіртки, тримаючи ліхтаря, який маревним білим світлом освітив сніг.

Він ледве зважився поставити запитання:

— З вами всіма все гаразд?

— Так.

Його серце перестало калатати з глибокого полегшення. Він чекав, усвідомивши раптом, який втомлений і що не їв цілісінький день. Тоді він сказав:

— Ми відкрили шпиталь у місті... це не багато... але найбільше, на що ми здатні, — він знову переждав, наче надіючись, що вона заговорить, глибоко відчуючи трудність свого становища і великість тої ласки, якої просив. — Якби одна з сестер могла би піти... з доброї волі... допомогти доглядати хворих... я був би неабияк вдячний.

Мовчання. Він майже бачив, як її уста ворухнуться, холодно відповідаючи:

— Ви наказали нам лишатися тут. Заборонили нам ходити до міста, — можливо, вигляд його обличчя, втомленого, виснаженого й обважнілого за густою пеленою снігу стримав її. Вона сказала: — Підуйся.

Йому відлягло від серця. Попри всю її вперту ворожість до нього, вона була незрівнянно кориснішою, ніж Марта чи Клотильда.

— Це означає, що ви переїдете жити в ямен. Вкутайтеся тепло. І візьміть усе, чого потребуєте.

Уже за десять хвилин він узяв її торбину: вони ішли униз до ямену мовчки. Темні обриси їхніх слідів у свіжому снігу розділяла чимала відстань.

Наступного ранку шістнадцять тих, кого доставлено було до ямену, померли. Але на їхнє місце привезли втричі більше. То була легенева чума, і її сила перевершувала найстрашніші отрути. Люди падали від неї, як підтяти, і вмирали до наступного ранку. Здавалося, від неї застигає кров і гниють легені, з яких вихаркувалася ледь білувата мокрота, у якій кишіли смертоносні мікроби. Часто минала одна година між легковажною усмішкою людини і страхітливим посміхом, що скидався на маску смерті.

Три лікарі з Пай-тану не спромоглися здержати епідемію за допомогою методу акупунктури. Другого дня вони перестали колоти своїх пацієнтів голками і стали розважливо шукати вигіднішої практики.

До кінця тижня місто почало нестиямитися від одного кінця до другого. Хвиля паніки розбудила людей з апатії. Південні виходи з міста захлиналися від візків, паланкінів, перевантажених мулів і нещасного, істеричного натовпу.

Холод посилювався. Здавалося, велетенське лихо упало на страдницький край, куди не кинь оком. Пригнічений надміром праці і браком сну, Френсіс все одно відчував, що біда, яка спіткала Пай-тан, була лише частиною величезної трагедії. Новин не надходило. Він не розумів безмірності катастрофи: вражено сто тисяч миль території, і півмільйона мерців лежало під снігом. І так само не міг він знати, що очі цивілізованого світу співчутливо повернулися до Китаю, що експедиції, спішно організовані в Америці й Британії, прибули на боротьбу з недугою.

Болюча невизначеність поглиблювалася щодня. Йосиф ще й досі не думав вертатися. Чи допомога з Сен-сянгу ніколи не надійде до них? Десятки разів на день ходив він до пристані, виглядаючи прибулого човна.

Тоді, на початку другого тижня, зненацька з'явився Йосиф, втомлений і виснажений, але з блідою задоволеною посмішкою. Не було такої перешкоди, що не трапилася йому на шляху. Сільська місцевість вирувала, Сен-сянг виявився справжнім пеклом, тамтешню місію сплюндрувала недуга. Але він затявся на своєму. Він послав телеграми й хоробро чекав, ховаючись у своєму баркасі в гирлі ріки. Тепер він має листа. Він витяг його вимащеною і тремтливою рукою. Ба більше: лікар, який знає отця, прибуде на човні з припасами!

З тривожним збудженням і дивним несамовитим передчуттям отець Чізгольм узяв листа в Йосифа, розкрив його й прочитав.

Рятівна експедиція лорда Лейтона.

Чек-ко

Дорогий Френсісе!

Я в Китаї вже п'ять тижнів разом з експедицією Лейтона. Це не мало би здивувати тебе, якщо ти ще пам'ятаєш мої палкі юнацькі мрії про палуби океанських лайнерів та екзотичні джунглі на тому краю світу. Правду кажучи, я забув про все те безглуздя сам. Але тоді, коли вдома розпочалися пошуки добровольців у команду порятунку, я зненацька здивував сам себе, долучившись до неї. Певна річ, не бажання стати національним героєм спонукало мене до такого абсурдного кроку. Можливо, то була реакція, вже затамована довго, на моє рутинне життя в Тайнкаслі. І, можливо, якщо ти дозволиш мені це сказати, дуже реальна надія побачити тебе.

У всякому разі, відколи ми прибули, я прокладав собі путь углиб країни, прагнучи наблизити себе до твоєї святої присутності. Твою телеграму в Нанкін направили сюди, до нашого осідку, і вістка про неї дійшла до мене в Гай-чангу наступного дня. Я негайно попросив Лейтона, дуже й дуже порядного чоловіка, незважаючи на його титул, дозволу відплисти, щоб дістати змогу потиснути твою руку. Він згодився і навіть дозволив мені скористатися одним з кількох моторних човнів, що в нас залишилися. Я тільки-но дістався Сен-сянгу і саме збираю припаси. Я пливу до тебе повним ходом і, напевне, прибуду за добу після твого слуги. Пильнуй себе доти. Про всі новини розповім згодом.

Нашвидкуруч,

Твій

Віллі Туллок

Священник поволі усміхнувся — уперше за багато днів, з глибоким і затаєним теплом. Він не відчув особливого зачудування; то була настільки типова річ для Туллока — сприяти такій справі. Його утішило й збадьорило оте несподіване щастя — прибуття друга.

Він ледве зміг стримати нетерпіння. Наступного дня, тільки-но побачивши рятунковий човен, він поспішив до берега. І ледве баркас встиг причалити до пристані, як Туллок ступив на берег, дещо старший,

міцніший, але такий самий суворий і тихий шотландець, як завжди, недбалий у своїй одежі, несміливий, сильний та упереджений, як високогірний бик, такий же простий і правдивий, як домотканий твід.

Погляд священника був до смішного розмитий сльозами.

— Боже, Френсісе, це ти! — Віллі не міг сказати більше нічого. Він далі тиснув руку, знетямлений почуттями, не зважаючи, через свою північну кров, на щиріший вияв емоцій. Кінець кінцем він буркнув, наче свідомий того, що треба говорити:

— Коли ми йшли по Високій вулиці в Даррові, то й гадки ніколи мали, що зустрінемося в такому місці, — він спробував підсміхнутися, але без великого успіху. — Де твій плащ і гумові чоботи? Ти не можеш ходити посеред моровиці в такому взутті. Бачу, настав час про тебе подбати.

— І про наш шпиталь, — усміхнувся Френсіс.

— Ти ба! — здвигнув рудуваті брови лікар. — Ви маєте тут якийсь шпиталь? Ходімо подивимося.

— Як тільки ти будеш готовий.

Наказавши команді баркаса іти вслід за ним з припасами, Туллок жваво рушив поруч зі священником, попри свій живіт, пильно придивляючись до його розчервонілого, витривалого обличчя, щоразу показуючи розсип веснянок під своїм рудим ріденьким волоссям, коли вирозуміло кивав, слухаючи короткий звіт свого приятеля.

Френсіс саме закінчив, як вони дійшли до ямену. Туллок, сухо підморгнувши, зауважив:

— Могло бути й гірше. То це ваш осідок?

Через плече він сказав носіям заносити валізи.

У шпиталі він провів короткий огляд, стріляючи очима то вліво, то вправо, і також, з неабиякою цікавістю, на мати Марію-Вероніку, яка супроводила їх. Він хутко зиркнув на Шона, коли молодий денді зайшов до них, а тоді міцно потис йому руку. Зрештою, коли всі вони четверо стали при вході до довгого ряду суміжних кімнат, де розмістилася головна палата, Туллок тихо звернувся до них.

— Думаю, ви сотворили диво. І маю надію, що не чекаєте від мене мелодраматичних чудес. Забудьте всі свої попередні уявлення про медицину і визнайте правду — я не чорнявий вродливий лікар з переносною лабораторією. Я прийшов працювати сюди разом з вами, як один з вас, і це означає... просто... як чорнороб. У мене немає і краплі вакцини в сумці — вже хоча б тому, що, чорт забирай, користь з неї буває хіба що в казках. І, крім того, всі до одної пляшечки з нею, які ми привезли до Китаю, скінчилися за один тиждень. І, як ви зауважили, — уточнив він стиха, — це не спиноло епідемії. Пам'ятайте! Коли ця неміч добудеться до вас, то вона практично смертельна. За таких обставин, як полюбляв говорити мій дорогий татусь, — унція запобігання цінніша, ніж тонна лікування. Саме тому, якщо ви не заперечуєте, ми звернемо нашу увагу не на живих, а на мертвих.

Запала мовчанка, поки вони поволі усвідомлювали смисл сказаного. Лейтенант Шон посміхнувся.

— Трупн назбируютьс на бiчних вуличках з разючою швидкiстю. Це дуже неприємно — спiткнутися в темрявi i впасти в обiйми мертвого тiла.

Френсiс глянув мигцем на байдужливе обличчя Марiї-Веронiки. Iнодi молодий лейтенант був трiшки нестриманий. Доктор пiдiйшов до найближчого ящика i з незворушною компетентнiстю вiдважив покришку.

— Передусiм необхідно належно спорядити вас. Ох! Я знаю, що ви двоє вiрите в Бога. А лейтенант — у Конфуцiя, — вiн нахилився i витяг з коробки шкiрянi чоботи. — Я ж вiрю у профiлактику.

Вiн закинчив розпаковувати спорядження i надягнув на них бiлi комбiнезони й окуляри, дорiкаючи їм за те, як вони нехтують безпеку. Тi всi зауваження лунали повсякденно, стримано.

— Хiба не розумiєте, ви, наївнi простаки... досить раз кашлянути вам у вiчi, i все... просочення крiзь рогiвку. Це знали ще в XIV столiттi... i навлiть носили вiд цього лиха щитки зi слюди... Це лихо принесла з Сибiру ватага мисливцiв на мавп. Гаразд, я повернуся згодом, сестро, i ми належно оглянемо пацiєнтiв. Але насамперед ми з Шоном i превелебним подивимося, що дiється навколо.

Збурений душею, Френсiс недогледiв, якою нагальною була невмолима потреба ховати тiла, перш нiж до заражених мiкробами трупiв могли допастися щурi. У затвердiлому ґрунтi iндивiдуальнi поховання були неможливи, i запас трун вичерпався вже давно. Усе паливо Китаю не могло би спалити тiл, бо, як знов же зауважив Шон, нiщо не горить так зле, як промерзла людська плоть. Залишалося єдине практичне рiшення. Вони викопали за мурами велетенську яму, насипали туди негашене вапно i реквiзували пiдводи. Навантаженi пiдводи, якими правили люди Шона, торохкотiли вулицями i висипали вантаж у спiльну могилу.

Через три днi, коли мiсто було розчищене, а покинутi тiла, яких гризли й волочили пси, забранi зi зледенiлих полiв, вони запровадили суворiшi заходи. Боячись, щоб духи їхнiх предкiв не зазнали осквернення в нечестивiй могилi, люди переховували тiла своїх родичiв, складаючи сотнi iнфiкованих трупiв пiд мостинами своїх осель i на каолiнових дахах.

Послухавши поради лiкаря, лейтенант Шон проголосив указ, що таких переховувачiв розстрiляють. Коли пiдводи смерти гуркотiли через мiсто, його солдати викрикували: «Виносьте мертвих, бо помрете самi».

Тим часом вони безжалiсно руйнували деякi маетки, якi Туллок назвав головними розсадниками недуги. Досвiд i невмолима потреба зробили доктора безжальним та ефективним. Вони заходили, розчищали кiмнати, руйнували бамбуковi перегородки сокирами, розливали гас i палили живцем щурiв.

Першою вони знесли дочиста вулицю Сiткарiв. Повертаючись, обпалений i брудний, з сiкачем у руках, Туллок скося зиркнув на

священника, який втомлено йшов поряд з ним безлюдними вулицями. Він сказав з несподіваним каяттям:

— Ця робота не для тебе, Френсісе. І ти так сильно втомився, що зараз упадеш. Чому б тобі не піти на пагорб на кілька днів, до тих дітей, про яких ти так сильно піклуєшся?

— То буде гарне видовище. Чоловік Божий перепочиває, поки горить місто.

— Хто ж побачить тебе в тій далечезній норі?

Френсіс дивно усміхнувся.

— Ті очі бачать завжди.

Туллок раптово урвав розмову. Він різко обернувся перед яменом, понуро дивлячись на заграву, що досі жевріла в низькому імлистому небі.

— Лондонська пожежа була логічною необхідністю, — та враз його нерви не витримали: — Чорт забери, Френсісе, убивай себе, якщо хочеш. Але краще помовч про причини, чому ти це робиш.

Надмірна напруга вже давалася взнаки. Десять днів Френсіс не скидав своєї одежі, і вона затвердла від замерзлого поту. Час від часу він скидав черевики і, слухаючись наказу Туллока, розтирав свої ноги ріпаковою олією — та все одно його великий палець горів від нестерпного обмороження. Він мало не вмирав від втоми, але завжди треба було робити більше... а тоді ще більше.

У них не було води, використовували тільки топлений сніг, бо всі криниці вкрилися грубим льодом. Варити їжу було неможливо. Однак Туллок наполягав, щоб вони щодня збиралися на спільний обід, аби якось протидіяти тому страхіттю, у яке обернулося їхнє життя. У ту пору він затято силував себе бути радісним, час від часу програючи їм записи «Едісон Белл» на фонографі, який привіз із собою. Він мав невичерпний запас кумедних оповідок з північної Англії, історій про тайнкаслівських «джорді», якими радо ділився. Іноді він з великим тріумфом наганяв бліду усмішку на уста Марії-Вероніки. Лейтенант Шон ніколи не розумів тих жартів, хоча і ввічливо слухав, коли їх пояснювали йому. Інколи Шон спізнювався на обід. Хоча вони гадали, що він розважає якусь вродливу леді, що змогла вижити, як і вони, порожнє крісло нестерпно напружувало їхні нерви.

На третьому тижні в Марії-Вероніки з'явилися ознаки знесилення. Туллок нарікав на брак місця на підлозі в ямені, і вона зауважила:

— Якби ми взяли гамаки з вулиці Сіткарів, то могли би прихистити удвоє більше пацієнтів... до того ж з більшими вигодами.

Лікар поглянув на неї з суворим схваленням.

— Чому мені раніше це не спало на гадку? Чудова пропозиція.

Вона густо зарожевіла від його похвали, опустила очі і спробувала доїсти свою тарілку рису. Але не змогла. Її рука почала труситися. І трусилася так сильно, що їжа упала їй з виделки. Вона не могла піднести до уст навіть зернини рису. Її хворобливий рум'янець погустішав, поширившись на шию. Кілька разів вона повторювала цю спробу, але

нічого вдіяти не могла. Вона сіла з опущеною головою, терплячи безглузде приниження. Тоді підвелася, не кажучи їй слова, і пішла з-за столу.

Згодом отець Чізгольм застав її за роботою в жіночій палаті. Марія-Вероніка ще ніколи не виявляла такого спокою і несхитної самопожертви. Вона заспокоювала найнеприємніші потреби недужих, виконувала працю, якою погребував би найжалюгідніший китайський підмітальник. Френсіс не смів дивитися на неї. Такими нестерпними стали їхні стосунки. Він не звертався до неї особисто багато днів.

— Превелебна мати, доктор Туллок вважає... ми всі вважаємо, що ви виснажені цією працею... Що сестра Марта мусить прийти вам на підміну.

Їй вдалося повернути лиш краплю колишньої холодности. Його пропозиція знову стривожила її. Вона випростувалася.

— Ви хочете сказати, що я замало працюю?

— Аж ніяк. Ви працюєте чудово.

— То чому ви хочете позбутися мене?

Її уста дрижали.

Він сказав недоладно:

— Ми турбуємося про вас.

Його тон, здавалося, пропів їй до кісток. Ледве тамуючи сльози, вона пристрасно відповіла:

— Не турбуйтеся про мене. Що більше роботи даватимете... і менше співчуття... то краще буде мені.

Френсіс більше нічого не міг вдіяти. Він підніс погляд, щоб подивитися на неї, але її очі вперто уникали його. Засмучений, він відступився.

Сніг, який припинився на тиждень, раптом став падати знову. Він падав і падав без кінця. Френсіс ніколи не бачив такого снігу, таких великих і м'яких сніжинок. І що довше падали вони, то глухішою ставала тиша. Мовчазна білизна муром оточила будинки. Вулиці задихалися від заметів, гальмуючи їхню працю, примножуючи страждання недужих. Його серце кривавилося знову... і знову. Ці безкінечні дні затерли всяке відчуття часу, місця і страху. Коли він схилявся над умирущими, укріплюючи їх глибоким співчуттям у своїх очах, незв'язані думки роїлися в його запамороченій свідомості... Христос обіцяв страждання... це життя — лиш приготування до життя прийдешнього... коли Бог зітре з їхніх очей весь смуток, плачу й печалі більше не буде.

Тепер вони зупиняли всіх кочівників за стінами, дезінфікуючи їх і тримаючи в карантині, поки напевне не знали, що вони не заражені недугою. Коли вони поверталися з карантинних хатинок, так спішно споруджених, Туллок, перенапружений, роз'ятрений аж до гніву, спитав:

— Чи пекло хоч трохи гірше від цього?

Френсіс, бредучи навромацки вперед, без героїзму, але твердий духом, крізь марево своєї втоми відповів:

— Пекло там, де немає надії.

Ніхто з них не знав, коли епідемія відступила. Не було визнання успіху, жодного врочистого винагородження їхніх зусиль. Видимі ознаки смерті не бовваніли вже на вулицях. Найгірші нетрі чорніли попелом на снігу. Масова втеча з північних провінцій поступово припинилася. Здавалося, що велика темна хмара, яка нерухомо зависла над ними, врешті-решт поволі відкочувалася на південь.

Туллок висловив свої почуття однією нестямною і знесиленою фразою.

— Тільки один твій Бог знає, чи ми зробили хоч щось, Френсісе... Думаю... — він змовк, виснажений, кволий, здавалося, уперше за весь час знеможений до краю. І вилаявся.

— Сьогодні знову привезли менше.... ходімо перепочиньмо, бо я зійду з розуму.

Того вечора вони обидва вперше трохи перепочили від шпиталю і зійшли нагору до місії, щоб перебути ніч у будинку священника. Було вже за десяту, і кілька зір тьмяніли на темній чаші неба.

Лікар спинився на верху укутаного снігом пагорба, куди вони зійшли з великими зусиллями, оглядаючи нові округлі обриси місії, освітленої білістю землі. Він говорив з незвичайним спокоєм:

— Ти звив тут миленьке гніздечко, Френсісе. Не дивно, що ти так старався врятувати своїх пустунців. І якщо я таки допоміг тобі, то тільки смертельно радий, — його уста смикнулися. — Мабуть, тобі дуже приємно гаяти свої дні тут з такою вродливою жінкою, як Марія-Вероніка.

Священник знав свого приятеля надто добре, щоб мати на нього кривду. Але він відповів з напруженою і зраненою усмішкою:

— Але їй не дуже приємно.

— Ні?

— Ти мав би бачити, як вона ненавидить мене.

Вони змовкли. Туллок здивовано поглянув на священника.

— Твоею найчарівнішою рисою, мій друже, завжди була болісна відсутність гордині, — він провадив далі. — Ходімо випиймо трохи пуншу. Це таки щось — перебути увесь цей страшний бич і врешті побачити його кінець. Це відчуття, що підносить тебе вище тварини. Але навіть не пробуй використати це як аргумент на користь існування душі.

Сівши в кімнаті Френсіса, вони пережили хвилину втомленої екзальтації і допізна говорили про дім. Туллок коротко висміяв свою кар'єру. Він нічого не робив і не здобув нічого, окрім смаку до віскі. Але тепер, у сентиментальному зрілому віці, свідомий своїх обмежень, довівши хибність привільного життя у світі, він тужив по власному домі в Даррові і по великій пригоді подружжя. Він виправдовував себе присоромленою усмішкою.

— Тато хоче, щоб я мав практику. Хоче бачити, як я вигодовую виводок молодих Інгерсолів. Милий старий, він ніколи не забуває згадати тебе, Френсісе... свого католицького Вольтера.

Він говорив з незвичайною любов'ю про свою сестру Джин, яка одружилася і щасливо жила в Тайнкаслі. Він сказав, дуже дивно, не дивлячись на Френсіса:

— Їй знадобився немалий час, щоб примиритися з безшлюбністю духовенства.

Його мовчанка про Джуді була на диво підозрілива. Натомість він не міг наговоритися про Поллі. Він зустрів її шість місяців тому в Тайнкаслі, сильно, як завжди.

— Що за жінка! — кивнув він через свою склянку. — Запам'ятай моє слово, вона може приголомшити тебе одного дня. Поллі завжди була святим молодцем.

Вони спали в кріслах.

До кінця того тижня з'явилися нові ознаки того, що епідемія поступово вгасає. Тепер підводи смерті рідко торохкотіли вулицями, грифи перестали виринати з-за обрію і сніг більше не падав.

Наступної суботи отець Чізгольм знову стояв на своєму балконі в місії, вдихаючи льодяне повітря з глибокою і блаженною вдячністю. З висоти він міг бачити, як діти граються в цілковитому невіданні за високою каоліноюю огорожею. Він почувався людиною, до якої поволі просочується денне світло після довгого і страшного сну.

Зненацька його погляд упав на постать солдата, що темніла на тлі снігових берегів, хутко рухаючись дорогою до місії. Спершу він прийняв його за одного з підлеглих лейтенанта. Згодом, з деяким здивуванням, він побачив, що то сам Шон.

Уперше молодий офіцер відвідав його. Очі Френсіса здивовано зблиснули, коли він обернувся і пішов униз сходами зустрічати його. Але вираз обличчя Шона, що стояв на порозі, стримав привітання на його устах. Воно було лимонно-біле, напружене і смертельно серйозне. Слабкий піт на чолі свідчив про його поспіх, як і незастебнута туніка, що виглядала як страшна недбалість для нього, такого педантичного.

Лейтенант не став гайнувати часу.

— Будь ласка, негайно вертайтеся в ямен. Занедужав ваш друг.

Френсіс відчув раптовий холод, холодний шок, як від удару льодяної води. Він задрижав. Глянув знову на Шона. Опісля, видавалося, що минуло багато часу, він почув свої слова:

— Він працював забагато. Він знесилів.

Темні очі Шона нечутно здригнулися.

— Так, він знесилів...

Знову запала мовчанка. Тоді Френсіс зрозумів, що сталося найгірше. Він зблід. І рушив, не гаючись, за лейтенантом.

Вони пройшли пів дороги в повній тиші. Тоді Шон, з військовою точністю, яка притлумлювала всякі почуття, стисло розповів, що сталося. Доктор Туллок повернувся з утомленим виглядом і пішов випити. Наливаючи, він розкотисто закашляв, тримаючись за бамбуковий стіл; його обличчя стало брудно-сірим, окрім іржавого мокротиння на губах.

Коли Марія-Вероніка підбігла допомогти йому, він, перш ніж упасти, кволо усміхнувся до неї дивною усмішкою: «Прийшов час посилати по священника».

Коли вони дійшли до ямену, м'який сірий туман опускався, як підтомлена хмара, на покриті снігом дахи. Вони хутко зайшли. Туллок лежав у невеликій дальній кімнатці на вузькому похідному ліжку, укритий стьобаним матом з пурпурового шовку. Глибокий насичений колір покривала підкреслював його страшну блідість і відкидав синювату тінь на його лице. Френсіс з тяжким болем побачив, як швидко нападала лихоманка. Віллі не був подібний сам на себе. Він неймовірно зсохся, наче після тижнів гарячки. Його язик і губи напухли, очі стали скляні і налилися кров'ю.

Поряд з ліжком навколішки стояла Марія-Вероніка, міняючи компрес зі снігу на голові недужого. Вона трималася прямо й напружено, на її непорушному обличчі не відбивалося нічого. Коли Френсіс з лейтенантом зайшли, вона підвелася... З її вуст не злетіло жодного слова.

Френсіс підійшов до ложа. У його серці панував великий страх. Смерть ходила попри них усі ті минулі тижні, знайома й випадкова, їхня страшна буденність. Але тепер, коли тінь смерти лягла на обличчя друга, його вразив дивний і страшний біль.

Туллок досі був свідомий, і світло впізнання блимнуло в його потьмареному погляді.

— Я прийшов шукати пригод, — він спробував усміхнутися. — Тепер я їх знайшов... — За якусь хвилину він додав, напівзаплющивши очі, наче додумавши щось: — Чоловіче, я слабкий, як кіт.

Френсіс сів на низького стільчика у головах ліжка. Шон і Марія Вероніка стояли в кінці кімнати.

Тиша і болісне чекання були нестерпні; і вони лякали ще більше через дотик до тайни невідомого.

— Тобі зручно?

— Могло бути гірше. Залиш мені краплину того японського віскі. Воно допоможе мені. Чоловіче, це жахливо звична річ померти отак... мені, що прокляв оті книжки з байками.

Коли Френсіс дав йому ковток алкоголю, він заплющив очі і, здавалося, заснув. Але невдовзі поринув у глибоке марення.

— Ще один напій, хлопче. Господи, яка чудова це річ! Я випив чимало у свій час, там, у нетрях Тайнкаслу. І тепер я їду додому, до любого старого Даррова. Де ріка тече з Аллану, коли приходить весна. Ти ж не будеш проти, Френсісе... це миленька пісенька. Співай її, Джин. Нуж бо, гучніше, гучніше... я не чую тебе в темряві, — Френсіс заскреготав зубами, стримуючи сум'яття в грудях. — Ото правильно, Ваша Святосте. Я сидітиму тихо і побережу сили... Це чудне діло... всі... ми всі рано чи пізно переступимо межу, — бурмочучи, він поринув у забуття.

Священник клякнув перед ліжком у молитві. Він молився про поміч, про натхнення. Але був якийсь занімілий, огорнутий нездоланим

ступором. Місто за вікнами впало в мертвотну тишу. Сходила зоря. Марія-Вероніка встала, щоб засвітити лампу, а тоді повернулася в дальній кут кімнати, куди не сягало світло — губи її не ворушилися й мовчали, але пальці невпинно перебирали намистини під чернечим вбранням.

Туллоку ставало гірше: язик його зчорнів, а горло напухло так, що на його напади блювоти годі було дивитися.

Але він зненацька отямився і розплющив свої затьмарені очі.

— Котра година? — його голос хрипливо харчав. — Майже п'ята... вдома... тоді ми п'ємо чай. Ти не проти, Френсісе, що ми сядемо всі за великий круглий стіл... — довга мовчанка... — Ти напишеш старому і скажеш, що його син боровся до кінця. Смішно... Я досі не можу повірити в Бога.

— Хіба це має значення? — Френсіс не був певен, що це його слова. Він плакав, відчуючи безглузде приниження від власної слабкості, і слова виривалися з нього в сліпому замішанні. — Бог вірить у тебе.

— Не одурюй себе... Я не каюся.

— Усяке людське страждання — це чин каяття.

Вони знову мовчали. Священник більше не говорив нічого. Туллок кволо простягнув руку і опустив її на плече Френсіса.

— Слухай, я ніколи не любив тебе так, як люблю тепер... за те, що ти не женеш мене на небо. Бачиш, — його віки втомлено опустилися, — яка зі мною морока.

Голос не хотів його слухатися. Він лежав на боці, виснажений, дихаючи часто й неглибоко, вивернувши догори погляд, наче задивившись кудись далеко за стелю. Його горло зімкнулося, і він не міг навіть кашляти.

Кінець був близький. Марія-Вероніка стояла на колінах при вікні, обернувши голову до них, дивлячись заціпенілим поглядом кудись у темряву. Шон стояв у ногах ліжка. Його лице було незворушне.

Раптом Віллі поворухнувся очима, у яких ще мерехтіла остання іскра. Френсіс побачив, що той марно силується зашепотіти. Він став на коліна, підклав свою руку під шию вмирующего, підніс щоку до самих його уст. Спершу він не міг почути нічого. Але тоді до його вух долинули кволі слова:

— Наша бійка... Френсісе... шести пенсів буде замало, щоб відпустити гріхи.

Тінь зійшла в западини очей Туллока. Він поступився перед незмірною втомою. Священник радше відчув, а не почув останнє слабке зітхання. Раптом в кімнаті стихло. Досі обнімаючи його тіло, як матір могла обнімати дитину, він завів наосліп, тихим і здушеним голосом, *De Profundis*^[18].

— З глибин взиваю, Господи, до Тебе. О Господи, почуй мій голос!.. бо в Бога є милість, і відкуплення велике в Нього.

Він нарешті встав, заплющив очі, склавши безсило руки.

Виходячи з кімнати, він побачив, що мати Марія-Вероніка досі схилилася при вікні. Мов уві сні він знайшов очима лейтенанта. І побачив, у якомусь затьмареному подиві, що його плечі конвульсивно стрясаються.

VI

Чума минула, і велика нудьга запанувала у вкритому снігом краю. У селах рисові поля обернулися в замерзлі озера. Ті нечисленні селяни, що ще залишилися, не мали змоги трудитися на безжально скутій землі. Ніде жодної ознаки життя. Вцілілі мешканці міста прокидалися, як зі страшної сплячки, і хмуро поверталися до свого буденного життя. Купці й урядовці ще не приїхали. Розповідали, що чимало далеких доріг і далі були непрохідні. Ніхто не міг пригадати такої лихого негоди. Ходили чутки, що всі перевали засипані, і лавини в далеких Квангах зривалися, як клуби чистого білого диму. Річка в самих верхах твердо замерзла — утворивши велику сіру пустиню, де вітер у нестямному розпачі гнав порошокнявий сніг. Трохи нижче була протока. Велетенські стоси льоду трошилися й товклися в течії під маньчжурським мостом. Скрута жила в кожному домі, і недалеко чигав уже й голод.

Один пароплав не побоявся зубчастих крижин і вирушив догори річкою з Сен-сянга, підвізши харчі та медичні припаси з експедиції Лейтона, а також такий довгожданий пакунок з листами. Після короткої зупинки він відчалив, забравши з собою залишки загону Туллока назад до Нанкіна.

У пошті, яка прийшла до них, одна новина виявилася важливішою за все решта. Коли отець Чізгольм поволі йшов угору від краю місійного саду, де невеликий дерев'яний хрест позначав могилу доктора Туллока, він ніс у руці листа, і його думки клопоталися візитом, про який той повідомляв. Він сподівався, що його робота була задовільна — тому що місія справді вартувала тієї гордості, яку він відчував. Якби лиш погода змінилася і настала швидка відлига — за наступні два тижні!

Коли він дійшов до церкви, мати Марія-Вероніка сходила вниз східцями. Він мусить розповісти їй, хоч як ненависні йому ті рідкісні випадки, коли офіційні справи змушували його порушити тишу, яка пролягала між ними.

— Превелебна матінко... Канонік Мілі, адміністратор Товариства закордонних місій у нашій провінції, виїхав з туром інспекцій по китайських містах. Він відплив п'ять тижнів тому... щоб відвідати нас, — він змовк. — Я думав, що ви хотіли би знати... на той випадок, якщо забажаєте викласти перед ним усе, що захочете.

Закутана від холоду, вона піднесла свій непроникний погляд, який ховався за кільчастою парою її віддиху. Але вона несильно здригнулася.

Тепер, коли вона так рідко бачила його зблизька, зміни, які принесли їм останні тижні, були приголомшливо явні. Він був худий, цілком виснажений. Вилиці на його обличчі виперлися, шкіра напнулася тугіше, щоки ледь запали, через що його очі видавалися більшими і надивовижу осяйними. Страшний порив опанував її всю.

— Я скажу йому лише одне, — вона говорила інстинктивно, після того як неждана звістка піднесла із закапелків її душі глибоко заховану думку. — Я попрошу перевести мене до іншої місії.

Настала довга мовчанка. Хоча й не застуканий геть зненацька, Френсіс почувався розчавленим, переможеним. Він зітхнув.

— Ви нещасливі тут?

— Щастя жодним чином з цим не пов'язане. Як уже казала вам, вступаючи в чернечий стан, я приготувалася терпіти все.

— Навіть вимушений союз із тим, кого ви глибоко зневажаєте?

Вона збагровіла від гордої зневаги. Глибоке тріпотіння в грудях змусило її говорити далі: — Ви нітрохи мене не розумієте. Це очевидно. Це щось глибше... духовне.

— Духовне? Чи не могли б ви пояснити?

— Я відчуваю, — вона хутко дихнула, — що ви кривдите мене... у моєму внутрішньому житті... моїх духовних переконаннях.

— Це серйозна річ, — він невидюще втупився у листа, згинаючи його кістлявими руками. — Мені боляче це чути... так само, напевне, як вам боляче говорити це. Але, можливо, ви неправильно мене зрозуміли. На що ви натякаєте?

— Думаєте, я приготувала список? — вона, хоч і намагалася тримати себе в руках, відчувала, як збурення підноситься в ній. — Ця ваша постава... Наприклад, деякі ваші слова, коли доктор вмирав... і згодом, коли він був мертвий.

— Будь ласка, говоріть далі.

— Він був атеїст, але ви все одно майже пообіцяли, що він одержить вічну винагороду... пообіцяли тому, хто не вірує...

Він сказав коротко:

— Бог судить не лише по тому, у що ми віримо... але й що робимо.

— Він не був католиком... і навіть не християнином!

— А яке ваше визначення християнина? Той, хто ходить до церкви один день на тиждень і бреше, обмовляє, одурює ближніх решта шість? — він кволо усміхнувся. — Доктор Туллок жив не так. І він помер, допомагаючи іншим... як сам Христос.

Вона вперто повторила:

— Він був вільнодумцем.

— Дитино моя, сучасники нашого Господа вважали Його вільнодумцем... і вбили саме тому.

Вона зблідла тепер, видимо не в собі.

— Таке порівняння неприпустиме — страхітливе!

— А от цікаво!.. Христос був дуже терпимим чоловіком — і смиренним.

Густа барва знову залила їй шию.

— Він запровадив деякі правила. Ваш доктор Туллок не додержував їх. Ви це знаєте. Чому ж тоді, коли він був без тям, ви не соборували його?

— Ні, не соборував! Але, можливо, мав би, — він стояв пригнічений, напружено думаючи. А тоді, здавалося, розвеселився. — Але добрий Бог простить йому все одно... — він замовк, спитавши згодом з простою щирістю: — Хіба ви не любили його також?

Вона завагалася, опустила очі.

— Так... Та кому це може допомогти?

— Тоді не робімо пам'ять про нього причиною сварки. Одну річ ми забуваємо найчастіше. Христос навчав цього. Церква навчає також... хоча сьогодні навряд чи ця річ спаде вам на гадку, коли послухати багатьох із нас. Ніхто не може загинути у правдивій вірі. Ніхто. Буддисти, магометани, даосисти... найстрашніші канібали, які з'їли місіонера... Якщо вони щирі у своїх переконаннях, то вони спасуться. Такою є чудесне милосердя Боже. То чому б Йому не потішити себе, зустрівшись з пристойним агностиком на Страшному суді, і сказати з насмішкуватим вогником ув очах: «Як бачиш, я тут, хоч у що тебе змусили вірити. Приходь у Царство, яке ти так щиро не визнавав», — він змусив себе усміхнутися, а тоді, побачивши її обличчя, зітхнув і похитав головою. — Мені справді шкода, що ви так почуваетесь. Я знаю, що зі мною важко ладнати, і мої переконання іноді трохи дивні. Але ви так чудово трудилися тут... діти люблять вас... і коли була чума... — він змовк. — Я знаю, що між нами не було злагоди... але місія страшенно постраждає, якщо ви підете.

Він задивився на неї з дивною наполегливістю, з якимось напруженим смиренням. Він чекав, що вона заговорить. Та коли цього так і не сталося, поволі пішов.

Вона ж попрямувала до трапезної, де наглядала, як подають дітям обід. Згодом, у своїй убогій кімнатці, Марія-Вероніка ходила туди й сюди, безсила вгамувати своє дивне хвилювання. Раптом, махнувши з відчаю рукою, вона сіла і завершила ще один уступ в одному з тих довгих листів, де вона день до дня, виливаючи свої почуття, каяття і розраду, переповідала все пережите своєму братові.

З пером у руці вона виглядала спокійнішою; писання, здавалося, заспокоювало її. «Я щойно сказала йому, що мушу просити про переведення. Це зринуло раптово, як свого роду кульмінація всього, що я тамувала, і також як певною мірою погроза. Я здивувалася сама собі, приголомшена словами, що вилетіли з моїх уст. Але коли нагода таки з'явилася, я не могла здержати себе, я хотіла вмить ошелешити, скривдити його. Але, мій дорогий, дорогий Ернсте, я не стала щасливіша від цього... Після тієї миті тріумфу, коли я побачила, як відчай захмарює його обличчя, я стала ще більше неспокійна й стривожена. Я визирнула з вікна на широченну сірість цих безлюдних просторів — настільки інших супроти нашого затишного зимового пейзажу з його золотим повітрям,

дзвониками на санях і мальовничими дашками дерев'яних хат — і захотіла заплакати... так, що, здавалося, розірветься моє серце.

Оте його мовчання перемагає мене — та стоїчна здатність терпіти й боротися без жодних слів. Я розповіла тобі про його працю під час чуми, коли він ходив серед лютої недуги й раптової огидної смерти так недбало, наче простував по головній вулиці свого жахливого шотландського села. І так, не сама лиш його відвага, але й німота тієї відваги була так неймовірно героїчна. Коли його приятель лікар помер, він тримав його на руках, забувши про зараження, про той останній кашель, який забризкав його щоку загуслою кров'ю. І вираз на його обличчі... та його пристрасть і цілковита некорисливість... вона розітнула моє серце. Тільки гордість врятувала мене від приниження розплакатися на його очах! Тоді я розсердилася. І найбільше злить мене те, що я написала тобі колись про свою зневагу до нього. Ернсте, я помилялася, — отаке-от зізнання від твоєї упертої сестриці! — Я більше не можу його зневажати. Натомість я зневажаю себе. Однак він бридкий мені, і я не дозволю, не дозволю опустити мене до рівня його навісної простоти.

Дві друзі вже переможені. Вони люблять його — і це ще одне приниження, яке я мушу терпіти. Марта, флегматична селянка, з бурситом на ногах, але без мізків, готова обожнювати все, що ходить в рясі. Але Клотильда, соромлива й боязка, що червоніє від найменшого збурення, незвичайно лагідне й чуйне створіння, стала його щонайвідданішою прихильницею. За час свого вимушеного карантину вона зробила йому грубу стьобану ковдру, м'яку і теплу, дійсно прегарну. Вона віддала її Йосифу, його служці, сказавши покласти її на ліжко отця — вона настільки скромна, що навіть не може шепнути слово “ліжко” так, щоб він чув. Йосиф усміхнувся: “Пробачте, сестро, але ліжка немає!” Як виглядає, він спить просто на голій підлозі, вкриваючись лише своїм пальтом, зеленуватим убранням бозна-якого віку, яке він любить, і до якого, гладячи його стерті й зношені рукави, примовляє гордо: “Таки справді! Я носив його, коли ще був студентом у Голівелі!”

Марта і Клотильда зацікавилися його кухнею, нервові й стривожені, переконані, що він не дбає про себе. Я мало не розсміялася з виразу на їхніх обличчях, коли вони, як перелякані пліткарки, розповіли мені річ уже відому — що він не їсть нічого, крім чорного хліба, картоплі і соєвого сиру.

— Йосифу наказано зварити горщик картоплі і поставити його в плетений кошик, — занявчала Клотильда. — Він з'їдає одну холодну картоплину, коли голодний, умочуючи в соєвий сир. Часто вони добряче пліснявіють, перш ніж кошик стане порожній.

— Хіба ж не жахливо? — відповіла я різко. — Але деякі шлунки не знають доброї кухні — і тому їм зовсім не важко обійтися без неї.

— Так, превелебна матінко, — прошепотіла Клотильда, зачервонівшись, і пішла.

Вона готова покутувати цілий тиждень, аби прийти і побачити, як він з'їсть одну добру гарячу страву. О Ернсте, ти знаєш, як ненависні мені старанні й ласкаві чернички, що заковують при священнику очі, мліючи в шаленій нестямі. Ніколи, ніколи я не опускаюся до такого рівня. Я заприсяглася про це в Кобленці, коли постриглася, а тоді ще раз у Ліверпулі... і я додержу тієї присяги... навіть у Пай-тані. Але соевий сир! Ти його б не торкнувся. Рідка рожева паста, що має смак гнилої води і дерева! — Вона піднесла голову на несподіваний звук. — Ернсте... це неймовірно... падає дощ...». Марія-Вероніка перестала писати, наче вичерпала всі свої сили, і поволі поклала перо. Вона сіла, темними й недовірливими очима споглядаючи новизну дощу, який стікав по шибці, як важкі сльози.

Минуло два тижні, але й досі дощило. Тьмяне, як лій, небо розкрило свої загати, і злива з них падала безкінечно. Великі краплі дзюбали верхню кору жовтуватого снігу. Він здавався вічним... сніг. Великі замерзлі брили досі сповзали з церковного даху і, неждано прискорившись, гупали глухо на підталий сніг унизу. Струмочки дощу бігли по сіруватій сльоті, переплітаючись, підтинаючи береги, які западали з повільним плюскотом у потік. Місія обернулася у суцільне сльотяне болото.

Тоді з'явився перший клаптик брунатної землі, величавої, як пік Арарату. Згодом повиростали і позливалися інші клапти, оголивши потворний краєвид, укритий збляклою травою, і пустельні простори, пошматовані й порізані потопом. А дощ тривав далі. Дахи місії нарешті не витримали і почали протікати. Вода потоками спадала з карнизів. Діти сиділи, зелені й нещасні у класі, тимчасом як сестра Марта підставляла відра там, де протікало сильніше. Сестра Клотильда страшенно застудилася й читала уроки за столом під парасолею превелебної матері.

Легка садова земля місії не могла протистояти спустошливій силі танення і дощу. Вона сповзала униз по пагорбу, нуртуючи й жовтіючи, везучи на собі сарету й кущі олеандру. Коропи у ставку стрибали, налякані повинню. Вода поволі підмивала дерева. Лічі й катальпи встояли один жахливий день на оголеному корінні, яке намацувало землю безбарвними щупальцями, а тоді поволі повалилися також. Те саме сталося з молодими білими шовковицями, а тоді й з гарненьким рядком квітучих слив, того самого дня, коли було змито нижню стіну. Серед болотистої пустині залишилися стояти лише витривалі кедри, а також гігантський баньян.

У день перед прибуттям каноніка Мілі отець Чізгольм дорогою на дитячу літургію тяжко оглядав жахливе спустошення. Він обернувся до садівника Фу, який стояв поряд.

— Я просив відлиги. Добрий Бог покарав мене, пославши її мені.

Фу, як і багато садівників, не був великим веселуном.

— Великий Шанг-Фу, що прибуває з-за моря, подумає чимало лихого на нас. Ах! Якби він тільки побачив квіт моїх лілій минулої весни!

— Не падаймо духом, Фу. Усе це ми зможемо відновити.

— Мої саджанці пропали, — спохмурнів Фу. — Ми мусимо все починати заново.

— Таке життя... починати заново, коли втрачено все!

Попри оті настанови, Френсіс відчував глибоке пригнічення. Він клякнув перед освітленим вітарем, поки дощ періщив по даху, і йому здалося, що крізь дитячий дискант *Tantum Ergo* він чує під собою дзюркотіння води. Але цей звук води вже давно відлунював у його вухах. Його розум обтяжувало те, яке страхітливе видовище побачить його гість наступного дня, завітавши до їхньої місії. Він відмахнувся від того звуку, як від наслання.

Коли служба скінчилася, і Йосиф погасив свічки й покинув захристію, отець Чізгольм поволі пішов поміж рядами лавок. Сирий дух нависав у побіленій наві. Сестра Марта повела дітей у другий бік комплексу на вечерю. Але превелебна мати і сестра Клотильда досі схилилися в молитві на вогких дошках. Він проминув їх мовчки; а тоді раптом спинився. Через важкий нежить на бідолашну Клотильду важко було дивитися; губи Марії-Вероніки стислися від холоду. Він раптом відчув глибоке внутрішнє переконання, що їм обом залишатися там не можна.

Він підступив до них на один крок і сказав:

— Вибачте. Я буду зачиняти церкву.

Запала мовчанка. Такого втручання від нього не чекали. Вони виглядали здивованими. Але слухняно підвелися і мовчки пішли поперед нього до ґанку. Він замкнув передні двері і рушив за ними вслід крізь імлисту сутінь.

Та за якусь мить вони почули звук. Глухе гуркотіння, яке переросло в розкоти підземного грому. Сестра Клотильда закричала, і Френсіс, обернувшись, побачив, як посувається його струнка церковна споруда. Виблискуючи світляною вологою, вона граціозно похитувалася в присмерковому світлі; а тоді, наче непоступлива жінка, таки піддалася. Його серце завмерло з жаху. Підмиті підвалини оглушливо затріщали. Повалилася бічна стіна, хряснув шпиль на даху, а тоді, як у мареві, стали ламатися балки і трощилося скло. А після того його церква, його прегарна церква, впала, зрівнявшись із землею, до його ніг.

Він стояв, мов укопаний, якусь мить, а тоді, знецімлений від болю, побіг до руїни. Але вітар лежав, потрощений дощенту, дарохранильниця розсипалася на друзки під балкою. У нього навіть не буде Святих дарів. І від його облачення, дорогоцінної реліквії Ріб'єро, залишилися самі лиш клапті. Стоячи там під заливним дощем, простоволосий, він почув, серед зляканих перешіптувань навколо, голосіння сестри Марти.

— Чому... чому... чому це лихо спіткало нас? — вона стогнала, заламуючи руки. — Святий Боже! Навіщо ти так нас караєш?

Френсіс, не ворушачись, відчайдушно укріплюючи власну віру, а не її, пробурмотів:

— Десять хвилин раніше... І ми всі би загинули.

Годі було щось вдіяти. Вони покинули упалі руїни на поталу темряві й дощу.

Наступного дня, рівно о третій годині, прибув канонік Мілі. Через великі хвилі на затопленій річці його джонка кинула якір у заводі за п'ять лі від Пай-тану. Паланкінів не було — тільки кілька тачок з довгими, як у плуга, ручками і суцільними дерев'яними колесами, якими, відколи минула чума, кілька вцілілих возіїв перевозили своїх пасажирів. Ситуація виглядала вельми складна як для особи такого сану. Але альтернативи не було. Канонік, звисивши забризкані болотом ноги, дістався до місії в тачці.

Ту скромну зустріч, що її приготувала сестра Клотильда, — вітальну пісню, яку діти мали заспівати, помахуючи прапорцями, — визнали недоречною. Дивлячись із балкону, отець Чізгольм поспішив до хвіртки вітати гостя.

— Мій дорогий отче! — викрикнув Мілі, закоцюбло випрямляючись і тепло схопивши обидві Френсісові руки. — Це мій найщасливіший день за багато місяців — побачити тебе знову. Я говорив тобі, що колись відкрию для себе багатство Сходу. І тепер, коли увага цілого світу прикута до стражденного Китаю, моя рішучість мусила неминуче кристалізуватися в дію, — він замовк, вибалушивши очі на картину спустошення за плечем співбесідника. — Як... я не розумію. Де церква?

— Ти бачиш усе, що залишилося від неї.

— Але весь цей безлад... Ти повідомляв про чудовий заклад.

— У нас виникли деякі труднощі, — Френсіс говорив тихо.

— Так, це справді щось незвичайне... і страшенно тривожне.

Френсіс урвав його ввічливою посмішкою.

— Коли ти викупаєшся в гарячій ванні і перевдягнешся, я розповім тобі.

За годину, розгарячений з ванни, у новому шовковому костюмі, Ансельм сидів, помішуючи гарячу юшку, зі смутком на обличчі.

— Мушу визнати, це найбільше розчарування мого життя... прийти сюди, до самих стовпів... — він набрав у рот юшки, зустрівши ложку пухкими, підібганими губами. Він розповнів за ці останні роки. Тепер він був великий, товстоплечий і статечний, з тією ж гладкою шкірою і ясними очима і великими щупальцями рук, сердечний або помпезний, відповідно до власної волі. — Я всім серцем прагнув відправити велику службу у твоїй церкві, Френсісе. Ці підвалини, мабуть, було недобре закладено.

— Це чудо, що їх закладено взагалі.

— Безглуздя! Ти мав досить часу, щоб нагріти це місце. Що, Боже правий, маю я сказати вдома? — він засміявся коротко й тужливо. — Я навіть пообіцяв прочитати лекцію в Лондонському осідку Товариства закордонних місій — «Церква Св. Андрія, або Бог у закутках Китаю». Я привіз свій діапозитивний «Цайс», щоб зробити слайди. Через це я... усі ми... опинилися в страшенно незручному становищі.

Настала тиша.

— Звісно, я знаю, що в тебе були свої клопоти, — провадив далі Мілі з жалем і невдоволенням водночас. — Але в кого їх немає? Я можу запевнити тебе, що ми маємо свої. А надто останнім часом, коли з'єднали два відділи... після смерті єпископа Макнаба!

Отець Чізгольм закам'янів, наче з болю.

— Він помер?

— Так, так, старий нарешті пішов від нас. Пневмонія, цього березня. То були вже не найкращі його часи, дуже плутані й дивні, і для всіх це стало великим полегшенням, що він пішов — дуже мирно. Кoad'ютор, єпископ Таррант, став його наступником. Великий успіх.

Знову запала мовчанка. Отець Чізгольм підніс руку, щоб заступити очі. Рудого Мака вже не було... Хвиля нестерпних спогадів наринувла на нього: про той день при Стінчарі, велетенський лосось, ті добрі, мудрі, проникливі очі і їхнє тепло, коли йому було так тривожно в Голівелі; тихий голос у кабінеті в Тайнкаслі, перед тим як він відплив: «Далі борися, Френсісе, за Бога і добру стару Шотландію».

Ансельм міркував з дружньою щедрістю:

— Досить, досить! Іноді треба дивитися правді у вічі, як я гадаю. Тепер, коли я тут, докладу всіх зусиль, щоб усе тобі роз'яснити. У мене чималий організаційний досвід. Він може зацікавити тебе; ти послухаєш, як свого часу я поставив Товариство на ноги. Завдяки особистим зверненням, зробленим у Лондоні, Ліверпулі й Тайнкаслі, я зібрав тридцять тисяч фунтів — і це лише початок, — він компетентно усміхнувся, показавши свої здорові зуби. — Не сумуй так, мій дорогий друже. Я не суворий без потреби... передусім, ми покличемо на обід превелебну мати — вона, як видається, здібна жінка — і влаштуємо справжню парафіяльну бесіду за круглим столом!

Доклавши зусиль, Френсіс прокинувся зі споминів про такі дорогі вже давно забуті дні.

— Превелебна мати не бажає споживати їжі поза межами сестринського дому.

— Ти не просив її як належить, — Мілі дивився на сухоребру постать свого співбесідника зі щирою, жалісливою добротою. — Бідний Френсісе! Ти навряд чи зрозумієш колись жінок. З нею все буде гаразд... довірся мені!

Наступного дня Марія-Вероніка таки справді появилася на обід. Ансельм був у прегарному настрої після чудового нічного відпочинку та енергійної ранішньої інспекції. Досі великодушний після візиту до шкільного класу, він привітав превелебну мати, хоч і розлучився з нею тільки п'ять хвилин тому, з невтримним пошануванням.

— Це, превелебна матінко, воістину велика честь. Чарку хересу? Ні? Запевняю вас, він добрий — білий амонтильядо, хіба що трохи наїздився, — він заусміхався, — бо супроводив мене аж з дому. Невелика поблажка, мабуть, але тому смаку, набутому в Іспанії, опиратися важко.

Вони сіли за стіл.

— То, Френсісе, чим ти нас пригостиш? Я певен, що обійдеться без китайських таємниць, супу з пташиних гнізд чи пюре з паличок. Ха-ха! — Мілі засміявся від усього серця, пригощаючись вареною куркою. — Хоча я мушу визнати, що таки зачарувався східною кухнею. Коли ми їхали на судні — а хитало нас, до речі, добряче, — чотири дні ніхто не сідав за стіл шкіпера, крім вашого смиренного слуги — нам подавали досить смаковиту китайську страву, чов-мейн.

Мати Вероніка підвела очі зі скатертини.

— Хіба чов-мейн китайська страва? Чи американський варіант китайського звичаю збирати залишки їжі і готувати з них?

Він вирячив на неї очі з ледь відкритим ротом.

— Моя дорога превелебна матінко! Чов-мейн! Чому... — він подивився на Френсіса, шукаючи підтримки, і, не знайшовши її, засміявся знову. — У всякому разі, можу запевнити вас, я зміг пережувати все! Ха-ха!

Повернувшись ближче до салатного блюда, яке подавав Йосиф, він торохтів далі:

— Але й без їжі Схід зваблює мене своїми чарами! Ми, живучи на Заході, схильні вважати китайців нижчою расою. Тепер я перший потисну руку всякому китайцеві, за умови, що він вірить у Бога і... — він забулькотів... — миється карболовим милом!

Отець Чізгольм хутко зиркнув на обличчя Йосифа, яке, хоча й незворушне, злегка напружилосся в переніссі.

— А тепер, — Мілі раптово змовк і заговорив уже шанобливо й врочисто, — на нас чекає важлива справа. Коли ми були малі, превелебна матінко, наш предобрий місійний отець завжди заводив мене у халепу. Тепер моє завдання — витягти його із цієї!

Збори не виявили нічого особливого. Окрім, мабуть, скромного підсумку Ансельмових здобутків удома.

Звільнений від парафіяльних обов'язків, він усім серцем присвятив себе роботі в місіях, пам'ятаючи, що Святіший Отець особливо відданий поширенню віри і радо заохочує працівників, які так безкорисливо долучилися до його улюбленої справи.

І вже дуже скоро він здобув визнання. Він став їздити по країні, з пристрасним красномовством читаючи проповіді у великих англійських містах. Завдяки геніальному вмінню знаходити друзів, він ніколи не відкидав людного знайомства, що могло мати хоч якісь наслідки. Після повернення з Манчестера чи Бірмінгема він сідав і писав десятки чарівливих листів, дякуючи одній особі за дивовижний обід, другій за щедрю пожертву у Фонд закордонних місій. Невдовзі його кореспонденція набула велетенських обсягів, і йому знадобився постійний секретар.

Тепер уже Лондон вважав його високим гостем. Його дебют на Вестмінстерській катедрі виявився блискучим. Жінки завжди обожнювали його. Тепер його прийняли в замолене коло старих єпархіяльних дів, які колекціонували котів і духівників у своїх багатих

садибах на південь від Парку. Його манери завжди були заворожливі. Того самого року він став членом закритого клубу Атенеум. І після того, як зненацька переповнилися гаманці Закордонних місій, він отримав щонайласкавіший знак подяки, безпосередньо з Риму.

Коли він став наймолодшим каноніком у північній єпархії, мало хто заздрило його успіху. Навіть циніки, які пов'язували його бурхливе піднесення з надміру активною щитовидною залозою, визнавали його підприємницьку іскру. Попри всю свою чуттєвість, він не був дурнем. Він міг дати собі раду з цифрами і вмів розпоряджатися грошима. За п'ять років він заснував дві нові місії в Японії і місцеву семінарію в Нанкіні. Нові осідки Товариства закордонних місій у Тайнкаслі були імпозантні, ефективні і не мали боргів.

Одне слово, Ансельмове життя було як цукерка. І тепер, плече-до-плеча з єпископом Таррантом, він міг цілком покладати надію на те, що його улюблена робота і далі буде розростатися.

Через два дні після його офіційної зустрічі з Френсісом і превелебною матір'ю дощ припинився, і водянисте сонце простягло свої бліді руки до забутої землі. Радість Мілі переливалася через край. Він жартував до Френсіса.

— Я приніс з собою гарну погоду. Деякі люди повсюди йдуть за сонцем. Але те саме сонце йде мені вслід.

Він підготував свою камеру і став робити безліч фотографій. Його енергія була через край. Він вискакував з ліжка вранці, викрикуючи: «Хлопче! Хлопче!» — щоб Йосиф приготував йому ванну. Він правив службу в шкільному класі. А після ситного сніданку відходив у своєму сонячному топі з міцною палицею в руці і з камерою при стегні.

Він часто прогулювався і навіть обачно розкопував сувеніри серед попелищ осередків чуми в Пай-тані. Щоразу, споглядаючи картину повного спустошення, він поважно шепотів:

— Перст Божий!

Він спинявся раптово при міських воротах, затримуючи свого приятеля драматичним жестом.

— Зачекай! Я мушу зняти цю річ. Світло ідеальне.

У неділю він прийшов на обід у великому піднесенні.

— Мені щойно спало на думку, що я ще можу прочитати цю лекцію. Поглянути на становище з погляду небезпек і труднощів місіонерської ниви. Праці під час чуми і потопу. Цього ранку я знайшов пречудовий вид на руїни церкви. Який же чудовий слайд можна звідти зробити — із назвою «Бог карає своїх»! Це буде дивовижно!

Але напередодні відбуття манери Ансельма змінилися, і його тон, коли він сидів з місійним священником на балконі після вечери, був суворий.

— Я мушу подякувати за щедрі гостинності, яку ти виявив до подорожнього, Френсісе. Але я не надто задоволений тобою. Я не розумію, як ти відбудуєш свою церкву. Товариство не може довірити тобі грошей.

— Я не просив їх, — напруження останніх двох тижнів вже позначилося на Френсісові, і його сувора самодисципліна почала зсякати. Мілі гостро глянув на свого приятеля.

— Якби ти лише краще ладнав із заможними китайцями, багатими купцями. Якби тільки твій містер Чіа побачив світло.

— Цього не сталося, — отець Чізгольм заговорив навдивовижу швидко. — І він склав багату жертву. Я не попрошу в нього більше жодного лян.

Ансельм розчаровано здвигнув плечем.

— Звісно, що це твоє діло. Але мушу сказати щиро: я трохи розчарований тим, як ти провадиш цю місію. Візьмімо, наприклад, відсоток новонавернених. Він контрастує з усією іншою нашою статистикою. В осідку ми малюємо графік, і ти маєш найнижчі показники з усіх на діаграмі.

Отець Чізгольм подивився просто вперед, твердо стиснувши губи. Він відказав з незвичайною іронією:

— Напевне, місіонери мають різні особисті здібності.

— І також ентузіазм, — Ансельм, тонко відчуваючи глум, тепер не на жарт розсердився. — Чому ти вперто не бажаєш залучати катехитів? Це повсюдний звичай. Якби ти мав навіть трьох активних людей за сорок лянів на місяць, то, уяви, одна тисяча хрещень буде коштувати тобі лише п'ятсот китайських доларів!

Френсіс не відповів. Він молився щосили про силу здержати гнів, витерпіти це приниження як заслужену кару.

— Ти сам не сприяєш своїй роботі тут, — провадив далі Мілі. — Ти, особисто, живеш таким бідним життям. Ти мушиш приголомшити місцевих, мати паланкін, слуг, показати розкішний спектакль.

— Ти помиляєшся, — Френсіс говорив твердо. — Китайці ненавидять пиху. Вони називають її *ті-мієм*. І тих священників, що практикують її, вони вважають негідними.

Ансельм сердито зачервонів.

— Напевне, ти говориш про їхніх же поганських священників.

— Чи це має значення? — блідо посміхнувся отець Чізгольм. — Чимало з цих священників добрі й шляхетні люди.

Настала напружена тиша. Ансельм натягнув на себе пальто з приголомшеною приреченістю.

— Після цього, звісно ж, говорити вже немає про що, і я лише мушу визнати, що твоя постава глибоко мене ранить. Навіть превелебна мати не в собі від неї. Відколи я прибув, стало очевидно, як вона не ладнає з тобою.

Він устав і пішов до своєї кімнати.

Френсіс ще довго сидів у чимраз густішій млі. Ті останні слова вразили його найбільше: гірке застереження підтвердилося. Тепер він не мав уже сумніву, що Марія-Вероніка подала прохання про переведення.

Наступного ранку канонік Мілі від'їздив. Він повертався до Нанкіна, щоб провести тиждень у вікаріаті, а тоді вирушити звідти до Нагасакі на інспекцію шістьох місій у Японії. Його сумки були спаковані, паланкін уже

чекав, щоб віднести його до джонки, і він прощався з сестрами і дітьми. Тепер, одягнений у дорожню одежу, у сонцезахисних окулярах і топі, покритому зеленим газом, він, стоячи в передпокої, провадив останню бесіду з отцем Чізгольмом.

— Гарзд, Френсісе! — Мілі простяг руку, даруючи своє скупе прощення. — Ми мусимо розійтися друзями. Дар мов дано не всім. Я знаю, що в серці ти носиш лише добро, — він випнув груди. — Дивно! Мені страшенно кортить вирушити в путь. Напевне, я народився мандрівником. Прощай. *Au revoir. Auf Wiedersehen.* І, що не менш важливо, — нехай благословить тебе Бог!

Опустивши заслону від москітів, він ступив у свій паланкін. Носії зі стогоном зігнули плечі, піднесли його і почовгали геть. На похилених місійних воротах він прихилився до віконця паланкіна і помахав своєю білою хустинкою на прощання.

Після заходу сонця отець Чізгольм вирушив на вечірню прогулянку в таку любу йому пору скрадливих сутінків і відлеглої лункої тиші. Він поринув у глибокі розмисли посеред руїн церкви. Усівшись на купу жорстви, Френсіс думав про свого старого директора — якимось чином він завжди бачив Рудого Мака тими самими школярськими очима — і про те, як він закликав його до відваги. Але відваги було в ньому обмаль. Ці два тижні, коли він мусив безперервно терпіти покровительський тон свого гостя, спустошили його до краю. Утім, Ансельм і справді міг казати правду. Чи ж не був він невдахою, в очах Божих і людських? Він зробив так мало. І те мало, таке вистраждане й недостатнє, зруйновано майже дощенту. Що робити далі? Утома і безнадія духу запанувала над ним.

Сидячи так з похиленою головою, він не почув позад себе кроків. Матері Марії-Вероніці довелося озватися до нього.

— Я потурбувала вас?

Він скинув очима, досить приголомшений.

— Ні... ні. Як ви бачите... — він не зміг приховати перекошеної усмішки, — я нічого не роблю.

Запала мовчанка. У невиразній сутіні її обличчя було запаморочливо бліде. Він не міг бачити, як посмикується нерв на її щоці, однак відчув у її постаті дивну скутість.

Її голос був безбарвний.

— Я хочу вам дещо сказати. Я...

— Так?

— Це, безсумнівно, принизливо для вас. Але я мушу сказати вам. Мені... мені жаль, — слова, які вона ледве витягала з себе, рушилися, а тоді полилися чимдуж безладним потоком. — Мені гірко і неймовірно боляче, як я поводитися з вами. Уже з нашої першої зустрічі моя поведінка була ганебна, грішна. Диявол гордині жив у мені. Він завжди був у мені, ще відколи малою я кидала речі у голову няньки. Я не один вже тиждень знала, що маю прийти до вас... сказати вам — але моя гординя, моя уперта злість стримувала мене. Ці останні десять днів я плакала за вас у своєму

серці... через ту зневагу й приниження, які ви терпіли від того тлустого і приземленого священника, що негідний вам розв'язати взуття. Отче, я ненавиджу себе — простіть мені, простіть.

Вона втратила голос, коли упала, хлипаючи собі в руки, перед ним.

З неба зникли всі барви, крім зеленуватого відсвіту за вершинами. Він хутко тьмянів, і тепла сутінь огорнула її. За той час одна сльоза скотилася по її щоці...

— То ви не покинете місію?

— Ні, ні... — її серце розривалося. — Якщо ви дозволите мені лишитися. Я ще нікому не хотіла так сильно служити... Ви найкращі... у вас найпрекрасніший дух, який я бачила у цьому світі.

— Годі, дитино моя. Я вбога й мізерна істота... ви мали рацію... простий чоловік...

— Отче, пожалійте мене, — її задушливі хлипання розбивалися об землю.

— І ви чудова леді. Але з погляду Бога ми обоє діти. Якби ми могли працювати разом... допомагати одне одному...

— Я допоможу вам всією своєю силою. Принаймні я можу зробити одну річ. Я радо напишу своєму братові. Він відбудує церкву... відновить місію. Він має велике майно, він зробить це радо. Якщо ви тільки допоможете мені... допоможете перемогти гординю.

Вони довго мовчали. Вона хлипала вже не так важко. Велике тепло наповнило його серце. Він узяв її за руку, щоб підвести, але вона не хотіла вставати. Тож він устав поряд з нею на коліна і без молитви дивився на чисту й мирну ніч, де, багато віків тому, поміж тіней саду ще один вбогий і простий чоловік також стояв навколішки і дивився на них обох.

Одного сонячного поранку 1912 року отець Чізгольм відділяв віск від сезонного збору меду. Його майстерня, збудована в баварському стилі в самому кінці городу — охайна, практична, з педальним верстатом і знаряддями на зручних підставках, що наповнювала його таким же захватом тепер, як і того дня, коли Марія-Вероніка передала йому ключа, — солодко пахла топленим цукром. Велика миска холодного жовтого меду виділялася серед свіжої стружки на підлозі. На лавці стояла плоска мідна каструля, повна рудуватого воску, з якого він завтра робитиме свічки. І ці свічки горітимуть рівно, розпускаючи солодкі пахощі; навіть у Соборі св. Петра годі знайти такі!

Задоволено зітхнувши, Френсіс витер чоло. Його короткі нігті були щедро заліплені воском. Тоді, узявши на плече великого глека з медом, зачинив за собою двері і вирушив через місійні угіддя. Він був щасливий. Кожного ранку прокидався від співу шпаків під дахом і свіжої прохолоди світанку, що лягала росю на траву, і міркував про те, що не може бути більшого щастя у світі, ніж трудитися — багато руками, трохи головою та найбільше серцем — і жити саме отак, близько до землі, яка ніколи не здавалася йому далекою від неба.

Провінція досягла певних успіхів, і люди, забувши про повінь, пошесть і голод, жили в мирі. За п'ять років, що проминули з часу відбудови завдяки щедрості графа Ернста фон Гогенлое, місія потихеньку процвітала. Церква тепер була більша, збудована надійніше від першої. Отець Чізгольм будував її ґрунтовно, з гіркою скрухою, не використовуючи ані гіпсу, ані штукатурки, спираючись на монастирський взірець, який запровадила королева Маргарет в Шотландії сотні років до того. Класична і сувора простота нового храму, звичайна дзвіниця і нави, оперті на хрестовидні склепіння, чимраз більше імпонували йому, й отець остаточно віддав йому перевагу. І він був безпечний.

Школу розширили, і поряд з будівлею вирости кілька нових дитячих притулків. А придбання двох сусідніх зрошуваних полів дало їм змогу створити взірцеву домашню ферму зі свинарником, корівником і курником, які доглядала Марта — на тонких ногах, у дерев'яних черевиках і стьобаному вбранні, розкидаючи зерно і радісно щебечучи по-фламандськи.

Тепер його парафія складалася з двохсот вірних душ, і жодна з них не клякала перед вівтарем під принукою. Сиротинець виріс утрое і його терпелива прозорливість стала родити перші плоди. Старші дівчата піклувалися разом із сестрами про молодших, деякі вже були послушницями, а інші збиралися йти у світ. А минулого Різдва він видав заміж найстаршу, дев'ятнадцяти років, за молодого селянина з села Лю.

Він зажурено усміхнувся на те, які наслідки мав його хитрий задум. Під час нещодавнього пастирського візиту до Лю — щасливої й успішної подорожі, з якої він повернувся лише минулого місяця, — молода жінка, схиливши голову, повідомила його, що невдовзі йому доведеться вертатися знову — щоб уділити ще одне хрещення.

Отець Чізгольм — згорблений дрібний чоловік сорока трьох літ, полісілій, з уже враженими ревматизмом суглобами, якого щойно шмагнула жасминова гілка по щоці, — переставив важкий мед на друге плече. Сад рідко коли бував такий гарний: цим він також завдячував Марії-Вероніці. Хоча й він сам претендував на деяку вправність рук, та назватися справжнім садівником ніколи не міг. Натомість превелебна мати виявила у цьому несподівану здібність. Насіння прибувало з її дому в Німеччині, цілі оберемки паростків, дбайливо загорнених у мішковину. Її листи, що просили то про один живець, то про другий, спішили до відомих садів у Кантоні й Пекіні — настирливі й невідв'язні, як його швидкі білі голуби, що стрілою мчали додому.

Уся ця краса, яка тепер оточувала його, ця залита сонцем святиня, яка оживала щебетливим гомоном, була плодом її праці.

І їхнє приятельство вельми скидалося на той безцінний сад. І справді, виходячи на свою вечірню прогулянку, він не раз бачив, як вона, надівши грубі рукавиці, зосереджено обтинала повні білі півонії, які так вільно розросталися, підв'язувала непокірний ломиніс, підливала золоті азалії. Там вони коротко обговорювали справи дня. А іноді й не говорили зовсім. Коли в саду стали пурхати світляки, вони розходилися кожен своєю дорогою.

Дійшовши до верхніх воріт, отець побачив, як діти простують по двоє через садибу. Обід. Він усміхнувся й додав ходи. Діти сиділи за довгим низьким столом у новій прибудові до спальні, добрих сорок синьо-чорних маківок і осяйних жовтих облич, Марія-Вероніка в одному кінці, а Клотильда в іншому. Марта, узявши собі на допомогу двох китайських послушниць, ковшем насипала рисову кашу у набір синіх мисок. Анна, його снігова знайда, а тепер уже приваблива дівчина, передавала по колу ті миски зі звичною похмурою й насупленою стриманістю.

Коли отець Чізгольм зайшов, гамір миттєво стих. Він метнув присоромленим хлоп'ячим поглядом на превелебну мати, благаючи прощення, і врочисто поставив глечика з медом на стіл.

— Сьогодні свіжий мед, дітки! Але так жаль. Його ж ніхто не хоче!

Враз навколо здійснювалося, як лопотання маленьких мавпочок, пронизливе, спішне заперечення. Ховаючи усмішку, він зажурено похитав головою на наймолодшого, поважного трилітнього мандарина, який сидів з ложкою в роті, мрійливо похитуючись, щомиті готовий відірвати свої м'які сіднички від лавки.

— Не можу повірити, щоб добрій дитині могла б посмакувати така гидота! Скажи мені, Симфорію... — новонавернені мали обридливу звичку

обирати найзвучніші імена святих для своїх діток, — скажи мені, Симфорію... що б ти вибрав: учити гарний катехизм чи їсти мед?

— Мед! — відповів замріяно Симфорій. Він припав очима до зморшкуватого брунатного обличчя, що нахилилося над ним. А тоді, приголомшений своєю нерозсудливістю, розплакався гіркими сльозами й упав на лавку.

Сміючись, отець Чізгольм підніс дитину.

— Тихо, тихо! Ти гарний хлопчик, Симфорію. Бог любить тебе. І за те, що ти сказав правду, тобі перепаде подвійна порція меду.

Він відчув на собі докірливий погляд Марії-Вероніки. Вона б зараз же повела його до дверей, шепочучи: «Отче... ми мусимо дбати про дисципліну!». Але нині — минуло вже стільки часу відтоді, коли він стояв під гомінливим класом, стривожений і нещасний, остерігаючись холодної і недружньої постави — ніщо не могло вдержати його від дітей. Його любов до них завжди була безрозсудна, і саме її він вважав своїм особливим патріаршим привілеєм.

Як він і сподівався, Марія-Вероніка супроводила його до дверей, але, хоча її чоло й виглядало незвичайно затьмареним, вона навіть злегка не докорила йому. Натомість, після деякого вагання, сказала:

— Йосиф розповів дивну історію нині вранці.

— Так. Негідник хоче одружитися... це природно. Але він протуркав мені всі вуха про красу і вигідність сторожівні... щоб збудувати її при воротах місії... і, звісно ж, не для Йосифа чи його дружини... а тільки на благо місії.

— Ні, річ не в сторожівні, — вона споважніло прикусила губу. — Зараз триває ще одне будівництво, на вулиці Ліхтарів — ви знаєте це чудове місце в самому центрі, — і набагато більше, значно більше, ніж те, що ми побудували тут, — голос її був на диво гіркий. — Туди прибули десятки будівельників, цілі баржі білого каменю з Сен-сянгу. Й усе решта. Будьте певні, гроші там тратяться так, як це вміють робити тільки американські мільйонери. Невдовзі у нас в Пай-тані виросте пречудовий заклад — зі школами, для хлопчиків і дівчаток, ігровим майданчиком, загальнодоступною рисовою їдальнею, безкоштовним диспансером і шпиталем з постійним лікарем!

Вона змовкла, дивлячись на нього зі слізьми у стривожених очах.

— Який заклад? — говорив він механічно, приголомшений призивською її відповіді.

— Ще одна місія. Протестантська. Американські методисти.

Запала довга мовчанка. Перекоаний у віддаленості своєї місії, він ніколи навіть не думав про можливість такого вторгнення. Превелебна матір, яку покликала до трапезної Клотильда, покинула його в болісній тиші.

Коли він поволі пішов до свого будинку, уся ранкова ясність раптом померхла. Що тепер сталося з його середньовічною фортецею? Повернувшись на мить у дитинство, він відчув ту ж саму

несправедливість, що й тоді, коли на збиранні ягід інший хлопець посягнув на таємний кущ, який він знайшов, і став нахабно обривати з нього плоди. Він знав про ненависть, яка панувала між конкурентними місіями, потворну заздрість і, понад усе, суперечки щодо доктрини, звинувачення й контрзвинувачення, галасливе осуджування, через яке християнська віра здавалася терпимому китайському розуму пекельною вавилонською вежею, де кожен кричить на всі заставки: «Погляньте, он там! Тут! Тут!». Але де? Гай-гай! Якщо приглянутися, ніхто не бачив там нічого, окрім люті й галасу проклять.

Удома він застав Йосифа з ганчіркою в руці. Той тинявся в передпокої, удаючи, що працює, а насправді чекав, щоб повідомити гірку звістку.

— Ви чули, отче, про прибуття мерзотних американців, що поклоняються фальшивому Богові?

— Помовч, Йосифе! — суворо відказав священник. — Вони поклоняються не фальшивому Богові, а такому самому правдивому Богові, як і ми. Якщо ти ще раз скажеш такі слова, то ніколи не побачиш сторожівні!

Йосиф стиха відступив, буркочучи щось собі під ніс.

По обіді отець Чізгольм пішов до Пай-тану, просто на вулицю Ліхтарів, і побачив доленосне підтвердження на власні очі. Так, тут засновано нову місію — і вона хутко виростала трудом рук багатьох бригад мулярів, теслів і носіїв. Він спостерігав за вервечкою трудівників, що перекидали з рук у руки довгі дошки, носили кошики зі щонайкращою глазур'ю із Сучіну. Він бачив, що той розмах будівництва і справді був царський.

Стоячи там з думкою про сусідство, отець Чізгольм раптом помітив поруч містера Чіа. Він тихо привітав старого друга.

Коли вони говорили про прекрасну погоду і загальну успішність торгівлі, Френсіс відчув незвичайну доброту в манерах купця.

Раптом, дотримавшись усіх можливих пристойностей, містер Чіа простосердо зауважив:

— Приємно споглядати за таким щедрим зростанням добра — хоча й дехто вважатиме це за надмірність. Однак мене натомість вельми тішать прогулянки садами інших місій. Ба більше, коли отець прибув сюди багато років тому, він випив немалий ківш лиха... — настала делікатна і глибокодумна пауза. — Тож навіть таким невливовим і незначущим мешканцям, як я, видається неабияк очевидним, що нові місіонери з першого ж дня свого прибуття можуть стикнутися з настільки нещадним ставленням, що їм доведеться з превеликою прикрістю утекти.

Дрож пробіг по тілу отця Чізгольма, коли неймовірна спокуса напала на нього. Багатозначність, вимушена неясність зауваги купця була вагомішою, ніж безпосередня погроза. Містер Чіа, багатьма прихованими й потайними способами, мав величезну владу в окрузі. Френсіс знав, що йому лиш досить відповісти, дивлячись у порожнечу: «Це, безумовно, буде велике нещастя, коли тяжке лихо впаде на голови прийшлих місіонерів... Але ж хто, скажіть, може протистояти волі небес?» — щоб передрішити

долю цього втручання в його пастирські справи. Та враз він отямився, страхаючись самого себе від такої думки. Відчуваючи, як холодний піт проступає на чолі, він якомога прохолодніше відповів:

— До небес веде не одна брама. Ми заходимо через одну, а ці нові проповідники — через іншу. Як можемо ми позбавити їх права сповідувати чесноту у свій особливий спосіб? Якщо вони бажають цього, то хай приходять.

Отець Чізгольм не спостеріг тієї іскри виняткової поваги, яка зблиснула на цей раз в очах містера Чіа. Досі глибоко стривожений, він попрощався зі своїм другом і пішов додому догори пагорбом. Він зайшов до церкви і сів, утомлений, перед розп'яттям на бічному вівтарі. Дивлячись на лице, оповите терниною, він молився подумки про витривалість, мудрість і довготерпіння.

До кінця червня методистська місія була майже завершена. Попри всю свою виняткову мужність, отець Чізгольм не примушував себе поглядати подальші етапи будівництва; він похмуро уникав вулиці Ліхтарів. Та коли Йосиф, який ніколи не оминав нагоди принести погану новину, повідомив його, що прибули два чужоземні дияволи, низький священник зітхнув, одягнув свій єдиний добрий костюм, узяв картату парасольку і змусив себе піти з візитом.

Коли він подзвонив у двері, звук прокотився луною крізь запах свіжої фарби і штукатурки. Зачекавши нерішуче під портиком із зеленого скла, він почув усередині спішні кроки, і двері відчинила невеличка змарніла жінка середніх літ у сірій альпаковій спідниці і блузі з високим коміром.

— Добрий день. Я отець Чізгольм. Я осмілюся зайти сюди, щоб привітати вас у Пай-тані.

Вона нервово здригнулася, і її блідо-голубі очі хутко наповнилися розумінням.

— О так. Будь ласка, заходьте. Я місіс Фіске. Вілбур... мій чоловік... доктор Фіске... він нагорі. Мені прикро, та ми зовсім самі, і ще не цілком обжилися! — вона поспіхом запротестувала проти його бажання піти. — Ні, ні... ви мусите зайти.

Він пішов за нею нагору у прохолодну, високу кімнату, де сорокалітній чоловік — чисто виголений, з короткими вусами і такої ж, як і вона, дрібної статури, — стоячи на складаній драбині, методично впорядковував книжки на полицях. З-під його сильних окулярів поглядали розумні, вибачливі, короткозорі очі. Його мішкуваті бавовняні бриджі надавали його худим невеличким литкам невимовного пафосу. Сходячи з драбини, він спіткнувся, майже впав.

— Обережно, Вілбуре! — жінка дбайливо стрепенула руками. Вона познайомила чоловіків. — Тепер сідаймо... якщо зможемо, — вона безуспішно спробувала усміхнутися. — Дуже зле, що тут немає наших меблів... але в Китаї звикнеш до всього.

Вони сіли. Отець Чізгольм люб'язно мовив:

— У вас чудова будівля.

— Так, — погодився доктор Фіске. — Нам дуже поталанило. Містер Чандлер, нафтовий магнат, виявив велику щедрість до нас.

Настала напружена мовчанка, Ці двоє так мало справдили тривожні очікування священника, що це заскочило його зненацька. Френсіс і сам не міг похвалитися велетенською поставою, проте подружжя Фіске, вже самим своїм малим зростом, гасили найменший натяк на агресію. Невеличкий доктор був лагідний, з ученим і навіть боязким виразом на обличчі, і з вибачливою усмішкою на устах, яка наче боялася на них спинитися. Його дружина, яку було краще видно в цьому доброму світлі, — лагідне, вірне створіння, з синіми очима, бистрими на сльози, і руками, що хапалися то за золотий ланцюжок з медальйоном, то поправляли рясне, запнуте сіткою каштанове волосся, у якому дещо приголомшений Френсіс упізнав перуку.

Раптом доктор Фіске відкашлявся. Він сказав просто:

— Напевне, вам страшенно не сподобалося, що ми приїхали сюди!

— О ні... зовсім ні, — тепер зніяковів уже священник.

— Колись ми й самі пережили подібне. Ми були у далекій провінції Лан-гі, пречудовому містечку. Шкода, що ви не бачили наших персиків. Дев'ять років воно належало лише нам. Тоді прийшов інший місіонер. Не католицький, — спішно додав він, — священник. Але нам... Нам було прикро, чи не так Агнес?

— Таки так, любий, — вона кивнула тремтливо. — Але ми все одно... це пережили. Ми загартовані вояки, отче.

— Ви вже довго в Китаї?

— Понад двадцять років! Ми приїхали, коли ще були божевільно молодю парою в день свого одруження. Ми присвятили Китаю ціле своє життя, — волога в її очах поступилася місцем ясній і запальній усмішці. — Вілбуре! Я мушу показати отцеві Чізгольму фотографію Джона. — Вона встала й гордо взяла портрет у срібній рамці з голої коминкової полиці. — Це наш хлопець, сфотографований, коли він ще був у Гарварді, перед тим як вступив до Оксфорда як стипендіат Родса.

— Так, він досі в Англії... працює в нашому поселенні при доках в Тайнкаслі.

Назва міста прогнала його силувану ввічливість.

— Тайнкаслі! — усміхнувся він. — Це ж не так далеко від мого дому.

Вона подивилася на нього, заворожена, усміхнувшись і собі, приклавши фотографію до грудей тендітними руками.

— Хіба ж це не дивовижно? Який насправді тісний світ, — вона хутко поставила фото назад на полицю. — А зараз я принесу каву і кілька своїх пундиків... сімейний рецепт, — вона знову спинила його протести. — Це невеликий клопіт. Я завжди даю Вілбуру трішки перекусити під цю пору. Він має проблеми з дванадцятипалою кишкою. Якщо не я догляну його, то хто?

Отець Чізгольм хотів зайти лише на п'ять хвилин, а залишився більш ніж на годину.

Подружжя Фіске було з Нової Англії, корінні мешканці міста Бідфорта в Мейні, народжені, виховані й одружені згідно з догматами їхньої суворой віри. Коли вони розповідали про свою юність, він легко і з незвичайною чуйністю змалював у своїй уяві холодні, пронизливі сільські краєвиди, великі солоні річки, які текли між срібних стрижнів беріз в імлисте море, попри білі дерев'яні будиночки, утоплені в червіні кленів і сумахів, оксамитово-червоних узимку, побіля тонкого білого шпилю над селом, де тельнякали дзвоники і мовчазні постаті ходили морозними вулицями, віддані своїй тихій долі.

Але Фіске обрали інший шлях, важчий. Вони багато страждали. Обое мало не вмерли від холери. Під час Боксерського повстання, коли жорстоко вирізали чимало місіонерів, вони шість місяців провели в брудній в'язниці, щодня готуючись до страти. Їхня посвята одне одному, а також своєму синові, була зворушлива. Попри всю свою полохливість, Агнес Фіске виявляла нестримну материнську турботу про двох своїх чоловіків.

Вона, незважаючи на своє тяжке минуле, була щирим романтиком; про її життя могла б розповісти ціла гора зворушливих сувенірів, які вона так дбайливо зберігала. Уже невдовзі Агнес показувала Френсісу листа своєї дорогої матері, написаного чверть віку тому, з рецептурою тих пундиків, і кучер з голови Джона, який вона носила в медальйоні. Нагорі в шухляді лежало значно більше такого роду пам'яток: в'язки вижовклої кореспонденції, її зів'ялий весільний букет, передній зубчик її сина, стрічка, яку вона носила на своїх перших бідфордських церковних зібраннях...

Здоров'я місіс Фіске було слабке, і тепер, після того як вони дадуть почин цій новій справі, вона поїде в шестимісячну відпустку до сина в Англію. І знов же, з усією серйозністю, яка засвідчувала її добру волю, вона наполягала, щоб отець Чізгольм довірив їй усілякі доручення, які бажав би виконати вдома.

Коли він нарешті попрощався, вона супроводила його поза портик, де стояв доктор Фіске, аж до воріт. Її очі наповнилися слізьми.

— Я не можу переповісти, яке це полегшення для мене, яке це для мене радість, що ви були такі добрі прийти з дружнім візитом до нас... а надто заради Вілбура. На нашій останній станції він пережив такий болісний досвід — коли розгулялася ненависть, жахлива фанатичність. Врешті дійшло навіть до того, що коли чоловік ішов відвідати недужого, його оглушив ударом один молодий хам... місіонер, який звинуватив його в тому, що він краде людську безсмертну душу, — вона вгамувала свої почуття. — Допомагаймо одне одному. Вілбур такий розумний лікар. Приходьте до нього, коли забажаєте.

Вона швидко потисла його руку і повернулася назад.

Отець Чізгольм ішов додому в надивовижу цікавому настрої. Наступні кілька днів від Фіске не надходило жодної звістки. Але в суботу до церкви св. Андрія було доставлено партію свіжого печива. Коли отець поніс його, ще тепле і загорнене в білу хустину, до дитячої трапезної, сестра Марта нахмурилася.

— Вона думає, що ми не вміємо тут пекти — ця нова жінка?

— Вона лиш хоче бути доброю, Марто. І ми мусимо бути такими ж.

Кілька місяців сестра Клотильда страждала від болісного подразнення шкіри. Вони випробувала всілякого роду примочки, від каламінової до карболової, але безуспішно. Її неміч була настільки болісна, що вона прочитала цілу новену за одужання. Наступного тижня отець Чізгольм побачив, як вона тре свої червоні, облізлі руки, мучачись від свербіння. Він насупився і, переборовши неохоту, послав цидулку докторові Фіске.

Доктор прибув за пів години, тихо оглянув пацієнтку в присутності превелебної матері, не казав ніяких голосних слів, похвалив лікування, яке було вжито, і, приготувавши якийсь лік, що його належало брати внутрішньо що три години, скромно пішов. За десять днів потворний висип зник, і сестра Клотильда немовби народилася вдруге. Але коли перша радість минула, вона прийшла на сповідь з розтривоженою совістю.

— Отче... я ревно молилася Богові... а...

— А протестантський місіонер оздоровив вас?

— Так, отче.

— Моя дитино... не тривож дарма свою віру. Бог відповів на твою молитву. Ми його знаряддя... кожен з нас, — він раптом усміхнувся. — Не забувай, що старий Лао-дзи сказав: «Релігії численні, розум один, а всі ми брати».

Того вечора, гуляючи в саду, Марія-Вероніка сказала до нього, майже мимоволі:

— Цей американець... він, виявляється, добрий лікар.

Френсіс кивнув.

— І добрий чоловік.

У своїй праці місії обходилися без конфліктів. Місця в Пай-тані не бракувало, і кожна місія з пошаною ставилася до другої. Мудрість, яку виявив отець Чізгольм, рішуче відмовляючись приймати до своєї пастви «рисових» християн, стала тепер очевидна. Тільки один з його прихожан вирядився на вулицю Ліхтарів, повернувшись з короткою цидулкою:

«Дорогий Чізгольме, подавець цього недобрий католик, але стане ще гіршим методистом. Завжди Ваш приятель у Єдиному Бозі, Вілбур Фіске, доктор медицини. PS Якщо хтось із ваших людей потребує шпиталізації, відсилайте їх до мене. Вони не почують тут темних натяків на гріховність родини Борджіа».

Серце священника розтануло. «Дорогий Господи, — подумав він, — доброта і терпимість, — якою була би прекрасною Твоя земля з такими чеснотами!»

Фіске не виставляв напоказ усіх своїх талантів: мало-помалу виявилось, що він був археологом і китаєзнавцем найвищої проби. Він писав глибокодумні статті в архіви маловідомих товариств удома. Його головним коником була порцеляна Цянь-лун, а колекція *famille noire* XVIII століття, зібрана з неабияким розумом, була по-справжньому прекрасна. Як і всі низькі чоловіки, що живуть під каблуком у жінки, Вілбур любив посперечатися, і вже невдовзі вони з Френсісом здружилися настільки, що вже й могли дебатовали, — сторожко й обопільно хитро, а також, на жаль, з чимраз більшим запалом, — щодо деяких постулатів, які розділяли дві їхні доктрини. Час від часу, захоплені гарячковим спором, вони розходилися з деякою скутістю на устах — бо педантичний низенький лікар міг плеснути щось зопалу, в нервах. Але це скоро минало.

Одного разу, після такої незгоди, Фіске зустрівся з місійним священником на вулиці. Він зупинився рвучко.

— Мій дорогий Чізгольме, я роздумував над проповіддю, яку почув одного разу з уст доктора Елдера Каммінгса, нашого видатного богослова, у якій той проголосив: «Найбільше зло сьогодення — це розростання Римської Церкви через безчесні й диявольські інтриги її священників». Я хотів би сказати вам, що відколи мав за велику честь познайомитися з вами, я твердо переконаний, що превелебний Каммінгс верзе суцї дурниці.

Френсіс, усміхаючись понуро, зазирнув у свої богословські книжки, і за десять днів шанобливо вклонився.

— Мій дорогий Фіске, у катехизмі кардинала Квести я знайшов, написане чорним по білому, таке пояснення: «Протестантизм — це аморальна практика, яка очорнює Бога, принижує людину, становить небезпеку для суспільства». Я хотів би звістити вас, мій дорогий Фіске, що ще до того, як сподобився чести запізнатися з вами, я вважав цього кардинала непростим!

Піднісши шанобливо капелюха, він повагом пішов.

Коли сусід-китаєць побачив, як «чужоземний диявол-методист» мало не ліг від сміху, він вирішив, що той нарешті геть зсунувся з глузду.

Одного вітряного дня наприкінці жовтня отець Чізгольм зустрів чарівну дружину доктора на маньчжурському мосту. Місіс Фіске поверталася з ринку, держачи в одній руці сітку, а другою міцно притискаючи капелюха до голови.

— Боже мій! — гукнула вона радісно. — Як вам цей вітерець? У мене вже сама пилуга у волоссі. Знову ввечері буду милитися шампунем!

Добре знаючи тепер цю її химеру, єдину пляму на бездоганній душі, Френсіс не посміхнувся. При кожній нагоді вона простодушно вважала свою жахливу перуку пишною гривовою волосся. Та невинна маленька брехня зворушувала його серце.

— Сподіваюся, з вами все гаразд.

Вона усміхнулася, схиливши голову і притримуючи капелюха.

— Я здорова, як ніколи. А от Вілбур хмуриться — тому що я їду завтра. Він буде такий самотній, бідолаха. Але ж ви завжди самотні — яке ж відлюдне ваше життя! — вона замовкла. — Скажіть же мені тепер, коли я їду до Англії, чи можу я стати вам у пригоді? Я привезу Вілбуру нову зимову білизну — кращих вовняних речей, ніж в Англії, десь годі знайти. Можливо, і вам привезти її?

Він похитав головою, усміхаючись; тоді раптова думка сяйнула йому.

— Якщо ви котрогось дня сидітимете без діла... зазирніть до моєї дорогої тітки в Тайнкаслі. Її звуть міс Поллі Беннон. Заждіть, я запишу її адресу.

Огризком олівця він нашкріб адресу на клаптику паперу, надіраного з пакунку в її господарчій сумці. Вона засунула його собі в рукавичку.

— Чи потрібно їй щось передати?

— Скажіть їй, що зі мною все гаразд, що я щасливий... і яке чудове це місце. Скажіть їй, що я — після вашого чоловіка — найповажніший чоловік у Китаї.

Її ясні очі тепло засвітилися.

— Можливо, я розповім їй більше, ніж ви гадаєте. Жінки любляють балакати, коли зійдуться разом. Прощайте. Не забувайте час від часу навідуватися до Вілбура. І пильнуйте себе.

Вона потисла йому руку й пішла, бідолашна слабка жінка зі сталевую волею.

Отець Чізгольм пообіцяв собі, що буде заходити до доктора Фіске. Однак минали тижні, а в нього, здавалося, не було й хвили вільного часу. Потрібно було залагодити всі питання щодо Йосифового будинку і — коли невелику гарненьку сторожівню збудували — подбати про саму весільну церемонію з повною вінчальною богослужбою, і шістьма пажами, які підносили шлейф. Як тільки Йосиф та його наречена були належно влаштовані, він подався до села Лю з Йосифовим батьком і братами. Френсіс давно вже плекав мірю про аванпост, невеличку філію місії в Лю. Ходили чутки, що великий торговельний шлях прокладали через Кванги. Одного дня він зможе взяти собі на поміч молодшого священника, який міг би оселитися в цьому новому осідку в горах. Він схилився до дивної ідеї розпочати втілення свого задуму, збільшивши площу сільськогосподарських ланів, і домовився з друзями в Лю розчистити, зорати і засіяти додаткові шістдесят му орної землі.

Хоч усі ці справи слугували щирим виправданням, однак він все одно відчув гострий докір сумління, коли, приблизно за п'ять місяців, несподівано зустрів Фіске. Доктор, однак, був у доброму настрої, і на його лиці панувало дивне грайливе пожвавлення, що допускало лише один висновок.

— Так, — він хихикнув, а тоді виправився, нагнавши на себе належну суворість. — Ви вгадали правильно. Місіс Фіске приїжджає до мене на початку наступного місяця.

— Я радий. Їй випало самотужки здолати такий довгий шлях.

— Їй пощастило знайти щонайближчу духом супутницю.
— Ваша жінка — вкрай товариська особа.
— І до того ж має неабиякий хист, — доктор Фіске, здавалося, затамував абсурдне бажання захихотіти, — пхати носа в чужі справи. Ви мусите прийти пообідати з нами, коли вона приїде.

Отець Чізгольм рідко коли ходив у гості, бо його триб життя не дозволяв цього, але тепер каяття спонукало його згодитися.

— Дякую, прийду.

Через три тижні йому нагадала про ту обіцянку, не так уже й бажану, записка на мідній пластинці, яку доставили з вулиці Ліхтарів: «Нині ввечері, як стій, о сьомій тридцять».

Час візиту був йому незручний через заплановану вечірню о сьомій. Але він переніс службу на пів години, послав Йосифа подбати про паланкін, і ввечері врочисто вирушив у гості.

Місія методистів була яскраво освітлена, і в ній панувала незвичайна атмосфера свята. Він ступив у двір з надією, що вечір триватиме не надто довго. Він не був анахоретом, але за ці останні роки його життя ставало чимраз самотніше, і та жилка шотландської стриманости, успадкована від батька, розрослася до химерної перестороги перед чужинцями.

Зайшовши до кімнати вгорі, тепер барвисто прикрашеної квітами і гірляндами з кольорового паперу, він з полегшенням застав там лише господаря з господинею, що стояли разом на коминковому килимі, досить розгарячені в теплій кімнаті, наче діти перед вечіркою. Грубі лінзи доктора вітально заблищали, а місіс Фіске хутко ступила вперед і взяла його за руку.

— Я рада бачити вас знову, свою заблукану й занедбану дитину.

Він відчув усю теплоту її привітання. Але вона, здавалося, була як не своя.

— Ви щасливі, що повернулися, як я бачу. Маю надію, що ваша дорога була приємна.

— Так, так, дорога приємна. І з нашим сином усе гаразд. Як би я хотіла, щоб він був з нами нині, — вона туркотіла далі, щиросерда, як дівчисько, з очима ясними від захвату. — Я мушу вам таке розказати. Але ви почуєте це... о так, почуєте... коли прийде ще один наш гість.

Він не міг не піднести здивовано брови.

— Так, нас сьогодні буде четверо. Пані... попри наші відмінні погляди... стала тепер моїм особливим другом. Вона приїхала сюди в гості, — вона затнулася, свідомо його здивування, а тоді нервово забубоніла. — Мій дорогий, добрий отче, ви ж не будете сердитися на мене.

Вона обернулася і плеснула руками, подавши домовлений сигнал.

Двері відчинилися, і до кімнати зайшла тітка Поллі.

Сидячи того вересневого дня 1914 року в монастирській кухні, ані Поллі, ані сестра Марта нітрохи не зважали на ледь чутний і такий звичний звук рушничної стрільби в горах. Поки Марта варила обід у своєму бездоганному комплекті мідного начиння, Поллі стояла при вікні, прасуючи стос лляних куколів. За цих три місяці вони обидві стали такі ж нерозлучні, як дві глинясті курки на чужому подвір'ї. Вони поважали сильні якості одна одної. Марта стверджувала, що так, як Поллі, гачком не вміє в'язати ніхто, тимчасом як Поллі, помацавши пальцями хрестик Марти, визнала свій гіршим уперше в житті. І, певна річ, вони мали тему для розмов, що не вичерпувалася ніколи.

І тепер, коли Поллі поклала прасування і професійно піднесла праску до щок, перевіряючи, чи та досить гаряча, вона поскаржилася:

— Він знову дуже погано виглядає, — Марта однією рукою докладала трохи дрівець у піч, а другою замріяно помішувала юшку. — А чого ж іще сподіватися? Він нічого не їсть.

— У юності він мав добрий апетит.

Бельгійська сестра сердито здвинула плечима.

— Він найгірший їдець з усіх відомих мені священників. Ах! Я знала кількох великих їдців. Один наш абат в Мет'є — шість рибних страв у Великий піст. Але я маю свою теорію. У того, хто мало їсть, вужчає шлунок. І через те йому їсти так важко.

Поллі похитала головою з тихою незгодою.

— Учора, коли я принесла йому кілька печених рогаликів, він зиркнув на них і сказав: «Як можна їсти, коли навколо, куди лиш не кинь оком, тисячі голодних?».

— Пху! Вони голодні завжди. У цій країні звикли їсти навіть траву.

— Але тепер він каже, що буде ще гірше через усі ті бої, що ніяк не вгавають.

Сестра Марта скуштувала юшку, своє уславлене *потофе*, і на її обличчі відбилася схвалення. Однак лице її скривилося, після того як вона обернулася до Поллі.

— Бої не вгавають ніколи. І так само постійно голод. У нас в Пай-тані завжди бандити до кави. Вони стріляють з рушниць — як ото тепер. Тоді місто перекупує їх, і вони вертаються додому. Скажи, він з'їв мої рогалики?

— Один. Так, і сказав, що він чудовий. Тоді велів віддати решту превелебній матері, щоб та роздала їх бідним.

— Цей добрий отець доведе мене до розпуки, — хоча поза кухнею сестра Марта була лагідна, як дитина, вона нахмурилася так, наче кипіла з люті. — Давати, давати, давати! Аж поки шкіра не порепається з натуги. Сказати тобі, що сталося минулої зими? Одного дня в місті, коли падав сніг, він скинув своє пальто, своє добре нове пальто, яке зшили йому сестри з щонайкращої імпортованої вовняної матерії, і віддав його якомусь напівзамерзлому нікчемі. Я би добряче висварила його, будьте

певні. Але матір ігуменя вирішила сама зробити зауваження. Він поглянув на неї тими здивованими очима, які так проймають аж до самого серця. — «А чому би й ні? Навіщо проповідувати християнство, якщо не жити, як християни? Великий Христос віддав би жебракові своє пальто. Чому ж не мав би я?» Коли превелебна матір відповіла дуже гостро, що те пальто було дарунком від нас, він посміхнувся, стоячи там і дрижачи від холоду. — «То це значить, що ви добрі християни, а не я». — Хіба ж не дивовижа? Ти й не повірила б, якби виросла в такому краї, як я, де ощадливість прищеплюють змалку.

Вертаючись дорогою з міста повз незаслонене вікно, отець Чізгольм запримітив їх обох, коли вони сиділи за раннім обідом. Глибока тінь тривоги миттю збігла з його обличчя, і уста ледь усміхнулися.

Попри перші його побоювання, раптовий візит Поллі виявився неймовірно вдалим; вона дивовижним чином влилася в роботу місії і тішилася нею з тим самим супокоем, з яким навідувалася колись на короткі вихідні у Блекпул. Рада всякій погоді і порі року, вона ішла мовчазно до свого місця на городі і в'язала годинами, сидячи серед капусти: випрямивши плечі, схиливши лікті, виблискуючи спицями, ледь підібгавши губи, поглядаючи задоволено на свою працю, поки місійний кіт муркотів несамовито, підлізши їй майже під саму спідницю. Вона була найближчою спільницею старого Фу, без якої похмурий садівник вже не міг уявити свого життя, хвалячись перед нею щедрою городиною і прогнозуючи погоду за допомогою знаків і недобрих приквiток.

Спілкуючись із сестрами, вона ніколи не втручалася, ніколи не вимагала привілеїв. Її такт був інстинктивний і прекрасний, і він впливав з її дару мовчання, з прозаїчної простоти її життя. Вона ніколи ще не була щасливіша, ніж тепер. Вона втілювала своє заповітне бажання побачити Френсіса за його місійною роботою, священником Божим, якому допомагає в його корисній праці — хоча їй ніколи й не снилося висловити таку думку — власними смиренними зусиллями. І її гостювання, яке спершу мало тривати два місяці, продовжилося вже аж до січня.

Її єдиний жаль, висловлений з неабиякою наївністю, був у тому, що вона не змогла вирушити в цю подорож раніше. Хоча вона вірою й правдою довго служила Неду, його смерть не звільнила її від обов'язків. Джуді не давала їй спокою — своїми примхами й вітрогонством, своєю вередливою непостійністю. Після тієї першої роботи в магістраті Тайнкаслу вона вже поміняла з півдесятка секретарських посад, на початку назвавши кожну з них ідеальною, та вже за деякий час із невдоволенням покинувши. Відмовившись від ділової кар'єри, вона звернулася до шкільництва, але навчальна програма Педагогічного училища невдовзі обридла їй, і вона невиразно міркувала про те, щоб вступити до монастиря. Під ту пору, коли їй минуло вже двадцять сім, вона зненацька виявила, що насправді покликана стати медсестрою, і долучилася до штату Нортумберлендського шпиталю як практикантка. Та обставина, власне, і подарувала Поллі цю щасливу нагоду — свободу,

що, як не прикро, виявилася лише тимчасовою. Бо вже за коротких чотири місяці труднощі практикантського життя остогидли Джуді, і листи, повні ремствування і скарг, приходили знову й знову, натякаючи, що тітка Поллі мусить якнайшвидше вертатися і подбати про свою занехаяну небогу.

Коли Френсіс поступово зібрав до купи триб життя Поллі вдома — вона ж бо ніколи не була говіркою, — він став добавчати в ній святу. Втім вона аж ніяк не скидалася на мармурову статую. Поллі мала свої хибки й вади, і її вміння напитувати лиха нікуди не зникло. Наприклад, виявивши незвичайну ініціативу і щире бажання допомогти Френсісу в його праці, вона практично вже на вернула дві заблудлі душі, які під час однієї з її показних прогулянок по Пай-тану щонайулесливіше пристали до неї та її гаманця. І Френсісу знадобилися неабиякі зусилля, щоб віднадити від неї Осанну і Філомену Вангів.

І заради хоча б тієї розради, яку дарували йому їхні денні бесіди, він мав причину цінувати цю дивовижну жінку. Тепер же, коли на нього зненацька напало лихо, він захотів покластися на її здоровий глузд.

Коли він дійшов до свого будинку, там, чекаючи його на веранді ґанку, стояли сестра Клотильда та Анна. Він зітхнув. Чи врешті знайде колись мир, щоб обмірковувати тривожну звістку, яку він одержав?

На жовтавому обличчі Клотильди горів нервозний рум'янець. Вона стояла поряд з дівчиною, майже як наглядач, тримаючи її щойно перебинтованою рукою. Очі Анни потьмяніли з непокори. Крім того, від неї віяло парфумами.

Під його допитливим поглядом Клотильда передихнула.

— Я мусила попросити преподобну матір, щоб вона дозволила мені привести сюди Анну. Бо в кошикарській майстерні вона таки під моєю опікою.

— Слухаю, сестро? — отець Чізгольм примусив себе говорити терпляче. Сестра Клотильда тремтіла від істеричного збурення.

— Я стільки натерпілася від неї. Зухвальство, непослух і лінь. Дивилася, як вона сердить інших дівчат. Так, і краде! Ще й тепер від неї тхне одеколоном міс Беннон. Але врешті...

— Так, сестро?

Сестра Клотильда почервоніла ще густіше. То була ще більша мука для неї, ніж для зневаженої Анни.

— Вона заходила гуляти ночами. Ви знаєте, що тепер це місце кишить вояками. Минулої ночі вона гуляла з кимось з людей Вай-Чу, і навіть не лягала в ліжко. І коли я напоумила її сьогодні вранці, вона не скорилася й укусила мене за руку.

Отець Чізгольм звів очі на Анну. Здавалося неймовірним, що та мала дитина, яку він тримав у своїх руках тієї зимової ночі, і яка прийшла до нього як дар з небес, тепер стояла перед ним — нахмурена й непокірна молода жінка. Як на підліткові літа, вона була досить зріла, з повними грудьми, важкими очима і сливовою дозрілістю на устах. Вона завжди

відрізнялася від інших дітей: себелюбна, нахабна, непокірна. Він подумав: цього разу підручники помилилися — Анна не обернулася в ангела.

Через важкий тягар на душі його голос полагіднішав:

— Ти хочеш щось сказати, Анно?

— Ні.

— Ні, отче, — зашипіла сестра Клотильда. Анна метнула в неї похмурий, ненависний погляд.

— Мені дуже прикро, що після того всього, що ми зробили для тебе, Анно, ти віддячуєш нам отак. Ти тут не щаслива?

— Ні, не щаслива.

— Чому?

— Я не просила вас брати мене в монастир. Ви навіть не заплатили за мене. Я прийшла до вас задарма. І я втомилася від молитов.

— Але ж ти не молишся весь час. Ти робиш свою роботу.

— Я не хочу плести кошики.

— Тоді ми знайдемо для тебе інше заняття.

— Яке? Шиття? І я буду шити ціле життя?

Отець Чізгольм силувано всміхнувся.

— Певно, що ні. Коли ти навчишся всіх цих корисних речей, хтось із молодих хлопців захоче одружитися з тобою.

Вона зустріла його слова глумливим посміхом, що мовби промовляв до нього: «Я хочу чогось цікавішого, ніж оті ваші гарненькі молоді хлопці».

Він змовк. Тоді, засмучений її невдячністю, з легкою гіркотою сказав:

— Ніхто не буде тримати тебе проти твоєї волі. Але поки в окрузі не настане спокій, ти маєш залишитися. Велике лихо може прийти до міста. Ба більше, велике лихо може прийти у світ. Поки ти тут, ти в безпеці. Однак мусиш дотримуватися правил. Тепер іди з сестрою і слухайся її. А якщо я дізнаюся про щось інше, то дуже розсерджуся.

Він відпустив їх обох, а коли Клотильда обернулася, сказав:

— Попросіть превелебну матір прийти до мене, сестро.

Він дивився, як вони простують через подвір'я, а тоді поволі повернувся до своєї кімнати. Так ніби одного лиха було замало!

Коли за п'ять хвилин зайшла Марія-Вероніка, він стояв при вікні, дивлячись на місто вниз. Отець Чізгольм продовжував мовчати, поки вона не стала поряд. Нарешті він промовив:

— Дорога моя, я маю для вас дві недобрі новини, і перша — що в нас тут, напевне, вибухне війна — ще до кінця року.

Вона позирнула на нього в спокійному очікуванні. Він розвернувся до неї обличчям.

— Я щойно від містера Чіа. Війна неминуча. Роками провінцією заправляв Вай-Чу. Як ви знаєте, він знекровлював селян до смерти податями й насильними поборами. Якщо вони не платили, то їхні села руйнували — винищували цілі сім'ї. Але, хоч яким він був нелюдом, купці Пай-тану завжди могли відкупитися від нього, — отець змовк. — Тепер інший польовий командир приходить в округу — генерал Наян з нижньої

Янцзи. Повідомляють, що він не такий поганий, як Вай — взагалі-то, наш старий приятель Шон переметнувся до нього. Але він хоче провінцію Вай, тобто привілей визискувати тутешніх людей. Він увійде в Пай-тан. Двох ватажків підкупити годі. Заплатять лише переможцеві. Тож цього разу їм доведеться таки воювати.

Вона ледь усміхнулася.

— Майже все це я знала раніше. Чому ви нині такі зловісні?

— Можливо, тому що війна вже в повітрі, — він подивився на неї дивним напруженим поглядом. — Крім того, вона буде запекла.

Її усмішка розширилася.

— Але ж ні ви, ні я не боїмося війни.

Залягла мовчанка. Він відвернув погляд.

— Певна річ, що я думаю тепер про нас, коли ми такі вразливі тут, поза міськими стінами, — бо якщо Вай нападе на Пай-тан, ми опинимося в самому пеклі. Але більше я думаю про людей — бідних, безпорадних і голодних. Їх усіх я люблю всім своїм серцем. Вони просять лише миру, хочуть добувати собі простий харч із землі, тихо жити в оселях разом зі своїми сім'ями. Роками їх гнобив один тиран. Тепер, через те що на обрії з'явився другий, їм у руки вкладають зброю — так, у руки людей з нашої пастви, — розмахують стягами і кидають знайомі заклики: Свобода і Братерство. Розпалюють ненависть. Далі, з волі двох диктаторів, ці нещасні створіння нападуть одні на одних. І заради чого? Після кривавої бойні, коли розвіється дим від стрільби, накладуть ще більше податей, посилять гніт, ярмо стане важче, — він зітхнув. — Як же не журитися мені за людство?

Вона ворухнулася незгідливо.

— Ви не надто доброї думки про війну. Але ж деякі війни можуть бути справедливі і славні. Історія це доводить. Моя родина билася в багатьох з них.

Отець Чізгольм довго не відповідав. Коли ж нарешті обернувся до неї, зморшки навколо його очей поглибилися. Він говорив поволі, важко.

— Дивно, що ви кажете таке в цю мить... — він помовчав, не зустрічаючись з нею поглядом. — Наш невеликий місцевий клопіт — це лиш відлуння великого хаосу, — говорити йому стало важко, дуже важко. Але він примусив себе. — Містер Чіа одержав вістку, яку приніс спеціальний кур'єр його ділового партнера в Сен-сянгу. Німеччина напала на Бельгію й розпочала війну з Францією та Британією.

Запала коротка мовчанка. Її лице перемінилося, але вона не відізналася, а далі стояла мовчки — з неприродно повернутою головою.

Нарешті він продовжив:

— Інші невдовзі дізнаються також. Але тут, у нашій місії, нічого не повинно змінитися.

— Ні, не повинно, — вона відповіла механічно, наче її погляд був прикутий до того, що відбувалося за тисячі миль звідти.

Перший знак з'явився за кілька днів: невеликий бельгійський прапор, спішно вишитий барвистими нитками на шовковому прямокутнику, і виставлений напоказ у вікні спальні сестри Марти. І вже того самого дня, сповнившись нового завзяття, Марта поспішила рано-вранці з диспансеру до будинку сестер, а тоді хмикнула з нервовим задоволенням. Нарешті вони прийшли — газети, які так чекала всією своєю душею. То був «Інтелідженс», американська щоденна газета, публікована у Шанхаї, що прибувала нерівномірними партіями приблизно раз на місяць. Поспіхом, тремтливими пальцями, пройнята острахом і надією водночас, вона розкрила її при вікні.

Якусь хвилину Марта швидко гортала сторінки. Тоді обурливо скрикнула.

— Які потвори! О мій Боже, це нестерпно! — не підносячи голови, вона спішно закивала до Клотильди, яка швидко прийшла до кімнати, приваблена тією ж магічною силою. — Подивися, сестро! Вони у Левені — собор у руїнах, розбомблений дощенту. А Метрі — десять кілометрів від мого дому — стертий з лиця землі. О милий Боже! Таке прегарне й заможне місто!

Об'єднані спільним нещастям, дві сестри схилилися над газетами, супроводжуючи читання вигуками жаху.

— Навіть вітвар розбито на друзки! — Марта заламала руки. — Метрі! Я їздила туди з батьком на високому возі, коли мені було ще тільки сім. Такий ринок! Того дня ми купили дванадцять сірих гусей... тлустих і гарних... а тепер...

Клотильда читала з розширеними очима про битву на Марні.

— Вони винищують наших хоробрих людей. Така бойня, таке жажіття!

Превелебна матір зайшла і тихо сіла за столом, Клотильда не помічала її присутності. Але Марта запримітила її краєм ока і стала як сама не своя.

Сповнена обурення, вона показала пальцем на уступ, кажучи тремтливо:

— Подивися лиш, сестро Клотильдо. «Надійшло вірогідне повідомлення, що монастир Левена знищили німецькі загарбники. Надійні джерела підтверджують факт, що жорстоко вирізано чимало невинних дітей».

Клотильда зблідла, як слонова кість.

— На франко-пруській війні було те саме. Вони нелюди. Не дивно, що в цьому чудовому американському журналі їх уже називають гунами.

Останнє слово вона прошипіла.

— Я не дозволю тобі так говорити про мій народ.

Клотильда крутнулася, спираючись об віконну раму, заскочена зненацька. Натомість Марта була готова.

— Ваш народ, превелебна матінко? А я б не гордилася так своїм родом на вашому місці. Дикі варвари. Вбивці жінок і малих дітей.

— У німецькій армії воюють справжні лицарі. Я не вірю цій вульгарній газетці. Це неправда.

Марта приклала руки до стегон; її хрипкий селянський голос рипів від образи.

— Неправда те, що вульгарна газетка повідомляє про безжалісне вторгнення в мою невелику країну вашої лицарської армії?

Превелебна матір зблідла ще більше, ніж Клотильда.

— Німеччина має право на місце під сонцем.

— І тому вбиває й плюндрує, підриває собори і нищить ринок, куди я ходила малою дівчиною, тому що хоче загарбати сонце і місяць, зажерлива свиня...

— Сестро! — шаноблива навіть у своєму обуренні, превелебна матір устала. — У цьому світі є така річ, як справедливість. Німеччина й Австрія ніколи її не мали. І не забувайте, що мій брат воює тепер, щоб викувати нову тевтонську долю. Тому я забороняю вам, як ваша ігуменя, говорити всі ті обмови, які щойно осквернили ваш язик.

Запала нестерпна мовчанка, і тоді превелебна матір обернулася, щоб вийти з кімнати. Коли вона дійшла до дверей, Марта гукнула:

— Ваша уславлена доля ще не викута. Союзники виграють війну.

Марія-Вероніка усміхнулася до неї, холодно й жалісливо. І вийшла.

Ворожнеча посилилася, підбурювана поодинокими новинами, що просочувалися до віддаленої місії, також обтяженій загрозою війни. Хоча французька й бельгійська сестри ніколи аж надто не любили одна одну, тепер їх поєднала щонайщиріша дружба. Марта оберігала слабшу Клотильду, опікувалася її здоров'ям, лікувала її надокучливий кашель, вибираючи найдобріші шматки з кожної страви. Вони разом в'язали напоказ рукавички і шкарпетки, щоб відіслати їх хоробрим *blessés*^[19]. Вони балакали про свою любу батьківщину просто над головою в превелебної матері, без кінця зітхаючи й примовляючи — дуже, дуже тактовно, щоб не дай Бог когось не образити. Тоді Марта з дивною значущістю зауважувала: «Ходімо помолімося на хвилину за наш намір».

Марія-Вероніка терпіла все це з гордовитим мовчанням. Вона також молилася за перемогу. Отець Чізгольм дивився на три обличчя в ряд, богобійно зведені вгору, що молилися за супротивні перемоги, тимчасом як він сам, втомлений і змордований, спостерігав за силами Вая, які то виходили з-поміж гір, то поверталися назад, і, почувши про останню мобілізацію Наяна, молився за мир... безпеку своїх людей... і досить харчу для діток.

Невдовзі сестра Клотильда стала навчати свій клас «Марсельєзи». Вона робила це потай, коли превелебна матір поралася в кошикарській майстерні на другому боці місії. Схильний до наслідування клас притьма підхопив її. І ось одного ранку, коли Марія-Вероніка поволі простувала через комплекс, втомлено і з видимим напруженням, через відчинені вікна класів Клотильди, під розкотистий акомпанемент піаніно, заgrimів

на повен голос французький національний гімн: «*Allons, enfants de la patrie...*»^[20].

На якусь мить хода Марії-Вероніки сповільнилася; її постать, що залишилась такою ж несхитною, заціпеніла. Вона зібрала всю свою силу духу, щоб стерпіти це, і рушила далі, високо піднісши голову.

Одного дня наприкінці місяця Клотильда знову була у своєму класі. У дітей, що виконали вже того дня «Марсельезу», закінчувався урок катехизму. І сестра Клотильда, згідно з недавнім своїм звичаєм, сказала:

— Устаньте на коліна, любі діти, і ми прочитаємо невелику молитву за хоробрих французьких солдатів.

Діти слухняно клякнули і повторили за нею тричі «Богородице Діво».

Коли Клотильда вже готувалася дати їм знак підвестися, вона з деяким приголомшенням усвідомила, що за нею стоїть превелебна матір. Марія-Вероніка була спокійна і люб'язна. Дивлячись через плече сестри Клотильди, вона звернулася до класу.

— А тепер, діти, буде правильно, коли ви прочитаєте ту саму молитву за хоробрих німецьких солдатів.

Клотильда позеленіла. Здавалося, вона от-от задихнеться.

— Це мій клас, превелебна матінко.

Марія-Вероніка не зважала на неї.

— Ну ж бо, любі діти, за хоробрих німців. «Богородице Діво, радуйся, благодатна...»

Груди Клотильди здригалися, бліді уста піднесли над її вузькими зубами. Вона конвульсивно відвела руку назад і ляснула свою ігумену по обличчі.

Запала страшна тиша. Тоді Клотильда розплакалася і побігла, ридаючи, з кімнати.

Марія-Вероніка й м'язом не поворухнула. З тією ж самою лагідною усмішкою вона сказала дітям:

— Сестрі Клотильді погано. Ви бачите, як вона ударила мене. Я закінчу урок. Але спершу, діти, три «Богородице Діво» за добрих німецьких солдатів.

Коли молитва закінчилася, вона сіла незворушно за високим столом і розгорнула книжку.

Того вечора, зайшовши несподівано до диспансера, отець Чізгольм сполошив сестру Клотильду, яка відмірювала собі щедрю дозу хлородину. Почувши його кроки, вона, залита на щоках хворобливим рум'янцем, різко крутнулася і мало не впустила з рук повну склянку. Після того випадку в класі її нерви були напнуті, як струна.

Вона сказала, затинаючись:

— Я візьму трохи на шлунок. Цими днями в нас стільки тривоги.

Він знав, за наливою мірою та її поведінкою, що вона вживала ліки як заспокійливе.

— Я не брав би їх надто часто, сестро. Там є досить багато морфіну.

Коли вона пішла, отець Чізгольм замкнув пляшку у шафці з отрутами. Він стояв в порожньому диспансері, роздертий тривожними небезпеками, що чигали на них тут, обтяжений самою лише марністю тієї далекої, страшної війни, і раптом у ньому запалав гнів на безглузду ненависть цих жінок. Він надіявся, що вона вгамується. Але не вгамувалася. Він стиснув губи з раптовою рішучістю.

Того ж дня після школи він послав по трьох сестер. Він залишив їх стояти перед своїм столом і з незвичайною суворістю на лиці став добирати сповнені гіркоти слова.

— Ваша поведінка в цю пору — велика прикрість для мене. Усе це мусить припинитися. Це годі хоч якось виправдати.

Настала коротка пауза. Клотильда затряслася від незгоди.

— Але ж ми маємо виправдання, — вона стала мацати в кишені свого вбрання і збуджено вклала йому в руку сильно пожмакану вирізку з газети. — Прочитайте, благаю. Це від князя Церкви.

Він оглянув вирізку і поволі прочитав її вголос. То була заява кардинала Аметта, виголошена з катедри Собору Паризької Богоматері. «Улюблені брати й товариші по зброї Франції та її славних союзників. Бог допоміг нам здобути велич у минулому. Він допоможе нам знову в годину нужди. Бог стоїть поряд з нашими хоробрими солдатами на полі битви, додаючи сили їхній зброї, укріплюючи їх на бій проти ворога. Бог захищає своїх. Бог подарує нам перемогу...»

Він змовк, не бажаючи читати далі.

Настала насторожена мовчанка. Клотильда дрижала з нервовим тріумфом, а обличчя Марти світилося твердим переконанням. Але Марія-Вероніка навіть не думала визнавати поразки. З чорної тканинної торбинки, пристебнутої до пояса, вона незграбно витягла гарненьку прямокутну вирізку.

— Я не знаю нічого про упереджену думку французького кардинала. Але є спільне звернення до німецького народу архієпископів Кельна, Мюнхена і Есена.

Холодним і бундючним голосом вона прочитала: «Дорогий народе нашої Батьківщини. Бог з нами в цій праведній боротьбі, до якої примушено нас. Тому ми наказуємо вам у Боже ім'я боротися до останньої краплі своєї крові за честь і славу нашої країни. Бог знає, у своїй великій мудрості і справедливості, що за нами правда, і Бог подарує нам...»

— Досить.

Френсіс спинив її, намагаючись опанувати себе й переборюючи одну хвилю гніву й відчаю за другою. Тут перед ним явилася вся сутність людської злоби й лицемірства. Безглуздість життя зненацька вразила його. Страшна безнадія його розчавила.

Він сидів, підперши рукою голову, а тоді мовив тихим голосом:

— Лише Бог знає, що Його вже нудить від усіх цих взивань до Нього!

Опанований болісним почуттям, він раптом встав і почав ходити по кімнаті.

— Я не можу заперечити суперечностей кардиналів та єпископів ще більшими суперечностями. Я ніколи не зважуся на це. Я ніхто — звичайний шотландський священник, що застряг на просторах Китаю десь на узбіччі бандитських воєн. Але хіба ви не бачите всю дурість і нищість цієї справи? Ми, Свята Католицька Церква, — як і всі великі Церкви християнського світу — потураємо цій світовій війні. І йдемо навіть далі — освячуємо її. Ми посилаємо мільйони вірних своїх синів на каліцтво й погибель, нівечачи їхнє тіло й душу, змушуючи вбивати і нищити одне одного, з лицемірною посмішкою, апостольським благословенням. Умріть за свою країну, і все проститься вам. Патріотизм! Цар та імператор! З десяти тисяч самовдоволених казальниць: «Віддайте кесареві, що кесареве...» — він урвав мову, стиснувши кулаки, з вогнем у задивлених очах. — Але сьогодні немає кесаря — а тільки фінансисти й державці, яким потрібні діамантові копальні в Африці і гума в рабовласницькому Конго. Христос проповідував невмирущу любов. Він проповідував братерство людей. Він не виходив на гору і не кричав: «Вбивайте! Вбивайте! Ідіть у бій, повні ненависти, і встроміть багнет у живіт брата!». То не Його голос відлунює в церквах і високих соборах християнського світу — то голос лакеїв і боягузів, — його уста затремтіли. — Як в ім'я Бога, якому ми служимо, можемо ми йти в ці чужі землі, землі, які ми називаємо поганськими, бажаючи повернути людей у віру, яку спростовуємо кожним своїм учинком? Не дивно, що вони глузують з нас. Християнство — релігія брехні! Соціального стану, грошей і національної ненависти! Злих воєн! — він раптом спинився з облитим потом чолом, очима, потьмареними від муки. — Чому Церква не скористається з тієї змоги? Яка ж це нагода оправдати себе як Живу Наречену Христа! Замість проповіді ненависти і чвар, крикнути в кожному краї устами свого понтифіка і всіх священників: «Покладіть зброю. Не вбивайте більше. Ми наказуємо вам не битися». Так, будуть переслідування і страти. Але то буде мучеництво — не вбивство. Мертві прикрашатимуть, а не осквернятимуть наші вівтарі, — його голос притих, постава стала спокійніша, навдивовижу пророча. — Церква постраждає за своє боягузтво. Гадюка, пригріта на грудях, одного дня вкусить у ті груди. Освячуючи силу зброї, ми накликаємо руїну самі на себе. Може настати час, коли військові сили вийдуть з-під влади і повернуться проти Церкви, калічачи мільйони її дітей, знову виганяючи її — боязку тінь — у катакомби.

Коли він завершив, запала напружена тиша. Марта і Клотильда повісили голови, немов зворушені глибоко в серці всупереч власній волі. Але Марія-Вероніка, з деякою пихатістю, що супроводила перші дні їхньої ворожнечі, схрестилася з ним холодним ясним поглядом, що прошивав його глумливим блиском.

— Це все неабияк вражає, отче... гідне тих катедр, яких ви осуджуєте... Але чи не будуть ваші слова досить порожніми, якщо ви самі не додержите їх... тут, у Пай-тані?

Кров підступила йому до лица, але не надовго. Він відповів без гніву.

— Я суворо наказав усім своїм людям з пастви не брати участі в цьому лютому конфлікті, який загрожує нам. Я заприсягнув їх сховатися разом з сім'ями за воротами місії, коли спалахне лихо. Хоч які будуть наслідки, відповідатиму я.

Усі три сестри подивилися на нього. Слабке тремтіння пробігло по холодному, нерухомому обличчі Марії-Вероніки. Однак, коли сестри йшли з кімнати, він добре бачив, що вони не примирені. Зненацька він задрижав, відчувши безіменний страх. До нього прийшло дивне відчуття, що спинився маятник часу, завмерши у зловісному чеканні того, що може статися.

IX

У неділю вранці він прокинувся від звуку, якого страхався чимало днів, — глухої артилерійської канонади. Він підскочив і побіг до вікна. На західних схилах, на кілька миль далі, шість легких польових гармат почали обстріл міста. Він хутко вдягнувся і побіг нагору. У ту ж мить Йосиф прибіг з ганку.

— Почалося, учителю. Минулої ночі генерал Наян увійшов у Пай-тан, і сили Вая атакують його. Наші люди вже прибувають до воріт.

Він зиркнув швидко через Йосифове плече.

— Впусти їх негайно.

Поки його слуга вертався, щоб відчинити ворота, він поспішив додому. Діти, що зібралися на сніданок, були навдивовижу безтурботні. Одна чи дві найменші дівчинки запхикали, почувши раптом далеке двигтіння. Він обійшов довгі столи, змусивши себе усміхатися.

— Це лише феєрверки, діти. Вони будуть у нас великі, кілька днів.

Три сестри стояли віддалік у кінці трапезної. Марія-Вероніка була спокійна і холодна, як мармур, але отець відразу побачив, що Клотильда засмучена. Здавалося, вона ледь себе стримує, і було видно, як зціпила в довгих рукавах свої руки. Щоразу, коли били гармати, вона блідла. Кивнувши до дітей, він пожартував спеціально для неї.

— Якби ж то можна було б тримати їх біля їди весь час.

Сестра Марта хихикнула дуже швидко:

— Так, так, тоді нам було би легко.

Поки Клотильда марно намагалася нагнати на своє застигле обличчя усмішку, далека канонада загуготіла знову.

За деякий час він покинув трапезну і рушив до сторожівні, де Йосиф і Фу стояли перед розчиненими навстіж воротами. Його люди сипали через них зі своїм майном, молоді і старі, нещасні, смиренні, неписьменні створіння, спрагли безпеки, правдиве уособлення стражденної

смертності. Його серце заклекотіло, коли він подумав про пристановище, яке давав тепер їм. Міцні цегляні стіни забезпечать їм добрий захист. Отець Чізгольм подякував своєму славолюбству за те, що збудував їх такими високими. Він з незвичайною ніжністю дивився, як одна літня жінка в лахміттях, чиє змарніле обличчя свідчило про терпеливу згоду на довге життя в нужді, покульгала зі своїм клунком, тихенько сіла в куточку людного комплексу і стала ретельно варити жменю бобів у старій бляшанці з-під згущеного молока.

Фу стояв, незворушний, збоку, але на обличчі хороброго Йосифа шкіра набула дещо відмінного відтінку, ніж зазвичай. Подружжя змінило його, і він був уже не безтурботним юнаком, а чоловіком і батьком, наділеним усіма обов'язками власника маєтку.

— Нехай поспішають, — бубонів він нетерпеливо. — Ми мусимо замкнути і перегородити ворота.

Отець Чізгольм поклав свою руку на плече слуги.

— Тільки тоді, коли всі зайдуть, Йосифе.

— Нам буде непереливки, — відповів Йосиф, здвигнувши плечима. — Деякі з тих людей пішли раніше на службу до Вая. Він не зрадіє, дізнавшись, що вони схотіли відсидітися тут, замість того щоб битися.

— Але вони все одно не будуть битися, — твердо відповів священник. — Ходи-но, не впадай у відчай. Піднеси наш прапор, поки я чергуватиму на воротах.

Йосиф відійшов, щось бурмочучи, і за кілька хвилин стяг місії, синій Андріївський хрест на блідо-голубому шовковому тлі, розпустився і замайорів на флагштоку. Серце отця Чізгольма запалало гордістю ще більше, груди хутко наповнилися піднесенням. Той стяг свідчив про мир і добру волю до всіх людей, нейтральний стяг, стяг всезагальної любови.

Коли зайшов останній страдалець, вони тимчасово замкнули ворота. У ту мить Фу привернув увагу священника до кедрового гаю, приблизно три сотні ярдів ліворуч, на їхньому ж Пагорбі Самоцвітів. Серед гущавини дерев раптово випірнуло довге жерло гармати. Крізь гілки він міг невиразно бачити проворні рухи солдатів у зелених туніках Вая, які окопувалися й укріплювали позиції. Хоча він мало знався на таких справах, однак ця гармата виглядала далеко могутнішою зброєю, ніж звичайні польові гармати, які стріляли дотепер. Поки він дивився, змигнув короткий спалах, а після почувся жахливий удар і несамовите ревіння снаряда над головами.

Наслідки були жахливі. Коли нова важка гармата стала оглушливо обстрілювати місто, їй з неефективної віддалі відповіла батарея Наяна. Невеликі снаряди не долітали до кедрового гаю і били по місії. Один упав у город, піднісши цілу зливу землі. Відразу ж крики жаху здійнялися в людному комплексі, і Френсіс побіг переганяти паству з відкритого простору до безпечнішої церкви.

Гамір і сум'яття зросли. Діти у класі зчинили шалену товкотнечу. Превелебна матір зупиняла паніку. Спокійно й усміхнено перекикуючи

розриви снарядів, вона зібрала дітей навколо себе, наказала позакривати вуха пальцями і співати на повні легені. Коли вони заспокоїлися, їх погнали швиденько через подвір'я до монастирських погребів. Дружина Йосифа і двоє його дітей сиділи вже там. Було дивно бачити в напівсутіні всі ці невеличкі жовті личка, серед запасів оливи, свічок і солодкої картоплі, під довгими полицями, заставленими консервами сестри Марти. Там, під землею, завивання снарядів не було таким голосним. Але час від часу до них долинав важкий удар, і будівля трусилася аж до самих підвалин.

Поки Поллі залишалася внизу з дітьми, Марта і Клотильда помчали по обід для них. Клотильда, завжди напнута, як струна, тепер мало не втратила розум. Коли вона переходила комплекс, відірваний шматок металу злегка вдарив її у щок.

— О Боже! — закричала вона, опускаючись на землю. — Мене вбито!

Бліда, як смерть, вона почала читати покайну молитву.

— Не будь дурна, — Марта люто затрусила її за плече. — Ми мусимо принести цим клятим шибеникам вівсянку.

Йосиф покликав отця Чізгольма до диспансера. Одна жінка несильно поранила руку. Спинивши кров і перев'язавши рану, священник відіслав Йосифа і пацієнтку до церкви, а тоді припав до вікна, тривожно оцінюючи наслідки вибухів і руйнування, завдане осколками, після того як снаряди Вая розірвалися в Пай-тані. Навіть склавши присягу безсторонності, він не зміг стримати болісного бажання, нестримного і спустошливого, щоб страхітливий Вай нарешті зазнав поразки.

Зненацька, стоячи там, він побачив, як загін солдатів Наяна висипав з маньчжурських воріт. Вони виплеснулися, як ріка сірих мурах, числом, напевне, зо дві сотні, і стали рваною смугою здиратися на пагорб.

Він стежив за ними з моторошним зачудуванням. Спершу вони ішли швидко, короткими, раптовими кидками. Він міг виразно бачити їх на тлі незайманої зелені пагорба. Зігнувшись удвоє, вони шугали вперед з гвинтівкою в руці, приблизно на десять ярдів, а тоді відчайдушно падали вниз на землю.

Гармата Вая далі стріляла по місту. Сірі постаті підступали ближче. Тепер вони вже повзли, розпластані на животах, завершуючи своє виснажливе сходження під пекучим сонцем.

На відстані ста кроків від кипарисового гаю вони спинилися, припавши до схилу, на цілі три хвилини. Тоді їхній командир дав знак. Закричавши, вони зіскочили на ноги і побігли на гарматну позицію.

Половину дороги вони подолали швидко. Ще кілька секунд, і досягли б уже цілі. Аж раптом в осяйному повітрі розляглося уривчасте цокотіння кулеметів.

Їх було три, з бойовою залогою наготові, у кипарисовому гаю. Після їхнього пронизливого удару сірі постаті зупинилися у своєму бігу, схиляючись у німому зачудуванні. Деякі падали вперед, інші на спину, деякі на якусь мить на коліна, наче в молитві. Вони попадали комічно

навсібіч, а тоді, коли торохтіння «максимів» припинилося, залишилися лежати нерухомо під світлом сонця. Запанувала тиша, тепла й погідна, поки важкі удари гармати не загриміли знову, пробудивши все до життя — усе, окрім тих невеличких дрібних постатей на зеленому схилі.

Отець Чізгольм стояв заціпеніло, катуючи свій розум. Це війна. Така сама іграшкова пантоміма руйнування, побільшена в мільйон разів, тривала зараз на плодючих рівнинах Франції. Він задрижав і став пристрасно молитися: «О Господи, дай мені змогу жити і вмерти заради миру».

Раптом його стружене око розгледіло ознаки руху на пагорбі. Один з солдатів Наяна ще не помер. Повільно й болісно він волочився по схилу в напрямку місії. Було видно, як підупадає він на силі, поступово сповільнюючи рух. Зрештою він завмер, цілковито виснажений, лежачи на боці, деś за шістдесят ярдів від верхніх воріт.

Френсіс думав: «Він мертвий... це не час для псевдогероїчних вчинків, якщо я піду туди, то отримаю кулю в голову... цього робити не можна». Але він все одно мимоволі вийшов з диспансеру і рушив до верхніх воріт. З відчуттям вини він відчинив ворота: на щастя, у місії його ніхто не бачив. Він вийшов на залитий сонцем схил.

Його низька чорна постать і довга чорна тінь були приголомшливо помітні. І хоча вікна місії були пусті, він відчував, що чимало очей прикуті до нього в кипарисовому гаю. Він ішов з визивною неспішністю.

Поранений солдат, хлипаючи, натужно дихав. Обидві руки кволо припали до розірваного живота. Його очі, людські очі, дивилися на Френсіса стражденно й питально.

Френсіс закинув його на спину і поніс до місії. Підтримуючи пораненого, знову замкнув ворота, а тоді обережно заволік його у притулок. Напоївши його водою, він знайшов Марію-Вероніку і велів приготувати тапчан у диспансері.

Того дня сталася ще одна безуспішна спроба штурму позицій, де стояла гармата. Коли смерклося, отець Чізгольм і Йосиф принесли ще п'ятьох поранених. Тепер диспансер більше скидався на шпиталь.

Наступного ранку обстріли не спинялися ні на хвилину. Гупання здавалося безкінечним. Місто зазнало важких руйнувань, і виглядало, що у західній стіні вибито пролом. Зненацька Френсіс побачив, що недалеко від західних воріт, приблизно на милю далі, головні сили загонів Вая пробираються через проламану огорожу. Затаївши дух, він подумав, що вони вже в місті. Однак не міг цього знати напевне.

Решта дня минула в болісній непевності. Пізно по обіді він випустив дітей з погребів, а паству з церкви, і вивів їх подихати свіжим повітрям. Принаймні вони живі і здорові. Коли він ходив серед них, підбадьорюючи, його надихав цей буденний факт.

Тоді, закінчивши обхід, він побачив коло себе Йосифа, на чиєму обличчі вперше відбився видимий страх.

— Учителю, посланець прийшов від гармати Вая в кедровому гаю.

На головних воротах три солдати Вая зазирали між ґрати, тимчасом як офіцер, якого отець Чізгольм вважав капітаном залоги, стояв віддалік. Френсіс без вагань відчинив ворота і вийшов до них.

— Чого ви від мене хочете?

Офіцер був низький, присадкуватий і немолодий, з важким обличчям і грубими мулячими губами. Дихав розкритим ротом, у якому виднілися заплямлені зуби. Він носив звичайного кашкета і зелений однострій зі шкіряним поясом, з якого звисала зелена китиця. Його гетри прикривала внизу пара порваних парусинових калош.

— Генерал Вай сподобив вас декількох прохань. Передусім досить переховувати поранених ворогів.

Френсіс зачервонів, збуджено й нервово.

— Поранені нікому не шкодять. Вони поза війною.

Співбесідник не зважав на його попередження.

— По-друге, генерал Вай дає вам привілей долучитися до свого забезпечення. Вашою першою жертвою стануть вісім тисяч фунтів рису і всі американські консерви у ваших коморах.

— Нам самим уже бракує харчів, — попри своє попереднє рішення, Френсіс відчув, як палає в ньому гнів. Він говорив гарячково: — Ви не можете нас отак грабувати.

Як і раніше, капітан залоги не звертав уваги на перебіг суперечки. Він лише стояв обік, розставивши ноги, проказуючи кожне слово через плече, як образу.

— По-третє, важливо, щоб ви звільнили свою територію від усіх, кого прихистили в себе. Генерал Вай вважає, що ви пригріли дезертирів з його війська. Якщо це так, то їх застрелять. Усі решта дужі чоловіки мусять негайно долучитися до війська Вая.

Цього разу отець Чізгольм не заперечував. Він стояв, напружений і блідий, стиснувши кулаки, виблискуючи очима з обурення. Повітря перед ними переливалося червоним серпанком.

— Припустімо, я відмовлюся скоритися цим вельми розважливим вимогам?

Затяте обличчя перед ним майже усміхнулося.

— Це, запевняю вас, стане помилкою. Тоді я вкрай неохоче поверну до вас гармату і за п'ять хвилин зітру вашу місію і всіх у ній на жалюгідний порох.

Запала тиша. Три солдати кривлялися, подаючи знаки деяким молодим жінкам у комплексі. Френсіс бачив своє становище так ясно й чітко, як картину, виритувану на сталі. Під загрозою знищення він поступиться врешті перед цими нелюдськими вимогами. І ця поступка стане прелюдією до більших, а згодом і ще більших вимог. Його охопив великий порив гніву. Рот його висох, і він не відривав палаючих очей від землі.

— Генерал Вай мусить розуміти, що нам знадобиться час, аби приготувати йому ці припаси... і приготувати моїх людей... до відбуття. Скільки часу він готовий мені надати?

— До завтра, — хутко відповів офіцер. — За умови, що ви доставите до гарматного окопу особисту пожертву — консервовані продукти, а також досить дорогоцінностей, щоб їх можна було вважати належним дарунком.

Знову запала тиша. Френсіс відчув, як у грудях задушливо розпирає серце. Він збрехав притишеним голосом:

— Я згоден. Вибору немає. Вночі я принесу подарунок.

— Твоя мудрість похвальна. Буду чекати. І дуже не раджу спізнюватися.

У голосі капітана чувся неприхований насміх. Він вклонився священникові, крикнув наказ своїм людям і вирушив присадкуватою ходою до кедрового гаю.

Френсіс зайшов до місії, дрижачи від люті. Брязкіт важких залізних воріт позад нього далі гарячково відлунював у його мозку. Яким же він дурнем він був, коли у своєму безтямному піднесенні уявляв, що може уникнути цієї проби. Він... смиренний миротворець. Він аж заскреготав зубами, коли безжальний гнів на самого себе запалав у ньому. Він рвучко втік від Йосифа і мовчазної юрби, що боязко шукала на його обличчі відповіді на свій страх.

Зазвичай він ішов зі своїми тривогами до церкви, але тепер не міг похилити голову і прошепотіти лагідно: «Господи, я страждатиму і скорюся». Пішов до кімнати і люто впав у плетене крісло. Його думки раптово збурилися, і їх не здержувала вже ані лагідність, ані довготерпіння. Він застогнав, згадавши своє лагідне євангеліє миру. Що станеться тепер з отими його гарними словами? Що станеться з ними всіма?

Ще один спомин вразив його — непотрібність, несамоविта беззмістовність присутності Поллі в місії у такий час. Він пошепки проклинав місіс Фіске за недоречну настирливість, через яку його бідна тітка наразилася на таке немислиме горе. Боже! Здавалося, він несе всі тривоги світу на своїх зігнутих недотепних плечах. Він підстрибнув. Він не може, він не буде кволо поступатися перед божевільною небезпекою погрози Вая і ще смертоноснішою небезпекою тієї гармати, яка розросталася в його запаленій уяві, виросла до такого гігантського розміру, що стала символом усіх воєн, а також усякої брутальної зброї, витвореної людиною на винищення людства.

Коли він ходив туди й сюди у своїй кімнаті, напружений і спотілий, хтось тихо постукав у його двері. До кімнати зайшла Поллі.

— Я не хотіла турбувати тебе, Френсісе... але якщо ти маєш вільну хвилину... — вона усміхнулася неухважливо, користаючись своїм привілеєм любови — порушувати його самотність.

— Що таке, тітко Поллі? — він з великим зусиллям навів вираз спокою на своє обличчя. Можливо, вона мала інші новини, ще одне послання він Вая.

— Я би втішилася, якби ти поміряв оце кашне, Френсісе. Я не хотіла би зробити його завеликим. У ньому тобі буде затишно і тепло взимку.

Під його помутнілим поглядом вона витягла вовняну балаклаву, яку саме в'язала.

Він не знав, чи сміятися йому, чи плакати. Усе це було так схоже на Поллі. Щоразу, коли долинав звук ангельських сурем, вона приносила йому горнятко чаю. І на те не було іншої ради, як тільки скоритися. Він встав і дозволив їй приміряти незакінчену капю на своїй голові.

— Виглядає саме в міру, — буркнула вона критично. — Можливо, трішечки заширока навколо шиї. — Перехиливши голову і підібгавши верхню губу вона порахувала шви своєю кістяною спицею. — Шістдесят вісім. Я скорочу на чотири. Дякую, Френсісе. Надіюся, я тебе не стривожила.

Сльози зарясніли на його очах. Він мав майже нездоланне бажання покласти голову на її тверде плече і заплакати розпачливо, відкрито: «Тітко Поллі! Я у безвиході. Що, о Боже, маю я робити?».

Він дивився отак на неї довгий час. І прошепотів:

— Поллі, тебе не тривожить та небезпека, у якій ми всі опинилися?

Вона кволо усміхнулася.

— З клопоту голова болить. Крім того... хіба ж не ти піклуєшся про нас?

Її незламна віра в нього була як подув холодного чистого повітря. Він дивився, як вона загортає своє в'язання, протикає його голками і, як завжди, тямуче кивнувши, мовчки йде. І десь там, під її невимушеністю, під її буденним виглядом ховався натяк на глибше знання. Тепер він не мав уже сумніву, що саме мусить робити. Він взяв капелюх і пальто й потай попростував до нижніх воріт.

Поза межами місії його осліпила глибока темінь. Але він хутко пішов дорогою Зелених Самоцвітів у напрямку до міста, не думаючи про перепони.

На маньчжурських воротах отця Чізгольма гостро спинили вартові і засвітили ліхтарем просто в лице, поки його роздивлялися. Він мав надію, що його впізнають — кінець кінцем, він був відомою людиною в місті, — однак йому пощастило ще більше. Один з трьох солдатів був підлеглим Шона і трудився з ним упродовж епідемії. Той чоловік негайно поручився за нього і після короткої бесіди з друзями згодився повести його просто до лейтенанта.

Вулиці були безлюдні, подекуди завалені камінням і зловісно мовчазні. З віддаленої східної частини час від часу долинали звуки стрілянини. Коли священник ступав услід за м'якими кроками свого провідника, на нього наринало надивовижу бадьористе почуття вини.

Шон був у своїй старій квартирі в казармах, тішачись коротким перепочинком, повністю одягнутий і в тому самому старому похідному

ліжку, що належало доктору Туллоку. Він був неголений, його гетри побілили з бруду, а під очима лежали темні тіні втоми. Коли Френсіс зайшов, він підпер голову ліктем.

— Що ж, — сказав він поволі, — мені якраз снився ти, мій друже, і твій чудовий заклад на пагорбі.

Він сповз з ліжка, обернув лампу і сів за столом.

— Не хочеш трохи чаю? І я також. Але я радий бачити тебе. Шкода, що не відрекомендував тебе генералу Наяну. Він провадить наступ на східному боці... або, можливо, страчує шпигунів. Він неабияк освічена людина.

Френсіс сів за стіл, досі нічого не кажучи. Він знав Шона досить добре, щоб дати йому змогу виговоритися. І сьогодні ввечері його співбесідник говорив менше, ніж зазвичай. Він подивився сторожко на священника. — Чому ж ти не просиш, мій друже? Ти прийшов про поміч, яку я не можу дати. Ми мали би бути у вашій місії два дні тому, якби всіх нас не розривала на клапті сумнозвісна Сорана.

— Ти маєш на увазі гармату?

— Так, гармату, — Шон відповів з увічливою іронією. — Я вже добре познайомився з нею за ці кілька років... Взагалі, вона походить з французької канонірки. Спершу вона дісталася генералу Гсія. Я двічі забирав її від нього з величезними труднощами, але він щоразу викупував її в мого коменданта. Тоді Вай знайшов собі наложницю в Пекіні, що коштувала йому двадцять тисяч срібних доларів. То була вірменка, дуже вродлива, на ім'я Сорана. Втративши до неї інтерес, він обміняв її на гармату Гсії. Учора ти бачив, як ми спробували захопити її. То... було неможливо... Укріплена... На відкритій місцевості... тимчасом як нас захищає батарея пукавок. Можливо, через неї ми програємо війну... саме тоді, коли в мене такі особисті успіхи на службі в генерала Наяна.

Вони помовчали. Священник сухо промовив:

— Припустімо, гармату можна захопити?

— Ні. Не спокушай мене, — Шон похитав головою із таємною гіркотою. — Але як тільки дістануся до тієї нечестивої зброї, я покінчу з нею назавжди.

— Ми можемо підійти дуже близько.

Шон поволі підніс голову, вивчаючи Френсіса поглядом. Він пожвавішав від радісного збудження. Він чекав.

Отець Чізгольм нахилився вперед, міцно стиснувши губи.

— Цього вечора, пригрозивши обстріляти місію, офіцер Вая, який командує гарматою, наказав принести харчі та гроші до опівночі...

Він говорив далі, дивлячись на Шона, а тоді раптом змовк, усвідомивши, що не мусить продовжувати. Цілу хвилину вони обидва мовчали. Шон думав, недбало наморщивши чоло. Нарешті він усміхнувся — принаймні м'язи на його обличчі спробували навести усміх, хоча в його очах сміху не було видно.

— Мій друже, я таки мушу вважати тебе даром з небес.

Хмара пробігла по обличчі священника.

— Сьогодні я забув про небо.

Шон кивнув, не замислившись над тими словами.

— Тепер слухай, і я розповім тобі, що ми будемо робити.

За годину Френсіс і Шон покинули казарми і рушили через маньчжурські ворота до місії. Шон скинув свій однострій і перебрався в ношену синю блузу і пару робочих штанів, закованих по коліна. Плоский збористий капелюх вкривав його голову. На спині він ніс великого міха, міцно зшитого шпагатом. За ними на відстані трьохсот кроків мовчки ішли двадцять його людей.

На півдорозі до Пагорба Зелених Самоцвітів Френсіс торкнувся супутника за руку.

— Тепер моя черга.

— Він не важкий, — Шон обережно переставив мішок на друге плече.

— І, напевне, я звик до цього більше, ніж ти.

Нарешті вони сховалися під стінами місії. Там не світилося жодного світла, і обриси, у яких вміщалося все те, що він любив, лежали в тіні незахищені. Усюди залягла тиша. Раптом у сторожівні Френсіс почув мелодійний бій американських курантів, які подарував Йосифові на весілля. Він порахував автоматично. Одинадцята година.

Шон сказав своїм людям останні слова настанови. Один з них, присівши навпроти стіни, не стримав кашлю, який луною прокотився по пагорбу. Шон висварив його сердитим шепотом. Ті солдати не грали великої ролі. Важливо було те, що мали зробити отець Чізгольм і Шон. Він відчув, як його приятель дивиться на нього крізь мовчазну темінь.

— Ти точно знаєш, що має статися?

— Так.

— Коли я вистрелю в бак з газоліном, він відразу спалахне і підірве кордит. Але ще до того, як я піднесу свій револьвер, ти мусиш відійти геть. Ти маєш бути досить далеко. Ударна хвиля буде страшенно сильна, — він змовк. — Ходімо, якщо ти готовий. І, ради твого Небесного Господа, не піднось смолоскипа до цього мішка.

Набравшись духу, Френсіс витяг з кишені сірники і запалив очеретяний факел. Тоді, піднісши його догори, він вийшов з-під захистку місійної стіни і відкрито вирушив до кипарисового гайка. Шон пішов йому вслід як слуга, несучи на спині мішок, і постогнував під його тягарем, навмисне здіймаючи галас.

Відстань не була велика. На краю гайка він спинився, крикнув у сторожку тишу невидимих дерев:

— Я прийшов, як просили. Ведіть мене до командира.

На деякий час запала тиша; тоді, дуже близько позаду, вони почули рух. Френсіс обернувся і побачив двох вояків Вая, що стояли у плямі світла від димного смолоскипа.

— Тебе чекають, ворожбите. Можеш іти без страху.

Їх провели через страхітливий лабіринт плитких траншей і вигострених бамбукових паль на середину гаю. Раптом серце священника гостро тенькнуло. За бруствером із землі та кедрових гілок, посеред розсипаної залоги, що не спускала з неї ока, стояла гармата з довжелезним жерлом.

— Ти приніс усе, що тебе просили?

Френсіс упізнав голос свого вечірнього гостя. Цього разу він брехав охочіше.

— Я приніс великий вантаж консервів... що тебе втішить.

Шон показав мішка, підступивши ще трішки ближче до гармати.

— Не такий уже й великий вантаж, — капітан залоги вийшов на світло.

— Ти приніс гроші?

— Так.

— Де вони? — капітан помацав горло мішка.

— Не тут, — Френсіс заговорив поспіхом, дуже рвучко. — Гроші в моєму гаманці.

Капітан поглянув на нього, відвернувши погляд від мішка, і на його обличчі раптово загорілася дивна жадоба. Зібрався гурт солдатів, прикипівши пильним поглядом до священника.

— Послухайте, усі ви, — Френсіс відчайдушним зусиллям привернув їхню увагу. Він бачив, як Шон нишком посувається до краю тіні, ближче, ще ближче до гармати. — Я прошу вас, благаю, не чіпати нікого в місії.

Зневага з'явилася на обличчі капітана. Він глумливо посміхнувся.

— Не зачепимо нікого... до завтра, — хтось збоку засміявся. — А тоді ми подбаємо про ваших жінок.

У Френсіса скам'яніло серце. Шон, мовби з утоми, поклав мішка під задок гармати. Удаючи, що витирає піт з чола, він підступив трохи ближче до священника. Солдатів стало більше, і їх уже брало нетерпіння. Френсіс прагнув виграти ще хвилину часу для Шона.

— Я вірю вашому слову, але хотів би дістати запевнення від генерала Вая.

— Генерал Вай у місті. Ти побачиш його потім.

Капітан сказав щось коротко і вийшов уперед, щоб взяти гроші. Краєм ока Френсіс побачив, як рука Шона пірнула під блузу. Почалося, подумав він. У ту ж мить він почув голосний звук револьверного пострілу і стук кулі, яка вцілила в газолінову каністру в мішку. Приготувавшись до удару, він не міг зрозуміти нічого. Вибуху не було. Шон ще три рази поспіхом вистрелив у каністру, і Френсіс побачив, як газолін розливається по мішковині. Він подумав, з якоюсь хворобливою досадою, ще швидшою від глухих пострілів: Шон помилився, кулі не підпалять газолін, або, можливо, у бак налито лише гас. Далі він бачив, як Шон стріляє в юрбу, випалюючи всі набої, відчайдушно кличучи на поміч своїх людей. Побачив він капітана й десяток солдатів, що обступили його. Усе проминало швидко, як у думці. На нього нарінула остання, спустошлива хвиля гніву й відчаю.

Добре примірівшись, немов закидаючи, як колись, на лосося вудку, він відтяг руку назад і жбурнув смолоскипа.

Його точність була разюча. Вогняний факел, як комета, полетів дугою крізь ніч і влучив в саму середину мішковини, просоченої газоліном. За одну мить його вдарила велика пелена звуку й світла. Він ледве-ледве відчув блискучий спалах, коли виверглася земля, і після страшного струсу порив палючого повітря відкинув його назад у провалля темряви. Досі він ще ніколи не лежав непритомним. Здавалося, що падає, падає в простір і чорноту, намагаючись ухопитися за щось і знаходячи лише порожнечу, летячи в небуття і безвість.

Прийшовши до пам'яті, він відчув, що лежить просто неба, кволий, але неушкоджений, і що Шон смикає його за мочки вуха, намагаючись привести до тями. Як у мареві, він побачив червоне небо над головою. Увесь кипарисовий гай горів зі стугоном і тріском, як погребальне вогнище.

— Гарматі кінець?

Шон відпустив його вуха і сів з полегшенням.

— Так, їй кінець. І разом з нею розірвало на клапті десь зо тридцять солдатів Вая, — його білі зуби заблищали на обсмаленому обличчі. — Мій друже, я вітаю тебе. Такого чудового вбивства я ще ніколи не бачив. Ще одне таке, і я стану твоїм християнином.

Наступний день приніс отцеві Чізгольму страшне сум'яття духу й розуму. Після усіх цих пригод він опинився на межі знемоги. Він не був мужнім героєм романтичної прози, а присадкуватим, короткоруким чоловічком понад сорока років. Він відчував потрясіння й запаморочення. Його голова боліла так нещадно, що по кілька разів на день мусив волоктися до своєї кімнати, аби занурити змордоване чоло в теплу воду вмивальниці. І хоча його тілесні страждання супроводили ще більші муки душі, хаотичне поєднання тріумфу й жалю, важкого й немилосердного здивування, що він, священник Божий, мусив піднести руку на ближніх, погубивши їх. І безпека його людей була слабким виправданням для нього. Та найдивнішої муки завдавав йому пронизливий спомин про стан непритомності після вибуху. Чи смерть така сама? Чи смерть — це цілковите забуття?..

Ніхто, крім Поллі, не запідозрив, що він покидав територію місії того вечора. Френсіс відчував, як її спокійний погляд мандрував від його мовчазної і скоцюрбленої подоби до обвуглених кедрових пеньків, що залишилися на місці гарматного окопу. І в банальних словах, які вона сказала йому, чулося безкінечне розуміння:

— Хтось зробив нам немалу послугу, знищивши ту бридоту.

Бої тривали на околицях міста і в горах на сході. Вісті, які четвертого дня дійшли до місії, повідомляли, боротьба триває і не на користь Вая.

Кінець тижня був сірий та похмурий — навколо них збиралися важкі хмари. У суботу стрілянина в Пай-тані скоротилася до кількох спазматичних боїв. Дивлячись з балкона, отець Чізгольм побачив низку

постатей у зелених одностроях Вая, що відходили через західні ворота. Чимало з них покидало зброю, боячись, що їх схоплять чи розстріляють як бунтівників. Френсіс знав: це знак того, що Вай розпочав відступ, не змігши досягти компромісу з генералом Наяном.

Поза місією, позаду верхньої стіни, де рідкі бамбукові зарості заступали їх від спостерігачів у місті, зібралася групка тих розпорошених вояків. Їхні голоси, невиразні і просто налякані, було добре чути в місії.

Перед третьою годиною по обіді сестра Клотильда, знову схвильована, прийшла до отця Чізгольма, коли він ходив туди й сюди по подвір'ї, надто стривожений, щоби спати.

— Анна перекидає харчі через горішню стіну, — простогнала вона свою скаргу. — Я знаю, що солдат тут... вони балакають між собою.

Його нерви були напружені до краю.

— Це не велика провина — давати харчі тим, хто їх потребує.

— Але він один з тих страшних головорізів. О Боже, нас повбивають просто в ліжку!

— Не думайте аж стільки про свою голову, — спалахнув він роздратовано. — Мучеництво — це пряма дорога до неба.

Коли запали сутінки, переможене військо Вая висипало з усіх міських воріт. Вони перейшли через маньчжурський міст і юрмою простували по дорозі, що вела до Пагорба Зелених Самоцвітів, проминаючи місію у великому замішанні.

Наступної ночі панувала темрява й безлад — з криками й пострілами, пущеними учвал кіньми і палахкотінням смолоскипів у далекій долині внизу. Священник дивився на все це з нижніх воріт з дивною меланхолією в очах. Раптом, стоячи там, він почув обережні кроки позаду себе. Він обернувся. Сталося те, чого він очікував: то була Анна — у місійному вбранні, застебнутому на гудзики під саме підборіддя, із загорнутим у тканину клунком в руці.

— Куди ти зібралася, Анно?

З приглушеним скриком вона смикнулася назад, але хутко отямилася, заговоривши до нього з тим же похмурим зухвальством.

— Це моє діло.

— То ти не скажеш мені?

— Ні.

Він заспокоївся трохи, і постава його змінилася. Який смисл вдаватися тепер до більшого примусу?

— Ти вирішила покинути нас, Анно. Це очевидно. І жодні мої слова чи дії не змінять цього.

Вона промовила гірко:

— Ви спіймали мене тепер. Але наступного разу вам це не вдасться.

— Немає потреби чекати наступного разу, Анно, — він витяг ключа з кишені і відчинив ворота. — Ти можеш іти.

Отець Чізгольм відчув, як вона здригнулася від неймовірного здивування, відчув усю силу тих повних млосних очей. Тоді без слова

подяки чи прощання вона схопила свій клунок і помчала через прохід. Її біжуча постать розтала на людній дорозі.

А він, простоволосий, стояв, поки натовп сунув повз нього. Відхід людей обернувся тепер на панічну втечу. Зненацька пролунав голосний крик і він побачив у миготливому світлі піднесених догори смолоскипів групу людей на конях. Вони наближалися хутко, пробиваючи собі дорогу крізь повільний піший потік, що сповільнював їх. Досягнувши воріт, один з вершників присадив свого змиленого поні і зупинився. При світлі смолоскипів перед священником постало неймовірне видіння зла — схоже на череп обличчя з вузькими прорізами очей і низьким округлим чолом. Вершник крикнув до нього якусь образу, наповнену ненавистю, а тоді підніс руку, видимо погрожуючи смертю. Френсіс не ворухнувся. Його цілковита незворушність, безтурботна й смиренна, здавалося, збила нападника з пантелику. Поки той вагався якусь мить, позаду здійснювся настирливий крик. «Гайда, гайда, Ваю,.. в Ту-ен-лай... вони вже йдуть!»

Вай опустил руку зі зброєю з чудернацькою приреченістю. Пришпоривши коня, він нахилився в сідлі і ядуچه плюнув священникові в обличчя. І ніч поглинула його.

Наступного дня, коли прийшов ясний і сонячний світанок, радісно дзвонили місійні дзвони. То Фу з власної ініціативи видерся на дзвіницю. Він розгойдував довгою мотузкою, і його рідка борода вихилялася від захвату. Утікачі готові були вертатися додому, і їхні обличчя світилися радістю, чекаючи перед відходом напутнього слова отця Чізгольма. Усі діти реготали й вистрибували на території місії під пильним оком Марти й Марії-Вероніки, які здолали свої розбіжності вже аж настільки, що могли стояти одна від одної на відстані якихось шести футів.

Навіть Клотильда гралася, найвеселіша з них усіх, відбиваючи м'яча, бігаючи з усіма та хихочучи. Поллі, випрямившись на своєму улюбленому місці посеред городу, сиділа, намотуючи новий моток пряжі, немовби життя — це суцільна, спокійна нормальність.

Коли отець Чізгольм поволі сходив східцями свого дому, його радісно зустрів Йосиф, несучи на руках опецькуватого малого.

— Скінчилося, учителю. Перемога наянців. Новий генерал дійсно великий. У Пай-тані не буде війни. Він обіцяє. Мир для нас усіх, поки ми живемо, — Йосиф ніжно, тріумфально підкинув маля. — Більше не буде боїв, маленький мій Джошуа, більше не буде сліз і крові. Мир! Мир!

Невідь-чому гіркий смуток наповнив серце священника. Він ніжно взяв маля за щічку, м'яку й золоту, між великого й вказівного пальця, приглушивши своє зітхання, й усміхнувся. Усі вони бігли до нього, його діти, ті, кого він любив — і кого врятував, пожертвувавши своїм найсвятішим принципом.

Кінець січня приніс перші славні плоди перемоги до Пай-тана. І Френсіс відчув полегшення, що тітка Поллі вже не бачила їх. Вона відплила до Англії тиждень до того, і хоча розлука була важка, він знав у серці, що буде мудріше, якщо вона повернеться.

Того ранку, ідучи через диспансер, він міркував про те, яка довга була черга за рисом. Учора вона простяглася на цілу довжину місійної стіни. Вай, розлютований своєю поразкою, до останньої стеблини випалив усе зерно на милі довкруг. Врожай солодкої картоплі був бідний. Рисові поля, які доглядали самі жінки, поки чоловіки та буйволи служили в армії, вродили менше половини звичайного врожаю. Всього було мало й усе коштувало дорого. У місті вартість консервів зросла в п'ять разів. Ціни піднімалися щоденно.

Він поспішив у людну будівлю. Усі три сестри були там, кожна з дерев'яною міркою і чорним лакованим рундуком з рисом, начерпуючи три унції зерна і насипаючи його у простягнуті миски.

Він стояв і спостерігав. Його люди були терплячі, дуже мовчазні. Лиш плин сухих зерен неугавно шурхотів у кімнаті. Він сказав тихим голосом до Марії-Вероніки:

— Так ми не протримаємося довго. Уже завтра мусимо скоротити порцію вдвоє.

— Дуже добре, — вона покійно кивнула. Напруження минулих тижнів далось їй взнаки, і він подумав, що сестра незвичайно бліда. Вона не відводила погляду від рундука.

Отець Чізгольм ходив до зовнішніх дверей, раз чи два, рахуючи людей у черзі. Нарешті, на його превелике полегшення, черга порідшала. Він перейшов на другий бік місії і зійшов у підземні комори, перераховуючи ще раз всі їхні припаси. На щастя, два місяці тому він надіслав замовлення до містера Чіа, і його належно доставили. Однак запас рису й солодкої картоплі, яку вони споживали у великій кількості, був небезпечно малий.

Він стояв у задумі. Хоча ціни були надмірні, харчі ще можна було придбати в Пай-тані. Він раптом набрався рішучості і вирішив, уперше за всю історію місії, зателеграфувати до Товариства, вимагаючи термінову дотацію.

За тиждень він одержав телеграму-відповідь:

Гроші виділити немає змоги. Ласкаво нагадую, що в нас війна. У вас її немає, а тому ви неймовірно щасливі. Я поглинутий роботою в Червоному Хресті. З щонайкращими побажаннями, Ансельм Мілі.

Френсіс зім'яв зелену стрічку з незворушним обличчям. Того дня він зібрав усі доступні фінансові ресурси місії і пішов до міста. Але було вже пізно — він не міг нічого купити. Зерновий ринок зачинився. У великих крамницях був лише мінімум скорогнилих продуктів: трохи динь, редису і річкової риби.

Стривожений, він зайшов до місії на вулиці Ліхтарів, де довго бесідував з доктором Фіске. Тоді, дорогою назад, він зайшов у дім містера Чіа.

Містер Чіа привітав Френсіса. Вони разом випили чай у невеличкій заґратованій конторці, що пахла спеціями, мускусом і кедром.

— Так, — поважно згодився містер Чіа, коли вони докладно обговорили нестачу продуктів. — Це питання викликає певну тривогу. Містер Пао відбув до Чек-ко, щоб заручитися деякими гарантіями від нового уряду.

— З якими шансами на успіх?

— З усіма шансами, — і майже цинічно, уперше за пам'яті отця Чізгольма, мандарин додав: — Але гарантії — це не припаси.

— Повідомляли, що в зерносховищі зберігається багато тон зерна.

— Генерал Наян забрав усе до останнього бушеля^[21] собі. Він вигріб з міста всі харчі.

— Але ж він, — заговорив насуплено місіонер, — не може покинути людей помирати з голоду. Генерал пообіцяв їм щедрі блага, якщо вони воюватимуть за нього.

— А тепер він висловив спокійне переконання, що невелике обезлюднення може виявитися корисним для громади.

Запала мовчанка. Отець Чізгольм замислився.

— Принаймні нам пощастило, що доктор Фіске має великі припаси. Він пообіцяв три повні джонки зі свого осідку в Пекіні.

— Ах!

Знову мовчанка.

— Ви маєте сумнів?

Містер Чіа відповів з лагідною усмішкою.

— Він Пекіну до Пай-тану — дві тисячі лі. І на цьому шляху є чимало голодних людей. На мою скромну думку, мій високошановний друже, ми мусимо приготуватися до шести місяців щонайбільшої скрути. Усе це буває в Китаї. Але яке це має значення. Нас не стане. Китай залишиться.

Наступного ранку отець Чізгольм завернув чергу за рисом. Хоч як не краялося його серце, але йому довелося зачинити двері. Він наказав Йосифові написати повідомлення, що найубогіші можуть залишити свої імена в сторожівні. Він розгляне їхні прохання особисто.

Повернувшись додому, священник узявся розробляти план харчування місії. І наступного тижня запровадив його. Коли його схема почала діяти, діти спершу зачудувалися, а тоді, після недовгого періоду дражливості, упали в якусь знетямлену байдужість. Вони були мляві і просили кожної страви ще. Здавалося, найбільше дошкуляв їм брак цукру й крохмалю. Вони худли.

З методистської місії не надходило жодної звістки про обіцяні припаси. Джонки вже мали прибути три тижні тому, і тривога доктора Фіске стала настільки явна, що помилитися було годі. Його публічна рисова кухня стояла зачинена понад місяць. У Пай-тані люди виглядали

млявими, безмежно апатичними. Не було світла на їхніх обличчях ані жвавості в їхніх рухах.

Потім почалося і поступово набрало сили воно: вічне переселення, старе, як сам Китай, мовчазний відхід жінок та їхніх дітей з міста на Південь.

Коли отець Чізгольм побачив цю призивітку, його серце захололо. Жахливе видіння прийшло до нього: його невеличка спільнота, змордована й обімліла, в останній голодній немочі. Він скоро зробив належні висновки з процесії, що розпочала тепер ходу перед його очима.

Як і в дні чуми, він покликав до себе Йосифа, поговорив з ним і послав його з терміновим дорученням.

Наступного ранку після відбуття Йосифа він прийшов до трапезної і велів дати дітям додаткову порцію рису. В комірці залишилася остання коробка з інжиром. Він пішов уздовж столу, насипаючи кожній дитині солодку липку пригорщу.

Після такого щедрого частування спільнота розвеселилася. Але Марта, поглядаючи одним оком на порожній погріб, а другим на отця Чізгольма, спантеличено забурмотіла:

— То чого нам чекати, отче? Щось буде... я певна.

— Дізнаєшся в суботу, Марто. Тим часом скажи, будь ласка, превелебній матері давати додаткову порцію рису до кінця цього тижня.

Марта пішла передати його прохання, але ніде не могла знайти превелебної. Це було дивно.

Увесь той день Марія-Вероніка ніде не з'являлася. Вона не проводила занять з плетіння, які завжди відбувалися в середу в кошикарській майстерні. О третій годині її не могли знайти. Можливо, то був звичайний недогляд. Невдовзі після п'ятої вона, як зазвичай, прийшла виконувати свої обов'язки в трапезній, бліда і врівноважена, ніяк не пояснюючи своєї відсутності. Але тієї ночі в монастирі і Клотильда, і Марта прокинулися від приголомшливих звуків, що, безумовно, долинали з кімнати Марії-Вероніки.

Нажахані, вони пошепки обговорювали цю подію наступного ранку в куточку пральні, спостерігаючи за превелебною матір'ю через вікно, коли та переходила через двір, велична й горда, але значно повільніша, ніж доти.

— Вона нарешті зламалася, — слова Марти застрягли в горлі. — Пресвята Діво, ти чула, як вона плакала минулої ночі?

Клотильда стояла, мнучи край убрання у своїх руках.

— Певне, до неї дійшла звістка про велику німецьку поразку, про яку ми ще не чули.

— Так, так... це щось жахливе, — обличчя Марти раптом насупилося. — І якби вона не походила з ненависних бошів, то мені б і справді було її шкода.

— Я ніколи не чула, щоб вона колись плакала, — роздумувала Клотильда, нерішуче мнучи пальці. — Вона горда жінка. І тому їй, напевне, удвоє важче.

— Погибелі передуює гординя. Чи мала би вона співчуття до нас, якби ми зламалися перші? Та все одно я мушу визнати... Пхе! Прасуймо далі.

Удосвіта в неділю до місії наблизилася невелика кавалькада, в'юнкою дорогою сходячи з гір. Отець Чізгольм, діставши від Йосифа вістку про її прибуття, поспішив до сторожівні привітати Лю-Чі та його трьох супутників з села Лю. Він потис руки старим пастухам, мовби й не збирався відпускати їх.

— Це справжня доброта. Добрий Бог благословить вас за це.

Лю-Чі усміхнувся, по-дитячому тішачись теплом його зустрічі.

— Ми мали би прийти швидше, але знадобилося багато часу, щоб познаходити поні.

З ними було, напевне, тридцять волохатих високогірних поні, загнuzданих, але неосідланих, з великими подвійними бесагами, повішеними на спини. Вони задоволено жували покоси сухої трави, насипані для них. Священникові відлягло від серця. Він повів чотирьох чоловіків на гостину, яку дружина Йосифа приготувала в сторожівні, і сказав їм відпочити після частування.

Отець Чізгольм застав превелебну матір у прасувальні, де вона мовчки передавала свіжі білі клунки з тижневим запасом скатертин, простирадл і рушників Марті, Клотильді та одній із старших учениць. Він не міг уже приховати своєї втіхи.

— Я мушу підготувати вас до змін. Через загрозу голоду вирушаємо до села Лю. Там ви знайдете всього подостатком, я можу запевнити вас, — він усміхнувся. — Сестро Марто, ви навчитеся готувати гірську баранину не одним способом, поки повернемося звідти. Щодо дітей... то для них це будуть чудові канікули.

На якусь мить запанувало здивування. Тоді і Марта, і Клотильда усміхнулися, відчувши, що їхнє монотонне життя нарешті змінюється, пройнявшись відразу захватом пригод.

— А ви вже, напевне, чекаєте, що ми зберемося за п'ять хвилин, — привітно заворкотала Марта, звернувши погляд на превелебну матір, немовби чекаючи на її схвалення.

То був перший слабкий жест примирення. Але Марія-Вероніка, що стояла з безкровним лицем поряд, ніяк не відповіла.

— Так, ви маєте поспішати, — заговорив майже весело отець Чізгольм. — Малих покладемо в бесаги. Іншим доведеться по черзі йти і їхати. Ночі зараз теплі й гарні. Лю-Чі подбає про вас. Якщо ви від'їдете нині, то дістанетеся до села за тиждень.

Клотильда захихотіла.

— Ми будемо мандрувати, як одне з тих племен, що виходили з Єгипту. Священник кивнув.

— Я дам Йосифу кошик з моїми голубами. Щовечора він випускатиме одного, щоб повідомити мене, куди ви прийшли.

— Що! — Марта і Клотильда гукнули разом. — Ви не йдете з нами?

— Можливо, я прийду пізніше, — Френсіс відчув себе щасливим, що вони потребують його. — Бачите, хтось мусить залишитися в місії. Превелебна матір і ви двоє будете піонерами.

Марі-Вероніка мовила поволі:

— Я не можу.

Усі змовкли.

Спершу він подумав, що її злість триває, і вона не бажає супроводити інших сестер, та один лише погляд на її обличчя переконав його в іншому.

Він сказав, вмовляючи:

— То буде приємна подорож. Переміна піде вам на користь.

Вона поволі похитала головою.

— Я вирушу в трохи дальшу подорож... досить скоро.

Настала ще довша мовчанка. Тоді, стоячи нерухомо, вона заговорила безбарвним голосом.

— Я мушу повернутися до Німеччини... щоб подбати про передання... мого маєтку... нашому ордену, — вона подивилася кудись удалечінь. — Мого брата вбито в бою.

Досі тиша була глибока, але тепер запала тиша мертва. Клотильда облилася страшними сльозами. А Марта, наче спіймана в пастку тварина, мимоволі понурила голову з глибокого співчуття. Отець Чізгольм з глибоким смутком подивився на одну і на другу, а тоді мовчки пішов.

Через два тижні, у той самий день, коли валка прибула до Лю, йому, за дивним збігом обставин, довелося відправляти в дорогу Марію-Вероніку. Останнє послання з села, яке доставила голубина пошта, повідомляло, що дітей по-простому, але зручно розквартировано, і вони пашать здоров'ям на чистому гірському повітрі. Отець Чізгольм мав усі підстави тішитися зі своєї винахідливості. Утім, коли він ішов поряд з Марією-Веронікою до сходнів, услід за двома носіями з довгими жердинами, що тягли на плечах її багаж, його пройняв безпросвітній відчай. Вони стояли на пристані, поки носії перекладали клунки в сампан. Позад них лежало місто, нашіптуючи щось у незворушній нудзі. Перед ними, посеред річки, стояла джонка, готуючись рушити в путь. Сива вода, що плюскала об її борти, сягала аж до сірого горизонту.

Він не міг знайти слів, щоб висловити свої почуття. Марія-Вероніка стільки значила для нього, ця великодушна і достойна жінка, уся її допомога, підбадьорення й товариство. Їхнє спільне майбутнє здавалося безкінечним, майбутнє, сповнене спільної праці. Тепер же вона йшла від нього, так несподівано, майже потай, в імлістий мряці та замішанні.

Він нарешті усміхнувся, подарувавши їй свою стривожену усмішку.

— І хоча моя країна ще воює з вашою... пам'ятайте... я не ваш ворог.

Стриманість була настільки йому властива, і вона так захоплювалася нею, що відступила від свого рішення залишатися сильною. Коли вона

дивилася на його сухоребру постать, змарніле обличчя й рідке волосся, сльози затьмарили її вродливі очі.

— Дорогий... дорогий друже... я ніколи вас не забуду.

Вона твердо і тепло потисла йому руку і ступила хутко на невелике судно, яке повезло її до джонки.

Він стояв там, спершись на свою стару картату парасолю, примруживши очі від блиску води, поки судно не обернулося в цятку, що плила, зникаючи за краєм обрію.

Нічого не сказавши, він поклав у її багаж невеличку стародавню фігурку іспанської Діви Марії, яку подарував йому отець Таррант. То було його єдине майно, що мало якусь цінність. Вона часто милувалася нею.

Отець Чізгольм обернувся й поволі почвалав додому. Він спинився в саду, який сам заклав і який так сильно любив, дякуючи за те, що там панували тиша й мир. Старий Фу, садівник, його єдиний компаньйон у безлюдній місії, обтинав кущі азалії своїми лагідними, чуйними руками. Френсіс почувався втомленим усім тим, що довелося пережити останнім часом. Закінчилася ще одна глава життя: уперше він невиразно відчував, що наближається старість. Він сів на лавку під баньяном, поклав свої лікті на сосновий стіл, який поставив там. Старий Фу, обтинаючи азалії, удавав, що нічого не бачить, коли отець за якусь мить опустив голову на руки.

Широке листя баньяна досі ховало його у своїй тіні, коли він сидів за столом у саду, гортаючи сторінки щоденника руками, що стали, наче з якогось дива, жилаві і ледь-ледь тремтливі. Певна річ, старий Фу вже не дивився на нього — хіба лиш крізь шпарину в небі. Натомість два молодих садівники схилилися над грядкою азалії, тимчасом як отець Чу, його китайський священник, низенький, ласкавий і скромний, походжав зі своїм бревіарієм на шанобливій відстані, не спускаючи з нього карого синівського ока.

У серпневому світлі сонця місієний комплекс тріпотів сухим світлом, як іскра золотого вина. Щасливі викрики дітей, які вийшли бавитися надвір, підказали йому ранішню годину: одинадцята дня. Його діти, чи радше, виправив він себе іронічно, діти його дітей... Як же несправедливо промайнув цей час, один по одному обсипаючи на коліна роки, надто хутко, щоб він міг дати їм лад.

Веселе червоне лице, пухке й усміхнене, понад повною чашею молока, заступило його задивлений погляд. Він змусив себе насупитися, коли матір Мерсі Мері підійшла ближче, невдоволений, що йому нагадують про його вік черговим няньченням. Йому лише шістдесят сім... гаразд, шістдесят вісім наступного місяця... суцця дрібниця... і він міцніший за багатьох молодих.

— Хіба я не казав вам не приносити мені того костура?

Вона заспокійливо усміхнулася — жвава, моторна і статечна.

— Нині він знадобиться вам, отче, якщо ви й далі наполягаєте на тій довгій непотрібній подорожі, — вона змовкла. — Я не розумію, чому отець Чу і доктор Фіске не можуть поїхати самі?

— Таки не розумієте.

— Таки ні.

— Дорога сестро, це дуже зле. Ви, напевно, виживаєте з розуму.

Вона усміхнулася поблажливо і спробувала умовити його.

— Чи мені сказати Йошуа, що ви вирішили не їхати?

— Скажіть йому за годину сідлати поні.

Отець Чізгольм бачив, як вона йде, похитуючи докірливо головою. Він усміхнувся знову, з холодним торжеством людини, що досягла свого. Сестра пішла, і вже без зайвих гримас попиваючи молоко, він став далі вивчати щоденника, що лежав перед ним. То була звичка, яку він недавно виробив, свого роду вольова ретроспекція, до якої його спонукало випадкове перегортання стертих і позагинаних сторінок.

Цього ранку, як це не дивно, він розгорнув його спершу на даті *жовтень 1917 року*.

«Попри чимраз кращі умови в Пай-тані, добрий врожай рису і безпечно повернення моїх малих з Лю, останнім часом я почуваюся пригніченим; однак сьогодні простий випадок наповнив мене несамовитим щастям.

Чотири дні я перебував на щорічній конференції, яку Апостольський префект вважав за доречне започаткувати в Сен-сянгу. Як найвіддаленіший аванпост вікаріату, я вважав, що ніколи не спокушуся на такий екскурсійний тур. І справді, місіонери розсіяні так широко і їх так мало — лише отець Суррет, нещасний наступник Ті-бодо, три китайські священники з Чек-ко і голландський отець ван Двін з Ракаї, — що ця оказія навряд чи вартувала довгої подорожі річкою. Але там ми «обмінювалися поглядами». І природно, що я вкрай нерозважливо висловився проти «агресивних методів християнізації», коли, розлютований, процитував кузена містера Пао: «Ви, місіонери, приходите з Євангелією, а йдете з нашою землею». Я потрапив у неласку до отця Суррета, жвавого священника, що неабияк полюбляє вигравати м'язами, які він використав, щоб зруйнувати всі прегарні буддистські придорожні святині у межах двадцяти лі від Сен-сянгу, і на додачу посідає неймовірний рекорд — 50000 побожних вигуків на один день.

Дорогою додому мене здолало каяття. Як часто доводилося мені писати в цьому щоденнику: «Знову не зміг, любий Господи, знову не зміг прикусити свого язика!» І всі в Сен-сянгу вважали мене білою вороною!

Щоб відбути покуту, я обходився без каюти в човні. Поряд зі мною на палубі був чоловік з кліткою прегарних щурів, якими він закушував поволі під моїм огидливим оком. Крім того, сильно дощило, лило як з відра, і я, цілком заслужено, був неймовірно хворий.

І коли я зійшов з судна в Пай-тані, ні живий ні мертвий, то побачив стару жінку, що чекала мене на промоклій, відлюдній пристані. Коли вона підійшла, я впізнав у ній свого друга, стару матір Гсу, ту, що варила колись квасолу в молочній бляшанці у нашій місії. Вона була найзлиденніша, найостанніша особа в моїй парафії.

На мій подив, її лице засвітилося, коли вона побачила мене. Старенька хутко розповіла мені, що їй мене бракувало так сильно, що вона стояла отам під дощем ці останні три дні, чекаючи на мій приїзд. Вона витягла шість невеликих церемоніальних коржів з рисової муки й цукру, яких не вживають для їди, а ставлять перед образами Будди — того самого образу, що його руйнує отець Суррет. Кумедний жест... Але радість від знання, що я дорогий принаймні одній особі... її годі чимось замінити...

Травень 1918. Цього милого ранку перший гурт молодих поселенців вирушив до Лю, загалом двадцять чотири, — серед великого ентузіазму і з численними значущими заувагами і практичними порадами від нашої превелебної матері Мерсі Мері. І хоча її приїзд був вельми гіркою подією для мене — бо я похмуро порівнював її весь час з Марією-Веронікою, —

вона чудова, здібна, радісна особа і, як для святої черниці, має дивовижне розуміння всіх нагальних потреб подружнього стану.

Стара Меґ Пакстон, що торгувала рибою в Кеннелгейті, зазвичай переконувала мене, що я не такий дурень, як виглядаю; і я таки справді горджуся своєю натхненною ідеєю колонізувати Лю найкращими плодами місії св. Андрія. Тут просто немає досить роботи для молодих людей, які ось-ось стануть дорослими. І це виглядало би як найбільша дурість, витягши з канави, великодушно кинути їх знову туди — тепер, коли вони вже освічені. І Лю також матиме користь від припливу свіжої крові. Там щедра земля, живий клімат. Коли там буде досить людей, я поставлю туди молодого священника. Ансельм мусить прислати його мені, і поки він цього не зробить, я безкінечно докучатиму йому своїми настирливими проханнями...

Сьогодні мене втомили хвилювання й урочистості — усі ці масові одруження аж ніяк не жарти, і китайські церемоніальні промови не щадять голосових зв'язок. Можливо, моє пригнічення є реакцією на все це, а можливо, наслідок фізичної втоми. Відпочинок мені таки потрібен, я трохи знесилений. Фіске вирушили на свій звичайний шестимісячний відпочинок, аби відвідати сина, що мешкає тепер у Вірджинії. Мені бракує їх. Дивлячись на преподобного Езру Салкінса, що їх заміняє, тепер розумію, яких я мав приємних і ласкавих сусідів. Шанг-Фу Езра ані приємний, ані ласкавий — великий, неповороткий чоловік з ротаріанським потиском руки і посмішкою, як топлений смалець. Він гримнув до мене, хруснувши моїми пальцями: “Допоможу вам усім, чим зможу, брате, геть-чисто всім”.

Фіске були би моїми шанованими гістьми в Лю. Але до Езри я глухий. Він би за хвилину заліпив гріб отця Ріб'єро гаслами: “Брате, чи ти спасений?”. От біда! Я буркотливий і понурий, і все це через той сливовий пиріг, який Мерсі Мері змусила мене з'їсти на весільний сніданок...

Мене неабияк ошчасливив довгий лист від Марії-Вероніки, датований 10 червня 1922 року. Після численних поневірянь, випробувань війни і принижень перемир'я, вона дістала нарешті винагороду — призначення на посаду ігумені Сікстинського монастиря в Римі.

Це материнський осідок її ордену, старовинна споруда на високих схилах між Корсо і Квіриналом, що дивиться на Сапореллі і прегарну церкву Санті-Апостолі. Ця посада має першорядну вагу, але не більшу, ніж вона заслуговує. Здається, що вона втішена... і в мирі. Й лист так наповнений духом Святого Міста — це могла би бути одна з фраз Ансельма! — яке тривалий час було предметом моїх сокровенних пожадань, що я зважився на один задум. Коли моя відпустка, відкладена вже двічі, нарешті настане, що перешкодить мені навідатися до Риму, походити своїми черевиками по мозаїках Собору св. Петра і, на додачу, зустрітися з матір'ю Марією-Веронікою? Коли я написав Ансельмові у квітні, привітавши його з призначенням на посаду ректора катедрального

собору Тайнскаслу, він у своїй відповіді запевнив мене, що за шість місяців я одержу священника-помічника, а також “таку потрібну мені відпустку”, перш ніж рік добіжить кінця.

Неймовірний захват пробирає мене до вибілених сонцем кісток, коли я думаю, що на мене чекає таке щастя. Годі! Я мушу тепер заощаджувати, аби придбати собі новий костюм. Що подумає добра абатиса Санті-Апостолі, коли низенький муляр, який заявить про знайомство з нею, об’явиться з латкою на тильному боці штанів...

17 вересня 1923 року. Від захвату перехоплює дух! Нині прибув мій новий священник, і я нарешті маю колегу, і це все видається занадто добрим, щоби бути правдою.

Хоча спершу Ансельмові розлогі письмена подали мені надію на міцного молодого шотландця, бажано з веснянками і золотистим волоссям, подальші вісті підготували мене до місцевого священника з колегії в Пекіні. І, як водиться, я з властивим мені гумором нічого не розповів сестрам про майбутню розв’язку. Тижнями вони готувалися до того, щоб приголубити юного місіонера з рідного краю — Клотильда і Марта хотіли когось гальського, з бородою, а нещасна матір Мерсі Мері відмолила вельми незвичайну новену за ірландця. Який же вигляд був на її чесному ірландському личку, коли вона влетіла в мою кімнату, побагровіла від горя! “Новий отець — китаєць!”

Але отець Чу, виглядає, чудовий хлопець, він не тільки тихий і дружній, але й глибоко відбиває те незвичайне внутрішнє життя, настільки привабливе в усіх китайців. У своїх нечастих паломництвах до Сен-сянгу я зустрічав кількох місцевих священників, і завжди залишався неабияк враженим. Якби я захотів висловитися пишно, то сказав би, що у своєму добрі вони поєднують мудрість Конфуція з чеснотою Христа.

Тож я виїжджаю до Риму наступного місяця... у свою першу відпустку за дев’ятнадцять років. Я наче школяр з Голівелу в самому кінці семестру, що гупає по парті і виспівує:

“Два тижні ще до того дня,
 Як скінчиться моя журба”.

Цікаво, чи матір Марія-Вероніка не розлюбила ще свій той маринований імбир. Я мушу привезти їй баночку, ризикуючи одержати звістку, що їй тепер до смаку макарони! Гей-го! Це життя — велике щастя. Я бачу у своєму вікні молоді кедри, що похитуються на вітрі з несамовитою радістю. Тепер писатиму до Шанхаю про свої квитки. Ура!

Жовтень 1923. Учора прийшла телеграма, що скасувала мою подорож до Риму, і я щойно повернувся зі своєї вечірньої прогулянки берегом річки, де довго стояв у м’якому тумані, спостерігаючи, як ловлять рибу баклани. Ця їхня рибалка — невеселе заняття, чи, можливо, це я так сумно

дивлюся на нього. Великим птахам надягають кільце на шию, що не дає їм змогу ковтнути рибу. Вони ліниво ходять по планширу човна, немовби страшенно знуджені всім тим ділом. Зненацька вони пірнають, здіймаючи бризки, і нагору виринає великий дзьоб з рибою в сумці, і її хвіст увивається на його кінці. Після того вони незграбно вигинають шию. Позбувшись свого улову, невдоволені птахи похитують головами, так, наче досвід не навчив їх нічого. Вони знову присідають, похмуро схилившись, відживлюючись перед черговою поразкою.

Бог знає, дух мій був похмурий і занепалий. Коли я стояв при солоній воді, звідки нічні хвилі виносили на берег водорості, перевиті, наче волосся, мої думки, як не дивно, були не про Рим, а про потоки Твідсайду, де я, стоячи босоніж у брижах кришталевих вод, закидав лозяну вудку на форель.

Чимраз більше й більше тепер я живу у спогадах свого дитинства, які постають так яскраво, наче то було вчора — певний симптом наближення старости!.. Я навіть мрію, ніжно, тужливо — хіба ж це не дивовижно? — про свою хлоп'ячу любов: мою дорогу Нору.

Авжеж, я досяг тієї сентиментальної стадії розчарування, що передуює перемозі над ним; та все одно, коли прибула телеграма, то, як говорила стара Мег, “знести це було важко”.

Тепер я майже змирився з цілковитою безповоротністю свого вигнання. Цей принцип, напевно, правильний, тому що повернення до Європи — велике збурення для місійного священника. Кінець ганцем ми віддаємо себе цілковито, і дороги назад немає. Я тут довіку. І врешті-решт ляжу на тому невеличкому клаптику Шотландії, де спочиває Віллі Туллок.

Ба більше, це справді логічно й справедливо, що Ансельмова подорож до Риму потрібніша, ніж моя. Кошти товариства не стерплять двох таких виправ. І він зможе краще розповісти Святішому Отцеві про походи “його війська” — як він називає нас. Там, де мій язик був би задубілий і незграбний, його язик заворожить — здобуватиме кошти й підтримку для всіх закордонних місій. Він пообіцяв докладно описати мені всі свої справи, і я мушу натішитися Римом через нього, прийти на авдієнцію у своїй уяві, зустрітися з Марією-Веронікою в дусі. Я не міг примусити себе прийняти пропозицію Ансельма на коротку відпустку в Манілі. Її веселість стривожила би мене, я мав би сміятися з самотнього чоловічка, що блудить без цілі по пристані, уявляючи себе на Понтінському пагорбі...

Через місяць... Отець Чу чудово обжився в селі Лю, і наші голуби прибувають один по одному з небесною швидкістю. Яка ж це радість, що мій замисел працює так добре. Мені цікаво, чи Ансельм згадає про нього, можливо, на зустрічі зі Святішим Отцем, скаже хоч би слово про той невеличкий діамант, що лежить у великій пустині, колись забутий... усіма, крім Бога...

22 листопада 1928. Як можна відобразити глибокий досвід самими лише словами — однією неприкрашеною і сухою фразою? Минулого вечора померла сестра Клотильда. Смерть — це тема, про яку я не часто міркував у цій відривчастій розповіді про своє недосконале життя.

Отже, дванадцять місяців тому, коли тітка Поллі померла уві сні в Тайнкаслі, непримітно і лише з чистої доброти та старечого віку, і ця звістка дійшла до мене у залитому слізьми листі Джуді, я згадав про це лише простеньким записом: *“Поллі померла 17 жовтня 1927 року”*. Якось неминучість присутня у смерті тих, кого ми вважаємо добрими. Але існують ще й інші... і часом нас, бувалих старих священників, смерть приголомшує, як одкровення.

Клотильда нездужала позірно легко, кілька днів. Коли після півночі мене покликали, я з приголомшенням побачив у ній зміну. Я відразу послав сказати Джошуа, найстаршому хлопцеві Йосифа, побігти по доктора Фіске. Але Клотильда, з дивним виразом на обличчі, стримала мене. Вона зауважила, незвичайно усміхнувшись, що Джошуа може не обтяжувати себе дорогою. Вона сказала мало, але достатньо.

Коли я згадав, як багато років тому гостро докорив її за те непоясненне вдавання до хлородину, то мало не заплакав від своєї дурости. Я ніколи забагато не думав про Клотильду: скутість її манер, якій вона ніяк не могла зарадити, її смертельний страх почервоніти, страх перед людьми, перед власними перенапруженими нервами, робили її ззовні непринадною, навіть сміховинною. Мені належало замислитися над зусиллями цієї натури перемогти саму себе, над її невидимими звиттями. Натомість мені на гадку спадали лише видимі її поразки.

Вісімнадцять місяців вона страждала від збільшення шлунка, пов'язаного з хронічною виразкою. Дізнавшись від доктора Фіске, що нічого не можна вдіяти, вона примусила його мовчати і почала свою важку й неоспівану битву. Перед тим як мене було покликано, крововилив цілковито знесилив її. О шостій годині ранку, після того як стався другий, вона відійшла цілком тихо. За той час ми говорили... але я не смію записати ту розмову. Надсадна і незв'язна, вона здалася би безглуздою... легкою мішенню для глузу... але, на жаль, світ годі виправити глузом...

Ми всі дуже засмучені, а надто Марта. Вона, як і я, сильна, мов мул, що ніколи не знає спину. Нещасна Клотильда! Я думаю про неї, як про лагідне створіння, чий жертковні струни були напнуті так сильно, що іноді звучали аж надто гостро. Бачити, як її обличчя наповнюється миром, тихим прийняттям смерті, без жодного страху... усе це наповнює шляхетністю людське серце.

30 листопада 1929 року. Сьогодні народилася п'ята Йосифова дитина. Як хутко біжить життя! Хто би подумав, що мій соромливий, хоробрий, балакливий, чуйний хлопчисько носить у собі почини патріарха? Можливо, той його ранній потяг до цукру мав би застерегти мене! І справді, тепер він став неабиякою цяцею — поштивий, жонолюб, трішки

напушений, дуже гострий з тими відвідувачами, котрих, з його погляду, я не мав би бачити — і тепер навіть я сам трохи остерігаюся його...

Тиждень по тому. Більше місцевих новин... черевики містера Чіа повішено на маньчжурських воротах. Тут це величезна честь... і я тішуся за свого старого друга, чия аскетична, споглядальна, щедра природа була завжди звернена до розумного і прекрасного, до того, що вічне.

Учора прийшла пошта. Навіть без призви́стки його неймовірного успіху в Римі, я вже тривалий час розумів, що Ансельм мусить досягти високої гідності в Церкві. І от нарешті своєю працею в закордонних місіях він заслужив належну винагороду у Ватикані. Він — новий єпископ Тайнкаслу. Напевне, наш моральний зір зазнає найбільшого напруження тоді, коли бачить успіх іншого. Сяйво сліпить нас. Але тепер, наблизившись до старости, я відчуваю, що короткозорий. Я не проти Ансельмового блиску, мене він насправді тішить, адже я знаю, що він має також надзвичайно радіти сам. Заздрість — це така ненависна риса. Потрібно пам'ятати, що переможені все одно мають усе, поки мають Бога.

Я хотів би поставити собі на заслугу цю свою великодушність. Але це не та великодушність, що є лише усвідомленням відмінності між Ансельмом і мною... сміховинного припущення, що я і сам міг би жадати єпископського жезла. Хоча ми починали з того самого, Ансельм далеко перевершив мене. Він розвинув свої таланти сповна, і став тепер, як бачу я з "Тайнкасл Кронікл", "видатним лінгвістом, відомим музикантом, покровителем мистецтв і науки в єпархії, що оточений великим колом впливових друзів". Який щасливець! У моєму житті було не більше шести друзів, і всі, крім одного, прості люди. Напевне, я надішлю Ансельмові своє привітання, попередивши його водночас, що не буду надуживати нашою дружбаю і не маю наміру просити про підвищення. *Viva Anselmo!* Мені сумно, коли я думаю, яким великим зробив ти своє життя, і яким малим я своє. Я бився головою так часто... і так сильно у своїх шуканнях Бога.

30 грудня 1929 року. Я не писав цього щоденника майже місяць... відколи прибула новина про Джуді. Мені досі важко хоча б приблизно окреслити те, що сталося вдома... і тут, у мені.

Я лестив собі, що досяг блаженного смирення щодо остаточности мого вигнання. Того самого дня два тижні тому я був неабияк задоволений з самого себе. Окинувши оком свої останні придбання в місії — чотири рисові поля при річці, які я купив торік, ширшу обору за білим шовковичним гаєм і нову конячу ферму, я прийшов до церкви, щоб допомогти дітям майструвати різдвяний вертеп. Це та робота, яка особливо мене тішить, почасти через оту болісну одержимість, яка не покидає мене все моє життя, і яку лихослов, напевне, назвав би притлумленим батьківським інстинктом: любов до дітей — від дорогої дитини Христа аж до найнікчемнішого, жовтого малого безхатька, що приповзав коли-небудь до цієї місії св. Андрія.

Ми зробили чудові ясла зі сніжистим дахом із справжньої вати, і поставили вола та осла в їхні стійла позаду. Крім того, я припас чимало всіляких речей — барвисті ліхтарики і гарну кришталеву зірку, яку ми мали повісити на небі з хвойного гілля. Коли я побачив осяйні личка навколо себе і послухав захоплені балачки — це один з тих випадків, коли розваги дозволено в церкві, — до мене прийшло дивовижне відчуття легкості, видіння всіх різдвяних вертепів у всіх християнських церквах світу, що вшановують це солодке свято Різдва, яке, навіть тим, хто не може вірити, мусить щонайменше видаватися прекрасним як свято всякого материнства.

У той момент один зі старших хлопчиків, що його прислала матір Мерсі Мері, забіг з телеграмою. Звісно, недобрі новини надходять занадто хутко, навіть якщо їх не відсилають по дроту через увесь світ. Коли я читав, вираз на моєму обличчі, напевне, змінився. Одна з найменших дівчат заплакала. Світлість у моїх грудях захлинулася.

Мабуть, мене вважатимуть нерозумним за те, що я взяв це так близько до серця. Я втратив Джуді, коли вона ще була підлітком, після того як від'їхав з Пай-тану. Але я прожив життя з нею в думці. Її нечасті листи виднілися на загальному тлі, як намистини на ланцюжку.

Рука спадковості безжально вела Джуді вперед. Вона ніколи до ладу не знала, чого хотіла або куди прямувала. Але допоки Поллі була з нею поряд, вона не могла стати жертвою власних забаганок. Упродовж всієї війни вона, як і чимало інших молодих жінок, непогано жила, працюючи за високу платню на військовому заводі. Вона придбала шубу і піаніно — як добре я пригадую листа, в якому ця радісна вістка дійшла до мене, — і прагла й далі докладати подібних зусиль, спонукувана загальною атмосферою тривоги. То був zenit її слави. Коли війна скінчилася, їй минуло тридцять, можливості були нечисленні, і вона поступово відмовилася від усякої думки про кар'єру й поринула в тихе життя разом з Поллі, ділячи з нею невеличку квартиру в Тайнкаслі і, як сподівалися усі, набуваючи разом із зрілістю належну рівновагу.

Джуді, здавалося, завжди мала химерні підозри щодо протилежної статі, і її ніколи не вабила думка про подружжя. Їй було сорок, коли померла Поллі, і ніхто навіть не думав, що її сімейне становище нарешті зміниться. Попри це, за вісім місяців після похорону, Джуді одружилася... а після того її покинуто.

Годі приховати брутального факту, що жінки чинять дивні речі перед клімактерієм. Але не це було поясненням тієї жалюгідної комедії. Поллі залишила Джуді якихось дві тисячі фунтів, досить, щоб забезпечити скромне річне утримання. І тільки тоді, коли отримав лист Джуді, я зрозумів, що її переконали реалізувати свій капітал — тобто передати його серйозному, порядному й вихованому чоловікові, якого вона вперше зустріла, як виглядає, у пансіоні в Скарборо.

Безсумнівно, що цілі томи можна написати на цю звичайну мирську тему... драматичні й аналітичні... у вишуканій вікторіанській манері...

можливо, з тієї хитрою посмішкою, яка бачить глибокий і багатий гумор у довірливості нашої людської природи. Але епілог був написаний стисло десятьма словами у телеграфній формі, яку я тримав у своїх руках перед різдвяним вертепом. У цьому запізнілому, дочасному союзі в Джуді народилася дитина. І вона померла, коли родила її.

Тепер я міркую, що темна нитка завжди проходила крізь мінливу тканину її непослідовного життя. Вона була видимим доказом, однак не гріха — з якою ж огидою і невірою я ставлюся до цього слова, — а людської слабкості й дурости. Вона була причиною і поясненням нашої присутності тут, на землі, трагічним доказом нашої спільної смертності. І тепер інакше, але з тим самим невідступним смутком, трагедія смерті повторилася знову.

Я з острахом думаю про долю цього нещасного немовляти, яке залишилося під наглядом жінки, що опікувалася Джуді, — тієї, що прислала мені тепер цю вістку. Її так легко вплести в канву подій: одна з тих повитух, які беруть до себе майбутніх матерів у складних, дещо сумнівних обставинах. Я мушу відповісти їй негайно... прислати трохи грошей, той мізер, який маю. Пов'язуючи себе обітом святої убогості, ми на диво егоїстичні і страшенно забуваємо про страшні обов'язки, які життя може покладати на нас. Нещасна Нора... нещасна Джуді... нещасне безіменне дитя...

19 червня 1930 року. Пречудовий день, наповнений раннім літнім сонцем, і моєму серцю приніс полегкість лист, який я одержав сьогодні по обіді. Дитину охрещено Ендрю, на честь цієї неславної місії, і від цієї новини мені хочеться хихотіти зі старечої гордині, немовби це я був дідом малого шибеника. Можливо, бажаю того чи ні, той родинний зв'язок таки перейде мені. Батько зник, і нам не годиться розшукувати його. Але якщо я присилатиму деяку суму щомісяця, то ця жінка, місіс Стівенс, яка виглядає достойною людиною, подбає про Андрія. І знов же я не можу стримати усмішки... моя священнича кар'єра обернулася на чудо в решеті... ростити дитину на відстані восьми тисяч миль стане справжнім вінцем її дивовижності!

Заждіть хвилину! Я зачепив себе за живе тією фразою: «Моя священнича кар'єра». Нещодавно, під час наших дружніх сперечань (як пам'ятаю, щодо чистилища), Фіске оголосив — із запалом, оскільки я перемагав його: «Ви сперечаєтеся, поєднуючи аргументи секти трясунів і високих англіканців!».

Я зупинився на півслові. Мушу сказати, що моє виховання і той ранній невловимий вплив старого доброго Даніеля Гленні схилив мене до неналежної ліберальності. Я люблю свою релігію, у якій народився і якої я навчав так добре, як лише міг, понад тридцять років, і яка привела мене несхибно до джерела всієї радості, до вічного блаженства. Утім, за час мого усамітнення тут мій світогляд спростився, прояснився, коли я став відживати своє. Я повибирав і завбачливо відкинув геть усю складну

казуїстику і дрібні примхи доктрини. Щиро кажучи, я не можу повірити, що хоч якесь із Божих творінь буде смажитися цілу Вічність за те, що з'їло баранячу котлету в п'ятницю. Якщо ми маємо все найголовніше — любов до Бога і до ближнього, — то чи ж не все в нас гаразд? І чи не настав час для Церков світу перестати ненавидіти одні одних... та об'єднатися? Світ — це одне живе, дихаюче тіло, чиє здоров'я залежить від мільйонів клітин, що складають його... і та кожна мала клітина — це людське серце...

15 грудня 1932. Сьогодні новому заступникові цієї місії минуло три роки. Надіюся, він мав прегарні уродини і не переїв ірисок, які я написав крамареві Берлі у Твідсайді прислати йому.

1 вересня 1935. О Господи, не дай мені бути дурним старим... цей щоденник чимраз більше обертається у безглуздий опис життя дитини, якої я не бачив, і яка не може приїхати сюди. Навіть я, зі своєю впертістю, сахаюся такого абсурду... хоча я і справді запитував про це в доктора Фіске, який відказав мені, що цей клімат буде смертоносний для англійської дитини в такому ніжному віці.

Мушу визнати, що я стривожений. Читаючи між рядків, бачу, що місіс Стівенс останнім часом не така щаслива, як раніше. Вона переїхала до Кіркбриджу, що, як пам'ятаю, є бавовняним, не надто принадним містом неподалік від Манчестера. Її тон змінився також, і я починаю запитувати себе, що її більше цікавить — гроші чи хлопчик Ендрю. Однак парафіяльний священник дав їй пречудову характеристику. І досі вона була добра.

Авжеж, усе це моя провина. Я міг би подбати про майбутнє Ендрю, певною мірою, віддавши його до одного з наших чудових католицьких закладів. Але чомусь... він мій єдиний «кревний», жива пам'ять про мою дорогу втрачену Нору... Я не можу бути таким холодним... це те моє невитравне дивацтво, що, гадаю, примушує мене боротися проти бюрократії. Гаразд... якщо так... Я... і Ендрю... мусимо прийняти наслідки... ми в Божих руках, і він...

Тут, коли отець Чізгольм перегорнув ще одну сторінку, його зосередженість потривожило стукотіння копит поні у комплексі. Він завагався, прислухаючись, — не бажав прокидатися з таких дорогих йому мрій. Але стукіт сильнішав, і його супроводжували жваві голоси. Уста священника зімкнулися, прийнявши те, що сталося. Він перегорнув сторінку на останній запис у щоденнику і, взявши в руку перо, додав уступ.

30 квітня 1936 року. Я от-от маю вирушити до поселення Лю з отцем Чу і подружжям Фіске. Учора прийшов отець Чу, стривожено спитавши моєї поради про молодого пастуха, котрого він ізолював у поселенні, боячись, що той нездужає на віспу. Я вирішив повернутися разом із ним — з нашими здоровими поні і новою стежкою це лише дводенна подорож.

Вона стане моєю останньою нагодою виконати свою задавнену обітницю перед доктором та його дружиною. Вони повертаються додому в Америку наприкінці цього місяця. Я чую, як вони кличуть мене. Вони нетерпляче чекають на цю мандрівку... Дорогою я добряче візьмуся за Фіске, з його несусвітнім нахабством... Ми ще побачимо, хто насправді трясун!..

XII

Сонце вже опускалося за оголений пруг пагорбів, що оперізували вузьку долину. Їдучи попереду всієї компанії, що вирушила у зворотну путь, заклопотаний думками про село Лю, де вони залишили отця Чу з ліками для хворого пастуха, отець Чізгольм, змирившись уже зі ще однією ночівлею в таборі, перед тим як вони прибудуть до місії, побачив на закруті дороги трьох чоловіків у брудних бавовняних одностроях, які ішли, згорбившись, з гвинтівками при стегні.

То було звичне видовище: провінція кишіла вільними вояками, відпущеними солдатами з контрабандною зброєю, які об'єднувалися в кочові банди. Він проминув їх, шепнувши «мир вам», і сповільнив ходу, поки решта товариство не наблизилася до нього. Але, обернувшись, він здивовано побачив жах на обличчі двох носіїв з методистської місії і раптово тривогу в очах його слуг.

— Вони виглядають, як послідовники Вая, — Джошуа махнув на дорогу попереду. — І там є інші.

Священник заціпеніло обернувся. Приблизно двадцять сіро-зелених постатей наближалися по дорозі, здіймаючи хмару повільної білої куряви. На затіненому пагорбі, ледве пересуваючись звивистою стежкою, ішло ще двадцять. Він презирнувся з Фіске.

— Поспішімо.

Дві компанії зустрілися трохи згодом. Отець Чізгольм, усміхнувшись зі звичним привітанням, твердо вів коня по середині дороги. Солдати, вирячившись безтямно, механічно поступилися йому. Єдиний комонний серед них, молодик у порваному картузі і з деякою видимістю влади, підсиленою капральською стрічкою, що сповзла йому аж до манжета, нерішуче спинив свого обдертого поні.

— Хто ви? І звідки йдете?

— Ми місіонери, повертаємося до Пай-тану, — отець Чізгольм спокійно відповів через плече, далі ведучи інших уперед. Вони вже майже проїхали брудну, спантеличену, вирячену юрбу: місіс Фіске і доктор позаду нього, а за ними Джошуа і двоє носіїв.

Капрал не був до кінця певен, але залишився більш-менш задоволений. Зустріч виглядала вже безпечною, майже буденною, але раптом старший з двох носіїв сторопів. Випадково отримавши удар

прикладом рушниці, коли проходив між вояків, він жбурнув свого клунка і з панічним криком побіг ховатися в кущі на пагорбі.

Отець Чізгольм стримав гіркий вигук. У загуслих сутінках на мить настала непевна нерухомість. Тоді пролунав постріл, а після нього ще один, і ще. Відлуння покотилося вниз поміж гір. Коли синя постать носія, зігнута удвоє, зникла в кущах, солдати закричали — голосно й обурено. Вони не ступали вже бездумно, а зібралися навколо місіонерів, перемовляючись зі злісним обуренням.

— Ви мусите піти з нами, — як і передбачав отець Чізгольм, реакція капрала була негайна.

— Ми прості місіонери, — гаряче запротестував доктор Фіске. — У нас немає майна. Ми чесні люди.

— Чесні люди не втікають. Ви мусите піти до нашого командира Вая.

— Я запевняю вас...

— Вілбуре! — тихо втрутилася місіс Фіске. — Буде тільки гірше. Не марнуй слів.

Зігнані в гурт та оточені солдатами, вони з трудом волоклися стежкою, яку перетнули щойно. Приблизно за п'ять лі молодий офіцер звернув на захід у сухе русло, яке повело їх виснажливою кам'янистою дорогою в гори. Перед спуском у яр ватага спинилася.

Приблизно сотня знеможених солдатів були розсипані там у недбалих позах — курячи, жуючи бетель^[22], вишкрібаючи воші з-під пахв і спечене болото з-поміж голих пальців ніг. На плоскому камені, прихилившись спиною до стіни ущелини, схрестивши ноги перед слабким вогнем з кізяків, сидів, вечеряючи, Вай-Чу.

Ваю минуло приблизно п'ятдесят п'ять; повнотілий, з розбухлим животом, він виглядав ще нерухливішим і ще страшнішим. Його змащене топленим маслом волосся, довге і розчесане на проділ, падало на чоло — настільки обвисле від постійної хмурости, що його косі очі стали вузькі, як прорізи. Три роки тому куля вибила йому передні зуби і розірвала верхню губу. Шрам був страхітливий. Але Френсіс все одно легко впізнав вершника, який плюнув йому в обличчя при воротах місії у ніч відступу. Досі полон не викликав у нього занепокоєння. Але тепер, під тим затаєним, напівлюдським поглядом, за порожнечою якого ховалося прозірливе упізнання, священник відчув, як різко стислося його серце.

Поки капрал широкомовно переповідав обставини полону, Вай незворушно їв далі, парою паличок накидаючи собі в горлянку рідкий рис і шматки свинини з миски, притиснутої до підборіддя. Зненацька двоє солдатів бігом увірвалися в ущелину, волочачи між собою носія-утікача. Натужившись наостанок, вони жбурнули його на світло вогню. Нещасний чоловік упав на коліна недалеко від Вая, зі скрученими за спиною руками, важко дихаючи й белькочучи в шаленстві страху.

Вай їв далі. Тоді він мимохідь витяг з-за пояса револьвер і вистрелив у носія. Урвавши свої благання, той повалився вперед, і його тіло ще деякий час судомилося на землі. Вершкова рожевувата плоть засочилася з його

пробитого черепа. І перш ніж стихло приголомшливе відлуння пострілу, Вай продовжив їсти.

Місіс Фіске кволо скрикнула. Але солдати, лише на мить підвівши голови, ніяк не зважали на інцидент. Ті двоє, що привели носія, тепер відтягували його труп геть і ретельно розбирали все, що було на ньому: чоботи, одяг і низку мідяків. Стримуючи напад нудоти, священник зашепотів до доктора Фіске, який стояв, дуже блідий, поряд з ним.

— Залишайтеся спокійні... не показуйте нічого... бо всім нам напевне кінець.

Вони чекали. Холодне й безглузде вбивство навіяло жах. Після того як Вай подав знак, другого носія виволокли вперед і кинули на коліна. Священник відчув, як скрутило йому живіт від жахливого передчуття. Але Вай лише сказав, звернувшись безособово до них усіх.

— Цей чоловік, ваш слуга, негайно від'їде до Пай-тану і повідомить ваших друзів, що ви під моєю опікою. За таку гостинність звичай вимагає принести добровільний дар. Післязавтра опівдні двоє моїх людей чекатимуть на нього, за пів лі від маньчжурських воріт. Він прийде туди сам-один, — Вай байдужно замовк. — Я маю надію, що він принесе добровільний дар.

— Навряд чи з таких гостей, як ми, буде велика користь, — заговорив доктор Фіске, затрусившись обурено. — Я казав уже, що в нас немає земного майна.

— За кожную особу належить сплатити п'ять тисяч доларів. Не більше.

Фіске полегшено зітхнув. Сума, хоча й велика, була цілком до снаги такій багатій місії, як їхня.

— Тоді дозволь моїй дружині повернутися з посланцем. Вона подбає про те, щоб гроші було сплачено.

Вай не подав знаку, що чує. Якусь одну страшну мить священник думав, що його знервований друг от-от влаштує сцену. Але Фіске покульгав назад до дружини. Посланця відіслали вниз в ущелину з останньою лютою вказівкою від капрала. Тоді Вай встав і, поки його люди готувалися до відбуття, підійшов до свого припнутого поні так буденно, що голі вивернуті ноги мерця, які виступали з-під куца сунічного дерева, вразили око, немов галюцинація.

Тепер підвели поні місіонерів; чотирьох в'язнів примусили сісти верхи, а тоді зв'язали їх один з одним довгими конопляними мотузками. Кавалькада вирушила в чимраз густішу ніч.

Усяка розмова була неможлива під час цього хиткого галопу. Отець Чізгольм залишився на самоті зі своїми думками, зверненими до чоловіка, що вимагав за них викуп.

Останніми часами ослабла сила Вая спонукала його вдаватися до багатьох крайнощів. З традиційного польового командира, який панував в окрузі Чек-ко завдяки своїй тритисячній армії, збираючи відкуп з тамтешніх поселень, накладаючи оброки й податки, живучи у феодальній розкоші в обведеній мурами фортеці в Те-ен-лаї, він поволі зійшов на пси.

На вершині своєї лихої слави він платив п'ятдесят тисяч лянів за наложницю з Пекіну. Тепер же він перебивався з хліба на воду дрібними набігами. Ущент розбитий у двох вирішальних битвах з сусідніми найманцями, він спершу пов'язав свою долю з *Мін-туаном*, а тоді, у нападі злоти, з ворожим угрупованням — *Ю-чі-туї*. Однак правда була в тому, що ніхто не прагнув його сумнівної помочі. Звироднілий і злостивий, він бився тепер тільки за себе. Люди постійно йшли від нього. Мірою того, як його набіги маліли, лють у ньому лише зростала. Коли в нього, остаточно пригнобленого, залишилося якихось нещасних дві сотні прибічників, його грабунки і спалення супроводив невідступний і безпросвітний жах. Упалий люцифер, що черпав свою ненависть з утраченої слави, він тепер мав за ворога ціле людство.

Ніч тяглася безкінечно. Вони перетнули низький гребінь гір, перебрали дві річечки, чалапали годину через низьку драговину. Окрім тих обставин, а також здогаду, що вони, зважаючи на полярну зірку, рухалися на захід, отець Чізгольм зовсім не знав місцевості, якою вони йшли. Звикнувши у старості до тихої одноході свого поні, відчував, як від швидкої, трясучої їзди торохкочуть кості. Але він роздумував, зі співчуттям, що Фіске також страждають від тряски заради того, про що лише Богу відомо. І Джошуа, нещасний хлопець, хоча й досить гнучкий, був такий молодий і, мабуть, страшенно наляканий. Священник пообіцяв собі, що, повернувшись до місії, обов'язково подарує хлопцеві чалого поні, якого він мовчазливо жадав минулі шість місяців. Заплющивши очі, він прочитав коротку молитву за безпеку їхнього невеликого гурту.

Світанок застав їх у пустині з каменю й віяного вітрами піску, геть незаселений, без жодної рослинності, окрім розкиданих купин жовтуватої трави. Але вже за годину до них долетів звук біжучої води, і далі, за ескарпом, лежала зруйнована цитадель Лу-ен-лай, купка стародавніх будинків з валькованої цегли на скелястому схилі, оточених зубчастою стіною, пошрамованих і випалених численними облогами, а також старі вилощені стовпи буддистського храму, що стояв без даху на березі річки.

За стінами вся компанія спішилася, і Вай, не кажучи й слова, зайшов до свого дому, єдиної оселі, придатної для проживання. Ранішнє повітря було сире. Поки місіонери стояли, дрижачи, у твердому глиняному дворі, далі зв'язані, кілька жінок та старших чоловіків повиходили з невеликих печер, які порешетили скелю, і долучилися до солдатів, перемовляючись та оглядаючи полонених.

— Ми будемо вдячні за їжу і спочинок, — отець Чізгольм звернувся до всіх.

— Їжу і спочинок, — юрба роззяв повторювала його слова, немов якусь дивовижу.

Священник провадив терпляче далі.

— Ви бачите, яка втомлена місіонерка, — місіс Фіске насправду вже мало не мліла на ногах. — Можливо, хтось добрий міг би пригостити її гарячим чаєм.

— Чаєм... гарячим чаєм, — відгукнулася юрба, підступаючи ближче.

Вони вже були так близько, що могли доторкнутися до місіонерів, та раптом, з мавпячою допитливістю, старий чоловік попереду схопив ланцюжок, на якому висів годинник доктора. Це послужило сигналом для загального грабунку — грошей, брев'ярію, Біблії, обручки, старого срібного олівця, що належав священникові, — і за якісь три хвилини у невеликого гурту повідбирали все, крім взуття та одєжі.

Коли колотнеча скінчилася, в око жінці впав тьмянний відблиск гагатової пряжки на стрічці капелюшка місіс Фіске. Вона вмить вхопила рукою за неї. Відчайдушно усвідомлюючи страшну небезпеку, яка на неї чигає, місіс Фіске впиралася з пронизливим незгідним криком. Але марно. Пряжка, капелюх і перука зірвалися з голови одночасно, опинившись у чіпкій руці напасниці. За одну мить лиса, як коліно, голова засвітилася гротескною і жахливою голизною під безжальними поглядами всіх.

Запала тиша. А тоді вибухнув глузливий регіт, припадок верескливого глумління. Місіс Фіске закрила обличчя руками і зайшлася гірким плачем. Доктор, тремтливо спробувавши прикрити лисину дружити хустинкою, домігся лише того, що кольоровий шовк вихопили в нього з рук. Нещасна жінка, подумав отець Чізгольм, співчутливо відвертаючи погляд.

Раптовий прихід капрала спинив веселощі так само хутко, як вони почалися. Юрба розпорошилася, і тоді місіонерів повели в одну з печер, що єдина могла похвалитися лядою. Важкі ребристі двері грюкнули і зачинилися. Вони залишилися самі.

— Гаразд, — промовив отець Чізгольм після мовчанки, — принаймні тут ми вже будемо самі.

Усі мовчали. Низенький доктор, що сидів на долівці, обійнявши заплакану дружину, сказав похмуро:

— Це скарлатина. Вона заразилася нею в перший рік нашого перебування в Китаї. Вона сприйняла це так болісно. Ми так старалися, щоб жодна душа про це не знала.

— А ніхто й не знатиме, — квапливо збрехав священник. — Ми з Джошуа німі як могила. Коли повернемося до Пай-тану, усе... усе залишиться, як було.

— Ти чуєш, Агнес, люба? Благаю, перестань плакати, моя найдорожча любове.

Приглушені ридання послабшали, а тоді врешті змовкли. Місіс Фіске поволі піднесла свої залиті слізьми очі, довкруг яких виднілися червоні кола.

— Ви дуже добрі, — захлинулася вона.

— Але мені, здається, залишили оцю річ. Якщо, звичайно, з неї буде якась користь.

Отець Чізгольм витяг з внутрішньої кишені велику бордову бандану.

Вона взяла її скромно і вдячно; зав'язала її, як очіпок, на метелика поза вухом.

— Перестань, перестань, моя люба, — Фіске поплескав її по спині. — Ну ж бо, ти знову виглядаєш чарівно.

— Справді, любий? — усміхнулася вона слабко, кокетливо. Дух її піднісся. — Погляньмо тепер, як би ми могли привести до ладу цей страшний *яо-фанг*.

А могли вони дуже мало; у печері, якихось дев'ять футів завдовжки, не було нічого, крім побитого череп'яного посуду і вогких потемків. Світло й повітря надходило лише крізь щілини в забитому вході. Там було глухо як у могилі. Однак, виснажені, вони полягали на підлогу. І заснули.

Був уже день, коли їх розбудило скрипіння ляди. Стоп фантастичного сонячного проміння пробився у *яо-фанг*, а тоді зайшла жінка середнього віку з глечиком гарячої води і двома буханцями чорного хліба. Вона стояла, дивлячись, як отець Чізгольм віддав одного буханця доктору Фіске, а тоді мовчки поділив другий між Джошуа і собою. Щось у її поставі, у її темному і досить похмурому лиці змусило священника пильно до неї придивитися.

— Та невже! — він здригнувся, впізнавши. — Ти — Анна!

Вона не відповіла. Сміливо витримавши його погляд, вона обернулася і вийшла.

— Ви знаєте цю жінку? — спитав швидко Фіске.

— Я не певен. Але ні, певен. Вона була тією дівчиною в місії... що втекла.

— Невелика пошана перед вашим ученням.

Уперше Фіске заговорив ущипливо.

— Буде видно.

Тієї ночі всі вони спали погано. Невигоди їхнього ув'язнення чимраз більше давалися взнаки. Вони по черзі лежали поряд з лядою, заради привілею дихати прохолодним вогким повітрям. Маленький лікар далі стогнав:

— Цей жахливий хліб! Святі небеса, мою дванадцятипалу кишку скрутило у вузол.

В обід наступного дня Анна прийшла знову — з гарячою водою і мискою проса. Отцеві Чізгольму вистачило розуму, щоб не звернутися до неї на ім'я.

— Скільки нас тут будуть тримати?

Спершу здавалося, що вона не відповість, але згодом байдуже мовила:

— Двоє людей вирушили в Пай-таи. Коли вони повернуться, вас звільнять.

Доктор Фіске втрутився нетерпляче:

— Чи не могли б ви знайти нам кращу їжу і ковдри? Ми заплатимо.

Вона захитала головою, сполошившись. Але коли вийшла й опустила ляду, то сказала через ґрати:

— Платіть мені, якщо хочете. Чекати недовго. Якусь дещицю.

— Дещицю, — Фіске застогнав знову, коли вона пішла. — Хотів би я, щоб вона мала мої нутрі.

— Не падай духом, Вілбуре. — умовляла його з темряви місіс Фіске. — Пам'ятай, ми вже це колись пережили.

— Тоді ми були молоді. А не старі хиряки, що от-от мали повернутися додому. І цей Вай... він має зуб на нас, місіонерів... тому що ми назавжди змінили старий лад, коли зі злочинів була користь.

Вона наполягала:

— Ми всі маємо збадьоритися. Послухайте, треба себе розважити. Не говорити — бо ви двоє почнете сваритися через релігію. Ми можемо пограти в гру. Найдурнішу, яку лише можна придумати! Ми будемо грати в «Тварину, овоч, камінь». Джошуа, ти не спиш? Добре. Тепер слухайте, і я поясню правила.

Вони грали у гру-вгадування з героїчною мужністю. Джошуа виявив дивовижну кмітливість. Тоді радісний сміх місіс Фіске раптом надламався. Всі стихли. Настала млява апатія; проміжки тривожного сну; неспокійні, невгамовні рухи.

— Святий Боже, вони вже неодмінно мали би повернутися.

Цілий наступний день та фраза без упину зривалася з уст доктора Фіске. Його обличчя й руки були гарячі на дотик. Через брак сну і повітря в нього почалася лихоманка. Але тільки тоді, коли настав вечір, голосні крики й гавкіт собак засвідчили запізніле прибуття. Далі запала гнітюча тиша.

Нарешті вони почули кроки і льоду відчинили. Послухавшись наказу, всі навкарачки виповзли з печери. Свіжість нічного повітря, відчуття простору і свободи нав'яли забуття, майже полегкість.

— Дякувати небесам! — крикнув Фіске. — Тепер з нами все гаразд.

Конвой солдатів повів їх до Вай-Чу.

Він сидів у своєму помешканні на кокосовій маті; поряд з ним була лампа і довга люлька — висока видовжена кімната була просочена слабким духом маку. Збоку стояв солдат, з рукою, перев'язаною брудною закривавленою шматою. П'ять інших з його загону, зокрема й капрал, стояли при стінах з ротанговими палицями в руках.

Коли привели в'язнів, запала пронизлива тиша. Вай оглядав їх з глибокою і задумливою жорстокістю. То була прихована жорстокість, яку можна було скоріше відчутти, а не побачити за маскою його обличчя.

— Добровільний дар не заплачено, — його голос був холодний, байдужий. — Коли мої люди наблизилися до міста, щоб забрати його, одного було вбито, а другого поранено.

Отець Чізгольм відчув, як дрож пробігає по тілу. Сталося те, чого він так боявся. Він сказав:

— Напевне, послання не було доставлене. Носій злякався і побіг до свого дому в Шансі, не навідавшись до Пай-тану.

— Ти надто балакливий. Десять ударів по ногах.

Священник очікував цього. Кара була жорстока, край довгої, широкої палиці, якою орудував один із солдатів, пошматував його литки і стегна.

— Посланець був наш слуга, — заговорила місіс Фіске з приглушеним обуренням, багровою плямою, що палала високо на її блідій щоці. — Це не провина Шанг-Фу, що він утік.

— Ти також багато говориш. Двадцять ляпасів по обличчі.

Її важко били розкритою долонею по обох щоках, поки доктор тремтів з безсилля і страждав поряд з нею.

— Скажіть мені, коли ви такі мудрі. Якщо ваш слуга втік, то чому моїх посланців чекали в засідці?

Отець Чізгольм хотів сказати, що в той час гарнізон Пай-тану завжди був насторожі і стріляв би в кожного прибічника Вая, щойно углеdiv би його. Він знав, що саме таким і є справжнє пояснення. Однак зважив, що мудріше буде прикусити язика.

— Тепер ти не такий балакучий. Десять ударів по плечах за неприродне мовчання.

Його побили знову.

— Дозволь нам повернутися до місії, — Фіске простяг свої руки, жестикулюючи, наче схвильована жінка. — Я запевняю тебе і врочисто присягаю, що тобі заплатять без найменшого вагання.

— Я не дурень!

— Тоді пошли одного зі своїх солдатів на вулицю Ліхтарів з посланням, яке я напишу. Пошли його вже, негайно.

— Щоб його пристрелили також? П'ятнадцять ударів за те, що він має мене за дурня.

Доктор під ударами розридався.

— Тебе потрібно жаліти, — кивив він. — Я прощаю тебе, але й жалію, жалію.

Запала мовчанка. Було видно, як звужені зіниці Вая тьмяно мерехтять від утіхи. Він обернувся до Джошуа. Хлопець був здоровий і сильний. А він відчайдушно потребував новобранців.

— Скажи мені. Ти готовий прийняти покуту, ставши під моє знамено?

— Я розумію, яка це честь, — відказав спокійно Джошуа. — Але це неможливо.

— Зречися свого чужого диявольського бога, і тебе помилують.

Отець Чізгольм витерпів мить жорстокого передчуття, готуючи себе до болісного і принизливого відречення хлопця.

— Я радо помру за правдивого Господа Небес.

— Тридцять ударів за його плюгаву впертість.

Джошуа навіть не скрикнув. Він прийняв покарання з опущеними очима. Жоден стогін не вирвався з його уст. Але отець Чізгольм здригався від кожного удару.

— Тепер ти порадиш своєму слугі покаятися?

— Ніколи, — твердо відповів священник, просвітлений такою відвагою хлопця.

— Двадцять ударів по ногах за невиправну непокору.

На дванадцятому ударі, завданому спереду по гомілці, пролунав гострий ламкий тріск. Пекучий біль прошив зламану кінцівку. «О Господи, — подумав Френсіс, — це найгірше для старих костей».

Вай заговорив до них, показуючи, що розмову закінчено:

— Я більше не зможу вас захищати. Якщо гроші не доставлять завтра, то я маю передчуття, що якесь лихо може упасти на вас завтра.

Він незворушно відпустив їх. Отець Чізгольм ледве покульгав через двір. Коли їх завели назад у *яо-фанг*, місіс Фіске змусила його сісти і, опустившись поряд з ним на коліна, скинула з нього черевик і шкарпетку. Тоді доктор, вже дещо отямившись, upravив йому зламану ногу.

— Я не маю лубка... нічого, крім цього шмаття, — його високий голос бринів від тремтіння. — Це гидкий перелом. Якщо ви будете рухатися, то почнуться ускладнення. Подивіться, як трусяться мої руки. Допоможи нам, любий Господи! Ми їдемо додому наступного місяця. Ми не...

— Благаю, Вілбуре, — місіс Фіске заспокоїла його легким дотиком. Доктор мовчки закінчив перев'язку. Тоді вона сказала:

— Ми не можемо падати духом. Якщо здамося сьогодні, то що станеться з нами завтра?

Можливо, було добре, що вона приготувала їх.

Уранці їх усіх чотирьох вивели на подвір'я, яке обступило все населення Ту-ен-лаю, що гуло, передчуваючи видовище. Руки невільників зв'язали за спинами, просунувши між спиною та руками бамбукові палиці. Тоді по двоє солдатів підхопили жердини з одного й другого кінців і, піднісши в'язнів, шість разів пройшли процесією довкола арени, щоразу звужуючи коло та врешті наблизившись до посіченого кулями фасаду, де сидів Вай.

Знесилений болем у зламаній нозі, отець Чізгольм відчував, крізь безглуздий сором, страшне, відчайдушне пригнічення, що сотворіння руки Божої могли влаштувати легковажне гульбище з крові та сліз ближніх. Він мусив відганяти страшне нашіптування, що Бог ніколи би не зробив людей такими... що Бога не існує.

Помітивши, що в кількох солдатів були рушніці, він надіявся, що милосердний кінець близько. Але після павзи, дочекавшись знаку Вая, їх розвернули і, взявши за плечі, погнали вниз крутою стежиною, попри кілька сампанів, виволочених на вузьку косу з гальки, до самої річки. Там, перед тією ж юрбою, їх поволокли через мілину і прив'язали мотузкою до швартової палі на течії.

Ця зміна, після загрози негайної страти, була така несподівана, контраст супроти бридкої вбогости печери такий глибокий, що годі було уникнути відчуття полегкості. Сила води відживила їх. Вона текла, холодна, з гірських джерел прозора, як кришталь. Нога священника перестала боліти. Місіс Фіске кволо усміхнулася. Мужність цієї жінки розривала серце співчуттям.

Її уста прошепотіли:

— Принаймні ми будемо чисті.

Але за пів години все змінилося. Отець Чізгольм не смів дивитися на своїх супутників. Річка, що спершу так освіжала, поступово холоднішала, втрачаючи свою лагідну нечулість, стискаючи їхні тіла й нижні кінцівки в льодяних лещатах. Кожен удар серця, який гнав кров крізь замерзлі артерії, прокочувався по тілу стражденним здриганням. Налита кров'ю голова плинула, відокремлена від тіла, у кривавій млі. Своїм запамороченим розумом священник жадав знайти причину цих тортур, які, пригадувалося йому тьмаво, були «водяними муками», проміжним катуванням, освяченим традицією, що його придумав імператор Чанг. То була кара, яка пречудово збігалася з цілями Вая, тому що вона, імовірно, відображала його непоборну надію, що викуп таки ще можуть сплатити. Френсіс здержав стогін. Якщо це правда, то їхнім стражданням ще не кінець.

— Це дивовижно, — стукочучи зубами, доктор намагався заговорити. — Цей біль... ідеальна демонстрація грудної жаби... утрудненого кровопостачання через звужену серцево-судинну систему. О блаженний Ісусе! — він почав хлипати. — О Господи, Боже Саваоте! Чому Ти покинув нас? Моя нещасна дружина... дякувати Богові, вона зімліла. Де я? Агнес... Агнес... — він втратив притомність.

Священник болісно звернув свій погляд на Джошуа. Голова хлопця, ледве видима його затьмареному зорові, здавалася відітнутою, як голова молодого святого Йоана Хрестителя на водянистому блюді. Нещасний Джошуа — і нещасний Йосиф! Як же йому бракуватиме первородного сина. Френсіс лагідно мовив:

— Мій сину, твоя відвага і твоя віра — вони дуже тішать мене.

— Це ніщо, учителю.

Мовчанка. Священник, глибоко зворушений, докладав страшних зусиль, щоб побороти заціпеніння, яке непомітно заповнювало його.

— Я хотів сказати тобі, Джошуа. Ти дістанеш свого чалого поні, коли ми повернемося до місії.

— Учитель гадає, що ми колись повернемося до місії?

— Якщо ні, Джошуа, то Бог дасть тобі ще кращого поні, щоб ти їздив на ньому в небі.

Ще одна мовчанка, і Джошуа кволо заговорив:

— Напевне, отче, я вибрав би малого поні з місії.

Велика хвиля накотилася Френсісові у вуха, закінчивши їхню бесіду у хвилях темноти. Коли священник нарешті повернувся до тьми, всі вони вже були в печері, скинуті в одну розмоклу купу. Коли він лежав якусь хвилину, приходячи до тьми, то почув, як доктор Фіске говорить до своєї дружини тим жалібним стогоном, на який обернулася його мова.

— Принаймні ми з неї вибралися... з тієї страшної річки.

— Так, Вілбуре дорогий, ми вибралися. Але якщо я правильно зрозуміла того бандюгу, завтра ми знову потрапимо туди, — її тон був цілком практичний, наче вони говорили про меню на обід. — Не

обманюйте себе, дорогенькі. Якщо він держить нас живими, то тільки тому, що хоче вбити нас якомога страшніше.

— А хіба ти... не боїшся, Агнес?

— Анітрохи, і ти також не маєш боятися. Треба показати цим нещасним поганам... і отцеві... як вміють умирати християни з Нової Англії.

— Агнес, люба... ти хоробра жінка.

Священник міг відчувати, як вона рукою пригортає чоловіка. Він був глибоко зворушений, знову збурений пристрасною турботою про своїх приятелів, цих трьох людей, таких різних, проте водночас таких дорогих йому. Чи не можуть вони втекти? Він глибоко замислився і, стиснувши зуби, приклав чоло до землі.

Через годину, коли зайшла жінка з тарілкою рису, він став між нею і дверима.

— Анно! Не заперечуй, що ти Анна! Хіба ти не вдячна за все, що ми зробили для тебе в місії?

— Ні... — вона спробувала протиснутися повз нього.

— Я не пушу тебе, поки ти не послухаєш. Ти все ще Божя дитина. І не можеш дивитися, як нас поволі вбивають. Я наказую тобі в Його ім'я допомогти нам.

— Я нічого не вдію.

У темряві печери годі було розгледіти її обличчя. Але її голос, хоча й похмурий, був смиренний.

— Ти можеш багато. Лиши ляду відкритою. Ніхто не подумає звинуватити тебе.

— Навіщо? Усіх поні охороняють.

— Нам не потрібні поні, Анно.

Допитлива іскра зблиснула в її пониклому погляді.

— Якщо ви підете з Ту-ен-лаю пішки, вас знову схоплять наступного дня.

— Ми сядемо в сампан... і попливемо вниз річкою.

— Це неможливо, — вона гаряче захитала головою, — бистрина надто сильна.

— Краще втонути в бистрині, ніж тут.

— Це не моє діло, де ви потонете, — а тоді вона раптом пристрасно додала: — І допомагати вам також.

Доктор Фіске раптом схопив у темряві її за руку.

— Чуєш, Анно, візьмися за мої пальці і слухай уважно. Насправді це твоє діло. Ти розумієш? Не зачиняй двері сьогодні ввечері.

Настала мовчанка.

— Ні, — вона завагалася і поволі забрала руку. — Сьогодні не можу.

— Ти мусиш.

— Я зроблю це завтра... завтра... завтра, — уся чудно змінившись, вона раптом схилила нестямно голову і випірнула з печери. Ляда зачинилася за нею, важко грюкнувши.

У печері запанувала ще важча тиша. Ніхто не вірив, що жінка додержить свого слова. Навіть якщо вона й справді мала такий намір, її обіцянка була абищицею супроти тої тяжкої муки, яка чекала на них наступного дня.

— Я недужий чоловік, — буркнув вередливо Фіске, приклавши голову до плеча дружини. Вони чули в темряві, як він вистукує свої груди. — Мій одяг ще мокрий. Ось чуєте... досить глухий звук... легеневе ущільнення. О Боже, я думав, що тортури інквізиції незрівнянні.

Мало-помалу проминула ніч. Ранок був холодний і сірий. Коли знадвору просочилося світло і в дворі почулися звуки, місіс Фіске розпрямилася з виглядом піднесеної рішучості на своєму вигостреному і блідому обличчі, досі обмотаному зібганим головним убором.

— Отче Чізгольме, ви тут найстарший ієрей. Я прошу вас проказати молитву, перш ніж ми підемо на те, що може стати нашою мученицькою смертю.

Він упав на коліна поряд з нею. Усі взяли за руки. Він молився якнайревніше, як ніколи у своєму житті. Тоді по них прийшли солдати.

Їм, уже дуже ослабленим, річка здавалася холоднішою, ніж доти. Фіске істерично кричав, коли його заводили. Отець Чізгольм дивився на все, наче у млі.

Занурення, його думки плуталися, очищення водою, одна краплина — і ти спасений. Скільки тут крапель? Мільйони й мільйони... чотириста мільйонів китайців, і всі чекають на спасіння, кожен є краплиною води...

— Отче! Дорогий, добрий отче Чізгольме! — місіс Фіске кликала його, її очі стали скляністі від раптової запальної веселости. — Вони всі дивляться на нас з берега. Покажімо їм. Приклад. Заспіваймо. Який у нас спільний гімн? Різдвяний гімн, звісно. Прегарний приспів. Ну ж бо, Джошуа... Вілбуре... усі разом.

Вона почала, на високій дрижачій ноті:

Приходьте,	усі,	хто	вірує,
Радісні	й		переможні...

Він підспівав разом з усіма:

Приходьте,	о	приходьте	до	Вифлеєму...
------------	---	-----------	----	-------------

Пізнє пообіддя. Вони знову були в печері. Доктор лежав на боці. Від дихав хрипко. І говорив з урочистим виглядом.

— Крупозна пневмонія. Я знав це ще вчора. Апікальна глухість і крепітація. Пробач, Агнес, але... Взагалі я радий.

Ніхто не нічого сказав. Вона стала гладити його гарячого лоба своїми бляклими мокрими пальцями. Вона ще гладила, коли до печери зайшла Анна. Однак цього разу жінка не принесла з собою їжі.

Вона стала при вході, дивлячись на них з якоюсь неохочою хмурістю. Нарешті вона сказала:

— Я віддала їм вашу вечерю. Вони думають, що це гарний жарт. Ідіть скоро, поки вони не помітили своєї помилки.

Запала мертва тиша. Отець Чізгольм відчув, як колотиться серце в його змордованому, виснаженому тілі. Годі було й уявити, що вони могли вийти з печери з власної волі. Він сказав:

— Бог благословить тебе, Анно. Ти не забула Його, а Він не забув тебе.

Анна не відповіла. Вона подивилася на нього темними непроникними очима, які завжди були для нього тайною, навіть у ту першу ніч серед снігів. Проте він відчував палку втіху, що вона відкрито визнає його вчення перед доктором Фіске. Вона постояла якусь хвилину, а тоді мовчки зникла.

Зовні було темно. Він добре чув сміх і приглушені голоси з сусіднього *яо-фангу*. На другому кінці двору в домі Вая горіло світло. Прилеглі стайні і солдатські квартири були ледь освітлені. Раптовий гавкіт собаки вразив його змучені нерви. Ця квота надія була ще одним, новим боєм, що приголомшував його своєю задушливою силою.

Отець Чізгольм спробував обережно звестися на ноги. Але це було неможливо, і він важко упав, відчуваючи, як важкі краплі поту проступають на чолі. Його нога, яка розпухла так, що виглядала втричі більшою, ніж звичайно, мало на що годилася.

Він пошепки сказав Джошуа взяти обімлілого доктора на спину і тихо занести його до сампанів. Він бачив, як Джошуа, що похилився під своїм мішковидним тягарем, йшов разом з місіс Фіске, хитро тримаючись густої тіні скель. До священника долинув слабкий стукіт каменя, що покотився, а йому він здався такий голосний, що може збудити мертвих. Він затамував подих; ніхто не чув, крім нього. За п'ять хвилин повернувся Джошуа. Похилившись на плече свого хлопця, він поволі й болісно поволікся стежкою.

Доктор Фіске уже простягся на дні самлану, його дружина похилилася над ним. Отець Чізгольм сів на кормі. Піднісши свою ні на що негодящу ногу обома руками, він відставив її вбік, наче якусь колоду, а тоді обперся на планшир ліктем. Коли Джошуа заліз на ніс і став відв'язувати швартову линву, він схопив єдине стернове весло, готовий відштовхнутися.

Раптом з самої гори скелі пролунав крик, згодом ще один, а тоді почувся тупіт ніг. Здійнялося голосне сум'яття, люто загавкали пси. Тоді два смолоскипи загорілися вище в темряві і швидко стали спускатися, посеред пронизливих голосів і збуджених, цокотливих кроків, стежкою, що вела до річки.

Уста священника заворушилися, попри стражденну нерухомість його тіла. Але він мовчав. Джошуа, що обмацував і рвав товсту линву, добре розумів небезпеку. Будь-які слова тепер зайві — вони лише викликали б непотрібне сум'яття.

Нарешті з нестямним видихом хлопець розірвав лину, упавши спиною на хрестовину. Отець Чізгольм вмить відчув, що сампан пливе вільно і з останніх сил спрямував його в течію. Вони вибралися зі стоячої води, у якій безцільно кружляли, і просковзнули вниз за течією. Позаду них у світлі факелів було видно юрму переслідувачів, що бігли по берегу. Пролунав постріл з рушниці, а після нього почалася безладна стрілянина. Дно човна ковзало по воді з деренчливим гулом. Вони плили тепер швидше, дуже швидко; і були вже майже недосяжні. Отець Чізгольм дивився в темну стіну попереду мало не з гарячковою полегшею, коли раптом, серед безладної стрілянини, щось важке вдарило його з нічної темряви. Його голова хитнулася від удару предмета, який здавався важким пожбуреним каменем. Болю він не відчув, лише запаморочливий удар. Він підніс руку до вологого обличчя. Куля пробила верхню щелепу, вирвавшись з правої щоки. Він мовчав. Стрілянина припинилася. Більше нікого не поранили.

Річка тепер несла їх уперед зі страшною швидкістю. Він був цілком певен у своїй думці, що вона врешті мала злитися з Гвангом — усякі інші варіанти видавалися неможливими. Він нахилився до

Фіске і, побачивши, що той при свідомості, спробував розвеселити його.

— Як ви себе відчуваєте?

— Досить вигідно, зважаючи на те, що вмираю, — він здавив недовгий кашель. — Пробач, Агнес, що я повадився як стара жінка.

— Будь ласка, не говори, любий.

Священник засмучено випрямив плечі. Життя покидало Фіске. І в нього також вже не лишилося сил. Він мусив боротися майже з нездоланим бажанням заплакати.

Невдовзі ще більший шум річки провістив наближення до бурхливої води. Шум, здавалося, заслонив усе, що ще залишилося від його зору. Він нічого не бачив. Своїм єдиним веслом він штовхав сампан просто за течією. Коли човен метнувся вниз, отець передав їхні душі Богові.

Отець Чізгольм уже не тривожився і не намагався зрозуміти, як їхнє судно виживало в тому невидимому грімі. Від ревіння води він запав у заціпеніння. Він припав до непотрібного весла, поки човен вихитувався і пірнав униз. Подеколи здавалося, що вони падають у порожній простір, ніби в човні вивалилося дно. Тоді оглушливий удар зупинив їхній рух, і він збайдужіло подумав, що вони зараз потонуть. Але сампан підплигнув ще раз, і шипуча вода хлинула на них, закруживши їх і понісши все нижче й нижче. Щоразу, коли вони думали, що звільнилися від шаленої течії, нове ревіння підносилося попереду, хапало і пожирало їх. На вузькому закруті вони з приголомшливою силою вдарилися об кам'янистий берег, здерли низьке гілля з навислих дерев, а тоді застрибали, завертілися і провалилися знову. Його мозок кружляв, товкся, трусився у вирі, нижче, нижче, нижче...

Мир тиховоддя далеко вниз привів його до тям. Бліда смужка світанку розстелилася перед ними, вінчаючи широкий простір лагідних пасторальних вод. Він не знав, яку відстань вони подолали, хоча й припускав невиразно, що, напевне, чималу. Він знав лише одне: вони досягли Гвангу і плинули тихо на його лоні до Пай-тану.

Отець Чізгольм спробував поворушитися, але не зміг; слабкість спутала його. Пошкоджена кінцівка здавалася важчою від олива, а біль у розтрощеній щелепі був страшніший від найлютішого зубного. Але з неймовірним зусиллям він обернувся і поволі потягнувся на руках по човні. Заясніло світло. Джошуа скоцюрбився на носі, і його тіло, хоч і кволе, дихало. Він спав. На дні сампана поряд лежали Фіске та його дружина, яка підклала руку йому під голову і закривала його своїм тілом від води, яка начерпалася всередину. Вона була притомна, спокійна і розважлива. Священник був свідомий великого чуда, коли дивився на неї. Вона виявилася найвитривалішою з них усіх. Її очі відгукнулися на його німе запитання зболілим запереченням. Він бачив, що її чоловік був ледь живий. Фіске то дихав спазматично, наче коротко відбивав стакато, то не дихав узагалі. Він невпинно бурмотів, але його очі, хоча й нерухомі, були розкриті. І раптом у них з'явилося тьмяне, невиразне світло впізнання. Тінь руху пробігла по його устах — ніби й ніщо, однак у тому ніщо прозирав слід усмішки. Його бурмотіння набуло зв'язної форми.

— Не гордися собою... дорогий друже... за Анну, — він трохи засопів, дихаючи. — То не стільки твоє навчання, як... — ще один спазм... — те, що я підкупив її... — слабкий трепетливий смішок, — п'ятдесятьма доларами, які завжди ношу в черевіку... — і квола переможна павза. — Але через те, мій дорогий друже, Бог не благословить тебе менше.

Він здавався тепер щасливішим — після того як зрівняв рахунок. Його очі заплющилися. Коли сонце піднеслося, враз заливши їх океаном світла, вони побачили, що доктора не стало.

Вернувшись до стерна, отець Чізгольм дивився, як місіс Фіске складає руки мертвому чоловікові. Він затуманеним поглядом дивився на власні руки. Тильну сторону його зап'ястків вкривали незвичайно випуклі червоні цятки. Коли він торкався їх, вони перекочувалися під шкірою, як дріб. Він подумав: «Якась комаха покусала мене, поки я спав».

Згодом, у розклубоченій ранішній млі далі за течією, він побачив плоскі човни з рибалками-бакланами. Він заплющив тріпотливі очі. Сампан плинув... плинув у золотистому тумані просто до них.

Одного дня шість місяців по тому два нових священники-місіонери — отець Стівен Мансі, бакалавр медицини, і отець Джером Крейг — повагом обговорювали приготування, сидючи за кавою й сигаретами.

— Усе мусить бути ідеально. Дякувати Богові, погода нібито добра.

— І стійка, — кивнув отець Джером. — Це справжнє щастя, що в нас є оркестр.

Вони були молоді, здорові, повні життя, з неймовірною вірою в себе й Бога. Отець Мансі, американський священник і дипломований медик з Балтимору, був дещо вищий — певне, добрячих шість футів, — однак плечі отця Крейга забезпечили б йому місце в команді Голівела з боксу. Хоча Крейг і був британцем, однак він мав приємний відтінок американської ревности, тому що навчався на дворічних місіонерських підготовчих курсах у коледжі св. Михаїла в Сан-Франциско. Саме тут він власне й зустрівся з отцем Мансі. Двоє інстинктивно відчували взаємну симпатію, і невдовзі стали називати одне одного з любов'ю «Стівом» і «Джеррі» — за винятком тих обставин, коли напад сором'язної гідності спонукав до офіційного тону. «Скажи, Джеррі, старий, ти граєш баскетбол сьогодні вдень? — Так, до речі, отче, о котрій годині завтра ваша відправа?» І коли їх послано до Пай-тану разом, це навіки скріпило їхню дружбу.

— Я попросив матір Мерсі Мері зазирнути до нас, — отець Стів налив собі свіжої кави. Він був охайний і мужній, на два роки старший від Крейга, явно «старший у дружбі». — Тільки щоб обговорити останні штрихи. Вона така радісна і люб'язна, буде нам велика поміч.

— Так, вона чудова особа. Чесно, Джеррі, тут у нас все завирує, коли ми запорядкуємо самі.

— Шшш! Не говори так голосно, — застеріг отець Стів. — Старий не такий глухий, як ти гадаєш.

— Він стріляний птах, — від приємного спогаду суворе лице отця Джеррі розплилося усмішкою. — Авжеж, я знаю, що це ти його витяг. Але в його літах витримати поламану ногу, розтрошену щелепу і ще й на додачу віспу — це, що не кажи, дещо говорить про його дух.

— Але він все одно страшенно слабкий, — Мансі заговорив серйозно. — То був для нього важкий удар. Надіюся довга дорога додому піде йому на користь.

— Він кумедний старий чортяка... пробачте, отче, дивак. Пригадуєте, коли він тяжко хворів, і місіс Фіске прислала ліжку під балдахіном, перш ніж вирушила додому? З якою страшною сутугою ми вклали його в нього? Пам'ятаєте, як говорив він: «Навіщо мені лягати, якщо й так мені зручно?» — Джеррі засміявся.

— А як іншим разом він вилив м'ясний бульйон на голову матері Мерсі Мері, — отець Стів зігнав з лица посмішку. — Ні, ні, отче, годі розпускати язик. Кінець кінцем, він не такий уже й поганий, якщо з ним поводитися як слід. У всякого були би мухи в голові після тридцяти років самоти отут. Дякувати Богові, ми разом. Заходьте.

Зайшла матір Марсі Мері, усміхнена, червонощока, зиркаючи дружніми й радісними очима. Вона дуже тішилася своїми новими священниками, про яких вона думала інстинктивно, як про двох милих хлоп'ят. Вона буде їм за матір. Місія матиме велику користь з припливу нової крові. Їй здавалося набагато природнішим дбати про належне прання священницького одягу, церувати пристойну грубу білизну.

— Добридень, превелебна мати. Чи могли б ми спокусити вас горням, що веселить, та не п'янить? Гаразд. Дві грудки? Ми будемо наглядати за вами, ласунками, у Великий піст. А тепер до завтрашньої прощальної церемонії з отцем Чізгольмом.

Вони розмовляли, дружньо й серйозно, цілих пів години. Тоді матір Мерсі Мері, здавалося, нашорошила вуха. Вираз материнського неспокою на її обличчі став глибший. Уважно прислухаючись, вона заговорила з ноткою тривоги в голосі.

— Ви чуєте його? Я ні. Боже, благослови мою душу, він, напевно, пішов, нічого нам не сказавши, — вона встала. — Пробачте мене, отці. Я мушу довідатися, що він намислив. Якщо він вийде й намочить ноги, це все зіпсує.

Спираючись на стару скручену парасолу, отець Чізгольм вирушив у свою останню прощу до місії св. Андрія. Найменше зусилля неймовірно втомлювало його; він усвідомив, з внутрішнім зітханням, яким нікчемним став після своєї довгої недуги. Він був старим чоловіком. Думка ця геть приголомшила його — у серці він почувався таким самим, незмінним. А завтра мусить покинути Пай-тан. Неймовірно! І це тоді, коли він уже вирішив лягти кістками в самому кінці місійного саду пліч-о-пліч з Віллі Туллоком. Йому пригадувалися фрази з єпископського листа: «... неспроможні, з огляду на ваше здоров'я, а тому, з глибокою вдячністю, просимо закінчити свої труди на місійній ниві». Що ж, хай діється Божа воля!

Він тепер стояв посеред церковного двору, віднесений потоком ніжних, примарних спогадів, споглядаючи дерев'яні хрести: Віллі, сестри Клотильди, садівника Фу, десятків інших, кожен з яких був кінцем і початком, віхою в їхній спільній прощі.

Отець Чізгольм струснув головою, як старий кінь посеред дзижчання комах у сонячному полі: о ні, не можна давати волі своїм видінням. Він зосередив погляд на низькій стіні, що стояла посеред нового пасовища. Джошуа перевіряв у ділі свого чалого поні, тимчасом як чотири його молодші брати захоплено дивилися на нього. Сам Йосиф був не так далеко. Гладкий, благодушний і сорокап'ятилітній, він зганяв решту своїх дев'ятеро дітей з пообідньої прогулянки, поволі штовхаючи перед собою лозяного дитячого візка. Чи був ще колись такий приклад, думав священник з кволою неспішною усмішкою, упокорення шляхетного чоловіка?

Він робив свій великий обхід так ненав'язливо, як лише міг, тому що здогадувався, що припасено для нього завтра. Школа, спальня, трапезна,

кошикарська і килимарська майстерні, невеличка прибудова, яку він відкрив торік, щоб навчати лозоплетіння сліпих дітей. Гаразд... навіщо продовжувати той мізерний лік? Колись він вважав це зовсім малим досягненням. Тепер, у своїй тихій меланхолії, він вважав це нічим. Отець рвучко обернувся. З нової зали долинуло зловісне хрипіння мідних духових інструментів. Він знову зігнав з обличчя криву посмішку — чи, можливо, насупленість? Ці молоді вікарії з новими вибуховими ідеями! Навіть минулої ночі, коли він намагався — звісно, без усякого успіху — ознайомити їх із топографією парафії, той, що лікар, прошепотів: «Аероплан». До чого ми дожилися! Дві години лету до села Лю. Тоді як він уперше йшов туди пішки два тижні!

Він не мав би йти далі, тому що почало холоднішати. Але, хоч і знав, що за свій непослух одержить заслужену догану, він ще сильніше наліг на свою парасольку й поволі попростував Пагорбом Зелених Самоцвітів до безлюдного місця першої забутої місії. Хоча та місцина поросла тепер бамбуком і нижній її край розкис на глинисте болото, але стайня з валькованої цегли ще стояла.

Він нахилив голову і пройшов під провислим дахом, заповнений відразу ще одним морем спогадів: побачив молодого священника, похмурого, ревнивого й напруженого, що схилився перед жаровнею, у товаристві однісінького китайського хлопчика. Ту першу службу, яку він відправив тут, на своїй чорній лакованій скрині без вівтарного дзвоника і прислужника, лише сам один — тепер все це зненацька вдарило по напнутих струнах його споминів. Він устав на коліна, незграбний і неповороткий, і попросив Бога судити його не так за ділами, як за намірами.

Повернувшись до місії, отець Чізгольм увійшов через бічний ґанок і тихо рушив сходами нагору. Йому поталанило; ніхто не бачив, як він заходить. Він не бажав «великого галасу», як почав це називати — тупання ніг і грюкання дверей, з пляшками гарячої води та послужливим пропонуванням супу. Однак, відчинивши двері своєї кімнати, він з неабияким здивуванням застав усередині містера Чіа. Спотворене обличчя священника, що посіріло від студені, освітилося раптовим теплом. Не дбаючи про формальності, він взяв руку старого приятеля і потиснув її.

— Я надіявся, що ви прийдете.

— Як я міг не прийти? — містер Чіа заговорив сумним і на диво стривоженим голосом. — Мій дорогий отче, не мені вам казати, як глибоко я шкодую про ваше відбуття. Наша довга дружба надто багато важить для мене.

Священник відповів стиха:

— Мені також страх як вас бракуватиме. Ваша ласка і доброчинства приголомшили мене.

— Це суцільний дріб'язок, — містер Чіа відхилив удячність, — поряд з вашою неоціненною службою мені. І чи ж я не тішився завжди миром і

красою саду у вашій місії? Без вас сад наповнить великий смуток, — його голос дрижав від неспівомірної надії. — Але тоді... можливо, по вашому одужанні... ви могли б повернутися до Пай-тану?

— Ніколи, — священник змовк, начебто усміхаючись, — тому ми мусимо плекати надію на нашу небесну зустріч.

Запала ніякова мовчанка. Містер Чіа знічено урвав її.

— Тож якщо спільний наш час обмежений, було б доречно поговорити хвилину про потойбіччя.

— Йому присвячено весь мій час.

Містер Чіа завагався, полонений незвичайним замішанням.

— Я ніколи не міркував глибоко про той стан, що пролягає поза цим життям. Але якщо такий стан існує, то я би вельми радо тішився вашою дружбою там.

Попри свій великий досвід, отець Чізгольм не зрозумів справжнього смислу цієї зауваги. Він усміхнувся, але не відповів. І містеру Чіа, подолавши велику ніяковість, довелося говорити навпростець.

— Мій друже, я часто говорив: існує чимало релігій, і кожна має свою небесну браму, — легкий рум'янець підплив під його темну шкіру. — І тепер, як виглядає, я маю велике бажання увійти через вашу.

Мертва тиша. Схилена постать отця Чізгольма залякла в заціпенінні.

— Не можу повірити, що ви кажете це серйозно.

— Одного разу, чимало років тому, коли ви оздоровили мого сина, я не казав це серйозно. Але тоді я нічого не знав про природу вашого життя... його терпіння, спокій і мужність. Доброту релігії найкраще видно з доброти її прихильників. Мій друже... ви перемогли мене своїм прикладом.

Отець Чізгольм підніс свою руку до чола — то був добре знайомий знак прихованих почуттів. Сумління не раз гризло його через ту першу відмову прийняти містера Чіа, хоч той і не мав правдивого наміру. Він заговорив поволі:

— Увесь день я ходив з гіркотою неспіху на устах. Ваші слова знову розпалили вогонь у моєму серці. Завдяки цій єдиній хвилині я відчуватиму, що вся моя праця не була марна. Але я все одно кажу вам... не робіть цього ради дружби — тільки якщо маєте віру.

Містер Чіа відказав твердо:

— Я вирішив остаточно. Я роблю це ради дружби й віри. Ми з вами брати, ви і я. Ваш Господь мусить також стати моїм. І тоді, навіть якщо ви мусите вирушати завтра, я буду вельми радий, знаючи, що в саду нашого Учителя колись зустрінуться наші душі.

Спершу священник не міг говорити. Він з труднощами приховував глибину свого почуття. Отець простяг свою руку до містері Чіа. Низьким непевним голосом він сказав:

— Ходімо до церкви.

Наступний ранок видався теплим і ясним. Отець Чізгольм, прокинувшись від співу, вибрався з простиралл ліжка місіс Фіске і

покульгав відчинити вікно. Двадцять малих дівчат з молодших класів школи, усі молодші від дев'яти років, прибрані в білі й сині стрічки, співали йому серенаду: «Слався, усміхнений ранок...» Він скорчив їм веселу гримасу. А наприкінці десятої строфи крикнув униз:

— Досить. Ідіть уже снідати.

Вони спинилися, усміхнулися до нього, тримаючи перед собою ноти.

— Вам сподобалося, отче?

— Ні... Так. Але зараз час снідати.

Вони почали ще раз з самого початку і заспівали всі до одної строфи, поки він голився. При словах «на чистій моїй щоці» він порізався. Видивляючись у дрібнюсіньке дзеркало на своє відображення, дзюbate й порубцьоване, а тепер ще й скривавлене, він кволо подумав: «Боже мій, яким страшним головорізом я став, мені таки справді треба нині добре поводитися».

Пролунав гонг, скликаючи всіх на сніданок. Отець Мансі та отець Крейґ разом чекали на нього, бадьорі, поштиві, усміхнені — один побіг висувати крісло, другий піднести покришку з кеджері^[23]. Вони так старалися догодити йому, що майже не сиділи на місці. Отець Чізгольм нахмурився.

— Чи ви, молоді дурні, не були би такі ласкаві перестати поводитися зі мною, як зі своєю прабабою на її сотий день народження?

«Треба розважити старого», — подумав отець Джеррі. Він ласкаво усміхнувся.

— Чому ж, отче, ми ставимося до вас так, як до всіх решта. Але, певна річ, ви не зможете уникнути честі, яка належить піонерові, що торував перші стежки. І ви й самі не хотіли б цього. Це ваша природна винагорода, а тому нехай вас не мучать сумніви.

— Однак сумнівів у мене багато.

Отець Стів мовив щиросердо;

— Не тривожтеся, отче. Я знаю, як ви себе почуваєте, але ми виправдаємо ваші надії. Щоб ви знали, Джеррі і... — тобто ми з отцем Крейґом маємо чимало чудових ідей, що допоможуть подвоїти розмір та ефективність місії св. Андрія. Ми візьмемо на роботу з двадцять катехитів — і будемо належно платити їм — відкриємо рисову кухню на вулиці Ліхтарів, просто навпроти ваших приятелів-методистів. Тож нехай вони начуваються, — він засміявся добродушно, підбадьорливо. — То буде правильний, чесний, безкомпромісний католицизм. Заждіть, коли ми отримаємо наш аероплан! Заждіть, коли ми вишлемо вам графіки наvernень. Заждіть, коли...

— Рак на горі свисне, — сонно урвав отець Чізгольм.

Два священники перекинулися приязними поглядами. Отець Стів сказав доброзичливо:

— Ви ж не забули взяти з собою ліки в дорогу додому, отче? Одна столова ложка *ex aqua*, три рази на день. У вашій торбині лежить велика пляшка.

— Ні, не лежить. Я викинув її, перш ніж зійшов униз, — отець Чізгольм раптово розреготався. Він сміявся так, що аж трусився увесь. — Мої хлоп'ята, не зважайте на мене, такий уже я норовистий мерзотник. Ви впораєтеся чудово, якщо не будете зазнаватися... якщо будете добрі й терпимі, а надто, якщо не будете вчити розуму кожного старого китайця.

— Авжеж... так... так, певна річ, отче.

— Погляньте! Я не маю свого аероплану, але залишу вам один корисний сувенір. Мені дав його старий священник. Я брав його з собою майже у всі свої подорожі, — він встав з-за столу і дав їм картату парасоль, що стояла в кутку кімнати, яку подарував йому Рудий Мак. — Вона має певний статус серед усіх парадних парасоль Пай-тану і може принести вам щастя.

Отець Джеррі взяв її обережно, наче то була якась реліквія.

— Дякую, дякую, отче. Які чудові кольори. Вони китайські?

— О ні, ще гірші, — старий священник усміхнувся і похитав головою. Він вирішив промовчати.

Отець Мансі поклав свою серветку, подавши потаємний сигнал колезі. Його очі по-змовницьки заблищали. Він підвівся.

— Гаразд, отче, пробачите мені й отцеві Крейгу. Час біжить, і ми з хвилини на хвилину очікуємо отця Чу...

І вони жваво пішли.

Отець Чізгольм мав від'їхати об одинадцятій. Він повернувся до кімнати. Завершивши своє скромне пакування, він мав ще годину на обходини. Отець зійшов униз, інстинктивно тягнучись до церкви. Там, перед своїм домом, він зупинився, щиро зворушений. Уся його паства, числом майже п'ятсот, стояла, чекаючи на нього, мовчазними рядами у дворі. Делегація з села Лю, під проводом отця Чу, стояла з одного краю, старші дівчата й ремісниці з другого, і попереду його улюблені діти в супроводі матері Мерсі Мері, Марти і чотирьох китайських сестер. У цій загальній увазі їхніх очей, які всі прикипіли до його мізерної постаті, було щось особливе, щось таке, від чого його пройняв несподіваний біль.

Ще глибша тиша. З нервовости Йосифа було очевидно, що йому довірили честь виголосити промову. Як з-під чарівної палички з'явилися два стільці. Коли старий отець сів на одному, Йосиф хитко ступив на другий і, мало не перекинувшись, розгорнув ясно-червоний сувій.

«Найшанобливіший і найдостойніший Учню Небесного Господа, ми, твої діти, з найстрашнішою мукою споглядаємо твій від'їзд за далекі моря...»

Ця промова не відрізнялася від сотень інших славослів'їв, які він перестраждав у минулому, окрім того, що була слізлива. Попри десяток таємних репетицій перед жінкою, виступ Йосифа потонув у відкритому дворі. Його кидало в піт і пузо дрижало, як драглі. «Любий нещасний Йосиф», — подумав священник, втупившись у свої черевики і пригадуючи стрункого хлопця, який упевнено біг, тримаючись за його повіді, тридцять років тому.

Коли все скінчилося, ціла паства заспівала досить гарно *Gloria, laus*^[24]. Коли ясні голоси піднеслися вгору, священник, досі дивлячись на свої черевики, відчув, як тануть його старечі кістки. «Дорогий Боже, — молився він, — не віддай мене на посміховище».

Підносити дар мала наймолодша дівчинка з центру плетіння кошиків для сліпих. Вона ступила вперед у чорній спідниці і білій блузі, непевна, але смілива, слухаючись інстинкту і шепітних настанов матері Мерсі Мері. Коли вона стала на коліна перед ним, простягаючи вишуканий кубок із золотим орнаментом, придбаний поштовим замовленням з Нанкіну, його очі були такі ж невидючі, як і її.

— Благословляю тебе, моя дитино, — прошепотів він.

Він не міг сказати більше нічого.

Улюблений паланкін містера Чіа приплинув в орбіту його затуманеного зору. Безтілесні руки допомогли йому сісти в нього. Сформувалася процесія, яка рушила під тріскотіння феєрверків і громову музику нового шкільного оркестру, в якому особливо виділявся сузафон^[25].

Коли він, похитуючись, їхав поволі вниз пагорбом, несений помпезно на плечах, його увага була прикута до показної кумедності оркестру: двадцять школярів у голубих одностроях, які надувають щомога щоки, а попереду китайська мажоретка^[26], віком аж вісім років, у шерстяному кивері і високих білих чобітках, що маршує, викручуючи паличкою і хвицаючи догори колінами. Але невідь-чому відчуття сміховинного покинуло його. У місті при дверях зібралися дружні лиця. Нові й нові феєрверки вітали його на кожному вуличному перехресті. Коли він наблизився до пристані, перед ним кинули квіти.

Баркас містера Чіа чекав на нього при східцях, тихо гули двигуни. Паланкін опустився, і він вийшов. Нарешті це сталося. Вони оточили його прощаючись: двоє молодих священників, отець Чу, превелебна матір, сестра Марта, містер Чіа, Йосиф, Джошуа... усі вони і деякі з жінок пастви, що плакали, схилялися, щоб поцілувати його руку. Він мав би сказати щось. Він не міг проказати хоча б одного нерозбірливого слова. Його груди переповнили почуття.

Він наосліп сів у баркас. Коли він знов обернувся до них лицем, на якийсь час запала тиша. На домовлений знак дитячий хор затяг його улюблений гімн *Veni Creator*. Вони приберегли його наостанок:

«Зійди,	Творчий	Духу,	зійди,
3	ясного	небесного	трону».

Він завжди любив ці шляхетні слова, що їх написав славетний Карл Великий у IX столітті, найгарніший гімн Церкви. Тепер співали його усі на пристані.

«Візьми наші душі до Тебе,
Нехай будуть вони Твої».

«О Боже, — думав він, врешті поступившись, — як же це мило, як приємно... але й ще як страшенно несправедливо!» Судомний рух пробіг по його обличчі.

Коли баркас відчалив від пристані, і він підніс руку, благословляючи їх, сльози текли струмком по його скаліченому обличчі.

5. Повернення

I

Його Світлість єпископ Мілі страшенно запізнювався. Милий молодий священник двічі визирав з-за дверей вітальні, пояснюючи, що Його Преосвященство і секретар Його Преосвященства хоч-не-хоч затрималися на конвенті. Отець Чізгольм сердито кліпав над своїм примірником «Таблету».

— Пунктуальність — увічливість прелатів!

— Його Преосвященство дуже заклопотаний чоловік, — з невиразною усмішкою молодий священник пішов геть, не зовсім певний цього старого з Китаю, міркуючи мимоволі, чи можна йому довірити срібло. Зустріч призначено на одинадцять. Тепер же — пів на першу.

То була та сама кімната, де він чекав на розмову з Рудим Маком. Як давно? Святий Боже... тридцять шість років тому! Він смутно похитав головою. Йому подобалося лякати цього вродливого недолітка, але його настрої був зовсім не войовничий. Отець Чізгольм почувався досить надламаним цього ранку і страшенно нервовим. Він дечого хотів від єпископа. Він страх як не любив просити про послуги, однак мусив попросити про цю, і його серце закалатало, коли у скромний готель, де він залишився мешкати, відколи корабель висадив його в Ліверпулі, прийшло запрошення на зустріч. Він доблесно розправив свій пом'ятий жилет, причепуривав поношений комір. Він не був насправді старий. У ньому ще було чимало завзяття. І тепер, коли вже минув полудень, Ансельм, без сумніву, попросить його залишитися на другий сніданок. Він підбадьориться, приборкає свій нестерпний язик, послухає Ансельмові історії, посміється з його жартів, не посоромиться легких, а можливо, й добрячих лестошів. Він мав надію на Бога, що нерв не почне тіпатися на його пораненій щоці. Бо тоді він виглядав справжнісіньким безумцем!

Була вже за десять перша. Нарешті в коридорі здійнявся поважний гамір, і єпископ Мілі рішуче зайшов до кімнати. Він, з усього видно, поспішав; його манери були жваві, і він радісно позирав на Френсіса, не думаючи про годинник.

— Мій дорогий Френсісе. Як же чудово бачити тебе знову. Ти мав би пробачити мені цю невелику запинку. Ні, не вставай, прошу тебе. Ми поговоримо тут. Тут... затишніше, ніж у моїй кімнаті.

Він жваво висунув стільця і всівся з превеликою невимушеністю поряд з отцем Чізгольмом за стіл. Пристрасно поклавши свою м'ясисту,

добре доглянуту руку на рукав друга, він подумав: «Святі небеса, яким старим та німечним він став!».

— А як дорогий Пай-тан? Процвітає не найгірше, розповідав мені монсенйор Сліт. Я живо пам'ятаю, як стояв у тому нещасному місті, серед смертельної чуми і руйнування. Воістину рука Господня вразила його. Ах, я був ще тоді першопрохідцем, Френсісе. Іноді я шкодую про ті часи. А тепер, — усміхнувся він, — я всього-на-всього єпископ. Ти помічаєш якусь велику зміну в мені, відколи ми розлучилися на тих орієнтальних берегах?

Френсіс оглядав свого старого друга з дивним захопленням. Сумніватися було годі — з літами Ансельм Мілі став лише кращим. Зрілість пізно настигла його. Посада наповнила його гідністю, стару поривчастість забарвила поштивістю. Він мав гарну поставу і високо тримав голову. Його м'яке повне церковне лице просвітлював той самий оксамитовий зір. Він мав ще свої зуби й пругку, міцну шкіру.

Френсіс сказав просто:

— Ти ще ніколи не виглядав так добре.

Єпископ, втішений, схилив голову.

— *O temporal O mores!* Ми обидва вже не такі молоді, як були колись. Але я не зносився так сильно. Широ кажучи, я вважаю ідеальне здоров'я запорукою дієвості. Якби ти знав, з чим доводиться мати справу! Мене поставили на збалансовану дієту. І я маю масажиста, огрядного шведа, який, буквально, вбиває в мене Божий страх... На жаль, — сказав він з раптовою широкою турботою, — ти надто байдуже ставився до себе.

— Я почуваюся старим тандитником поряд з тобою, Ансельме, і така Божя істина... Але я далі молодий у серці... чи хочу бути таким. І я міг би ще трохи служити. Я... я надіюся, що ти хоч трохи задоволений моєю роботою в Пай-тані.

— Мій дорогий отче, твої зусилля героїчні. Природно, що ми дещо розчаровані цифрами. Монсенйор Сліт показував мені ще вчора... — його голос був досить зичливий... — за всі свої тридцять шість років у тебе було менше навернень, ніж в отця Лолера за п'ять. Будь ласка, не думай, що я докоряю тобі — то було би надто негречно. Одного дня, коли ти матимеш вільну хвилину, ми обговоримо це докладно. Тим часом, — його очі затрималися на годиннику, — чи не могли б ми прислужитися чимось тобі?

Запала мовчанка; тоді Френсіс відповів тихим голосом:

— Так... можете, Ваша Світлосте... Я хочу парафію.

З несподіванки єпископ мало не втратив свій ласкавий, прихильний спокій. Він поволі підводив свої брови, коли отець Чізгольм заговорив далі з тихим запалом:

— Віддай мені, Твідсайд, Ансельме. У Рентоні є вакансія... більша, краща парафія. Переведи твідсайдського священника до Рентона. І нехай я... Нехай я повернуся додому.

Усмішка, здавалось би, застигла на вродливому обличчі єпископа, втративши свою колишню невимушеність.

— Мій дорогий Френсісе, ти, як бачу, зібрався порядкувати в моїй єпархії.

— Я маю особливу причину тебе просити. Я був би так вдячний... — на великий свій жах отець Чізгольм відчув, що втрачає владу над голосом. Він вмовк, а тоді хрипко додав: — Єпископ Макнаб пообіцяв, що я одержу парафію, якщо колись повернуся додому, — він почав намацувати щось у внутрішній кишені. — Я маю цього листа...

Ансельм підніс руку.

— Годі сподіватися, що я шануватиму посмертні листи свого попередника, — мовчанка, тоді з ласкавою люб'язністю Його Преосвященство заговорив далі: — Природно, я пам'ятатиму про твоє прохання. Але я не можу обіцяти. Твідсайд завжди був дуже дорогий мені. Коли тягар опіки над катедральним собором спаде з моїх плечей, я хотів би побудувати собі там пристановище — невеличкий Кастель Ґандольфо, — він замовк... його вуха, досі нашорошені, вловили близьке гудіння автомобіля, після чого в передпокої зазвучали голоси. Він дипломатично знайшов очима годинника. Його приємні манери пожвавішали.

— Гаразд... Усе це в Божих руках. Ми подивимося, подивимося.

— Якби ти дозволив мені пояснити, — смиренно запротестував Френсіс. — Мені дуже треба знайти оселю... декому.

— Розповіси мені іншим разом, — ще один автомобіль надворі і нові голоси. Єпископ підібрав свою лілову сутану, і його тон став солодким від жалю. — Мені так прикро, Френсісе, що я мушу втікати, бо я страшенно чекав довгої і цікавої бесіди з тобою. О першій в мене офіційний ланч. У мене гостюватиме лорд мер і міська рада. На жаль, така політика... шкільний комітет, водопостачання, фінанси... *a quid pro quo*^[27]... нині доводиться бути біржовим маклером... Але я люблю це, Френсісе, люблю!

— Мені вистачить і хвилини... — Френсіс змовк раптом, опустивши погляд на підлогу.

Єпископ незворушно підвівся. Легко поклавши руку на плече отця Чізгольма, він повів його ввічливо до дверей.

— Я не можу висловити того, яка це була велика радість привітати тебе вдома. Ми не урвемо зв'язку з тобою, боятися не треба. А тепер я мушу тебе покинути. До побачення, Френсісе... і моє тобі благословення.

Надворі потік великих темних лімузинів покотився дорогою до високого портику палацу. Перед старим священником зринуло видіння пурпурового обличчя під бобровою шапкою, інших облич, твердих і безклих, горностаю, ліврейного ланцюга.

Дув вологий вітер, підтинаючи його старечі кістки, звиклі до сонця і вкриті лише тонкою тропічною одіжжю. Коли він ішов, колесо машини забуксувало при узбіччі, і бризка бруду підстрибнула та вцілила йому в око. Він витер її рукою, подумки сягнувши минулих літ, міркуючи, усміхаючись кволо й похмуро: Ансельм таки помстився йому за багнисту ванну.

Холод стиснув йому груди, але попри розчарування, попри його запалу слабкість, біле полум'я негасно горіло далі. Він мусить негайно знайти церкву. Через вулицю виднілися споруда нового собору, увінчана куполами, мільйони фунтів стерлінгів, що обернулися в масивний камінь і мармур. Він спішно покульгав до неї.

Дійшовши до широких вхідних сходів, він раптово спинився. Перед ним, на мокрому камені найвищої сходинки, обідраний каліка скоцюрбився на вітрі з карткою, приліпленою на грудях: «Старий солдат, допоможіть, будьте ласкаві».

Френсіс оглянув згорблену постать. Він витяг єдиного шилінга з кишені, поклав його в цинове горнятко. Двоє нікому не потрібних вояк мовчки зиркнули один на одного, а тоді відвернули очі вбік.

Він увійшов до собору, в лунку широчінь краси й тиші, уставлену мармуровими колонами, багату на дуб і бронзу, вишуканий храм, що підносився вгору, у якому його місійна каплиця стояла би непоміченою, забутою в кутку трансепта. Він безстрашно вирушив до високого вівтаря. Там він упав на коліна і молився пристрасно й незламно:

— О Господи, на цей раз — хай буде воля моя, а не Твоя.

II

За п'ять тижнів отець Чізгольм вирушив у відкладену так надовго подорож до Кіркбриджа. Коли він ішов із залізничної станції, бавовнопрядильні фабрики того великого промислового центру вивергали своїх робітників на обідній час. Сотні жінок, загорнувши голови в шалі, спішно бігли під заливним дощем, поступаючись дорогою лише випадковим трамваям, які тельнякали по брудній бруківці.

Наприкінці головної вулиці він запитав дорогу, а тоді повернув праворуч, повз велетенську статую, зведену місцевому бавовняному магнатові, і потрапив у бідну місцевість: занедбану площу, оточену високими багатоквартирними будинками. Він перейшов через площу і пірнув у вузьку алею, протхнуту смородом, таку похмуру, що навіть у найясніший день туди не проникав проблеск сонця. Увесь його захват, усе його піднесення згасло, серце священника стислося. Він сподівався бідності, але не такої... Він подумав: «Що вчинив я через свою дурість і недбальство!». Він почувався тут, як на дні криниці.

Він роздивився номери на входах у квартири, знайшов правильний і пішов догори сходами, де не було ні світла, ні повітря, з брудними вікнами і заткнутими газовими ріжками. В одному місці протікала тріснута каналізаційна труба.

Через три марші вгору він спіткнувся і мало не впав. На сходах сиділа дитина, хлопчик. Священник глянув крізь темну млу на дрібну рахітичну

постать, що підпирала важку голову однією рукою, упнувши гострий лікоть у кістляве коліно. Його шкіра була як свічковий лій, майже прозора. Він виглядав утомленим старим чоловіком. А йому могло бути якихось сім років.

Зненацька хлопець підніс голову, і промінь з розбитого вікна в стелі впав на нього. Френсіс уперше побачив обличчя дитини. Він приглушено скрикнув, і важка хвиля страшних почуттів захлеснула його, немов високий водяний вал. Те безкровне повернуте обличчя було, без сумніву, подібне на лице Нори. Особливо очі, до болю великі на помарнілій шкірі, виглядали, як вилиті.

— Як тебе звуть?

Мовчанка. Потім хлопець відповів:

— Ендрю.

За дверима нагорі сходів була єдина кімната, де, схрестивши ноги на брудному матраці, простягнутому на голій дошці, швидко шила жінка — її голка літала із надзвичайною, машинальною швидкістю. Поряд з нею, на перевернутій коробці з-під яєць, стояла пляшка. Там не було меблів, тільки чайник, трохи мішковини і тріснутий глечик. Навпроти коробки лежала купа недошитих грубих саржевих штанів.

Його серце розірвала така мука, що Френсіс ледве заговорив.

— Ви місіс Стівенс?

Вона кивнула.

— Я прийшов... по хлопця.

Вона нервово впустила роботу на коліна: нещасна істота, не стара, не зла, але вимордувана лихою долею, спита до краю.

— Так, я маю вашого листа, — вона запхикала, пояснюючи свої обставини, оправдуючи себе, доводячи недоладно, що лихо довело її до такого стану.

Отець Чізгольм тихо зупинив її; історія була написана на її лиці. Він сказав:

— Я заберу його нині.

Бачачи його спокій, вона опустила очі на розпухлі руки, пальці, посинілі від незліченних уколів голкою. Хоча вона й бажала приховати це, його постава розхвилювала її більше, ніж усякий докір. Вона заплакала.

— Не думайте, я його люблю. Він так допомагає мені у всьому. Я ставилася до нього дуже добре. Але боротися було важко.

Вона раптом змовкла, з викликом глянувши на нього.

Через десять хвилин отець вийшов з будинку. Поряд з ним, притискаючи паперовий клунок до своїх курячих грудей, ішов Ендрю. Почуття священника були глибокі й складні. Він розумів, як глибоко тривожить дитину ця безпрецедентна виправа, однак відчував, що найкращим підбадьоренням йому буде мовчання. Він подумав, з неспішною глибокою радістю: Бог подарував мені життя, повернув мене з Китаю... заради цього!

Вони ішли до залізничної станції, не перекинувшись і словом. У поїзді Ендрю сів, визиравши з вікна, майже не рухаючись, теліпаючи ногами з краю сидіння. Він був дуже брудний, болото вгризлося в його землисту шию. Раз чи два він зиркав на Френсіса; тоді відразу знову відводив очі. Годі було відгадати його думки, але в глибинах його очей проблискувало темне мерехтіння страху й підозри.

— Не бійся.

— Я не боюся.

Нижня губа хлопця задрижала.

Виїхавши із задимленого Кіркбриджа, поїзд випірнув на сільську місцевість і рушив униз вздовж річки. Здивований вираз поволі наплинув на хлоп'яче обличчя. Він ніколи й не мріяв, що барви можуть бути такі яскраві, такі відмінні від олив'яної нужденности нетрів. Відкриті поля й пасовища поступилися ще захопливішим краєвидам, посеред яких виринали ліси, укриті багатою зеленню орляка і листовика, де в невеличких видолінках виблискувала вода.

— Це туди ми їдемо?

— Так, ми майже на місці.

Вони прибули в Твідсайд перед третьою дня. Старе місто, згромаджене при березі ріки, таке незмінне, що він, здавалося, покинув його тільки вчора, лежало, купаючись у яскравому сонці. Коли знайомі орієнтири зринули перед його зором, горло Френсіса здавила болісна радість. Вони покинули невелику станцію і разом пішли до пресвітерії св. Колумби.

6. Кінець початку

I

З вікна своєї кімнати монсеньйор Сліт насуплено виглядав у сад, де міс Моффат, з кошиком у руці, стояла з Ендрю та отцем Чізгольмом, спостерігаючи, як Дугал викопує городину на вечерю. Мовчазний дух товариства, який проймав невеликий гурт, вигострив його болісне відчуття окремоти, утвердив його рішучість. На столі позад нього, надрукований на його переносній машинці, лежав завершений звіт — короткий і ясний документ, переповнений неспростовних доказів. Він виїжджає з Тайнкаслу за годину. Уже ввечері його візьме до рук єпископ.

Попри гостре, пронизливе задоволення від досягнутого, годі було заперечити, що минулий тиждень у церкві св. Колумби виявився виснажливим. Чимало всього роздратувало його і навіть спантеличило. За винятком групи, яку зібрала навколо себе побожна, але розповніла місіс Гленденнінг, люди цієї парафії ставилися з повагою і навіть, можна сказати, любов'ю до свого ексцентричного пастиря. Учора йому довелося дати відсіч делегації, яка забажала висловити свою прихильність до парафіяльного священника. Немовби він не знає, що всякий місцевий уродженець мусить мати своїх підспівувачів! Але його роздратування досягло вершини тоді, коли того самого вечора зайшов місцевий пресвітеріанський служитель і, трохи пом'явшись, зважився висловити надію, що отець Чізгольм не «покине їх» — місцева «атмосфера» останнім часом така дивовижна... Дивовижна — що правда, то правда!

Поки він роздумував, гурт перед його очима розійшовся, і Ендрю побіг до літнього будиночка по свого змія. У старого була справжня манія робити повітряних зміїв — великих, паперових, з хвилястими хвостами, що літали — неохоче визнав Сліт — як велетенські птахи. У вівторок, натрапивши на два таких, що здіймалися аж до хмар на дзвінкій волосіні, він наважився зробити зауваження.

— І справді, отче. Ви вважаєте це дозвілля гідним?

Старий усміхнувся — чорт забирай, він ніколи не був бунтівливий, а завжди мав ту спокійну, до нестями лагідну усмішку.

— Китайці так вважають. А вони гідні люди.

— Це один з їхніх поганських звичаїв, як я гадаю.

— О так! І, певна річ, цілком безневинний!

Він стояв віддалік, і його ніс посинів він шпаркого вітру, поки спостерігав за ними. Виглядало, що старий священник поєднував розвагу з наукою. Час від часу, поки він тримав линву, хлопець сидів у літньому

будиночку, пишучи диктант на смугах паперу. Коли той закінчував, ці вистраждані кривулі, нанизані на мотузку, з радісними вигуками посилали ширяти під небо.

Не стримавши цікавості, що опанувала його, він узяв останнє послання зі схвильованих хлоп'ячих рук, написане виразно і правильно. Він прочитав: «Я щиро обіцяю хоробро боротися з усім, що нерозумне, упереджене й жорстоке. Підпис, ЕНДРЮ. PS Терпимість — найбільша чеснота. Смирнення друга після неї».

Сліт довго й понуро роздивлявся його, перед тим як віддати. Він навіть зачекав зі змерзлим лицем, поки не з'явиться наступне. «Наші кості можуть зігнати й розсипатися на порошок, але Дух підноситься вгору й живе на висотах в осяйній славі. Бог — спільний Отець усього людства».

Зм'якнувши, Сліт подивився на отця Чізгольма.

— Чудово. Чи не св. Павло сказав це?

— Ні, — вибачливо похитав головою старий. — То був Конфуцій.

Сліт був ошелешений. Він відійшов, не кажучи й слова.

Того вечора він необачно почав суперечку, від якої старий чоловік ухилився з нестямною легкістю. Тоді він розлючено вигукнув:

— Ваше уявлення про Бога дивне.

— А хто з нас має якесь уявлення про Бога? — усміхнувся отець Чізгольм. — Наше слово «Бог» — це слово людське... і відображає шану до Творця. Якщо ми маємо ту шану, то побачимо Бога... ніколи не бійся.

Сліт з прикрістю усвідомив, що червоніє.

— Ви, як бачу, маєте небагато пошани до святої Церкви.

— Навпаки... ціле життя я вельми тішився з того, що перебуваю в її обіймах. Церква — це наша найбільша матір, що веде нас, гурт пілігримів, крізь ніч. Але, можливо, існують ще й інші матері. І, можливо, навіть деякі самотні пілігрими, що вертаються додому самі.

Уся та сцена і розмова неабияк стривожила Сліта, через що, повернувшись до своєї кімнати ввечері, він побачив страшенно потворне сновидіння. Йому снилося, що поки дім спав, ангели-хоронителі його й отця Чізгольма відпросилися на годину і пішли до вітальні випити. Ангел Чізгольма виявився прекрасним струнким херувимом, тоді як його був старим, з невдоволеними очима і сердито настовбурченим пір'ям. Коли вони попивали напої, розіклавши крила на бильцях крісел, зайшла мова про їхні претензії. Чізгольм, хоча його й затавровано як надто сентиментального, відбувся легко. Але він... його розтерли на порошок. Він обливався потом уві сні, чуючи, як ангел відрікся від нього, прочитавши остаточний вирок: «Один з найгірших, кого я колись мав... упереджений, педантичний, занадто амбіційний і, щонайгірше, зануда».

Здрігнувшись, Сліт прокинувся в темряві своєї кімнати. Який страшний, бридкий сон. Він задрижав. Голова боліла. Йому вистачало розуму вважати оті видіння не чим іншим, як викривленням власних свідомих думок, що цілковито відрізняються від добрих, справжніх духовних снів — таких, як у фараонової дружини. Він сердито відкинув оте

сновидіння, наче якусь нечисту думку, але вона з'їдала його тепер, коли він стояв при вікні: *упереджений, педантичний, занадто амбіційний і, найгірше, зануда*.

Очевидно, він недооцінив Ендрю, тому що дитина вийшла з літнього будиночка, несучи не змія, а великого лозяного коша, куди, з допомогою Дугала, він став складати свіжозірвані сливи й груші. Коли завдання було виконане, хлопець попрямував до будинку, несучи довгого кошика на своїй руці.

Сліта пройняло непоясненне бажання утекти. Він відчув, що цей подарунок для нього. Він обурився, відчувши тьмяне, абсурдне роздратування. Стук у двері змусив його зібрати до купи розсіяні думки.

— Заходь.

Ендрю зайшов до кімнати і поставив кошика на комод. Із засоромленим усвідомленням того, хто знає про підозри щодо себе, він переповів послання, завчене по дорозі сходами нагору.

— Отець Чізгольм має надію, що ви візьмете їх з собою — сливи дуже солодкі, а груші останні цієї осени.

Монсенйор Сліт гостро зиркнув на хлопця, міркуючи, чи та остання проста фраза не наповнена подвійним смислом.

— Де отець Чізгольм?

— Унизу. Чекає на вас.

— А мій автомобіль?

— Дугал щойно під'їхав ним до передніх дверей.

Настала мовчанка. Ендрю нерішуче ступив до виходу.

— Зачекай! — Сліт підійшов ближче. — Чи не думаєш ти, що було би зручніше... і навіть ввічливіше... якби ти заніс мої плоди вниз і поклав їх в авто?

Хлопець зашарівся нервово і слухняно повернувся. Коли він підніс кошика зі скрині, одна зі слив упала і закотилася під ліжку. Густо почервонівши, він зупинився і незграбно дістав її — з неї, надбитої, крізь розтріскану гладеньку шкіру точився сік. Сліт стежив за ним з холодною посмішкою.

— З тієї нічого доброго не буде... так чи ні?

Мовчанка.

— Я спитав, так чи ні?

— Так, сер.

Слітова дивна бліда посмішка розширилася.

— Ти навдивовижу впертий хлопець. Я стежив за тобою цілий тиждень. Впертий і зле вихований. Чому ти не дивишся на мене?

З неймовірним зусиллям хлопець відірвав свої очі від підлоги. Він дрижав, як лякливе лоша, зустрівшись з поглядом Сліта.

— Це ознака нечистого сумління — втікати очима від того, з ким говориш. І до того ж того поганих манер. У Релстоні тебе вчитимуть краще.

Ще одна мовчанка. Обличчя хлопця попалотало. Монсеньйор Сліт далі усміхався. Він зволожив уста.

— Чому ти не відповідаєш? Тому що не хочеш їхати до притулку?

Хлопець сказав, затинаючись:

— Я не хочу їхати.

— Ах! Але ж ти хочеш робити те, що правильне, чи не так?

— Так, сер.

— Тоді ти поїдеш. До того ж, можу сказати тобі, що це станеться дуже скоро. А тепер поклади ці плоди в машину. Якщо зможеш, не розсипавши їх.

Коли хлопець пішов, монсеньйор Сліт стояв нерухомо, і контур його уст був незрушний і прямий. Його руки опустилися, притулені до боків. Кулаки були стиснуті. З тим самим незрушним виразом на обличчі підійшов до столу. Він сам не міг повірити, що здатен на такий садизм. Але та сама жорстокість прогнала темряву з його душі. Він, не вагаючись, твердо узяв свій готовий звіт і розірвав його на клапті. Його пальці шматували сторінки методично й жорстоко. Він відкинув розірвані й пом'яті клапті від себе, розсипавши упереміш по підлозі. А тоді застогнав і впав на коліна.

— О Господи, — його голос був простий і благальний, — нехай же я навчуся чогось у цього старого. І любий Господи... нехай я не буду занудою.

Того самого дня, коли монсеньйор Сліт від'їхав, отець Чізгольм та Ендрю вийшли навшпиньках через задній вхід. Хоча очі хлопця були ще підпухлі, тепер вони світилися надією, і його обличчя нарешті збадьорилося.

— Вважай на наsturції, хлопче, — змовницьким шепотом застеріг отець Чізгольм. — Не вистачало ще нам сьогодні, щоб на нас накинувся Дугал.

Поки Ендрю рив черв'яків на грядці, старий пішов до повітки, виніс форельні вудки і став, чекаючи, коло брами. Коли хлопець прибіг, задихавшись, з бляшанкою черв'яків, він захихотів.

— Щоб ти знав, хлопче, ти йдеш ловити форель з найкращим рибалкою у всьому Твідсайді! Добрий Бог створив цих невеликих риб, Ендрю... і послав нас сюди ловити їх.

Дві їхні постаті змаліли й зникли, ідучи пліч-о-пліч стежкою до річки.

Царство Небесне чи просто Рай — місце, куди прагне потрапити кожен віруючий і про яке таємно мріють атеїсти. Ключі від цього Царства не можна купити, вкрасти чи підробити, але отримати їх може кожен, хто змагається із жорстокістю, несправедливістю і злом.

Френсіс Чізхолм, головний герой роману Арчибальда Кроніна «Ключі Царства», — відданий і скромний священик.

Його індивідуальність і безпосередність не до вподоби більшості духовенства. Щоб позбутися «незручної» особи, отця Френсіса відправляють у Китай. Його місіонерська праця не припинялася ні на мить упродовж 30 років, незважаючи на громадянську війну, бідність, хвороби та вороже ставлення керівництва.

«Ключі Царства» — це чудова розповідь про віру і релігію, про непересічну духовну людину, яка намагається творити добро у недосконалому світі.

Арчибальд Кронін — шотландський письменник, відомий своїми романами «Цитадель» та «Ключі Царства», які були екранізовані та номіновані на премію «Оскар».

Примітки до електронної версії

Перелік помилок набору, виявлених та виправлених верстальником

с. 36: <...> тугою по світу, [вільного] => вільному від жорстокости і ненависти <...>

с. 36-37: <...> з масною шматою, [наліплени] => наліпленою на його люте обличчя.

с. 53: Нора сіла, [хрестивши] => схрестивши ноги на соломі <...>

с. 59: Його суворі насуплені брови ніяк не [псували] => пасували до виразної опуклости брунатних щік <...>

с. 73: Ледь [дихнуши] => дихнувши на неї, став натирати.

с. 74: Та добре, що йому хоч ні до кого [не має] => немає діла.

с. 78: Він переводив погляд з Френсіса на пляшку — а [тоді пляшки] => тоді з пляшки на Френсіса.

с. 85: Вину [на за трагедію] => за трагедію поклали врешті-решт на нові черевики жертви.

с. 189: Але з самого початку в ній [прокинулося] => прокинулася природна відраза до нього.

с. 237: <...> скажи мені, Симфорію... [щоб] => що б ти вибрав <...>

с. 237: Вона б зараз же повела [його дверей] => його до дверей <...>

с. 256: [Колтільда] => Клотильда не помічала її присутности.

с. 295: <...> мало не заплакав від [свої] => своєї дурости.

с. 314: Мужність [цієї розривала] => цієї жінки розривала серце співчуттям.

с. 323: Місія матиме [велика] => велику користь з припливу нової крові.

Царство Небесне чи просто Рай — місце, куди прагне потрапити кожен віруючий і про яке таємно мріють атеїсти. Ключі від цього Царства не можна купити, вкрасти чи підробити, але отримати їх може кожен, хто змагається із жорстокістю, несправедливістю і злом. Френсіс Чізхолм, головний герой роману Арчибальда Кроніна "Ключі Царства", — відданий і скромний священик.

Його індивідуальність і безпосередність не до вподоби більшості духовенства. Щоб позбутися "незручної" особи, отця Френсіса відправляють у Китай. Його місіонерська праця не припинялася ні на мить упродовж 30 років, незважаючи на громадянську війну, бідність, хвороби та вороже ставлення керівництва.

"Ключі Царства" — це чудова розповідь про віру і релігію, про непересічну духовну людину, яка намагається творити добро у недосконалому світі.

Арчибальд Кронін — шотландський письменник, відомий своїми романами "Цитадель" та "Ключі Царства", які були екранізовані та номіновані на премію "Оскар".

СВІЧАДО

www.svlchado.com

Примітки

Ковенантори — прибічники «Національного ковенанту» 1638 року, маніфесту шотландського національного руху на захист Пресвітаріанської Церкви.

Картезіанці — чернечий орден Римо-Католицької Церкви, заснований 1084 року святим Бруно Кельнським у Шартрезьких горах поблизу Гренобля, у Франції.

Tantum Ergo — в Римо-Католицькій Церкві гімн, який виконують перед Святими Дарами під час поклоніння.

4

Хогманай — шотландський Новий рік.

Lacryma Chnstus (лат. — слёзы Христа) — сорт сладкого червоного вина.

Білий тиждень — останній тиждень Великого посту в Католицькій Церкві.

Моцетта — коротка, по лікті, накидка на плечі, одяг вищого духовенства Католицької Церкви: Папи римського, кардиналів, єпископів тощо.

Опціонний контракт — засвідчує право придбати або продати щось у майбутньому на умовах, визначених на час його укладання.

З французької — *найкращі вершки*.

З латини — на смертному одрі.

Сампан — дерев'яний човен з плоским дном.

Каолін — гірська порода білого кольору.

Му — китайська міра площі, що відповідає приблизно 0,07 га.

Лі — китайська міра довжини, що відповідає 550 м.

Дао-де — релігійно-філософське учення даосизм, засноване Лао-цзи.

Несторіанство — течія в християнстві, заснована константинопольським патріархом Несторієм (428–431), який стверджував, що Христос народився як людина, і лише згодом став Сином Божим. Засуджене як ересь на Ефеському соборі 431 р.

Ямен — адміністративна будівля в Китаї.

De Profundis — латинська назва 129(130) псалма.

Blessés — поранені (фр.).

Гей, діти рідної країни, ходім... (пер. з фр. Миколи Вороного).

Бушель — міра об'єму сипких тіл і рідини, британський бушель становить приблизно 36,4 л.

Бетель — багаторічна вічнозелена рослина, з листя якої, разом з насінням пальми та гашеним вапном, виготовляють суміш для жування.

Кеджері — англійська страва з тонко нарізаної відвареної риби, рису, яєць та приправ.

Gloria, laus (Слава, хвала — з лат.) — християнський гімн, який 810 р. написав Теодольф Орлеанський.

Сузафон — мідний духовий музичний інструмент басового звучання, різновид туби.

Мажоретка — дівчина у військовій або подібній до неї формі, учасниця парадів.

...*a quid pro quo* (так на так — з лат.) — послуга за послугу.